

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI**

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE LÜBNAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARMAGAN CESUR

İSTANBUL-2019

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI**

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE LÜBNAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARMAGAN CESUR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Halil Kurt

İSTANBUL-2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 506112005 no'lu Armagan CESUR'un hazırladığı **“Osmanlı'dan Günümüze Lübnan'ın Demografik Yapısı”** konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **27.11.2019** tarihinde saat **14.00**'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **...kabulü.....** ne **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT	Başarılı	
Prof. Dr. Hamza AKENGİN	Başarılı	
Doç. Dr. Adnan ESKİKURT	Başarılı	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **29.11.2019** tarih ve **2019/28-03** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Armagan CESUR
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği
Program	: Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Kasım 2019
Anahtar Kelimeler	: Lübnan, demografik yapı, Konfesyonel sistem, din ve mezhep grupları

ÖZET

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE LÜBNAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI

Bu tez çalışmasında Osmanlı döneminden günümüze Lübnan'daki demografik yapının şekillenmesi ve bunda etkili olan faktörler beşeri coğrafya açısından ele alındı. Lübnan, Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de pek çok dini cemaatin bir arada iç içe yaşadığı demografik yapının çeşitlilik gösterdiği bir ülkedir. Tarihi süreçte çeşitli sebeplerle farklı ülkelerden bölgeye göç eden dini azınlıklar topografik ve iklimik şartların oluşturduğu uygun coğrafi ortam sayesinde Lübnan'ı sığınak olarak görüp buraya yerleştiler. Ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan mezhebi topluluklar tarihi süreçte devlet yönetiminde farklı oranlarda pay sahibi oldular.

Lübnan 1517-1918 arası dört asrı aşan süre boyunca Osmanlı yönetiminde kaldı. Tarihi süreçte idari yapıdaki düzenlemelere bağlı olarak Lübnan'ın sınırları da birçok defa değişti. Bölgenin 1860 sonrasında sürekli dış göç vermesi ve bunların bir kısmının Lozan Antlaşması sonrası geri dönmesi vatandaşlık tartışmalarının tırmanmasında belirleyici olmuştur.

Fransızlar 1918-1943 arası dönemde bölgede manda yönetimleri kurdular. Bu dönemde Lübnan özelinde ihdas edilen Konfesyonel yönetim sistemi ile başta Marunîler olmak üzere Hristiyan unsurları yönetimde baş aktör haline getiren yasal düzenlemeler yapıldı.

Lübnan'da Fransızlar eliyle yapılan anayasal düzen, bağımsızlık sonrası dönemde, Müslüman nüfus sayısı ve oranının artmasıyla temsilde adaletsizlikten doğan iç çatışmalara sebep oldu. 1989'da yapılan Taif Antlaşması'yla temsilde bir nebze eşitlik sağlandı. Ancak Lübnan'da 1932 yılından beri nüfus sayımının yapılamaması, sürekli iç krizlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca İsrail devletinin kurulmasından sonra yurtlarından sürülen Filistinli mültecilerin önemli kısmının Lübnan'a sığınması, dinler arası iç savaşların başlangıcına sebebiyet vermiş, kimlik tartışmalarını gündemde tutmuştur.

Bu çalışmada Lübnan'ın karmaşık dini ve mezhepsel yapısını ortaya koymak açısından Müslüman ve Hıristiyanların farklı mezheplere göre dağılımına yer verildi. Ayrıca idari sisteminin tarihi süreçte değişen yapısı incelendi. Osmanlı döneminde Suriye ile aynı idari birimin çatısı altında yer alan Lübnan toprakları mümkün olduğunca ayrı birim şeklinde ele alınarak incelendi.

Anahtar kelimeler: Lübnan, demografik yapı, Konfesyonel sistem, din ve mezhep grupları.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Armagan CESUR
Field : Middle East Geography and Geopolitics
Programme : Middle East Geography and Geopolitics
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT
Degree Awarded and Date : Master – November 2019
Keywords : Lebanon, demographic structure, Confessional system, religious and sectarian groups.

ABSTRACT

In this thesis study, the formation of demographic structure in Lebanon until now from Ottomans, and the factors which have had an impact on it have been discussed according to anthropogeography. As in the time of Ottomans, Lebanon whose demographic structure varies is nowadays a country in which numerous religious sects live together. Religious minorities moving from various countries due to different reasons in historical process have seen Lebanon as a sanctuary because of its unique environment resulting from topographic and climatic properties and settled down in this place. Living in different regions of the country, sectarian communities took part in the management of the country with different shares during history.

Between the years of 1517 and 1918, Lebanon stayed in the control of Ottomans for over four centuries. Lebanon's borders changed many times due to the changes in its administrative system throughout the historical process. It was always a region of emigration after 1860 and some of the immigrants came back after the treaty of Lausanne and this has been a determinative in the wake of citizenship arguments.

French established a mandated government between the years of 1918 and 1943 in the region. In this period "Confessional government system" was created particularly for Lebanon, and legal reforms were made to let Christians and particularly Maronites govern the region.

Constitutional order done by French in Lebanon caused the internal conflicts resulting from the representation due to increase in Muslim population and rate after independence period. A slight equality in the representation were succeeded with the treaty of Taif in 1989, yet the failure of census since 1932 has always provided a basis for internal conflicts. Moreover, after the establishment of Israel, a great many Palestinian refugees who were exiled from their own lands settled down in Lebanon, and this led the beginning of civil wars, and kept the identity arguments in agenda.

In this study, Muslim and Christian sectarian divisions were provided to understand the Lebanon's complex religious and sectarian orders and also the administrative system's changing order throughout the history was scrutinized. Lands of Lebanon, which was in the same administrative unit with Syria during Ottomans, was studied alone as much as possible.

Key words: Lebanon, demographic structure, Confessional system, religious and sectarian groups.

TEŞEKKÜR

Tez alıőmam esnasında değerli zamanını ayırıp bilgi birikimini benimle paylaşan saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi HALİL KURT'a ve yapıcı eleőtirileriyle bana yol gösteren tüm hocalarıma teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT.....	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar DİZİNİ	XI
HARİTALAR DİZİNİ	XII
GRAFİKLER DİZİNİ.....	XIII
KISALTMALAR.....	XIV
1. GİRİŞ	- 2 -
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	- 3 -
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi.....	- 3 -
1.3. Araştırmanın Önemi.....	- 4 -
1.4. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı	- 4 -
BİRİNCİ BÖLÜM	- 6 -
2. GENEL FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	- 6 -
2.1. Jeolojik Ve Jeomorfolojik Özellikleri	- 6 -
2.2. Toprak Özellikleri	- 9 -
2.3. İklim Özellikleri	- 10 -
2.4. Hidrografya	- 12 -
2.5. Bitki Örtüsü	- 14 -
3. GENEL BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	- 15 -
3.1. Ekonomik Faaliyetler	- 15 -
3.1.1. Tarım.....	- 18 -
3.1.2. Sanayi	- 20 -
3.1.3. Maden ve Enerji.....	- 22 -
3.1.4. Ulaşım	- 22 -
3.1.5. Ticaret.....	- 24 -
3.1.6. Turizm	- 25 -
3.1.7. İnşaat ve Bankacılık	- 26 -
4. LÜBNAN'IN SİYASİ TARİHİ	- 27 -
4.1. İlk Çağlarda Lübnan.....	- 27 -
4.2. İslâm'ın Etkisi Altına Girmesi	- 28 -
4.3. Haçlı Hâkimiyeti	- 32 -
4.4. Selâhaddîn-i Eyyübî Sonrası	- 35 -
4.5. Osmanlı Öncesi Demografik Yapı	- 40 -
İKİNCİ BÖLÜM.....	- 43 -
5. OSMANLI DÖNEMİNDE LÜBNAN	- 43 -

5.1. Lübnan'ın İdari Taksimatı.....	- 43 -
Lübnan'ın Genel Nüfus Özellikleri.....	- 52 -
5.3. Siyasi Yapı.....	- 54 -
5.3.1. Konfesyonel (Confessional) Sistem	- 54 -
5.3.2. Za'imlik (Zuama) Kurumu	- 57 -
5.4. Mezhepsel Gruplar.....	- 58 -
5.4.1. Marunîler.....	- 58 -
5.4.2. Sünniler.....	- 59 -
5.4.3. Şiiler.....	- 60 -
5.4.4. Dürzîler	- 61 -
5.4.5. Rum Ortodokslar	- 62 -
5.4.6. Rum Katolikler (Melkitler)	- 63 -
5.4.7. Ermeni Ortodokslar	- 63 -
5.4.8. Ermeni Katolikler	- 64 -
5.4.9. Aleviler (Nusayriler).....	- 64 -
5.4.10. İsmaililer	- 65 -
5.4.11. Diğerleri	- 65 -
5.5. Lübnan Topraklarında Etkili Olan Aileler	- 67 -
5.5.1. Ammârililer.....	- 67 -
5.5.2. Tenûhiler.....	- 67 -
5.5.3. Ma'nlar	- 68 -
5.5.4. Şihâbîler	- 69 -
5.5.5. Atraşlar	- 71 -
5.5.6. Canbolatlar	- 71 -
5.6. Osmanlı'nın İlk Yıllarında Genel Görünüm	- 73 -
5.7. Beyrut ve Kıyı Bölgesinin Demografik Yapısı	- 87 -
5.7.1. Mısır İşgaliyle Değişen Beyrut	- 91 -
5.7.2. Misyonerlik Faaliyetlerinin Hızlanması.....	- 98 -
5.8. Lübnan Dağı'nın Demografik Yapısı.....	- 109 -
5.8.1. Emîrlikler Dönemi:.....	- 109 -
5.8.2. İbrahim Paşa İdaresi ve Değişen Düzen.....	- 121 -
5.8.3. İkili Yönetim Sistemi	- 123 -
5.8.4. Batılı Güçlerin Gölgesinde Şekillenen Mutasarrıflık İdaresi.....	- 130 -
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	- 141 -
6. FRANSIZ MANDA DÖNEMİ	- 141 -
6.1. İdari Taksimat	- 141 -
6.2. Demografik Yapı.....	- 145 -

6.2.1. Göçmen Tartışmaları ve Kimlik Mücadelesi	- 146 -
6.2.2. 1932 Nüfus Sayımı ve Yansımaları	- 152 -
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	- 162 -
7. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEM	- 162 -
7.1. Ulusal Pakt (el-Misak el-Vatanî).....	- 162 -
7.2. Filistinli Mültecilerin Tetiklediği Arap Milliyetçiliği	- 165 -
7.3. Lübnan İç Savaşı.....	- 172 -
7.4. Taif Antlaşması'na Doğru	- 179 -
7.5. Hizbullah'ın Yükselişi	- 183 -
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	- 195 -
8. LÜBNAN'DA NÜFUS HAREKETLERİ.....	- 195 -
8.1. Dış Göçler	- 195 -
8.1.1. İlk Dalga	- 196 -
8.1.2. İkinci Dalga.....	- 196 -
8.1.3. Üçüncü Dalga.....	- 201 -
8.1.4. Dördüncü dalga	- 202 -
8.2. Göçle Gelen Nüfus	- 208 -
8.2.1. Ermeni Göçleri	- 208 -
8.2.2. Filistin göçü	- 210 -
8.2.3. Suriyeli göçü	- 211 -
8.2.4. Güneydoğu Anadolu'dan Göçler	- 213 -
8.2.5. Diğer Göçler	- 214 -
SONUÇ.....	- 217 -
KAYNAKÇA.....	- 224 -

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1 Cebeli Lübnan Müstakil Sancağı (1861-1920).....	- 50 -
Tablo 2 Beyrut Vilâyetinin İdari Dağılımı	- 51 -
Tablo 3 430 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1526-1528 Yıllarında Lübnan'ın Hane Sayısı	- 78 -
Tablo 4 401 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1535 Yılında Lübnan'ın Hane Sayısı.....	- 80 -
Tablo 5 383 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1548 Yılında Lübnan'ın Hane Sayısı	- 83 -
Tablo 6 Trablus Merkezinin 1519-1645 Yıllarındaki Hane Sayısı	- 84 -
Tablo 7 Trablus Kırsalının 1526-1571 Yılları Arası Hane Sayısı	- 85 -
Tablo 8 H.1288/1871 Yılı Lübnan Yerleşimlerinin Hane Sayısı	- 95 -
Tablo 9 1881/1882 Yılı Lübnan'ın Nüfus Tablosu	- 97 -
Tablo 10 1893/1894-1897 Yılları Lübnan'ın Nüfus Tablosu	- 101 -
Tablo 11 1908/1909 Yılı Lübnan'ın Nüfus Tablosu	- 104 -
Tablo 12 1914/1915 Yılı Lübnan Nüfus Cetveli.....	- 105 -
Tablo 13 1917 Yılı Beyrut Vilâyeti.....	- 106 -
Tablo 14 1866/1868 Yılı Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Erkek Nüfus Cetveli	- 132 -
Tablo 15 1868 Yılı Mezheplere ve Yerleşimlere Göre Konsey Üyesi Dağılımı	- 133 -
Tablo 16 1895 Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Nüfus Cetveli	- 136 -
Tablo 17 1913-1914 Yılları Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Nüfus Cetveli	- 138 -
Tablo 18 Kamu Görevlerinin Mezheplere Göre Dağılımı ve Vergi Oranları 1902-1907	- 139 -
Tablo 19 Günümüz Lübnan'ının İdari Yapısı	- 143 -
Tablo 20 1921 Nüfus Sayımı ve Vergilendirmeye Nüfusa Dâhil Edilen Göçmenler	- 149 -
Tablo 21 1932 Nüfus Sayımında Göçmenler ve Yerleşiklerin Dağılımı.....	- 153 -
Tablo 22 Resmi Kaynakların 1932 Nüfus Sayımı Verilerinin Karşılaştırılması.....	- 156 -
Tablo 23 1943-1944 Yılları Demografik Yapı ve Siyasi Temsil Dağılımı.....	- 160 -
Tablo 24 1970 Yılı İtibariyle İç Göçlerin görünümü	- 169 -
Tablo 25 1958-1983 Yılları Dini Grupların Oransal ve Sayısal Değişimi	- 174 -
Tablo 26 1988 Yılı Dini İnançlara ve Yerleşim Bölgelerine Göre Nüfus Dağılımı	- 177 -
Tablo 27 Taif Antlaşması'nın Koltuk Dağılımına Etkisi.....	- 180 -
Tablo 28 1994 Yılında Lübnan Kimliği Alan Yabancı Yerleşikler	- 182 -
Tablo 29 1944-2010 Yılları Lübnan Nüfusunun Bölgesel Dağılımının Karşılaştırılması.....	- 186 -
Tablo 30 2011 Yılı Resmi Olarak Tanınan Mezheplerin Dağılımı	- 189 -
Tablo 31 2018 Yılı Lübnan Parlamentosu Koltuk Paylaşımı ve Mezheplerin Seçmen Dağılımı	- 194 -
Tablo 32 Nisan 1975 ile Nisan 1977 Arasında Lübnanlı Göçü (Labaki ve Ark. 2005).....	- 203 -
Tablo 33 1975-2011 Yılları Arasında Dış Göçlerin İnançlara Göre Değişimi	- 206 -
Tablo 34 1992-2007 Yılları Göç Dönemlerine ve İkamet Bölgelerine Göre Lübnanlı Göçmenler ...	- 207 -

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1 Lübnan'ın Coğrafi Konumu	- 1 -
Harita 2 Lübnan Fiziki Haritası	- 6 -
Harita 3 Lübnan'ın Ekonomik Faaliyet Haritası	- 18 -
Harita 4 Lübnan Dağı İkili Yönetim Sınırları (1842-1861)	- 47 -
Harita 5 Cebeli Lübnan Mutasarrıflık Sınırları (1861-1920).....	- 49 -
Harita 6 Lübnan'ın Yerleşimleri ve Değişen Sınırları.....	- 142 -
Harita 7 Lübnan'ın İdari Sınırlar.....	- 144 -
Harita 8 Lübnan Yerleşmelerinin Mezheplere Göre Dağılımı.....	- 188 -

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1 Beyrut'un Sıcaklık ve Yağış Grafiği - 11 -

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CAS	Lübnan Merkezi İstatistik İdaresi
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FPM	Özgür Vatansever Hareket
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
H.	Hane
Hır.	Hıristiyan
Km	Kilometre
M.	Mücerred
Müc.	Mücerred
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Müs.	Müslüman
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü
UNIFIL	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü
UNRWA	Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı

Coğrafi Konum

Lübnan, Akdeniz'in doğu kıyısında 33° 03' 38" ve 34° 04' 35" kuzey enlemleriyle 35° 06' 22" ve 36° 37' 25" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Doğu-batı genişliği 70 km, güney-kuzey yönünde uzunluğu ise 200 km civarında olan ülkenin yüzölçümü 10.452 km²'dir. Doğusu ve kuzeyi Suriye, güneyi İsrail, batısı Akdeniz tarafından çevrelenmiştir. (Harita 1)

Harita 1 Lübnan'ın Coğrafi Konumu

Kaynak: Google Earth verilerinden yararlanılarak CBS ile hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

“Orta Doğu’nun Aynası Lübnan” sözüyle Lübnan’ı özetleyen Zahide Kor, aslında çalışma konumuz Lübnan’ın karmaşık ve iç içe geçmiş yapısına vurgu yapar. Nitekim Lübnan’ın demografik yapısının doğurduğu krizler kimilerine göre ‘Küçük Orta Doğu’ tanımlamasına da müsaittir. Haklı düşüncelerin ürünü olan bu benzetmeler Avrupa’da 17. yüzyılda mezhep savaşlarını sona erdiren Vestfalya (Westphalia) Barış Antlaşması’nın Orta Doğu’ya uyarlanmasıyla Lübnan özelinde hâlâ arandığının göstergesi sayılabilir.

Avrupa’nın son yüzyıllarda yakaladığı uluslaşma süreci Lübnan’da bireyselleşmenin engeline takılmış uzlaşmayı sağlayacak irade ortaya konulamamıştır. Osmanlı idaresi sonrasında Fransa’nın müdahalesiyle Hıristiyan devleti oluşturma gayesi Müslümanların hızlı nüfus artışları ve Hıristiyanların yoğun dış göçleriyle hedefine ulaşamamıştır. Zira Lübnan coğrafyasının asırlardır şahit olduğu göçler yeni değildir. Her dönem farklı gruplara ev sahipliği yapan Lübnan Dağları, çoklu kimliğin ürünüdür.

İslâm’ın Orta Doğu’da yayılmaya başladığı dönemlerde dahi farklı kültürel özelliğini korumayı başarmıştır. Çevre ülkeler İslâm’ın etkisi altında kalırken bölgede Hıristiyan kültürel öğelerinin en yaygın görüldüğü ülke özelliğini muhafaza etmeyi başarmıştır. Fiziki coğrafyasının sağladığı zapt edilmesi güç ortam sayesinde çeşitli gruplar tarafından tercih edilmiş olması yerleşikler açısından avantajlı görüntü vermesine karşın uzun yıllar çözüme kavuşmayı bekleyecek sorunların da kaynağına zemin hazırlamıştır. İlk bakışta Batılı gözüyle zenginlik gibi görülen dini, etnik ve kültürel çeşitlilik Orta Doğu gibi farklılığın gruplaşmaya sebep olduğu bölgede tehdit olarak ortaya çıkmıştır.

Bölgede farklı emelleri olan Batılı ve bölgesel güçlerin çeşitli inanç grupları üzerinden kendi planlarını uygulamaları için elverişli ortam sağlamıştır. Yalnızca dış güçlerin desteğiyle sınırlı kalmayan kamplaşma İsrail’in kurulması sonrasında sığınmacı durumuna düşen Filistinli grupların ülkede silahlanmasıyla çatışmaya dönüşen hesaplaşmaların merkezinde yer almıştır. Toplumun pek çok kesiminin arzuladığı barış ortamı doğumla elde edilen mezhebi kimlikle belli sınırların içine hapsolmuş, ortak kimlikte buluşmanın sağlanması mümkün olmamıştır. Ne bağımsızlığa giden yolda ortaya konulan ‘Ulusal Pakt’ gibi topluluklar arası müzakereler ne de temsilde ortak paylaşımın sağlandığı ‘Taif Antlaşması’ huzurun anahtarı olmuştur. Toplumda süregiden memnuniyetsizlik kimi zaman protestolar kimi zaman da iç savaşlara kadar varan çatışmalarla somutlaşmıştır. Sorunun çözümünde yine dış güçler kurtarıcı olarak görülerek kısır döngüye girilen yolda belirgin bir mesafe kat edilmemiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tez çalışmasında Lübnan'ın Osmanlı'dan günümüze demografik yapısının değişimi ve bunun idari yapı üzerindeki etkisi açıklanacaktır. Lübnan'da nüfuzlu ailelerin idari yapılanmadaki rolleri, mezhep gruplarının aralarındaki iktidar mücadelesi ve Lübnan Dağı'nın nüfus yapısına tesiri fiziki ve beşeri coğrafya açısından incelenecektir.

Bu kapsamda hazırlanmış olan çalışmanın amacı; Lübnan'ın tarihi ve beşeri coğrafyasını inceleyip Lübnan'da uygulanan Konfesyonel sistemin uygulanabilirliğini tartışmak, mezheplerin nüfus oranları ve idari yapıdaki payları arasındaki bağlantıları saptamaktır.

Bu kapsamda şu sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır:

1. Lübnan coğrafyasındaki grupların o bölgeye yerleşmeyi tercih etme sebepleri nelerdir?
2. Mezhep grupları arasındaki liderliğin değişmesinin gerekçeleri nelerdir?
3. Lübnan'da bilhassa 19. Yüzyıldan beri yaşanan çatışmalar hangi nedenlerle açıklanabilir?
4. Lübnan'daki sorunlara çözüm olarak önerilen Konfesyonel sistem gerilimlere çare üretmiş midir?

Bu çalışmada; ifade edilen gaye doğrultusunda verilen sorulara cevap aranacak, beşeri coğrafya açısından Lübnan'ın değişen demografisinin sürekli hale gelen istikrarsızlıktaki rolü incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi

Bu çalışmada; Lübnan'ın siyasi tarihi, yerleşik mezhepler, Lübnan'da egemen aileler ve aralarında değişen ilişkiler kronolojik olarak sıralanacak, bunların demografik yapı üzerindeki etkilerinin idareye yansımaları incelenecektir. Yapılan çalışmada literatür analizi metodu kullanılmış literatür taramasında erişilen bilgiler üzerinden sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Lübnan'ın hassas demografik yapısının idari sisteme yansımalarının beşeri coğrafya açısından incelendiği çalışma,

1. Lübnan'ın mezhepsel yapısının Osmanlı'dan beri değişimini ve ülkede aktif olan cemaatlerin idaredeki etkinliğini analiz etmesi bakımından,
2. Osmanlı'dan günümüze dış göçlerin ve bunların ülkeye geri dönenlerinin, iktidardan daha fazla pay almak isteyen dini gruplara tesirini inceleyen az sayıdaki araştırmalardan birisi olması açısından önemlidir.

1.4. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı

Bu çalışma bir siyasi coğrafya-jeopolitik çalışmasıdır. Bahsedilen sebeple bu disiplinlerle ilgili temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Tarihi, siyasi ve beşeri coğrafya özellikleri ile ilgili siyasi coğrafya ve dünya coğrafyası kitaplarıyla İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan Lübnan ile ilgili maddelerin yanı sıra çeşitli Osmanlı kaynakları bu ülkenin ana hatlarıyla çerçevesini oluşturmuştur.

Akengin'in; "Siyasi Coğrafya İnsan Ve Mekân Yönetimi", Elik'in; "Lübnan Konsosiyonel (Consociational) Demokratik Siyasal Sistemin Açmazları ve Başarısızlığı", Akar'ın; "Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920", Tür ve Ayhan'ın; "Lübnan & Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler"i, Harris'in; "Lebanon: a history, 600-2011"ı, Athıoğlu'nun; "Lübnan Marunîleri", Bilge'nin; İslâm Ansiklopedisi "Lübnan" maddesi, Cuinet'in; "Syrie, Liban et Palestine", Acar'ın; "Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu" gibi eserlerle, çalışmanın genel çerçevesinin çizilmesi sağlanmıştır.

Ayrıca Lübnan yerleşmelerinin Osmanlı dönemindeki nüfusu hakkında bilgi veren "Beyrut Vilâyeti Salnâmesi", "Suriye Vilâyeti Salnâmesi", "Salnâme-i Cebeli Lübnan" gibi Osmanlı vesikalarının dışında çeşitli Osmanlıca lûgatlar, web sayfaları ve internet haber sitelerinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde; Lübnan'ın coğrafi konumu verilerek farklı gruplarca tercih edilmesine neden olan topografik ve iklimsel özellikleri yer almıştır. Devamında Lübnan'ın beşeri coğrafya özellikleri aktararak dış göçlerin gerekçelerinin yanında ülkeye sağladıkları dövizlerle ekonomi alanındaki güçleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Osmanlı öncesinde Lübnan'daki siyasi olaylar ve demografik yapıya yansımaları kronolojik olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde; Lübnan'ın sürekli değişen idari bölünmesi tarihsel sıralamaya uygun olarak incelenerek Lübnan'ın özgün Konfesyonel sisteminin ülkeye etkileri tartışılıp ülkede var olan mezhep grupları tanıtılmıştır. Daha sonra Lübnan'ın geçmişinde ve günümüzde politikalarına yön veren seçkin aileler ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde demografinin idari sınırların değişimine bağlı değişimi kaydedilmiştir.

Üçüncü bölümde; Fransız Manda dönemi demografik değişiklikler ışığında incelenerek idari yapılanmasının genel çerçevesi çizilmiştir. Bunların dışında ülke dışından gelen göçlerin ülkede yol açtığı tartışmalar ve mezhepsel grupların aldıkları pozisyonlar ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde; Lübnan'ın bağımsızlık sonrası dönemi, iç savaşa neden olan olaylar, iç savaşın demografik dengeye etkisi ve iç savaş sonrasında imzalanan Taif Antlaşması çerçevesinde ifade edilmiştir.

Beşinci bölümde; ilk kısımda Lübnan'da farklı ülkelere giden göçlerin cemaatlere göre dağılımı ve göçlerin aşamaları kronolojik olarak incelenmiş, toplumsal yapıya etkileri değerlendirilmiştir. İkinci kısımda Lübnan'a dışarıdan gelen nüfus gruplandırılarak ele alınmış, ülkeye maliyetine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. GENEL FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Harita 2 Lübnan Fiziki Haritası

Kaynak: www.mapsofworld.com adresinden alınarak Türkçeleştirilmiştir. (25.05.2019)

2.1. Jeolojik Ve Jeomorfolojik Özellikleri

Doğu Akdeniz kıyısına paralel uzanan Lübnan dağ silsilesi Hatay'da Amanoslarla başlayıp Suriye'de Ensariye Dağları'yla devam eden kuşağın parçasıdır. Lübnan'da değişime uğrayan dağlar iki kola ayrılır. Bunlar batıda Lübnan ve doğusunda Anti Lübnan Dağları'dır.

Bu dağlar çift taraflı faylarla kırılmış olduklarından belirtilen dağlar horstlara aralarındaki çukurlar ise grabenlere denk gelir. İçinde Leytani Nehri'nin bulunduğu tektonik çukura "Gap" denir. Dar olan bu graben hattının boyu 115 km, genişliği 16 km dir. Leytani Nehri'nin farklı yöne kıvrılmasıyla kaybolmuş gibi görünen Gor çukuru, güneydeki Banyas'ta yine ortaya çıkar. Bu çukuru çevreleyen horstlar Lübnan'dan sonra alçalır güneyde Akabe Körfezi'nden Kızıldeniz'e ulaşır.¹ Akdeniz kıyısından iç kesimlere doğru çeşitli jeomorfolojik bölümlere ayrılmıştır. Lübnan Dağları ülkenin yarısından fazlasını kaplar. Kıyıdaki ovalık sahalar ile Bekaa Vadisi ise ülkenin başka düzlük ve tarım sahalarını oluşturur.² (Harita 2)

Akdeniz'e bakan kıyı boyunca 1/5'i çakıllardan müteşekkil ovalar uzanır. Onun hemen ilerisinde Lübnan Dağları yer alır. Bu dağlardan içeri sokuldukça Kasımiye (Litani) Nehri'nin geçtiği Bekaa Vadisi yayılır. Daha doğuda ise Antilübnan Dağları uzanmaktadır. Kıyıları 250 km uzunlukta ve dardır. Dağların dikliği ve kıyıya yakınlığı kıta sahanlığının dar olmasında belirleyicidir. Kuzey sınırından Trablus'a kadar olan bölge en geniş 18-20 km iken güneydeki Sayda'dan daha güneydeki Sûr'a kadar olan saha 10-12 km genişlikte kalır. Bahsi geçen iki kısım arasındaki orta bölge 3-4 km'den fazla değildir. Beyrut'un kıyı kesimi ise biraz daha geniştir.³

Ülke topraklarının önemli bir bölümünü teşkil eden Lübnan Dağları kıyından dik şekilde yükselerek dar ve derin boğazlarla kesilmiş kireçtaşı ve kumtaşı sırtlarını meydana getirir. Yaklaşık 160 km uzunluk ve 10-56 km genişlik ile değişkendir. En yüksek noktasını 3088 metre ile Kurnet el-Savda Tepe'si oluşturur. Lübnan Dağları'nın kuzey kesimi yüksek iken güneye eğimle inerek daha sade ve alçak görünüme kavuşur. El Bekaa Vadisi, Lübnan Dağları ile Antilübnan Dağları arasında yer alan verimli topraklar ve alüvyon çökellerden oluşur. Vadi yaklaşık 180 km uzunluk ve 10-26 km genişliğe sahiptir.⁴

Ortalama 850 m yükseltisiyle birçok ülkenin en yüksek noktasından daha yüksek rakıma sahiptir. Doğu Afrika'nın Göller Bölgesi'nden Anadolu topraklarına kadar uzanan

¹ Tufan Karaaslan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Konya: Atlas Kitabevi, 1998, s.14-15.

² Lamia Chamas vd. Lebanon State of the Environment Report, Ministry of Environment/LEDO, 2001, s.241

³ Z.R. Beydoun, "Observations on Geomorphology, Transportation and Distribution of Sediments in Western Lebanon and Its Continental Shelf and Slope Regions", *Marine Geology* 21, sy 4 (Ağustos 1976), s.313-314.

⁴ Shiveta Singh, "Lebanon", Encyclopedia Britannica, 17 Temmuz 2008, <https://www.britannica.com/place/Lebanon>. (20 Haziran 2019).

dünyanın en büyük fay hattı üzerindedir.⁵ Bu vadi Doğu Afrika Rift Sistemi'nin bir uzantısını oluşturur. Bekaa Vadisi'nin merkezi ve kuzey kesimi tarım açısından zengin olmakla birlikte Litani Nehri'nin de kaynağına sahiptir. Güneyi ise çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirildiği zengin bir tarım alanıdır.⁶

Bekaa'nın doğusunda yükselen Anti Lübnan Dağları, Lübnan Dağları'ndan daha alçak ve kurak özellikleriyle Lübnan-Suriye sınırı boyunca 2.500 m kadar yükselmektedir. Doruk noktasını güneyde yerleşen Hermon Dağı (2.814 m) oluşturur.⁷

Jeolojik yapı açısından incelendiğinde özelliklerinin kendine has olduğu görülür. Genel olarak Arabistan'daki eski tortul kayalar karasal kökenli olma eğilimindeyken daha kuzeyde Levant bölgesinde deniz sedimentleri özellikle kalkerler ve mesozoyik çağındaki marnlar, fosillerin çok daha büyük bölümünü oluşturur. Bu çökeltilerin depolandığı düşünülmektedir. Lübnan jeolojisi genel olarak genç kabul edilebilecek Kretase ve Jura dönemine aittir.⁸

Kıvrımlar üç ana jeolojik şekilde görülür. Esas olarak büyük bir senklinalin ayırdığı Lübnan ve Anti-Lübnan antiklinalleri göze çarpar. Daha küçük kıvrımlar yerel olarak yerleşir ancak kireçtaşları faylanmalar ile biçimsizleşmiştir. Bekaa'nın batı kenarına paralel uzanan fay Ürdün Vadisi'nin ana fayını Kuzey Suriye'deki gap fayına bağlar. 12-10 milyon yıl önce ortaya çıkan fay hattı Arabistan Plakası ile Afrika Levhası'nın levanten kısmı arasındaki sınır olarak o zamandan beri hareket halindedir. Aktif yer yapısı Bekaa'nın günümüzde 50 km kuzeye gitmesine neden oldu. Çevresindeki fayların binlerce yıldır hareket etmediğinden hareketle diri ya da uyuyan fay olup olmadığı tartışmalıdır. Lübnan faylarının uzunluğu değişkendir. Birkaç cm ile birkaç km arasında uzanır. Son 10 milyon yıl içinde kuzeyde Akkar ve güneyde Hermon Dağı çevresinde volkanizma gerçekleşmişse de günümüzde aktif volkanik faaliyet yoktur. Volkanik kayalar az olmakla birlikte ülkedeki kayaların hemen hepsi tortul niteliğe sahiptir. Bunların ise çoğu kalkerdir. Genç Jura'dan Orta Kretase'ye uzanan çeşitli kalker, kumtaşı, kıltaşı ve tüfler görülmektedir. Yaklaşık 40 milyon yıl önce Afrika-Arabistan Plakası ile Avrasya Plakalarının çarpışmasıyla kuzey ülkelerinde sıradağlar oluşurken Lübnan'ı etkileyen Ölü Deniz fayı oluştu. Zaman zaman fayın hareketine bağlı

⁵ DİA, "Lübnan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 27, 2003, s.243-244.

⁶ Singh, "Lebanon" Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Lebanon> (18 Ekim 2019)

⁷ Paul Sanlaville, "La personnalité géographique du Liban", *Revue de géographie de Lyon* 44, sy 4 (1969), s.376.

⁸ Peter Beaumont, G. H. Blake ve J. Malcolm Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study* (London: David Fulton Publishers, 2016), s.24-25.

olarak Beyrut pek çok kez depremler ve tsunamiler tarafından tehdit edilmiştir. En tehlikelisi olan 551 yılındaki deprem sonrasında daha az deprem meydana gelmiştir.⁹

2.2. Toprak Özellikleri

Toprakların oluşumu ve dağılımı bölgenin jeolojik yapısından bağımsız değildir. Üzerinde örtü oluşturdukları sahanın özelliklerini ihtiva ederler. Öte yandan iklimin etkisiyle geniş alanlarda oluşan zonal toprakların yerini yağmur ve kar sularının yanı sıra kurak yerlerde rüzgârların taşımasıyla gelişen azonal topraklar alır. Lübnan'ın Akdeniz kıyılarından doğudaki iç kısımlara gidildikçe kurak şartların topraklarına rastlanır. Yarı nemli olan kıyı bölgelerinin toprakları kırmızı ile kahverengi arasında değişir.

İç kesimlere doğru açık kahverengi step topraklarına dönüşür. Kıyılarda terra rossa denilen kırmızı topraklar hâkim hale gelir. Yağış ile yıkanmanın artması madeni tuzların derinlere sızmasına geriye kalan demir, alüminyum, silis gibi maddelerin yoğunluk kazanmasına yol açar. Demir oksitler toprağın kırmızı ya da kahverengi tonlarında belirleyicidir. Yağış aldığı dönemde alta taşınan tuzların kurak aylarda kapillarite ile toprak yüzeyinde sert bir tabaka oluşturması sık görülür.

Lübnan ve Anti-Lübnan dağlarına gidildikçe yükselmenin etkisiyle artan yağış topraktaki humus miktarını artırır. Bu değişim kestane renkli topraklara uygun iklim oluşturur. Tahıl bitkileri ve meyve ağaçları için uygun mineral bu topraklarda mevcuttur. Leytani (Litani), Orontes (Asi) ve Nahr al Kebir nehirlerinin yayıldıkları yerlerde alüvyon toprakları yayılış göstermiştir. % 70'i karbonatlı kayalardan meydana gelen ülkede alüvyal toprakların sınırlı olduğu anlaşılabilir. Geniş alan olarak ifade edilirse akarsuların geçtiği Akkar Ovası ve Bekaa Vadisi'nin orta ve batı kesimleri alüvyonlu toprakların örtüsü altındadır.¹⁰ Bölgede olduğu gibi Lübnan'da da erozyon sorunu yaygındır. Lübnan'ın % 73'ünü oluşturan dağlar ve tepeler gibi engebeli alanların erozyona uğraması yağmurun şiddetiyle gelen yüzey akıntılarının çıplak arazilerde toprağı süpürmesiyle oluşmaktadır.¹¹

⁹ Chris D. Walley, "The Geology Of Lebanon", Beirut: American University Of Beirut, Notes on the Geology Of Lebanon, 1998. <http://almashriq.hiof.no/ddc/projects/geology/geology-of-lebanon/> (20 Eylül 2019).

¹⁰ FAO, "Irrigation in the Middle East region in figures" Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), AQUASTAT 2008, s.1.

¹¹ "Lebanon Administration of Statics (CAS)", 2. Morphology, Climatology, Hydrology Vegetation and Environment, s.3.

2.3. İklim Özellikleri

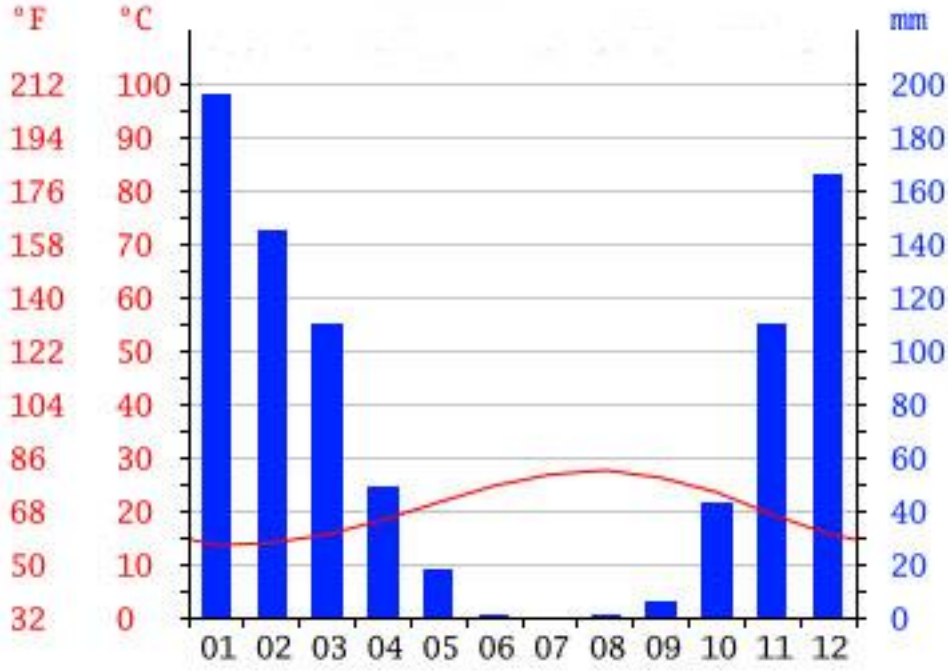
Çevresindeki ülkelere göre daha yağışlı iklime sahip olan Lübnan, özel durumunun sonucu olarak birbirine paralel iki sıra şeklinde uzanan Lübnan ve Anti-lübnan dağlarının yüksekliğinden alır. Ülkenin Akdeniz'e bakan batı kesiminde Akdeniz ikliminin etkileri kıyı boyunca hissedilir. Doğuya gidildikçe iklimin karasallaştığı ve sıcaklık farkının ile yağışın arttığı, ortalama sıcaklığın ise azaldığı fark edilir.¹²

Lübnan'da 'Ştur' olarak bilinen Sirokko rüzgârları kuru ve toz taşıyan özellikte olup güney ve güneydoğudan eserek Lübnan'a kadar ulaşır. Genellikle yaz başı ve sonunda esmekle birlikte kış aylarında estiği takdirde havanın soğumasını sağlar. Alçak alanlarda tipik Akdeniz iklimi, yüksek zirvelerde ise kış ayları karla kaplı iklim hâkimdir. Sahillerdeki ortalama sıcaklık 19.5⁰C ile 21.5⁰C sınırında değişirken 1000 m'de 9⁰C ve 2000 m'de 1⁰C'ye kadar düşmektedir. Yükseldikçe her 500 m'de 3⁰C sıcaklık düşmektedir. Ocak ayı diğer Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi en soğuk aydır. Ocak ortalaması dağlarda -4⁰C ve kıyı kesimlerinde 7⁰C 'dir. Temmuz ile ağustos gibi yılın en sıcak aylarında dağlarda günlük 28⁰C ve kıyı kentlerinde 33⁰C sıcaklık görülür. Tespit edilen gece-gündüz sıcaklık farkları kıyılarda 6-8⁰C iken Bekaa Vadisi'nde 24⁰C'lik günlük fark ölçülmüştür.¹³ Beyrut'ta 65 m yükseklikte ortalama sıcaklık 20,5⁰ ile Akdeniz iklimi etkisini hissettirir. (Grafik 1)

¹² Jamie C. Woodward, ed., *The physical geography of the Mediterranean*, The Oxford regional environments series, Oxford ; New York: Oxford University Press, 2009, s.69-70.

¹³ "Lebanon Administration of Statics (CAS)", s.4

BEYRUT SICAKLIK VE YAĞIŞ GRAFİĞİ

Grafik 1 Beyrut'un Sıcaklık ve Yağış Grafiği

Kaynak: <https://en.climate-data.org> (20.06.2019)

Yağış durumu incelendiğinde kıyıların ve sahile yakın bölgelerin kış aylarında yağışlı, yaz aylarında kurak olduğu görülmektedir. Yıllık yağışların % 5-7'si yaz aylarında bölgeye düşmektedir. Orta Doğu'da az sayıda alan 600 mm den fazla yağış alan yerlerden biridir. Türkiye ve Lübnan diğer Orta Doğu ülkelerinden farklı olarak yıllık ortalama 200 mm'nin altında yağışın düştüğü kurak alanlara sahip değildir.¹⁴

Yağışın dağılışı yükselti ile denizellik ve karasallığa bağlı olarak farklılaşmaktadır. Dağların esintisinde yoğun yağış alan Akdeniz kıyılarından (Beyrut 879 mm, Trablus 853 mm) iç çöküntülere (Ba'lbekte 358 mm) doğru yağış hızla düşer. Anti Lübnanlara tırmandıkça tekrar yükselerek 600 mm seviyesine ulaşır.¹⁵

¹⁴ Beaumont, Blake ve Wagstaff, s.53-54.

¹⁵ "Liban: geographie physique" Larousse Encyclopedie, <https://www.larousse.fr/encyclopedie/pays/Liban/129804> (9 Eylül 2019).

Lübnan'ın en fazla yağış alan yerleri Akdeniz'e bakan Lübnan Dağları'dır. 2000 mm'ye kadar yükselen yağışla Mümbit Hilal'in su deposu haline gelmiştir. Ancak 1000-1400 mm genel aralıktır. Güneyinde ise 600-1000 mm arasındadır.¹⁶

2.4. Hidrografya

Orta Doğu ülkelerinde yağış yetersizliği dolayısıyla su kaynaklarının kıt olması suyun en elverişli verimle kullanımını gerekli kılmaktadır. Bölgenin suları genellikle bir devletin tekelinde değildir. Çünkü sınır aşan sular Lübnan da dâhil olmak üzere pek çok ülkeden geçmektedir. Kalkerlerin yaygın olduğu yerlerde yeraltı sularının karstik şekillerin meydana çıkmasında etkili olduğu görülür. Yağışın fazlalığına bağlı olarak karst kaynakları da nispeten zengindir. Foggara adı verilen sistemle binyıllardır geleneksel yöntemle çıkarılan sular bölge halkına hayati su kaynağı oluşturur. Bunların yanı sıra periyodik akışlı sel karakterli akarsular da yer almaktadır. Yazın kuraklığıyla etkisi artan kuvvetli buharlaşma bunun nedenidir. Lübnan ve Antilübnan dağlarının yüksek yamaçlarından doğan akarsular Akdeniz'e ya da iki dağın arasındaki Bekaa Ovası'na eğim yönünde ulaşırlar. Yeraltı su rezervleri bol olanlar düdenlerden çıkan sularla haziran-eylül arasında akarsu yataklarını canlı tutarlar. Hatta ilkbahar mevsimi ve yaz başlarında yataklarından taşar. Antilübnanlardan kaynağını alıp Şam şehrine uzanan Barada Nehri belirtilen yöntemle akışını sürekli kılmaktadır.

Asi Nehri (Arapça Nahr al-Asi, eski adıyla Oronte) Bekaa Vadisi'nden doğup kuzeye doğru ilerleyerek Amik Ovası'ndan geçer ve Asi Deltası'nı oluşturarak sularını Akdeniz'e boşaltır. 46 km'si Lübnan içinde olmak üzere volkanik ve kireçtaşından oluşan arazilerden geçerek toplam 570 km yol kat eder. Kış sonunda debisini artıran Asi, ilkbaharla birlikte pik noktasına ulaşır. Karma rejimli içeriğe sahip olsa da ana kaynağını yağmurlar oluşturur. Kar erimeleri ise yaz başlarında su miktarına tesir eder.

Leytani (Litani) Nehri'nin tamamı Lübnan sınırlarında bulunur. Birçok bölgede yol alan bu nehir 170 km ile ülke içindeki en uzun nehirdir. Bekaa'nın kuzeyindeki Ba'lbek yakınlarından doğarak bir süre güneye yol alıp daha sonra batıya yönelerek Sûr kenti yakınlarından Akdeniz'e dökülür. Lübnan'daki diğer akarsular gibi kalkerli ve eğimli araziler

¹⁶ Nadim Farajalla vd. "Climate Change in Lebanon: Higher-Order Regional Impacts from Agriculture", Climate Change and Environment in the Arab World, Beirut: American University of Beirut, Haziran 2014, s.11.

geçiş alanlarını oluşturur. Ayrıca düzensiz rejim özelliği de diğer nehirlerle benzerlik gösterir. Ekseriyetle kış ve ilkbahar yağışlarıyla beslenen Litani Nehri'nin beslenmesinde kaynak sularının önemi de büyüktür.¹⁷ Litani Nehri'nin yıllık su miktarı 475 milyon m³'tür.

İsrail'e akan Hasbani Nehri güneydoğuda yer alır. Sınır aşan sulardan olup paylaşımı hususundaki sorunları aşılamanın Ürdün Nehri'nin kolunu oluşturur.¹⁸ Sürekli hal almaya başlayan problem olan Ürdün Nehri üzerinde karşılıklı yarar için 1950'lerin başlarında karşılıklı tartışmalar yapıldı. BM'nin desteklediği toplantılarda Amerikalı arabulucu, İsrail'e % 38, Ürdün'e % 52, Suriye'ye % 7 ve Lübnan'a % 3 pay biçti. Sunulan paylaşım planında uzlaşmaya varılmasına karşın kısa süre sonra hükümetlerin politik nedenlerle reddetmesi nedeniyle çözümsüz kaldı.¹⁹

Sınır aşan sular tek sorun değildir. Son yıllarda artan insan faaliyetlerinin su kaynaklarının aleyhine genişlemesi suların miktar ve kalitesine tesir etmektedir. Tarımdan gelen pestisitler ile gübrelerin yıkanarak yeraltı suları ve yüzey sularını kirletmesi, sanayilerin kimyasal madde atıkları suların kirlenmesine sebep olmuştur. Kesinlik ifade etmese de yıllık yağışların takriben % 50'si (8,600 mm³) evapotranspirasyon yoluyla kaybolmaktadır. Ayrıca komşu ülkelere su akışı da sayılabilir. Yeraltı suyuna karışan % 12'lik sızıntı da kayıp olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 40 ana akarsuyun 17'si sürekli akışa sahipken 23 tanesi mevsimseldir. Tarımsal faaliyetler ülkede su tüketiminde başı çekerken bunu evsel ve endüstriyel kullanım takip eder. Hidroelektrik üretimi, rekreasyon ve su ürünleri yetiştiriciliği diğer kullanım alanlarıdır.²⁰ Son dönemlerde akiferlerden makul düzeyin üzerinde su çekilmesinden dolayı kuyular kurumuş ve tuzluluk artmıştır. Lübnan'ın en önemli sulak alanı Quaroun'un kuzeyinde yer almaktadır. Litani Nehri üzerindeki bu baraj gölü ülkenin başlıca tarım alanlarını sulamaktadır.²¹

¹⁷ Beaumont, Blake ve Wagstaff, s.57-104

¹⁸ FAO, S.4-6.

¹⁹ Beaumont, s.104.

²⁰ Chamas vd., s.109-117.

²¹ El Hassan vd.,s.59-61.

2.5. Bitki Örtüsü

İran-Turan flora bölgesi sınırlarında kalan Lübnan'ın zengin biyoçeşitliliğinde yer şekilleri, iklim ve toprak faktörü belirleyici olmuştur. Pleistosen'e ait buzul kalıntılarının Kurnet al-Savda ve Hermon Dağı'nda görüldüğü coğrafyada buzul etkileri geniş alanlarda görülmemiştir.²²

Lübnan'ın sahil ovaları ile Lübnan Dağları'nın yüksek kesimlerinin bitki örtüsü farklılık gösterir. Alçak ovalarda bodur ağaçlar ve çalılar yer alırken dağların alt seviyelerinde daima yeşil yapraklı meşeler ve Akdeniz'e özgü çam cinsleri yerleşir. 1000 m sonrasında sedir, akça ağaç, ardıç, halep çamı ve ladin türleri yayılır. Lübnan Dağları'nın doğu yamaçları bitki örtüsünce seyrekleşerek step karakteri kazanır. Anti Lübnan Dağları orman varlığından yoksundur. Doğuya ilerledikçe çöl özelliği kendini hissettirmeye başlar.²³

Kuzeydeki Trablus açıklarındaki Lübnan'a ait üç adacıkta (Ramkine, Sanani ve Palm) çalılıklar görülür. Kıyılardaki demografik baskı kıyı florasının yok olmasına neden olmuştur. Kentsel alanlarda akasya türleri, Trablus'un kuzey ve güneyindeki ovalarda okaliptüs ormanı, meyve bahçeleri ve çam fidanları vardır.²⁴

Alanına göre zengin sayılabilecek 4633 bitki türüne sahiptir. Bu bitkilerin yaklaşık % 8,5'i geniş bir endemik olan (Lübnan, Filistin, Suriye'ye özgü) ve % 3,5'i Lübnan için endemik olan 3,790 karasal bitki türünü barındırmaktadır. Bahsi geçen oran benzer beşeri faaliyet geçmişi olan diğer Akdeniz ülkelerine göre yüksektir. Ülkenin vejetasyonu km² başına 0.25 türden yüksek bir orana sahiptir. Çevre ülkelerden Ürdün için bu oran 0.022, Suriye için 0.017 ve Türkiye için 0.011 olarak belirtilebilir bu oran. Bozulmuş maki, çam, sedir ve meşenin yanında kuzey yarımkürede göknar ağaçlarının görülebileceği en güney noktadır. Lübnan'ın % 23'ü ormanlarla kaplıdır. Ormanların yarısından fazlası geniş yapraklıdır. Başlıca tür meşedir. Kozalaklı türler % 31 orana sahiptir. Çam ormanları dağların batı yamaçlarında görülür. Batı yamaçlarında sedir, göknar, ardıç ormanları dağınık

²² Woodward, s.209, 364.

²³ Ramazan Özey, *Ortadoğu Coğrafyası*, 5. bs, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2012, s.204.

²⁴ Republic Of Lebanon Ministry of Environment, <http://biodiversity.moe.gov.lb/Resources/Pages/Links.aspx> (27 Eylül 2018).

şekildedir. Lübnan sediri ve servi ağaçları asırlardır devam eden tahriplere rağmen belli bölgelerde yayılış gösterir.²⁵

Orman türlerinin oransal dağılımı % 58 eşe, % 24 çam, % 13 ardıç, % 3 sedir, % 1 servi ve göknar şeklinde dağılır. Çiçek türlerinin dağılımında % 81 ile karasal bitkiler başı çekerken bunu % 13 ile deniz ve % 6 ile tatlı su bitkileri takip eder. 2600 çiçek türünün 311 tanesi endemiktir. Bu sayı % 12'ye tekabül etmektedir.²⁶

3. GENEL BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

3.1. Ekonomik Faaliyetler

Köklü ticari geçmişe sahip olan Lübnan kentleri asırların verdiği tecrübeyle geleneksel üretim faaliyetlerini günümüzde de devam ettirmektedir. Fenikelilerle büyüyen ticari hayat devamındaki medeniyetlerle çeşitlenmiş Osmanlı döneminde ipek böceği ticaretinde önde gelen bölgeler arasında yer almıştır. Bölgede üretimi yapılan üzüm ve zeytinden elde edilen şarap ve zeytinyağı da kalitesini koruyan diğer üretim dalları olarak kayda geçmiştir. Osmanlı döneminde değişen dünya şartlarıyla yarışamayan Lübnan üretim atölyeleri zayıf düşmüş kitlesel bir dış göç ülkeyi dinamik tutacak işgücünden mahrum bırakmıştır. Göçmenler gönderdikleri dövizlerle ülke ekonomisinin vazgeçilmez destekçisi olmuşlardır. Ancak katkıları istikrarsız ortamda ekonomik kullanılamamıştır.

Fransız Mandası döneminde ekonomik reforma gidilmiş alışılmışın dışında iki belirleyici iktisadi faaliyetin etkisi olmuştur. İlk etki yeni siyasi düzene göre kurgulanmış kendine özgü vergi sistemi ve maliyesi olan ulusal ekonomiyle Osmanlı dönemindeki mal ve işgücü dolaşımı engeli ortadan kalkmıştır. Diğer etki yöneten devletten yardım almaksızın mali dengesini sağlamasını gerekli kılıyordu. Paris'ten yönetilen ekonomi parasal oynaklığa karşı zayıf düşüyordu. Sigara, bira, tekstil ve inşaat malzemeleri gibi düşük sermaye gerektiren faaliyetler hızla gelişmiştir. Dış satımda ise ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Sayıları Belçika ve Hollanda'dan gelen göçlerle dikkat çekici şekilde artan Yahudiler, 1945'te kesilmiş elmas ihraç ederek Suriye/Lübnan'ın ihracatının % 40'ına sahip olmuşlardır.

²⁵ Ghassan Ramadan Jaradi vd., State and Trends of the Lebanese Environment, ECODIT and UNDP, 2010, s.145-150.

²⁶ Lamia Chamas vd.,s.148-153.

İkinci Dünya Savaşı'nda artan ihtiyaçla birlikte tahılın rolü büyüyerek ticari üretimi artmıştır. Fransa'dan tam bağımsızlığın kazanılmasının ardından ulusal ekonomiye geçiş için milli paranın tedavüle sokulması gibi bir takım değişikliklerle özgün model uygulanmaya çalışılmıştır. Hizmet sektörü ekonomide büyük payını kaptırmamıştır. Yeni politikalarla 1956'da ulusal gelirin 2/3'sini bankacılık ve ticaret gibi hizmet sektörü oluştururken tarım % 20, sanayi % 13 dolayındaydı. Yeni idare New York ve Londra gibi Batılı bankacılara güven duymayan, petrolle zenginleşen Körfez sermayesinin itimadını kazanarak 1956-1965 arasında Arap petrollerinden elde edilen gelirin 2/3'sini kendine çekmeyi başardı. Karmaşık çevresine göre siyasi istikrarın etkisi de yadsınamazdı. Ancak çevresinden pozitif ayrışmanın sonu gelmişti. 1958 siyasi bunalımı ülkedeki iktisadi eşitsizliğin dışa vurumu gibiydi. Çözüm için harcanan çabalar mevcut tablonun devamından yana olan çıkar çevreleri tarafından etkisizleştirilerek gelecekteki çatışmaların zeminini oluşturmuştur.

Körfez ülkelerinde çalışan 150.000 Lübnanlı'nın 1970'li yıllarda gönderdiği dövizlerle gelir kaynağı çeşitlenmiştir. Biriken dövizlerden yararlanmak isteyen yabancı bankalar için Beyrut'a şube açmak cazip hal almıştı. Sonraki yıllardaki iç savaş ve dış müdahaleler gelişen ekonomik ortamın soğumasının yanında yıkımlar, göçler ve parçalanmış bölgelerle turizmi dibe vurmasına ve üretimin düşmesine neden oldu. Göç eden nitelikli beyinler ve gelmeyen yatırım ülkeyi geriye götürse de dışarıdan gelen işçi dövizleri ve milis güçleri desteklemek için gönderilen kaynaklar ülkeyi ayakta tuttu. Kamu harcamalarının yüksek olması da halk için bir diğer umut kaynağıydı. 1950-1975 arasında ekonomi yaklaşık % 3-4 büyümüş olmasına karşın bankacılık ve hizmet sektörleri GSMH'nin 2/3 ile 3/4 arasında paya sahiptir. Tarımsal işgücü % 50'lerden % 20'lere gerilemiştir. Tahıl üretimi azalıp meyve ve sebze üretimine geçilmiştir. İthal maddelerin işlenmesiyle değişen üretim karakteriyle tekstil ve ayakkabı üretimine devam edilmiş montaj ve ilaç sanayi gibi yenilikler gözlenmiştir. Ekonomik büyümenin ölçsüz dağılımı kırsaldan kentlere göçleri tetiklemiş hizmet sektörünün payı artarken daha düşük gelirli tarımın payı düşmüştür.

Kentleşme Müslümanların daha düşük gelirli olmalarını sona erdirmemiştir. Biriken sorunlara ek olarak Müslüman-Hıristiyan gelir dağılımındaki açılan makas iç savaşa örtülü gerekçe olmuştur. İç savaş sonrasında yerle bir olan ekonominin üzerinde uzun yıllar savaşın kara bulutları dolaşmıştır. Yarı yarıya düşen gelir düzeyi artan göçlerle kısır döngüye girmiştir. Savaştan en fazla zarar gören tarım ve sanayi sektörlerinin payları birkaç puan

düşmüştür.²⁷ Toparlanma eğilimi 1990 büyüme rakamlarına yansiyarak % 26 oranına kadar tırmanmıştır.

Lübnan, 2000'li yıllarda yüksek gelişme çizgisinden uzaklaşıp düşüş göstererek değişken grafiğe sahip olmuştur. Tarım, hayvancılık ve ormancılığın GSYH'deki oranı 2000'de % 6 iken 2018'de % 3'e düşmüştür. İnşaat dâhil sanayinin katma değeri 1990'da % 24 dolayındayken sonraki yıllarda azalarak 2000'de % 20 ve 2018'de % 14'e düşmüştür. Hizmet sektörü farklı şekilde ekonomide egemen durumdadır. Lübnan ekonomisinin günümüzde karşı karşıya olduğu kilit sorunlardan biri Suriye krizinin sığınmacı dalgasıyla bütçeyi zor durumda bırakması olarak görünmektedir. Sığınmacı sorunu, Lübnan'a iş alanlarının daralmasıyla ülke vatandaşlarının yoksullaşması ve gelir eşitsizliğinin artması olarak yansdı. Geçmişe oranla büyüme düşerken dış ticaret dengesi bozulmuştur.²⁸ Geçmişteki ekonomik ağırlığını hizmet sektörüne yoğunlaştıran Lübnan, günümüzde de benzer şekilde hizmet sektörünün lokomotif rolünde ekonomisini ayakta tutmaya çalışmaktadır. Tarım ve Sanayi faaliyetleri ise hizmeti takip etmektedir. (Harita 3)

²⁷ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20. yüzyılda Ortadoğu ekonomileri tarihi*, çev. Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002, s.73-216.

²⁸ The World Bank.

https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=LBN (22 Haziran 2019)

olmasına karşın payının GSYH'nin % 3,5'ini karşılmasıyla istenilen seviyenin altında kalmaktadır. FAO'nun belirttiği 1967'deki % 25 çalışan oranına göre dikkate değer bir değişimdir.²⁹

Günümüzde sebzeler ekimi en fazla yapılan üründür. Hâlbuki 1920'lerde toplam ekili toprakların % 75'inde buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Ederinin yüksek olması ürün değişiminde belirleyici olmalıdır. 1930'larda ekimi değişenler dut yaprağı, pamuk ve tütün gibi sanayi bitkileri olmuştur. Sonraki yıllarda dut yapraklarının uzun süre toplanamaması çiftçileri muz ve sebzeğe yöneltmiş çiftçilerin ekim alışkanlığı değişmiştir.³⁰ Ürün tercihinde yönlendirici fiziki etkilerden en önemlisi şüphesiz sudur. Sorunlara çözüm olarak görülen baraj yapımı jeolojik şartların inşasını zorlaştırmasına rağmen çalışmalar devam etmektedir. En büyük yapay göl Karun (Qaraoun) rezervuarı Litani Nehri üzerinde Bekaa Vadisi'nde yer almaktadır. Ayrıca güneyde ve Bekaa'da sulama amaçlı kullanılmaktadır.

Öte yandan Beyrut çevresindeki yeraltı sularının bilinçsizce aşırı tüketimi nedeniyle toprakta tuzlanma meydana gelmiştir. Toprak ve su kaynakları göz önüne alındığında toplam 330.000 ha'nın 177.500 ha'sında sulama yapılabildiği görülmektedir. Sulanan alan yarıya yakın olsa da geçmişe göre verimlilik artmıştır. Sulanan alanın 1956'ya kıyasla % 400'ü geçen oranda arttığı tahmin edilmektedir. Sulanan alanların yaklaşık yarısı Bekaa Vadisi'ndedir. Sulama çoğunlukla hububat (% 25 buğday), % 18 patates, % 16 narenciye ve % 14 sebzelerdir. Ülkede sulama sorunu yaşayan arazi sayısı oldukça azdır. Çoğunlukla Güney Bekaa'da görülür.³¹

Dünyada tüketimi fazla olan turuncgillerin üretimi 19. Yüzyılda önem kazanmış frigorifik (soğutuculu) gemilerin yaygınlaşmasıyla da dünya ticaretinde üretimi artmıştır. Akdeniz havzasında olmasının avantajıyla dünya zeytinyağı üretiminde önde gelen ülkelerden olan Lübnan'ın 1963 yılındaki üretimi 13 bin ton iken 2010 yılında 10 bin tona gerilemiştir.³²

Üretimi fazla olan diğer ürünler domates, üzüm, elma, sebze, patates ve tütündür. Domates ve patates % 63'le en yaygın ürünler iken % 31 elma ve turuncgiller başta olmak

²⁹ Investment Development Authority of Lebanon (IDAL), Agriculture Sector 2017, s.4-7.

³⁰ Owen ve Pamuk, s.94.

³¹ FAO, s.7-11.

³² Hayati Doğanay ve Ogün Coşkun, *Tarım Coğrafyası*, 2. baskı, Ankara: Pegem Akademi, 2012, s.286-296.

üzere üzüm, muz ve diğer meyveler yetiştirilir. Tütün ve tahıllardan buğday ve arpa da geri kalan ürünlerdir.³³

Tarım ürünlerinin yetiştirme şartları farklılık göstermektedir. Lübnan'da etkili olan yazları sıcak ve kurak kışları ılık ve yağışlı olan Akdeniz iklimi birçok ürünün yetiştirilmesi için uygundur. Buğday nemli ve yumuşak kış süresince büyüyüp kurak yaz aylarında olgunlaşarak bu iklime kolaylıkla uyar. Ancak ilkbahar yağışlarının düzensiz olması bazen de ürünlerin zarar görmesine yol açar. Oldukça sıcak iklim isteyen ürünler Akdeniz'in yerlisidir. Nemli tropikal ya da subtropikal kökenli bazı türler Akdeniz'e insanlar tarafından sokulmuştur. Yetiştirilmesi gereken ılık kışları bulurlar. Fakat yaz kuraklığına dayanamadıkları için sulama yapılan yerde yetiştirilir.³⁴

Üzüm bağları Bekaa Vadisi'nde oldukça yaygındır. Hayvancılık iç savaş nedeniyle yeterince gelişme fırsatı yakalayamamıştır. Tarım ve madencilik gibi hayvancılığın da ülke ekonomisine katkısı düşüktür.³⁵ Tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da Bekaa öne çıkar. Güney ve Bekaa'daki kırsal alanlarda devlet desteğiyle hayvancılık yapılır.³⁶ Savaş sonrası toparlanma dönemini görece iyi değerlendiren ülke hayvan sayısı 1990'lardan bu yana ikiye katlayarak 200.000 dolaylarına ulaşmıştır. Bir diğer hayvancılık çeşidi olan balıkçılık yaygın faaliyeti yaygın değildir. Sebebi balık rezervlerinin yetersizliği değil denizcilik yatırımının ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmamasıdır. İlginç olan ise bu toprakların tarihinin denizcilikle hatırlanmasıdır. Son dönemlerde suni sünger üretiminin artmasına rağmen geleneksel olarak sığ ve temiz sulara süngerçilik yapılmaktadır.³⁷

3.1.2. Sanayi

Binyıllara uzanan geleneğiyle Lübnan kıyı ovalarında yetiştirilen üzüm ve zeytin ekonomide taşıyıcı önemini korumuştur. Üretilen zeytinyağı ve şarapların muhafazası için yüzyıllar boyunca dayanıklı seramik çanaklar kullanılmış, testiler bölgelere göre değişen tasarımlarıyla ekonomide önemli bir yer tutmuştur. Yine ilkçağlardan beri dağlardan indirilen

³³ Investment Development Authority of Lebanon (IDAL), s.5-7.

³⁴ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Ekonomik coğrafya: küreselleşme ve kalkınma*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2009, s.211.

³⁵ Özey, s.213-215.

³⁶ Mehmet Murat Yağış, "Lübnan Ülke Raporu 2011", Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Şubat 2011 .s.6.

³⁷ "Investment Development Authority of Lebanon (IDAL)", s.5.

odunlarla tekne endüstrisi dönemin ileri seviyesindeydi. M.S. 6. yüzyılda ipek böceğinin bölgeye taşınmasıyla artan işletme sayısı günümüze kadar gelecek ipekli dokumanın geleneğinin temellerini oluşturmuştu. Kolay ulaşım ve ucuz işgücü gibi kolaylıklar Lübnan Dağı'nda işletmelerin yayılmasını ve 19. yüzyıl sonlarında Fransa'ya ihraç edilmesine kadar varan uzmanlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Dut ağacı ekimi genellikle zeytin ve asma ile desteklenmiştir. Toprağın verimli olduğu kuzey ve güney ilçelerinde zeytin yetiştirilmiş yerel tüketim için kullanılmakla birlikte Anadolu ve Mısır'a sabun şeklinde ya da yağa dönüştürülerek satılmıştır. Meşhur Lübnan üzümleri lezzetli şarap yapımında kullanılırken keçi kıllarından tahıl torbası yapılmıştır.³⁸

1929 Dünya İktisadi Bunalımı'ndan Lübnan'da kendine düşen payı almıştır. Atölye imalatı yabancı rekabetin yıkıcı etkine dayanamayarak iyice zayıflamıştır. İpek üretiminde kullanılan dut yaprağına olan talebin düşmesi ekonomiyi tepetaklak etmiş artan işsizlik ve gerileyen ticaretle toplumun tabanına yayılan yoksullaşma artırmıştır. Öte yandan tarım ürünleri üretiminde de durum farklı değildi. Büyük Lübnan'ın kurulduğu yıllarda tarım ürünleri elde işlenen üretim alanlarından ibaretti. İpek dışında pamuklu kumaş, sabun, deri mamuller ve tütün gibi ileri teknoloji istemeyen üretim tarzı egemendi. 1929 buhranı birçok üretimin daralması gibi olumsuzluğun yanında kendini yenilemesi şeklinde gelişmelere sahne oldu.³⁹ 1950'lerde Lübnan'da imalat sanayinde çalışan nüfusun oranı % 3 ile Orta Doğu'ya göre kabul edilebilir olsa da halen düşüktü. Beyrut çevresinde kurulan konserve sanayisi maliyeti azaltmak için hammaddenin bulunduğu alanlara tesislerini kurmuşlardı. Ülke içinde gıda ihtiyacını karşılamaya dönük makarna ve bisküvi fabrikalarının sayısı artmıştır. Pamuklu dokuma nüfusun fazla olduğu Trablusşam ve Beyrut'ta kurularak ucuz işgücü ve pazar kolaylığı sağlanmıştır. Trablusşam, tütün fabrikalarının kurulmasıyla yeni istihdam alanlarına kavuşmuştur.

Günümüze kadar Lübnan, yerli sanayinin kalkınmasına yönelik yatırımlar yapmak yerine ithal ürünlerle ihtiyaçlarını temin etme yoluna gitmiştir. Tesislerin azlığından dolayı nüfusun küçük bir kısmı ikincil faaliyet dallarında görev üstlenmektedir. Şüphesiz hizmet sektörünün cazibesi endüstri alanlarının gelişimini sekteye uğratmıştır. Başlıca sanayi dalları gıda (özellikle şarap), mücevher, çimento, tekstil, kimyasal maddeler, mobilya, metal ve ağaç

³⁸ Charles Philip Issawi, ed., *The Fertile Crescent, 1800-1914: a documentary economic history*, Studies in Middle Eastern history, New York: Oxford University Press, 1988, s.79-80.

³⁹ Owen ve Pamuk, s.93-94.

işlemesine dayanır. Mücevherin hammaddesi olmamasına karşın ithal edilerek işlenen ürünlere dayanmaktadır.⁴⁰

3.1.3. Maden ve Enerji

Lübnan'da tarihi süreçte madenlerin ekonomiye katkısı az olmuştur. Tuz üretiminin yanında iç savaş sonrasında yeniden inşa için inşaat hammaddesi olarak kullanılan çimentonun birleşim maddeleri olarak kireçtaşı ve silis üretimi vardır. Önemsiz miktarda kömür ve demir cevheri çıkartılır. Litani Nehri üzerinde hidroelektrik santralleri enerjinin bir kısmını karşılar. Trablus'taki petrol rafinerisi ülkenin ihtiyacının % 15'ini karşılamaktadır.⁴¹ Sınırlı paya sahip hidroelektrik dışında enerji ihtiyacının tümünü ithal ettiği petrolden elde eder. Elektriğin bir kısmını ise ithal ederek karşılar.⁴²

ABD Enerji Bilgi İdaresi'ne göre 2010 yılında ülke enerji tüketiminin % 90'ı petrolden karşılanırken Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin keşfi Lübnan'ın dışa bağımlılığının azalması için umut oldu. Petrol ve doğalgaz bulunduğu tespit edilen "Levant Havzası" üzerinde 2017'de ihaleye çıkmıştır. Ancak sahaların bir kısmında İsrail'in kendi münhasır ekonomik bölge sınırı içinde olduğu iddiasıyla anlaşma sağlanamamıştır. Kesin rezervler bilinmediği için Lübnan'ın dışa bağımlılığının devam edeceği tahmin edilmektedir. Lübnan'ın enerji tedariki Suriye ve Mısır'daki karayollarının güvenli olmaması sebebiyle limanlar üzerinden sağlanmaktadır. Elektriğinin bir kısmını sağladığı Türkiye'den Mısır'a kadar uzanan sekiz ülkenin dâhil olduğu enerji nakil projesi Suriye olayları nedeniyle kesintiye uğramış durumdadır.⁴³

3.1.4. Ulaşım

Ticaret kentlerinin ortaya çıkışında belirleyici olan ulaşım ilk çağların ticari gücü Fenikelilerin kıymetli mal ve lüks eşya alışverişinde önemli yer tutmuştur. İnci, baharat, ipekli kumaş karşılığında İspanya kıyılarından altın ve kurşun alıyorlardı. Çevreden gelecek

⁴⁰ Yağış, s.6.

⁴¹ Nations Encyclopedia. <https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Lebanon.html> (23 Haziran 2019).

⁴² Yağış, s.8.

⁴³ "U.S. Energy Information Administration", March 2014. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=LBN> (23 Haziran 2019).

tehditler Sûr şehrinin güçlendirilmesini gerektirmişti. Kayalık küçük bir ada üzerinde kurulması ele geçirilmesini güçleştiriyordu.⁴⁴

Osmanlı döneminde ulaşım yolları son derece yetersiz vaziyetteydi. 19. yüzyılda Beyrut ile Şam arasında uzanan karayolu dışında araçların rahatça geçebileceği ulaşım yolu yoktu. Tekerlekli araçların gideceği kabiliyette yolların yapımında geç kalınmıştı. 20. Yüzyıla gelindiğinde Trablus-Elmine arasında 4 km'lik tramvay hattı mevcuttu. Özel bir şirket tarafından işletilen Beyrut'u Cebeli Lübnan'a bağlayan buharlı tramvay hattı iki yerleşim arasında sosyal ve ekonomik gelişme sağlamıştı.⁴⁵ Fransız mandasıyla karayollarına yatırımlar ile yolların uzunluğu artmıştır. Dağlık olmasına karşın iç savaş öncesinde Arap dünyasının en iyi ulaşımına sahip olan ülkesi unvanını almıştır. Çatışmalar ülke altyapısını tahrip etmiş eski ihtişamından uzaklaşmıştır. Savaş sonrasında elbirliğiyle Beyrut çevresinde inşa edilen altı şeritli yol en önemli karayoludur. Yaklaşık 7 bin km karayoluna sahip olan Lübnan'da planlanmasına rağmen pek çok altyapı projesi kaynak eksikliğinden dolayı hayata geçirilememiştir. Ulaşımında yetersiz yolların doğurduğu zincirleme birçok sorun toplu taşımanın az kullanılmasına dolayısıyla hava kirliliğinin fazla olmasına neden olmaktadır.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı öncesinde birbirine bağlanmaya başlayan demiryolu ağları zamanla Beyrut'u Trablus ve Şam'a bağlayan yeni hatlarla daha geniş coğrafyalara genişledi. Demiryolları yalnızca yolcuları değil ülkede üretilen ürünleri taşıyarak malların Beyrut Limanı'na kolay aktarımına dolayısıyla uzak topraklara nakledilmesine vesile oldu. Toplamda 401 km olan demiryolu ağı Lübnan İç Savaşı öncesindeki görünümünden çok uzaktır. Sayda-Trablusşam arasındaki sahil şeridinde uzanan demiryolu ağlarının üç ana hattı savaşta ağır hasar gördü. Eskisini tamir etmek ve iç kesimlere yeni demiryolu ağı yerleştirmek topoğrafyanın yüksek maliyeti nedeniyle güç hale gelmektedir. Var olanların kullanımını demiryollarının birbiriyle uyumsuz olması nedeniyle oldukça sınırlıdır.⁴⁷

Ülke ölçeğinde ticari kapasitesiyle önemli yer tutan Beyrut limanının önemi sadece üç kıtanın arasında olmasına bağlanamaz. Demiryolları ve havayollarıyla bütünleşmesi de

⁴⁴ Süha Göney, *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınları, 1995. S. 78-79.

⁴⁵ Necdet Sakaoğlu, *20. yüzyıl başında Osmanlı coğrafyası, 1907-1908*, DenizKültür yayınları, no. 21 Teşvikiye, İstanbul: DenizBank Finansal Hizmetler Grubu, 2007, s.253.

⁴⁶ Yağış, s.7.

⁴⁷ *Middle East Transport and Logistics 2010*, Transport Intelligence, 2009, s.141.

konumunu güçlendirmiştir. Uygun iskeleleri ve antrepolarıyla gemilerin hızla yüklenip boşaltılması Akdeniz'in önde gelen limanlarından biri olmasını sağlamıştır. Beyrut'un kuzeyinde yer alan Lazkiye ve güneyindeki Hayfa limanları çevresindeki en yakın rakip limanlar olarak göze çarpar. Ülkedeki diğer limanlardan Trablus ve Sayda petrol nakil limanları olarak işlev görmektedir. Bir diğer ulaşım yolu olan havayolu ulaşımı Fransa'nın çabalarıyla sayesinde başlamıştır. 1931'de Marsilya-Beyrut arasında uçuş tertip edip önemli merkezler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmıştır. Diasporada yaşayan Lübnanlıların ülkeye ziyaretlerinde önemli katkısı olmuştur. Beyrut'un güneyindeki uluslararası uçuş sağlanabilen Rafik Hariri Havalimanı dışında ülkede 7 iç hat seferi düzenleyen havaalanı bulunmaktadır.⁴⁸

3.1.5. Ticaret

Çok eski ticari geçmişe sahip Lübnan toprakları M.Ö. 3 binlerde bu topraklara yerleşen Fenikelilerce ticaret merkezi haline geldi. İhraç edilen kerestelere karşılık maden ithalatı yapılıyordu. Hatta Kuzey Afrika ve Avrupa'da ticaret amaçlı ileri karakollar kurarak ticarete dönemin önemli gücü olmuşlardır. İpek, zeytinyağı, şarap ve sabun ticaretini bilgi birikimiyle geliştiren yerleşik nüfus tecrübesini kısmen günümüze taşımıştır. Ülkenin bayrağına ilham kaynağı olan sedir ağaçları da asırlar boyunca ticarete konu olmuştur. Sanayi ve tarımın düşen payının hizmete kayması savaş sonrası dönemde ticaret ile turizm ve bankacılık ilişkisini derinleştirmiş iç içe geçen sektörler birbirini etkiler hale gelmiştir. Ticaretin kalbi Beyrut ve Trablus limanları petrol, tarım ürünleri ve teknolojik araç ve gereçlerin değişim merkezi olmuştur.⁴⁹ Beyrut'ta 1894'te modern limanın kurulması ve bunun tamamlayıcısı Şam ve ardından Halep'e kadar uzanan demiryolu bağlantısı kapasite değişiminde dikkate değerdir. Yeni yatırımlar Marsilya'ya taşınan malların hacmini büyütürken Fransa'nın Lübnan'daki ticari gücünü artırmasını sağlamıştır.⁵⁰

Geçmişten günümüze dış ticaret açığı artmış 1960'larda İhracat ithalatın % 17'sini karşılamaktayken 2018 yılında ithalat-ihracat dengesi bozulurken altı katı aşan miktarda açığa dönüşmüştür. (19,9 ithalat, 2,9 ihracat) Arap Baharı sonrasında artan güvenlik sorunları Lübnan-Suriye sınırının işleyişinin zorlaşması, geleneksel ticaret alanlarından mahrum kalmasına dolayısıyla dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. Muhtemeldir ki Suriye

⁴⁸ Yağış, s.7.

⁴⁹ Gökhan Tok, "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Şubat 2001, s.90-94.

⁵⁰ New World Encyclopedia. <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Beirut> (6 Temmuz 2019).

olayları ve düşen petrol fiyatlarının dolaylı etkileri olumsuz tablonun ortaya çıkarmasında pay sahibidir. İthalatta en önemli kalemi mineral ürünler ve ülkede üretim teknolojisi yetersiz kalan makine ve elektrik teçhizatı, kimyasal ürünler ve ulaşım araçları oluşturmuştur.⁵¹ İhracatında ise ithal girdi ile işlenen inci, değerli taşlar önemli yer tutsa da en büyük payın kimya sanayisi, makine ve elektrik takımları, metal ve tütün ürünlerinin olduğu görülür.⁵² Sanayi ürünleri ihracatta % 76 ile en büyük kalemi oluştururken geri kalan tarım ürünleri sebze ağırlıklıdır. Arap ülkeleri coğrafi yakınlığın tesiriyle başlıca ticari ortaklardır.⁵³ Bankacılık faaliyetlerindeki profesyonelleşme ticaretin hızı üzerinde gözle görülür kolaylık sağlarken bitmeyen çatışmaların canlı tuttuğu örtülü silah ticareti pek çok aktörün bölgeye ilgisini yoğunlaştırmıştır.⁵⁴ Körfez'den gelen gayrimenkul yatırımları ve yurtdışındaki göçmenlerden gelen dövizler dış açığı kapatmakta kurtarıcı olarak görülmekle birlikte siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sermaye akışını sekteye uğratarak beklentilerin gerçekleşmesini güç hale getirmektedir. İnşaat ve gayrimenkul satışları ise dışarıdan gelen yabancılar veyahut Lübnan kökenli göçmenler sayesinde önemli gelir kaynağı olmuştur.⁵⁵

3.1.6. Turizm

Köklü medeniyet geçmişi ve bakir doğasıyla çevre ülkelerden ve Batı dünyasından milyonların ziyaret tercihi olan Lübnan, 19. yüzyıldan beri anavatanlarına büyük oranda bağlı kalan göçmen Lübnanlıların yaz sezonlarındaki ziyaretleriyle, emlak alımlarıyla ve konut yapımlarıyla turizmi canlı tuttukları coğrafya olarak kaldı. Ancak ulaşımın mevsimsel artışları kaldıramayacak kadar ilkel olması uzun dönem turizme olumsuz yansıdı.⁵⁶

İç savaş öncesinde Lübnan'ın tarihi kalıntıları bilhassa Sayda, Sûr, Biblos ve Ba'lbek'te çoğu Arap ülkeleri olmak üzere 2 milyonu aşan insanı kendine çekti. Yıllar süren bombalamalarla tahrip edilen veyahut yok edilen oteller turizmi neredeyse yok olma sınırına getirdi.⁵⁷ Tüm bu olumsuzluklara rağmen Lübnan kökenlilerin ayaklarını kesmediği topraklarda turizm uzun yıllar boyunca en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olmuştur. 11

⁵¹ Invest In Lebanon.

⁵² Republic Of Lebanon Ministry Of Industry.

<http://www.industry.gov.lb/IndustrialStatistics/StatisticalReports/2018> (22 Haziran 2019).

⁵³ "Investment Development Authority of Lebanon (IDAL)".

⁵⁴ Özey, s.213-215.

⁵⁵ Yağış, s.4.

⁵⁶ Issawi, s.85-86.

⁵⁷ Nations Encyclopedia. <https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Lebanon.html> (26 Haziran 2019).

Eylül 2001 hadisesi ABD ve Batı'da kuşkuyla bakılan Arapların tatil tercihlerini değiştirip yönlerini Lübnan'a dönmelerine gerekçe oluşturmuştur. Son yıllarda yaz ziyaretçileri ve karlı dağlar ile doğasını görmeye gelen Arap misafirler sayesinde ülkenin gelir düzeyi artmıştır.⁵⁸

Turizm sektörü de Orta Doğu'daki krizlerden bağımsız kalamamış 2011 sonrasında düşmüştür. En fazla ziyaretçiyi gönderen Arap ülkelerinde % 35'lere varan düşüş yaşanmıştır. Asya ülkelerinden gelen turist sayısında da benzer şekilde azalma olmuştur. Avrupa'dan gelen sayının çok daha az düşmesi dikkat çekicidir.⁵⁹ İstihdamın % 6'sını bünyesinde tutan turizm sektörü 2018 yılında toparlanarak 2 milyon ziyaretçi sayısına ulaşmıştır. Rakamlar Lübnan gibi küçük bir ülkenin neredeyse 1/3'üne tekabül ettiği için ihmal edilemeyecek derecede önemlidir. Turizm gelirleri de ülke ekonomisi açısından hayati öneme sahiptir. İhracatının yaklaşık 2,5 katı gelir sağlar. Son yıllarda değişen turist görünümü de gözden kaçmamaktadır. Geçmişteki Arap turist ağırlığı son yıllarda yerini Avrupalılara bırakmıştır. Fransızların fazla olması göçmenlerin ülkelerini kısa süreli ziyaretlerine bağlanabilir. Ziyaretlerde Avrupalıları, Araplar ve ABD'liler takip etmektedir.⁶⁰

3.1.7. İnşaat ve Bankacılık

İnşaat sektörü savaş sonrası yeniden yapılanmayla cazip faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Yurtdışında yaşayan Lübnanlıların fonladığı lüks inşaat projeleri Körfez'den gelen Arapların lüks konut ihtiyacını karşılamakta kullanılmıştır. Siyasi istikrar inşaatı canlandırmaktadır. GSYH'ye son yıllarda ortalama % 8 civarında katkı sağlamaktadır.

Bankacılık birden fazla dili konuşabilen eğitimli nüfus sayesinde ekonomide üst sıralarda yer bulmuştur. Savaş sonrasında sermayenin Körfez'e kayması bankacılığın zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Zamanla kendini yenileyen bankacılık Suriyeli yatırımcılar için offshore (kıyı bankacılığı) merkezi halini almıştır. Çok sayıda sigorta şirketi, uluslararası kurumlara hizmet vermektedir.⁶¹

⁵⁸ Yağış, s.7.

⁵⁹ Analysis Of Lebanon's Travel And Tourism Sector, Bankmed - Market & Economic Research Division, 2017, s.12-18.

⁶⁰ Rania Ghanem, "Two million tourists in 2018 6 percent increase for sector".

<http://www.businessnews.com.lb/cms/Story/StoryDetails/6893/Two-million-tourists-in-2018-6-percent-increase-for-sector> (23 Haziran 2019).

⁶¹ Yağış, s.6-8.

4. LÜBNAN'IN SİYASİ TARİHİ

4.1. İlk Çağlarda Lübnan

İbrânîce'de Lebānon, Arapça'da Lübnân şeklinde kaydedilen Lübnan kelimesi Sâmi dillerinde 'beyaz' manasında İbn kökünden gelir. Karlı dağların beyaz görünümünün ismin kaynağı olduğu söylenebilir.⁶² Lübnan jeopolitik konumu itibariyle birçok sıra dışı kesimin düzlüklerden kaçarak Lübnan dağlarına sığındığı uğrak bir yer olmuştur. Bölgeye ilk göç eden yerleşimcilerin M.Ö. 3500 yıl önce Arap körfezinden gelen Semitik topluluklar olduğu sanılmaktadır. Kenan topraklarının diğer istilacılarının ise deniz yoluyla gelen tacirler olduğu tahmin edilmektedir. Lübnan topraklarının ilk yerleşimcileri tartışmalı olmakla birlikte Kena'an (Kenan) topluluklarıdır. Yunanlıların Fenike terimiyle ifade ettikleri yerleşimciler M.Ö. 1200'lerde Doğu Akdeniz'e yerleşerek deniz ticareti ile uğraşmıştır. Zengin ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı M.Ö. 800'lerde Asurlular ve Roma tarafından zayıflatılmış zamanla egemenliğini kaybetmiştir.

Fenikeliler M.Ö. 3. asırdan beri Filistin topraklarında ikamet eden İbranilerin kolu olarak Lübnan sahillerine yerleşmiştir. Kısa süreli Babil hâkimiyeti sonrası Sayda ve Sûr'u da içine alan saha Persler'in yönetimine girmiştir. M.Ö. 331 yılında Darius komutasındaki Pers güçlerini günümüzdeki Kuzey Irak civarında yenen Büyük İskender, Orta Doğu'nun kapılarını daha sonraları Haçlı ordularının da ilerleyeceği Avrupalılara açmıştır. Büyük İskender Sayda ve Beyrut'u savaşmadan elçileri vasıtasıyla teslim alırken Sûr'un ele geçirilmesi ise savaşla gerçekleşmiştir. Helen etkisi Fenike topraklarının demografik yapısında oynamaları beraberinde getirmiştir. Büyük İskender Doğu ile Batı kültürünü birleştirmek hedefli politikalar çerçevesinde kendi askerinin bölge kadınlarıyla evlenmesini teşvik etmiştir. Büyük İskender'in ölümü sonrasında Babil merkezli Selefki Hanedanlığı ve M.Ö. 64'te yaklaşık 700 yıl sürecek Roma otoritesinin altına girdi.⁶³ Hıristiyanlığa resmiyet kazandıracak Roma yönetiminde Lübnan'da Hıristiyanlar görülmeye başlanacaktı. İddialara göre 58 yılında

⁶² Mustafa L. Bilge, "Lübnan", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s.244-246.

⁶³ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, *Lübnan & Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler* Bursa: Dora Yayınları, 2009, s.5-13.

İsa'nın havarilerinden Pavlus Tyre (Sûr) şehrine gelerek Fenike sınırlarına Hıristiyanlığı yaymıştır.⁶⁴

4.2. İslâm'ın Etkisi Altına Girmesi

İslâm ordularının 636'da Suriye bölgesine girmesiyle Müslümanlık yayılmaya başlamıştır. Halife Ömer komutanlarıyla yaptığı toplantıda fethedilen yerlerin idari yapısına ilişkin bir takım kararlar alarak Suriye toprakları olarak bilinen Bilad-ı Şam'ı dört farklı askeri yönetime bölmüş, Lübnan topraklarını Şam eyâletinin kontrolüne vermiştir. Hz. Ali'nin 661 yılında bir Harici'nin suikastiyle hayatını kaybetmesi sonrasında Muaviye halifelik merkezini Kufe'den Şam'a taşıyarak Suriye bölgesinin parlamasını sağlasa da Lübnan Dağları'ndaki kontrolü ele almıştır. Muaviye döneminde Suriye ve Lübnan topraklarındaki Hıristiyan tebaaya karşı hoşgörülü politikalar takip edilip devlet görevlerinde yer verilmiştir.⁶⁵ Halife Osman döneminde bölge valisi Muaviye, Süfyân b. Mücîb el-Ezdî'yi vazifelendirerek Trablus'u fethetmesini sağlamıştır. Fethedilen bu bölgeye çok sayıda Yahudi yerleştirilmiştir.⁶⁶

İlerleyen asırlarda bugünün sorunlarına temel oluşturacak gelişmeler meydana gelerek mezhepsel çeşitlilikte artış görülmeye başlanmıştır. 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Marunîler ve Dürzîler, Arap istilasının önünden kaçarak Lübnan'a yerleşmişlerdir.⁶⁷ Marunî kaynaklarına göre de Cebel Lübnan 8. yüzyıldan itibaren Marunîlerinin anavatanı olmaya başlamıştır.⁶⁸

Emevi hanedanından Abdülaziz'in dikkat çeken politikası iktidara geldiği 717-720 yıllarında geleneksel siyaseti terk etmesidir. Hıristiyanların Müslümanlarla aynı yerde bulunması, semerli at binmeleri yasaklanırken dinlerini ayırt eden kemer takmaları zorunlu kılınmıştır. Öte yandan Hıristiyanların ağırlıkta olduğu Sadad, Malhamahs, Havran gibi şehirlere Arabistan kökenli Arapları yerleştirmekle bölgesel değişimleri tetiklemiştir. Müslümanlar üzerindeki vergi yükünü hafifletme gayrimüslimlerden alınan vergi miktarını

⁶⁴ Ramazan Işık, "Maruni Kilisesi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s.19.

⁶⁵ Ayhan ve Tür, s.21-22.

⁶⁶ Mustafa L. Bilge, s.244.

⁶⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), c. 1, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1989, s.48.

⁶⁸ Yasin Atlioğlu, *Lübnan Marunileri*, 1. bs, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, s.19.

arttırma hamlesi Hıristiyanların kırsal alanları boşaltarak kitleler halinde şehir merkezlerine göçmelerini doğurmuştur. Göçmenlerin bir kısmı aynı mezhebi paylaştıkları Marunîlerin bulunduğu Lübnan topraklarına yerleşerek gelecekte mühim konumlar edinecekleri Lübnan Dağları'nı yurt edindiler. Bu göç yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Nüfus hareketinin kentleşmenin artmasında tesiri olduğu da söylenebilir.⁶⁹

Öte yandan göçler ve doğumlarla sayıları artan Marunîler Emevi yönetimi altında Lübnan Dağları'nın kuzeyini yerleşim yeri olarak seçtiler.⁷⁰ Sayıca çoğalan sadece Marunîler değildi. Emeviler dönemindeki askeri başarıların sonucu el değiştiren topraklardaki Hıristiyan, Zerdüş, Yahudi ve putperestlerin önemli kısmı Müslümanlığı ve Arapçayı benimseyerek Araplaşma eğilimine girdi.⁷¹ Aynı dönemde Bizans tehlikesine karşı sahil kesimlerine dışarıdan nüfus yerleştirilerek Benî Rebîa ve Benî Hanîfe gibi birçok kabilenin iskânı sağlandı. Başka bölgelerden getirilen halklar da vardı. İranlı kabileler verimli kıyı toprakları olan Sûr, Sayda ve Beyrut çevresine yerleştirildi. Böylece Lübnan'da İslâmiyet'in yaygınlaşması hız kazandı. Müslümanlar Bizans'a karşı gazaya yoğunlaşırken Hıristiyanlar kırsal alanlarda tarımla meşgul oldu. Bölgedeki mezhepler arası toprak paylaşımı salt Müslüman yayılması ile açıklanamaz. Bizans içindeki mezhep çatışmaları da Marunîlerin bölgede toplanmalarında yol gösterici rol üstlenmiştir. Ayrıca 8. yy. 'da isyan çıkararak toplumsal düzeni bozanlar benzer şekilde yerleşime tabi tutulmuştur. Bir de kendilerini gazaya adayan dervişler vardır. Bunlar için bilhassa kıyı bölgeleri uygun görülmüştür. Demografik oynamaların sonucunda ülkenin toplumsal yapısı tarımla meşgul olan Hıristiyanlar ile Beyrut, Sayda, Sûr ve Trablus kıyı şeridinde gaza ile uğraşanlar şeklinde değişmiştir.⁷²

Müslümanların bölge yönetimindeki etkisinin artmaya başlamasıyla kervan ticareti ve güvenliğin artması topluluklar arası barışı getirmemişti. Çünkü Arabistan'dan getirilen ihtilafli kabileler bölünmelere sebep oldu.⁷³ Emeviler döneminde herhangi bir isyan hareketine katılmayan Hıristiyanlar 750 yılında Abbasi Hanedanlığı'nın Emeviler'in yerini alması sonrasında eski güçlerini kaybettiler. Başkent'in Bağdat'a taşınması güç değişiminde yön verici faktördü. Eski merkezdeki nüfuz sahibi din adamlarının etki alanının daralması

⁶⁹ Ayhan ve Tür, s.22-24.

⁷⁰ William W Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, Ercan Ertürk (çev.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2005. s.62.

⁷¹ Atlıoğlu, s.46.

⁷² Bilge, s.244.

⁷³ Harris, s.59.

Hıristiyanlar açısından olumsuz neticeler doğurmuştur. Görünür oldukları bürokrasiden uzaklaştırılmaları ve vergi yüklerinin artırılması tepkilerinin isyanlara dönüşmesine yol açmıştır. Sert önlemlerle bastırılan bağımsızlık teşebbüsünü takiben Hıristiyanlar bölgenin çeşitli yerlerine dağıtılmıştır.⁷⁴ Başkent'in taşınmasının toplum üzerindeki yan etkileri bununla sınırlı değildir. Merkezden aldığı gücünü kaybeden Suriye'nin güneyindeki Dağ köylüleri otorite boşluğunu fırsata çevirerek daha fazla özerklik kazandı.

Emeviler, 700 yılında Levant bölgesinde⁷⁵ nüfusun % 80'ini oluşturan Hıristiyanlara karşı hoşgörü yönetimini peyderpey terk etmeye başladı. Yeni politikayla Yahudilerin ve Hıristiyanların ikinci sınıf statüsü belirginleşme, din değiştirme teşvikleri hızlanma eğilimi gösterdi. İtici politikalar Bizans topraklarına geçişleri artırırken topraklarını terk etmek istemeyen bir kısım Müslümanlığı tercih etti. Lübnan Dağları'na gelen din değiştirmiş halk Abbasilerin resmi İslâm'ına karşı Halife Ali taraftarlarına bağlandılar. Arapça dili Aramice'nin yerini alarak yankılandığı toprakları genişletti.⁷⁶

Kötü yönetimin tırmandırdığı isyanlar idareyi yeni çözümler üretmeye sevk etti. Mundhir komutasındaki Arap ordusu yeni isyan hareketlerini önlemek için Beyrut ve Ba'lbek çevresinde garnizon kurdu. Bugün bir kısmı Dürzîliği benimseyen ailelerden olan Ma'n, Şihâbî, Buhturid'in köklerinin uzandığı Tenûhi kabilesinin lideri Mundhir bölgenin emîri olarak atandı. Tanukhlar icra ettikleri görevlerini Haçlı seferlerinin başladığı zamana kadar sürdürdüler. Artan taht mücadeleleri Abbasilerin zayıflamasını dolayısıyla Pers asıllı Büveyhiler ve Hamdaniler'in Lübnan ve Suriye topraklarındaki etkinliğini artırmalarına yol açtı. Şii temelli ideolojileri Şiiliğin yaygınlaşmasında isteklendirme sağladı.⁷⁷ Şia merkezi kurumların eliyle varlığını bu dönemde geniş kitlelere hissettirmeyi gaye edinmişse de bölgedeki varlığı daha eskilere uzanmaktaydı. Özellikle İran'dan göçlerle Cebel Amil bölgesine yerleştikleri 9. yüzyıla kadar dayanmaktaydı.⁷⁸ Fatımilerin Şiiler üzerindeki politikaları başarısını göstererek bazı yerleşim yerlerinde Şiiler çoğunluk sağlamıştır. Nitekim 1045-1052 yıllarını kapsayan Sefername adlı eserinde Nasır-ı Hüsrev, Trablus halkının

⁷⁴ Ayhan ve Tür, s.24.

⁷⁵ İslâm Ansiklopedisi'ne göre 'Levant' kavramı içine giren ülkeler konusunda mutabakat olmasa da Suriye-Mısır arasındaki Doğu Akdeniz havzasını kapsar. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Lübnan ile Suriye için kullanılmıştır.

⁷⁶ Harris, s.61-62.

⁷⁷ Ayhan ve Tür, s.25-26.

⁷⁸ Atlıoğlu, s.50.

tamamının, Sûr şehrinin ise önemli kısmının Şia olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Şiiliğin başka bir kolu olan İsmaililer de aynı yüzyılda Lübnan topraklarında görünür vaziyetteydi. Tolunoğulları'nın 9. Yüzyılın son çeyreğinde Lübnan'ın güney topraklarına yerleşmesine imkân sağladığı İsmâilî-Karmatî hareketi nüfuzlu Tenûhîler'in desteğiyle kendine önemli sayıda taraftar buldu.⁸⁰

Abbasi Halifeliğinin meşruiyetini yitirmesiyle 969 yılında Mısır'da Şiiliğin İsmaili kolunu takip eden Fatımilerin yönetimi ele geçirmesiyle, Lübnan Şiiliği yeni döneme girerek farklı şekillere dönüştü. Bunlardan biri İsmaililikle ilişkilendirilen Dürzîliktir. Halife Biemrillah'ın 1021 yılında ortadan kaybolması sonrasında kapsamlı inanç haline gelen Dürzîliği ilk olarak propaganda faaliyetlerinin başarısıyla benimseyen aile Lübnan Dağları'nda yaşayan Tanûhi kabilesi'dir.⁸¹

Kahire'den gelen misyonerler merkezden uzaklığı sebebiyle yarı müstakil Lübnan ve Anti-Lübnan dağlarında yaşayan muhtemelen daha önce İsmaili, Nusayri ya da Şii olan köylülerin Dürzîlik inancını benimsemesinde etkili oldular. Dağlarda etkinliği artan Dürzîlerden Fatımilerin düzeni sağlayabilmek için yararlandığı düşünülmektedir. Öte yandan bu inanca her dönem hoşgörülle yaklaştıkları da söylenemez. El-Hâkim sonrasında gelen yöneticiler Dürzîliği sıcak bakmamıştır. Dürzîliğin bölgede egemen olan Müslüman kuvvetlerince kabul görmemesi hatta sapkın olarak nitelenmesi Dürzî inanç sahiplerinin güvenli Lübnan Dağları'na çekilmesini doğurmuştur. İslâm egemenliğinin ilk yüzyıllarında dağlarda yayılan Dürzîlere karşılık uzun yıllar devlet kontrolü dışında gizlenerek yaşayan On İki İmam Şiileri ve Marunîlerden dağları sahiplenen iddialar gelmeye devam etmiştir.⁸²

Marunîlerin ısrarla bölgenin ilk yerleşikleri savları tartışmaya açıktır. Lübnan Dağı'na Marunî göçünün kesin tarihi bilinmemekle birlikte Patrikliğin Kuzey Suriye'den 939'larda taşındığından hareketle 1000'li yılların başında yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bölgeye göçlerde Yakubilerle mücadele önemli pay sahibidir.⁸³ Resmi Marunî tarihine göre Marunîler Memluk dönemine kadar dağların korunaklı alanlarında bağımsız şekilde yaşamışlardır. Fatımi dönemi Lübnan kıyılarının tekrar büyümesi için beklenen ortama fırsat tanımıştır.

⁷⁹ Nasır-ı Husrev, *Sefername*, Abdülvehap Tarzi (çev.), 2. bs, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967, s.16.

⁸⁰ Bilge, s.244-246.

⁸¹ Ayhan ve Tür, s.25.

⁸² Harris, s.74-81.

⁸³ Işık, s.91.

Mısır, Bizans ve İtalyan şehirleriyle arasındaki ticaretin canlanmasıyla Lübnan'ın sahil şehirleri uzun bir aradan sonra tekrar büyümeye başladı. Trablusşam o denli büyüdü ki Şam ile aynı düzeyde askeri ve siyasi merkez haline geldi. Risk teşkil eden topluluklar rahat bırakılmayarak göreceli istikrarın devamı için çabalandı. Ba'lbek'in de içinde bulunduğu iç kesimlerdeki kabilelerin baskı altında tutulması bu amaca yöneliktir.⁸⁴

Köklü mezhep değişimleriyle şiddetli mücadelelerin yaşandığı Orta Doğu'da 1055 yılında Selçukluların Bağdat'a girerek Şii Büveyhi iktidarına son vermesi Lübnan'ın politik ve toplumsal dengesini değiştirmiştir. Şam'ı 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Fatımilerden alan Selçuklular Lübnan Dağları'ndaki azınlıklara dokunmasa da Lübnan ve çevresinin Sünnileştirilmesi siyasetini izlemiştir. Bilhassa daha önce Şiileşen kıyılara Sünniler yerleştirilmiştir. Ancak zayıf Selçuklu hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Fatımiler bölgedeki egemenliği tekrar ele geçirmiştir.⁸⁵ Değişen iktidarlara rağmen gelenlerin Müslüman Araplar olması Marunîlerin bakışını değiştirmemiştir. Müslüman Arapların bölgeye yayılmasıyla içe kapanan Marunîler 11. yüzyılda Haçlı ordularının bölgeye gelmesiyle toplumsal kırılma yaşamıştır. Münzevi toplumsal örgütlenmelerini terk ederek Haçlılara askeri ve moral desteği sunmuşlardır. Bu destek aynı zamanda günümüze kadar taşınacak Roma Katolik Kilisesi ile ilk temasın kapısını aralamıştır.⁸⁶

4.3. Haçlı Hâkimiyeti

Görünürdeki amacı Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarıp Türkleri Anadolu'dan atmak ve Ortadoğu'da egemenliği sağlamak olan Haçlılar Avrupa'daki birçok krallığın birleşmesiyle sahaya çıkmıştır. Antakya'yı 1099'da teslim alarak Kudüs'e doğru yola çıkan Haçlı orduları Lübnan sınırına ulaşmışlardır. Trablus Emîri Ebu 'I Hasan'ın anlaşma teklifine rağmen şehrin ihtişamından etkilenip elçilerini göndererek sancağın ikinci büyük şehri Arka'yı kuşatarak emîrden yüklü para koparmayı hedeflediler. Bu arada Tartus'u da ele geçirerek Kıbrıs, Antakya ve Avrupa limanları ile deniz bağlantısı kurulmuş oldu. Trablus emîrinin kendilerine erzak, at temin edip esirlerini serbest bırakmasıyla Arka kuşatmasını bırakıp Trablus üzerinden 19 Mayıs 1099'da Nehrülkelb'i geçerek Fatimi sınırına ulaştılar.⁸⁷ Frenklerin Trablus yakınlarındaki Arka'ya ulaşması dağlarda yerleşik olanları harekete

⁸⁴ Harris, s.72-73.

⁸⁵ Ayhan ve Tür, s.25-26.

⁸⁶ Atlıoğlu, s.22.

⁸⁷ Işın Demirkent, *Haçlı seferleri*, 1. baskı, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997, s.47-48.

geçirerek dağlardan inmelerini ve onlara hizmetlerini sunabilmelerini sağladı. Bu dönem Dağ Hıristiyanlarının Katoliklerle ilk buluşmalarıydı.⁸⁸ Yardıma koşanlar arasında Trablusşamlı kılavuzların yanında seferlere isteklendirme sağlayacak Cebel-i Lübnanlı Marunîler de vardı.⁸⁹ Ermeni ve Yakubiler diğerleri gibi Latinlerle sıcak ilişki içinde olsa da daha ilerisine gitmedi. Haçlı Seferleri sonunda Haçlılara yardım eden Müslüman Şii, İsmaili ve Nusayrilerin bir kısmı yok edilecek geri kalanlar ilerde mutlak çoğunluğa ulaşacakları Orta Lübnan ve Bekaa'ya sığınacaklardı.⁹⁰ Frenkler, liman şehirleri dışında Müslümanların şehri savunacak kuvvetleri olmadığı için rahatça ilerlediler. Kıyılarda Müslümanlara ait güçlü garnizonlar mevcut olduğu için saldırmaya teşebbüs edemediler. Haçlı ordusu kıyı kentlerinin biraz içlerinden ilerleyerek sırasıyla Beyrut, Sayda, Sûr, Akka, Hayfa, Kaysariye'yi geçip Arsuf'tan güneyde yer alan Müslümanların aceleyle boşalttıkları Remle'ye vardılar.⁹¹

Haçlılara karşı direnemeyen Müslümanların ilk sefere kayıtsız kalmalarının nedeni gelenlerin paralı asker oldukları yanılgısıydı. Diğer bir deyişle bölgeye yerleşme peşinde koşanların dinlerine bağlı savaşçılar olduğunun farkına varamamalarıydı. İlk Haçlı seferleri sonrasında Doğu Akdeniz'e yerleşenler sonraki seferlerin kolaylaştırıcısı oldu. Haçlıların kalıcılığında yalnızca askeri başarı değil aralarındaki diplomasi, ekonomik yarar ve Latin nüfus dışındaki halkın devlet yapısıyla uyum içinde olması etkiliydi.⁹²

Bahsi geçenlerin yanı sıra Amanos ve Toros dağlarından getirilen Merdâi denilen Hıristiyan topluluklar Müslüman saldırılarından korunmak için sahillere yerleştirildilerse de Haçlı seferleri sona erip Müslüman hâkimiyeti tekrar sağlanınca Lübnan Dağı'na kaçıp Marunîlerin arasına karıştılar.⁹³ Latinlerin gelmesinden memnun olan Dağ halkları eski-yeni çatışmasında aktif role kavuşmuştur. Dağ halkları Haçlıların Müslümanlarla karşılaşmalarında Hıristiyanların yanında yer almıştır. Haçlılar, Lübnan Dağları, Trablusşam, Beyrut ve Sayda'nın gerisindeki tepelerde varlığını korumak için Marunî, Dürzî ve Şii toplumuyla

⁸⁸ Işık, s.92.

⁸⁹ Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Ali Berktaş (çev.), 19. bs, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.55.

⁹⁰ Philip K. Hitti, *Syria: A Short History*, New York: The Macmillan Company, 1959. s.195-196.

⁹¹ Demirkent, s.47-49.

⁹² Thomas Asbridge, *Haçlı seferleri*, Ekin Duru (çev.), 1. bs, Say Yayınları, 2014, s.132.

⁹³ B. J. Odeh, *Lübnan'da İç Savaş*, İstanbul: Belge Yayınları, 1986, s.61.

yaptıkları ittifaka güvenmişlerdir. Bu durum Şam ile Haçlılar arasındaki dengeyi etkilemiştir.⁹⁴

Fatımiler'in kısa bir süre önce Türklerin elinden aldığı Kudüs, Haçlı kuvvetlerine deniz üzerinden desteğe gelen Ceneviz ve İngilizler 'in sayesinde ele geçirildi. Teslim olan şehir halkı Vali ve çevresindekiler hariç kılıçtan geçirilerek şehir yağmalandı. Kudüs Krallığı kuruldu. Krallık Venedik ve Cenovalıların yardımıyla Beyrut'un da bulunduğu kıyı şeridine hâkim olarak karşılığında Venedik ve Cenevizlilere mahalle verildi. Daha önce kuşatılan ancak Kudüs önceliği olduğu için kuşatması kaldırılan Trablus 1109'da zapt edilerek Urfa, Antakya ve Kudüs'ten sonra kurulan dördüncü Haçlı devleti olma özelliğini kazandı. Yine şehri ve insanlarını yakma, yağmalamanın yanında İslâm dünyasının zengin kütüphanelerinden olan Benü Ammar kitaplığını yok ettiler. Trablus Kontunun 1137 yılında Dımaşk Müslümanlarıyla yaptığı savaşta ölmesi üzerine yerine geçen oğlu, Müslümanların yanında olduğu gerekçesiyle Lübnan'ın yerli Hıristiyan erkeklerini öldürüp kadın ve çocukları esir olarak sattı.⁹⁵

Frank⁹⁶ göçmenlerinin yönettiği devletler farklı milletlerden oluşmaktaydı. Kudüs krallığında Müslümanlar çoğunlukta idi. Melkit olarak bilinen Arapça konuşan Suriyeli Hıristiyanlar, Museviler, Nasturiler, Kıptiler, Rumlar farklı yerlere dağılmışlardı. Latinler aralarında eski Fransızca konuşup resmi belgeleri Latince yazıyorlardı. Göçmenlerin bir kısmı Arapça, Rumca, Ermenice, Süryanice ve İbranice öğrenmişlerse de çoğunluk bu dilleri konuşamıyordu. Frankların şehirler veya kıyı kentlerinde yaşaması yerli nüfusla temaslarını azalttı. İç kesimlerde ise ihtişamlı yerleşmelerde Batılı lordlar yaşıyorlardı. Lübnan topraklarında ileri tarihlerde Latinler olarak adlandırılacak grubun nüfuz kazandığını gösteriyordu. Köy halkları tamamıyla Müslüman, Rum gibi homojen dine sahip olabiliyordu. Şaşırtıcı olmayan ayrışma bölgenin karakteristik özelliği idi. Franklarla Hıristiyan Rum ve Ermeniler arasında sık sık evlilikler gerçekleştiriliyordu. Lübnan'daki egemenliklerini perçinlemek isteyen Frank erkekleri Hıristiyanlığı kabul eden Müslüman kadınlarla da evleniyordu. Bu durum çok az görülmekteydi.⁹⁷

⁹⁴ Harris, s.91.

⁹⁵ Demirkent, s. 97-99.

⁹⁶ İslâm Ansiklopedisi, Frank kelimesinin Haçlılar döneminde Suriye, Lübnan ve Filistin halkları arasında Hıristiyan Batı ve Kuzey Avrupalı milletler için kullanıldığını ifade eder. Türkçe'de Frenk olarak da geçer.

⁹⁷ Asbridge, s.192-193.

Latinleştirme projesi gereğince Lübnan kentlerine gerçekleşen göçmen yerleşimi diğerlerinden farklı değildi. 1160'lı yıllarda çıkarılan fermanlarla Batı'nın ticaret kentlerinden gelen birçok koloni çeşitli imtiyazlarla Lübnan kentlerine yerleştirildi. Sûr'un arazilerinin üçte biri Venedik kolonilerine bırakıldı. Ancak bu payın içinde Suriyeliler ve Yahudiler de yaşamaktaydı. Yabancıları yerleştirme gerekçesi başka ülke ve bölge halkı hakkındaki bilgileri Latin tacirlerle bedel karşılığında paylaşmalarıydı. Beyrut ile Sûr'da Ceneviz ve Venedik yerleşimcilerinin ibadet ihtiyaçları için kiliseler inşa edilerek kalıcılık sağlanmaya çalışıldı.⁹⁸ Benjamin ve Petachia'nın 12. Yüzyılın ikinci yarısında Lübnan gözlemleri önceki tespitleri doğrulayarak Sûr kentinde ikamet eden 500 kadar Yahudi'yi kaydeder. Beyrut ve Sayda şehirlerinde daha az sayıda görüldüğünü belirtmişlerdir. Aynı zamanda Lübnan eteklerindeki Gebal'da İsmaililerin yerleşik olduklarından bahsetmişlerdir.⁹⁹

4.4. Selâhaddîn-i Eyyûbî Sonrası

Hittin zaferi sonrası 1187'de önce Beyrut ve Sayda'nın da içinde bulunduğu kıyı şehirlerine yöneldi. Kuzeye hareket eden Selahaddin, Sûr'un güçlü surları önünde vakit geçirmeden Beyrut, Sayda ve Cübeyl'i savaştan aldı.. Trablus'un alınamama gerekçesi ise tartışmalıdır. Trablus Kontluğu'nun önüne geldiğinde tehdit görmediğinden dolayı geri döndüğü iddialarına karşın¹⁰⁰ şehirdeki ortamın bahsedilenin aksine daha çetin olması yani Sicilya donanmasının desteği yüzünden alınamadığını savunanlar da mevcuttur. Frankların kaybettiği topraklardan ayrılanlar Kontlukların bulunduğu Trablus, Antakya ve kale savunmasının kolay sağlandığı Sûr kentlerine sığındılar. Ortodoks ve Yakubiler Müslümanların eline geçen şehirleri terk etmezken Musevilerin de şehre yerleşmesine izin verildi. Batı'nın yardımları sayesinde güçlü kalan Sûr kenti haricinde tüm Kudüs Krallığı üzerinde egemenlik sağlanmıştı.¹⁰¹ İbn Cübeyr, Sûr kentinin güvenli olduğu için Frankların kullandığını ifade eder. Dışarıdan gelenlerle olsa gerek halkının kâfir olmasının yanında

⁹⁸ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Enver Ziya Karal (çev.), 2. bs, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s.164-166.

⁹⁹ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Nuh Arslantaş (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s.40-43.

¹⁰⁰ Maalouf, s.181.

¹⁰¹ Demirkent, s.141-142.

yumuşak başlı olduğunu Müslümanların ise Haçlı yönetiminde rahat ve huzurlu yaşadığını dile getirmiştir.¹⁰²

Diğer taraftan kaybedilen topraklarla Haçlıların Kudüs ve çevre kentlerden çekilmesiyle kalanlar arasında bölgeye yerleşip yerli Hıristiyan kadınlarla evlenen birçok Haçlı vardı. Bu evliliklerden doğan melez çocuklara 'poulain'ler denilmekteydi. Sonraki dönemlerde artan melezlerle saf Frank soyundan gelenlerin sayısı melezlerin gerisine düşmüştü.¹⁰³ Zayıflayan Haçlı nüfuzuyla 12. yüzyılda Suriye genelinde Hıristiyan cemaatler eskiye kıyasla küçülmekle birlikte varlıklarını devam ettirmeyi başardılar.¹⁰⁴ Zamanla iç içe geçen halkların değişen ortama aldırılmayarak ilişkilerini devam ettirdikleri söylenebilir. Zira dönemin seyyahı İbn Cübeyr'in anlatımına göre Lübnan Dağları'nda münzevi bir hayat yaşayan Müslümanlara Hıristiyan halk yiyecek yardımında bulunmaktadır. Devamında Hıristiyan Müslüman çatışmasının dostluklara zarar vermediğini ifade ederek askerler savaşla meşgul olsa da halkın ticaretlerine devam ettiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁵

Üçüncü Haçlı Seferi'nden sonra Akkâ, Frank Filistin'in yeni başkenti oldu. Çevresinin antrepo olması seçilmesinin gerekçesiydi. Kentte hızlı nüfus artışıyla birlikte kanalizasyon kaynaklı hastalıklar da yaygınlaştı. Sokaklarında İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi Batı dillerinin konuşulduğu Doğu ve Batı'nın buluştuğu on üçüncü yüzyılın en önemli merkezi haline geldi. 13. yüzyılda Ceneviz, Venedik ve Pisa ile yapılan deniz ticareti Trablus, Beyrut, Sûr ve Akkâ gibi kıyı kentlerini zenginleştirdi.¹⁰⁶ Ticarete bağımlılık o derece yüksekti ki doğu ile batı ticaretinin aksamaması için kıyı limanlarında yerleşmiş batılı tacirler dükkânlarını daima açık tutarlardı. Müslüman ülkeler ile Batı ülkeleri arasında transit vazifesi gören mağazaları önemli mallarla donatılan, pek çok ülkeden gemi yanaşan Trablus, Müslüman, Bizanslı, Ermeni, Marunî, Latin, Yahudi ve Nasturi halklar için çekim noktası oldu.¹⁰⁷

Selahaddin'in ölümü sonrası tekrar Lübnan'ın kıyı kentlerini ele geçiren Haçlılar anlaşma yaparak Eyyubiler dönemi boyunca buraları ellerinde tuttular. Ba'lbek ve iç kesim

¹⁰² İbni Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, İsmail Güler (çev.), 3. bs, İstanbul: Selenge Yayınları, 2017, s.226.

¹⁰³ Demirkent, s.181-182.

¹⁰⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Yavuz Alogan (çev.), 10. bs, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.128.

¹⁰⁵ Cübeyr, s. 212.

¹⁰⁶ Asbridge, s. 549.

¹⁰⁷ W. Heyd, s.185.

Müslümanların elinde kalmaya devam etti.¹⁰⁸ Suriye ve Mısır Eyyubileri arasındaki düşmanlık sayesinde Haçlıların gücü 1240'larda en üst düzeye çıktı. Şam'ın Mısır'a karşı ittifak karşılığında Haçlılara teslim ettiği Güney Lübnan tepeleri Haçlıların Dürzîler üzerindeki etkisini arttırmada önemli rol oynadı.¹⁰⁹

Selahaddin sonrası Eyyubi Krallığı'nı deviren Memluk birlikleri Trablusşam'ı 1289'da taş üstünde taş kalmayacak şekilde yağmalayarak 180 yıl sonra Haçlılardan almayı başardı.¹¹⁰ 13. yüzyıl boyunca İtalyan tacirler Batı'nın Latin Levant'ıyla ilişkisini son yıllarda azalmış olmasına rağmen devam ettirmişlerdir. Bilhassa Şam bölgesindeki Trablus gibi sahil şehirlerinin Frenklerden temizlenmesi Batı'yla ticaretin canlılığını yitirmesine neden oldu.¹¹¹

Uzun kuşatmalar sonrasında 1291'de sahil kesiminin alınmasıyla Levant yeniden tek bir gücün otoritesine girerek Haçlı egemenliği son buldu. Haçlı tehlikesi bertaraf edilmeye çabalanırken Memlukler'in uzaklaştırmaya çalıştığı bir tehdit daha vardı. 1243 yılından sonra Anadolu'dan gelen Moğollardı. Hz Ömer döneminde İslâmlaşan bölgede Moğolların Orta Doğu'yu kontrolü altına almasıyla toplumsal parçalanmışlık artarak dinin çeşitli yorumları ortaya çıktı. Hıristiyanlar için de durum farklı değildi. Bizans'ın nüfuz etme hedefiyle çoğalan hizipleşme yeni mezheplerin yaygınlaşmasına yol açmıştı. Heterojen yapıya bürünen bölge sürekli mücadelenin odak noktası haline geldi.¹¹² Çifte güçle mücadele içinde olan Memlukler Ayn Calut savaşıyla Moğolları durdurmayı başardı. Frenklerin ve Moğolların yenilmesi sonrasında Levant'ın istikrara kavuşması için yerel prensler ve Dağ mezheplerinin mevcut yönetimi kabullenmesi gerekiyordu. Bu zorluk kabilelerle anlaşarak aşılmaya çalışılmış ancak istenilen başarı sağlanamamıştır. Lübnan Dağları'ndaki halkların kontrol altına alınmasıyla dışarıdan gelecek tehlikeleri bertaraf edebileceğine inanan Memlukler 1290'lardaki operasyonlarda da başarılı olamadılar.¹¹³ Memlukler, Lübnan'a özel bir önem vererek bilhassa Sayda eyâletini Sünnileştirme siyasetine başvurdular. 14. yüzyıl başlarında Dürzî ve Nusayri gibi engel kabul ettikleri sorunlara yönelerek bölgede tam egemenliği sağlamayı hedeflediler. Dürzî ve Nusayrilerin inançsız olduğu fetvasına dayanarak yapılan savaştan

¹⁰⁸ Bilge, s.245.

¹⁰⁹ Harris, s.101.

¹¹⁰ Maalouf, s.233.

¹¹¹ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, s.214.

¹¹² Atlıoğlu, s.29.

¹¹³ Harris, s.107.

Suriye ordusu galip gelerek Sünni Türkmen ailelerin Kisrevan-Trablusşam arasına yerleştirilmesine ağırlık verildi.¹¹⁴

Karmaşadan Şiiler ve Aleviler de nasibini aldı. 1306'da çoğunlukta oldukları mekânlara askeri harekât düzenlenerek Beyrut'un kuzeyindeki Kisrevan dağlık bölgesinden Trablus şehrine kadar kıyıları koruma amaçlı sadık Türkler iskân edildi.¹¹⁵ Buna rağmen Şiiler iskân bölgesinin dışında kalan bazı yerleşimlerde geçmişte olduğu gibi çoğunluğunu korumayı başardı. Nitekim 1326'da Sûr şehrine seyahat eden dönemin gezgini İbn Batûta harap halde bulduğu Sûr şehrinin çoğunun Şii olduğundan bahseder.¹¹⁶

Marunîlerin Şiilere kıyasla daha şanslı olduğu söylenebilir. Hoşgörülü davranılan bu cemaatle birlikte Dürzî önde gelenleriyle diyalog kurularak ilişkiler yürütüldü. Askerlere arazi dağıtımında bu iki toplumun gözetilmesi üstünlüğün bu toplumlara verilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir. Zira Memluklerin Kisrevan Şiilerini hedef alarak iç bölgelere göçe zorlaması 14. ve 15. yüzyıl boyunca Marunîlerin Şiilerden boşalan Kisrevan'a göç etmelerinin zeminini hazırladı. 19. yüzyıla doğru burada sadece Cübeyl'den daha içerideki bölgede bulunan birkaç Şii köyü kalacaktı.¹¹⁷

Memluklerin politikaları Marunîlerin hepsini kapsamıyordu. Yekpare olmayan Marunîlerin eşkıyalığa ve düzen bozucu eylemlere yatkın olan bazı kabilelerini kontrol altına alabilmek için Beyrut'un doğu, güneydoğu ve iç kesimlerine Arap kabileleri yerleştirildi. Böylece iskân edilen kabileler aracılığıyla Arap etkisi tırmandı.

Rahatsız edici gelişmelere rağmen 14. yüzyılın Marunî perspektifinden yeni kazanımlarla başarılı geçtiği söylenebilir. Aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Marunîler başarılı politik manevralar sayesinde huzurlu yaşam sürüp refah seviyelerini artırdılar. Bazı merkezlerde Hıristiyan nüfus arttı. Marunîlerin etkisiyle Katolik inancı yaygınlaştı.¹¹⁸

Mezhеспel değişimlerin şehirlerin kültürel dokusunu değiştirmesine rağmen yerleşimler fiziki olarak yıkılmış haldeydi. İlerleyen dönemlerde tekrar tahkim edilecek olsa da 14. Yüzyılın ilk çeyreğinde Lübnan kıyılarının önemli liman şehirleri Sûr, Sayda, Beyrut,

¹¹⁴ Ayhan ve Tür, s.28-29.

¹¹⁵ Albrecht Fuess, "Beirut in Mamluk Times (1291-1516)", *ARAM Periodical* 9, sy 1 (01 Ocak 1997), s.88.

¹¹⁶ İbni Batûta, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, A. Sait Aykut (çev.), c. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.91.

¹¹⁷ Harris, s.114.

¹¹⁸ Işık, s.99.

Trablus gibi Akdeniz sahil şeridindeki liman şehirleri tahrip edilmiş eski önemini kaybetmiş haldeydi. Düşen iktisadi kapasite ticari faaliyetlerin yakınlardaki başka limanlara kaymasında belirleyiciydi. Kilikya'daki Payas Limanı'nın önemi artmıştı. Zira Kilikya'da Hıristiyanların fazla olması ticaretin kaymasında etkiliydi.¹¹⁹ Ekonominin 14. Yüzyılın ilk çeyreğinde inişe geçmesiyle tırmanan zararlar yine ekonominin belkemiği ticaretteki artışlarla dengelenebilirdi. Nitekim Avrupalılara ticari ayrıcalıklar verilmesi elzemdi. Trablus ile Sûr'daki cam üretimi, Beyrut ve Şam'daki fildişi, metal ve halı ticareti canlandırılmaya çalışıldı. Beyrut'ta bugüne ulaşan zeytinyağı ve sabun ticaretine verilen önem gözle görülür hale geldi.¹²⁰

Gittikleri yere bilgi birikimlerini de götüren Hıristiyan nüfusun güçlü bağlantıları kullanılarak Avrupa'yla alışverişin canlı tutulmasının yolları arandı. Önceki yüzyılda Beyrut, Arapların egemen olduğu şehir olma yolunda ilerleyerek Frank nüfusunu eritmişti. Dolayısıyla tacirler de taşınmıştı. 15. yüzyılın başlarında eski canlı günlerini aratıyordu. Buna rağmen Rum Ortodoks azınlık ile çoğunluğu Müslüman olan Beyrut ticaret limanı diğer Hıristiyan grupları Avrupa ile bağlarından dolayı ticarete teşvik etmediler.¹²¹

Buna rağmen küçük olan şehirden Mısır'a meyve ve demir ihracatı artırıldı.¹²² Zamanla en önemli antrepo ve tersane noktası özelliğine kavuşan Beyrut, Memluklerin ticari gücün önemini idrak etmeleri sayesinde İskenderiye ile birlikte Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden birisi haline geldi.¹²³

Lübnan'ın başka bir liman kenti olan Trablusşam, tepelerin gözlemi kolaylaştırıp güvenliği sıkılaştıran konumu sebebiyle liman odaklı ticari faaliyetleri devam etti.¹²⁴ Bu avantajıyla çitasını yükselten Trablusşam da Suriye bölgesinin merkezi şehirlerinden biri olmuştu.¹²⁵

Memluklerin son yıllarında Lübnan toprakları eskiden olduğu gibi Biladüşşam idari yapılanmasının parçası olmaya devam etti. Suriye toprakları Dımaşk, Trablus, Safed, Halep,

¹¹⁹ Ebü'l-Fidâ, s.12.

¹²⁰ Hitti, s.205.

¹²¹ Fuess, s.94.

¹²² Batûta, s.92.

¹²³ Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt.5, 2002, s.752.

¹²⁴ Harris, s.113.

¹²⁵ Batûta, s.94.

Hama ve Kerek naibliklerini kapsamaktaydı. Trablus naibi Lübnan'ın kuzeyini yönetiyordu. Yani önemli merkezlerden biriydi. Beyrut ve diğer şehirler Dımaşk naipliği tarafından idare ediliyordu. Dört birim ise bu naipliğe bağlıydı. İç kesimlerden Ba'lbek naibi sorumluydu. Ba'lbek naibine Beyrut ve Sayda valileri bağlıydı. Katolik Hıristiyanların yaşam sahaları kıyı şehirleriydi. Müslüman olan Nusayri, İsmaili ve Dürzîler Fatımilerin hâkimiyeti döneminde artmıştı. Selçukluların Lübnan'ı Sünnileştirme siyasetini Memlukler başarıyla ayakta tutmuşlardı.¹²⁶

Türklerin 14. yüzyılda Anadolu'da yayılması çevredeki yönetimler gibi Memlukleri de kaygılandırmaktaydı. Beklenildiği gibi Suriye'ye doğru ilerleyen Osmanlı'nın Timur'a yenilmesi Memluklerin ömrünü bir müddet daha uzattı. Osmanlı'nın ilerleyişine karşın vebayla mücadelede önemli bir nüfusunu dolayısıyla askerini kaybeden Memlukler 1516'da Suriye, Lübnan ve Mısır topraklarını yitirerek tarih sahnesinden silindiler.¹²⁷ Merc-i Dâbık zaferi sonrasında Haleb Büyük Câmii'nde adına hutbe okutturan Yavuz Sultan Selim, İslâm Halifeliğinin Abbasiler'den Osmanoğullarına geçmesini sağlayarak daha önce Osmanlıların adım atmadığı Lübnan'ı savaşız teslim aldı. Böylece Lübnan 400 yıl sürecek Osmanlı yönetimine girdi.¹²⁸

4.5. Osmanlı Öncesi Demografik Yapı

İslâm'ın yayılmaya başladığı dönemlerde Lübnan Dağı'nın denize bakan ova sınırı hariç o dönemde seyrek nüfuslu ve ağaçlıklı bir arazi olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁹ Şii Arap Amil kabilesi İslâm fethinden önce Cebel Amil'e yerleşik vaziyetteydi. 630'larda Bekaa'da Arap, Rum ve Persler karışık yaşamaktaydı. Abbasilerin Lübnan kıyılarını ele geçirmesiyle Sünnilerin buralarda iskân edildiği, Emevi ve Abbasi yönetimlerini kabul etmeyen Şiilerin Lübnan Dağları'nda yaşadığı söylenebilir.

10. yüzyılda Kisrevan Şii ve Marunîlerin beraber yaşadığı şehirken, Trablus ve Hubat çevresinde Marunîler yoğunlaşmıştı. Sayda, Beyrut ve Trablus limanlarında Hıristiyan ve Yahudi azınlıklarla birlikte Sünni Müslümanlar vardı. Beyrut ile Sayda arasındaki Lübnan Dağı ve Hermon Dağı ile birlikte Vadi el-Teym Sünni otoriteyi destekleyenlerce kontrol

¹²⁶ Bilge, s.246.

¹²⁷ Harris, s.119.

¹²⁸ Yılmaz Öztuna, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011, s.35.

¹²⁹ Hitti, s.128.

ediliyordu. Bekaa hem Sünni hem de Hz. Ali taraftarlarıyla Hıristiyanların eseri haline geldi. Sayda'nın güneyindeki kıyı tepelerinde ve Sûr'da Şiiiler önemli vaziyetteydi. On İki İmam Şiiliği, İsmaili ve Dürzî inancı 940-1099 arasında şekillendi. İsmaililer, Hz. Ali takipçileri arasında yer almakla birlikte, Kur'an'ın gerçek metninin ardındaki gizli anlamı yorumlayarak farklı bir İslâm geliştirdiler, bunların ilham kaynakları ise Fatimilerdi. Cebel Amil ve Sûr'da 940'tan beri On İki İmam Şiilerinden bahsedilebilir. İsmaililer Bekaa ve Vadi el-Teym'de yerleşmişlerdir. 10. yüzyılın ortalarında İsmaili ve On İki İmam Şiileri Lübnan Dağı'na ve çevre ülkelere yerleşmiştir.

Trablus bölgesi Fatimilerin önemli oranda İsmaili destekçilerini yerleştirmesiyle demografik olarak değişime uğradı. Sünni oranı düşüş gösterdi. 1047'de Trablus nüfusunun 20.000 olduğu tahmin edilmektedir. Sonraki yüzyıllarda büyük bir artış olmadı. Sûr şehrinde de nüfus yaklaşık aynı miktardaydı. Mukaddasi, 980'lerde Sayda ve Beyrut'un Trablus'tan daha küçük olduğunu ifade etmiştir. Muhtemelen 1040'larda sadece birkaç bin nüfusa sahiplerdi. Sonraki zamanlardaki Fatımi yönetiminde Trablus ve Sûr'da Dürzî ağırlığı arttı. Limanların dışında Frenk yerleşimleri güçlü oldukları bazı yerler dışında sınırlı kaldı. Genel olarak yerli nüfus çoğunlukta kaldı. Frenklerin hâkim olduğu Lübnan bölgesinde 20 bini Frenk olmak üzere 100 bin nüfus olduğu tahmin edilmektedir.

Müslümanlarca yönetilen Bekaa'da 20 bin kişinin yaşadığı varsayılırsa 1180'lerde Lübnan topraklarında toplam 200-250 bin nüfus yaşamaktadır. Sûr ve Trablus'ta yerliler bulunsa da Frenkler çoğunlukta idi. Selahaddin Eyyubi'nin kâtibi İmad el- Din 1187'de Sayda, Beyrut ve Cübeyl gibi küçük şehirlerin Müslüman çoğunluğa sahip olduğundan bahsetmektedir. Muhtemelen Sayda Müslümanları ekseriyetle Sünni idi. Beyrut'ta Dürzîlerin de bulunduğu ve Cübeyl Müslümanlarının Şii olduğu tahmin ediliyor. Yerli nüfus genellikle birkaç yüz kişiden oluşan köylerde yaşamaktaydı. Haçlı seferleri sırasında Cebel Amil'de ve Bekaa'nın belli yerlerinde

On İki İmam Şiileri Sûr'da, Sünniler ve yine On İki İmam Şiileri Cebel Amil'in doğu ve kuzeyindeki tepelerde Dürzî, İsmaili ve Sünniler yaşamaktaydı. On İki İmam Şiileri ilk Haçlı Seferleri esnasında Beyrut ve Cübeyl arasındaki Kisrevan'da yaşıyordu. Lübnan Dağı'nın kuzeyindeki tepelerden Alevi (Nusayri) grupların girmesi sorunu çetrefilleştirdi. 14. yüzyıla girildiğinde İsmaililer kıyı kentlerindeki ağırlığını Sünnilere bırakmıştı. Frenkler limanlara zarar vererek Trablus, Beyrut ve Sayda da Sünnilerin etkin olmasını engellemeye çalışmıştır. İsmaililer Güney Beka ve Vadi el-Teym'de daha dinamiktir. Memlukler

kanunsuzluğun yaygın olduğu Kisrevan'ı kontrol altına almayı denediler. Lübnan Dağı'ndaki Dürzî liderleri Buhturidler, Arslanlar ve Ma'nlar Beyrut ve Şam için önemli oldukları için yanlarına çekmeyi uygun gördüler. Arslanlar ve Buhturidler kendilerini Sünni olarak tanımlayarak cami inşa ettirip devlet hizmetine girdiler.¹³⁰

Haçlıların ayrılmasından sonra Memluklerin baskıları, kıtlıklar ve doğal afetler nedeniyle 1289-1291 arasında Kıbrıs'a Marunî göçü yaşanmıştır.¹³¹ 1343'te veba salgını öncesinde A.N. Poliak'a göre Trablus hariç Lübnan'da toplam 150 bin kişi vardı. Trablus ve kuzeyle birlikte belki 220 bine yükseltilebilirdi. 1348-1349 arasındaki veba Levant nüfusunun üçte birini yok etti.¹³² 1305 yılında Memluklerin hâkim olduğu Kisrevan'da Şiilerin isyanlarını engellemek amacıyla Türk askerleri getirilerek Türkmen yerleşimleri oluşturuldu. Sünnileştirme çalışmaları Osmanlı döneminin ilk yıllarında Akkar'a Türkmenlerin iskân edilmesiyle devam edecekti.¹³³ Memluklerin son döneminde Sünniler Levant'a hâkim olmuş Şiiler Kisrevan'da zayıflamış 15. yüzyılın başlarında Bekaa'da egemen olmuştur. Cebel Amil, Haçlılar dönemi boyunca On İki İmam Şiilerinin merkezi oldu. 16. yüzyılda Marunî ve Şiiler dış ilişkilerini kuvvetlendirmişti. Dürzîler için aynı şey söylenemezdi. Osmanlı yönetimi Dürzîler için zorlayıcı olsa da yerelde bölge şeflerine bağımlıydı. Memluklerin yaptığı gibi Beyrut, Trablus ve Ba'lbek çevresindeki Dürzî ve Müslüman liderlerini yönetimle bütünleştirdi. Hiyerarşik bir bölge yönetimi getirdi. Naibinin altında vali ve garnizonlar vardı.¹³⁴

¹³⁰ William W. Harris, *Lebanon: a history, 600-2011*, Studies in Middle Eastern history, New York: Oxford University Press, 2012, s.35-67

¹³¹ Ray Jabre Mouawad, *Les maronites, chrétiens du Liban*, Fils d'Abraham, Turnhout: Brepols, 2009, s.191.

¹³² Harris, *Lebanon*, s.73.

¹³³ Kamal S Salibi, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered*, Londra, 1988, s.141.

¹³⁴ Harris, *Lebanon*, s.66-83.

İKİNCİ BÖLÜM

5. OSMANLI DÖNEMİNDE LÜBNAN

5.1. Lübnan'ın İdari Taksimatı

Osmanlı döneminde idari birimlerin en büyüğü olan eyâlet/vilâyet doğrudan merkezi idareye bağlı olarak beylerbeyi tarafından yönetilmekteydi. Alt idari birim olarak belirlenen ve diğer sancaklardan coğrafi sınırlarla ayrılan sancak/liva'nın idarecisi mirliya denilen kişilerdi. Sancaklara bağlı olmakla birlikte daha küçük toprakları ihtiva eden idari birimler vardı. Kadıların yönetici olduğu bu yerleşimlere kazâ adı verilmekteydi. Nahiye toprakları ise daha az nüfusa sahip kırsal yerleşmelerden müteşekkildi.¹³⁵ Osmanlı yönetiminde kesin sınırları belli olmayan Lübnan topraklarının siyasi sınırlarını net olarak tespit etmek oldukça güçtür. Zira asırlar boyunca içi içe yönetilen Lübnan ile Suriye (Filistin) toprakları zaman zaman idari değişikliklerle birbirinden ayrılıp birleşmiştir. Çalışma alanımız olan Lübnan'ın idari sınırlarının değişimini daha iyi kavramak açısından yer yer Suriye yerleşimlerine değinilse de idari kapsam mevcut Lübnan topraklarıyla sınırlı tutulmuştur.

Köklü geçmişi olan Şam, antik coğrafyacıların Suriye'sinin İslâm dönemindeki adını taşımaktadır. Bilad'üş-Şam olarak isimlendirilen bölgenin doğusu Cezire ve Berr'üş-Şam, güneyi Ceziret'ül-Arab, Kızıldeniz, batısı Mısır ve Akdeniz, kuzeyi Anadolu'dur. Kuzey sınırı yöreye hâkim devletin gittiği yere kadardır. Şam bölgesi önceleri Şam, Filistin ve Fenike şeklinde ayrılırken daha sonra Haleb, Dimişk (Şam) ve Filistin ayrımıyla kaydedildi. Bölgeyi 1516'daki Mercidabık muharebesiyle Memlukler 'den alarak Osmanlı sınırına katan Yavuz Sultan Selim döneminde Vilâyet-i Arab olarak anılmaktaydı.¹³⁶

Şam Beylerbeyliği dönemine göre pek çok isimle anılmışsa da Bilâd-ı Şam veya Eyâlet-i Şam adları toplumda en yaygın kabul gören isimler olmuştur.¹³⁷ Memlukler döneminde kuzeyde içine aldığı Malatya'dan başlayan beylerbeylik Maraş'ı geçerek batıdaki

¹³⁵ Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Bahar Tırnakçı (çev.), 4. Baskı Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.179.

¹³⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun tarihî coğrafyasına giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları. 86. Seri VII, Sayı A.7- Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (1988), s.25.

¹³⁷ Kürşat Çelik, "Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010), s.19.

Tarsus'a uzanıyor daha sonra güneydeki Halep, Hama, Hums, Beyrut, Şam ve Kudüs'ü dâhil ederek güney hududunu oluşturuyordu.¹³⁸

Şam Sancağı, 1522 yılında paşa sancağı (merkez sancak) statüsünü taşıyan yeni şekillenen yönetimin uygun gördüğü değişiklikle Mahrûse-i Şam, Ba'lbeke, Beyrut, Sayda, Kerek-Nûh ve Kârâ olarak 6 kazâyâ bölünmüştü.¹³⁹

Ertesi yıl Şam Sancağı'nda günümüz Lübnan'ı ve Suriye'sine ait 19 nahiye yer almaktaydı. Bunlar Ba'lbeke, Beyrut, Cürd-i Beyrut, Cubbetü'l Assâl ve'l-Kârâ, Dârânî ve'l-Billân, el-Metn, Garb-i Beyrut, Gûta ve'l-Merc, Hammâre ve Şûfî'l- Beyâz, Havrân, Kisrevân, Kerek-Nûh, Cizzin ve Şûfîl-Harradîn, Sayda, Şûf İbn Ma'an, Şa'ra ve İklimü'z-Zebîb, Vâdiü'l-Acem, Vâdiü't-Taym ve Hûla, Zebedâni ve Vâdi Berada yerleşimliydi. Beyrut küçük bir yerleşim niteliğiyle üç nahiyeden ibarettir.¹⁴⁰

Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde ayrı sancak olan Trablus'un 1522 yılında kazâları Nefs-i Trablus ve günümüz Suriye'sinin içinde kalan Hısnü'l-Ekrâd ve Cebele olmak üzere 3 yerleşimdi. Nefs-i Trablus'a bağlı Nahiyeler Zâviye, Cübeyl, Zanîn, Betrûn, Fütûh-i Benî Rehhâl, Arkâ, 'Akkâr, Büşerrâ'dır. Cebele Kazâsı 16. yüzyılın ikinci yarısında sancak halini alacak Hısnü'l-Ekrâd ise Hums'a bağlanacaktır.¹⁴¹

Şam livasında 1530'da geçmişe göre büyük bir değişikliğe gidilmemiş nahiye sayısı 19'da kalmıştır. Bunlardan 12 tanesi mevcut Lübnan sınırları içindedir. Trablus Livası 1530-1536 arasında değişiklik yapılmadan kalan 29 nahiyesinden ibarettir. Kûra, Enfe, Cübeyl, Fütuh-ı Beni Rical, Zîniye, Arkâ, Bişerri, Akkâr, Zâviye mevcut Lübnan'a bağlıyken büyük kısmı kuzeyde sınırlar dışındadır.¹⁴²

Halep vilâyeti 1547'de Şam'dan ayrı yönetime kavuşarak en kuzeyde Ayıntab'dan başlayıp Trablus'u içine alan kuzey sancakları bağlandı. Lübnan'ın diğer yerleşimleri Şam'a

¹³⁸ Mustafa Öztürk, "430 Tahrir Defterinde Beyrut", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* XII, sy 1-2 (Elazığ 2016), s.95.

¹³⁹ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, sy 1 (Elazığ 2003), s.366.

¹⁴⁰ Çelik, s.19.

¹⁴¹ Çakar, s.369.

¹⁴² Ahmet Özkılınç, ed., *401 numaralı Şam livâsı mufassal tahrîr defteri (942/1535)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Defter-i hâkânî dizisi 17, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, 2011, s.7-9.

bağlı kaldı.¹⁴³ Bahsi geçen yılda Trablus'un nahiye sayısı 25'e düşmüş olup bunlardan kuzeydeki Hısnü'l-Ekrâd ile Menâsif, iç kesimlerdeki Hums sancağına dâhil edilmiş Kûre ve Enfe ise tek nahiyede birleştirilmiştir. Lübnan sınırları içerisinde kalan yerleşimler (Zâviye, Cübeyl, Petrûn (Betrûn), Fütûh-i Benî Rehhâl, Büşerray (Bşerrî, Bişera), Zanniye, 'Arka, 'Akkâr) aynı kalmıştır. Geri kalanlar (Sâfitâ, Mî'âr, Antartûs, Kuley'a, Kehf, Kadmûs, Havâbî, Manîka, 'Ulleyka, Merkâb, Cebele, Balâtnîs, Lazkiye, Sahyûn ve Berziye) bugünkü Suriye hududu dâhilindedir.

1569/1570 yılında Şam Sancağında yer alan nahiye sayısında büyük bir artış olup toplamının 49'a ulaştığı gözlenmektedir. Sözü edilen nahiyelerden Kûrna, Şûfü'l-Harradîn, Şûfü'l-Beyâd, Hammâre, Vâdiü't-Taym, Arkûb, Hûla, Ba'albek, Kerek-Nûh, Cebel-i Kisrevân ve'l-Harradîn, Beyrut, Metn, Cürd, Garb, Sayda, İklîmü't-Tuffâh, İklîm-i Şûmer, Cizzîn, İklîm-i Harnûb ve Şûf İbn-i Ma'an olmak üzere 20 tanesi günümüz Lübnan'ına bağlıdır. Tahrir defterlerinin 1596-97 yıllarını gösteren nüshalarında da nahiyeler aynı şekilde kaydedilmiştir.¹⁴⁴

Trablusşam'ın 1570 yılında vilâyet olmasıyla¹⁴⁵ 1571/72'de topraklarının bir kısmı yeni kurulan müstakil Cebele sancağına bağlanmış nahiye sayısı 14'e inmiştir. Bir kısmı (Zâviye, Kûre ve Enfe, Cübeyl, Petrûn, Fütûh-i Benî Rehhâl, Müneytira, Büşerray, Zanniye, 'Arka, 'Akkâr, Sâfitâ, Mî'âr, Antartûs ve Kuley'a) Trablus'ta kalmıştır. Aynı sınırlar 1596 yılındaki tahrir defterlerinde de mevcuttur. Önceki yıllarda nahiye olarak görülen Beyrut ve Sayda'nın öneminin artmasına mukabil statüsü değişmiş 1571 yılında sancak olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda Beyrut ve Sayda, Şam sancağının kazâ merkezleridir.

Şam beylerbeyinin Dürzî ve bedevî ayaklanmasını bastıramaması 1579'da Trablus'un müstakil beylerbeyliği yapılmasıyla son buldu. Daha önce Şam'a bağlı olan Hums ve Cebele ile Haleb'e tâbi olan Hama ve Selemiye sancakları buraya dâhil edilmiştir.¹⁴⁶

Ba'lbek'in nüfus sayısının artması 1614'te Şam'a bağlı sancak halini almasını sağlamıştır. Aynı zamanda Şam'dan ayrılan Safed ile liman şehirleri Sayda ve Beyrut müstakil

¹⁴³ Öztürk, s.94.

¹⁴⁴ Çakar, s.366.

¹⁴⁵ Baykara, s.97.

¹⁴⁶ Enver Çakar, s.362-370.

eyâlet vasfını kazanmıştır. Bunlara bağlı sancaklar Safed, Sayda, Beyrut, Nablus, Cebel-i Aclûn, Nahiye-i Vadiü'l- Heym, Tedmir ve Kerek-i Şevbek olarak görülmektedir.¹⁴⁷

Trablusşam 1669 yılında eyâlet görünümünü muhafaza ediyor görünmekte olup¹⁴⁸ 18. yüzyılın ilk yarısında 5 sancaktan oluşmuş eyâlettir. Merkezdeki Trablusşam sancağına ek olarak çevresinde yayılan Hama, Humus, Selemiyye ve Cebeliyye sancakları dizilmiştir. Beyrut, Sayda ve Safed'in de eyâlet olarak devam ettikleri görülmektedir.¹⁴⁹

1826 salnamesinde, Suriye merkezine bağlı sancaklar, Cebeli Lübnan, Beyrut ve güneylerindeki Kudüs adlarıyla gösterilmiştir.¹⁵⁰

1831 yılında Trablusşam eyâletinin taksimatı Hama, Humus, Cebeliye ve Selimiye'den oluşurken Trablusşam merkez konumunda olmuştur. Kaynaklarda idari değişimler hızla devam ederek daha önce 'Beyrut- Sayda- Safed' olarak geçen eyâletin adı sonrasında Sayda olarak kayda alınmış Sayda, üst birim olarak Beyrut, Safed ve Sûr'un topraklarını kapsamıştır.¹⁵¹

Büyüyen limanımla zenginleşen Beyrut, 1840'ta yeni düzenlemeyle Sayda eyâletinin merkezi vasfını kazanmıştır. Sayda eyâletinin genişlemesi durmamış 1849'da Lazkîye ve Trablus sancakları Şam'dan koparılarak bu eyâlete bağlanmıştır. 1849 yılında Sayda eyâletinin taksimatı Sayda, Trablus, Lazkîye, Nablus, Akkâ, Kudüs-ü Şerif ve Beyrut şeklindedir. Bölgedeki asayiş sorunları günün ihtiyaçlarına uygun yeni düzeni zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple yeni idare şeklinde Fransız sistemi örneği esas alınıp hayata geçirilen vilâyet nizamnamesiyle 1864-1865'te Sayda eyâleti feshedilmiş sonrasında Suriye vilâyetine katılmıştır. (Harita 4)¹⁵²

Öte yandan Beyrut'un gerisinde Lübnan Dağı'nda idari değişim yaşanmak üzereydi. Hıristiyanların Şihâb Emîrliği döneminde Dürzîler aleyhine yayılmasıyla biriken Dürzî öfkesi

¹⁴⁷ Orhan Kılıç, *18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı, eyalet ve sancak tevcihatı*, 1. baskı Elazığ: Dağıtım, Şark Pazarlama, 1997, s.58.

¹⁴⁸ Orhan Kılıç, "XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması" Ankara, 1999, s.90.

¹⁴⁹ Kılıç, *18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı, eyalet ve sancak tevcihatı*, s.58.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirleri 1876 - 1907*, 4. baskı, Osmanlı tarihi, 8. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s.312.

¹⁵¹ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten* XV, sy 60, (Ekim 1951), s.624.

¹⁵² Çelik, s.22.

1840'larda patlayarak Marunîlerle çatışmaya yol açtı. Osmanlı'nın çatışmaları durdurmak için atadığı idareciyi onaylamayan Avrupalı devletlerin baskılarıyla dağlık Lübnan'da Sayda eyâletine bağlı iki idari birim ortaya çıktı.(Harita 4) Yetkileri eşit olan kuzeyde Marunî, güneyde Dürzî kaymakam 1843 yılında göreve başladı.¹⁵³

Harita 4 Lübnan Dağı İkili Yönetim Sınırları (1842-1861)

Kaynak: Fawwâz T̄arābul̄sī, A history of modern Lebanon s. 34 Türkçeleştirilmiştir.

¹⁵³ İrfan C. Acar, *Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu*, Türk Tarih Kurumu yayınları, sa. 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.25.

1869-1870'de Suriye vilâyetine tabi Lübnan toprakları olan Beyrut ve Trablus sancak vazifesi görmektedir. Bunlardan başka yerleşimler de (Şam-ı Şerif, Kudüs-ü Şerif, Akkâ, Hâma, Havran ve Belkâ) sancak konumundadır.¹⁵⁴

1864-1872 arasında Suriye vilâyetine bağlı Beyrut sancağına bağlı 2 kazâ mevcuttur. İkisi de Beyrut gibi önemli kıyı şehridir. Sayda ve Sûr kazâlarına Merci'yun, Cebâ', İklîm-i Şûmr, Şâkif, Mâ'rkir, Kâna, Tebnîn ve Huneyn nahiyeleri bağlıdır.¹⁵⁵

Arzulanan makul sistem arayışları bu dönemde de sürmüş ve Beyrut'un statüsü değişmeye devam etmiştir. Salnamelere göre 1876 yılında Beyrut müstakil sancağında 3 kazâ mevcuttur.¹⁵⁶ 1877'de tekrar Suriye vilâyetine bağlı sancak, 1879'de yine müstakil sancak şeklinde düzenlenmiştir.¹⁵⁷

1881-1882 yılında Beyrut'a bağlı 3 kazâ vardır. Eski kazâlara ek olarak Merci'yun dâhil edilmiştir. Diğer kazâların nahiyeleri bulunmaz iken sadece Beyrut'un Nahiyeleri vardır. Bunlar İklîmu'ş-Şûm, Tebnîn, Cebâa, Sahil-i Mearka ve Şekîftir. Trablusşam sancağına bağlı kazâlar Trablusşam ve Akkar'ın yanında bugünkü Suriye hudutları içinde yer alan Hısnu'l-Ekrad, Safitave Cezize'dir. Trablus İskelesi ve Tartus Trablusşam kazâsına bağlıken Akarusûlus ve Kuveyta Akkar'a dâhildir.¹⁵⁸

Dürzî-Marunî anlaşmazlığıyla ortaya çıkan Cebel-i Lübnan, Osmanlı kontrolünün daha zayıf olması özelliğiyle diğerlerinden farklıdır. İmtiyazlı olmadan önce 1852'de Haleb'e bağlı sancak iken dört yıl sonra idari statüsünü koruyarak ulaşımın daha kolay sağlandığı Sayda'ya bağlanmıştır. Tekrar tırmanan Dürzî-Marunî çatışmasının zaruri hale getirdiği hukuki yenilenme 1861'de hayata geçirilerek Cebel-i Lübnan müstakil sancağını ortaya çıkarmıştır. (Harita 5)

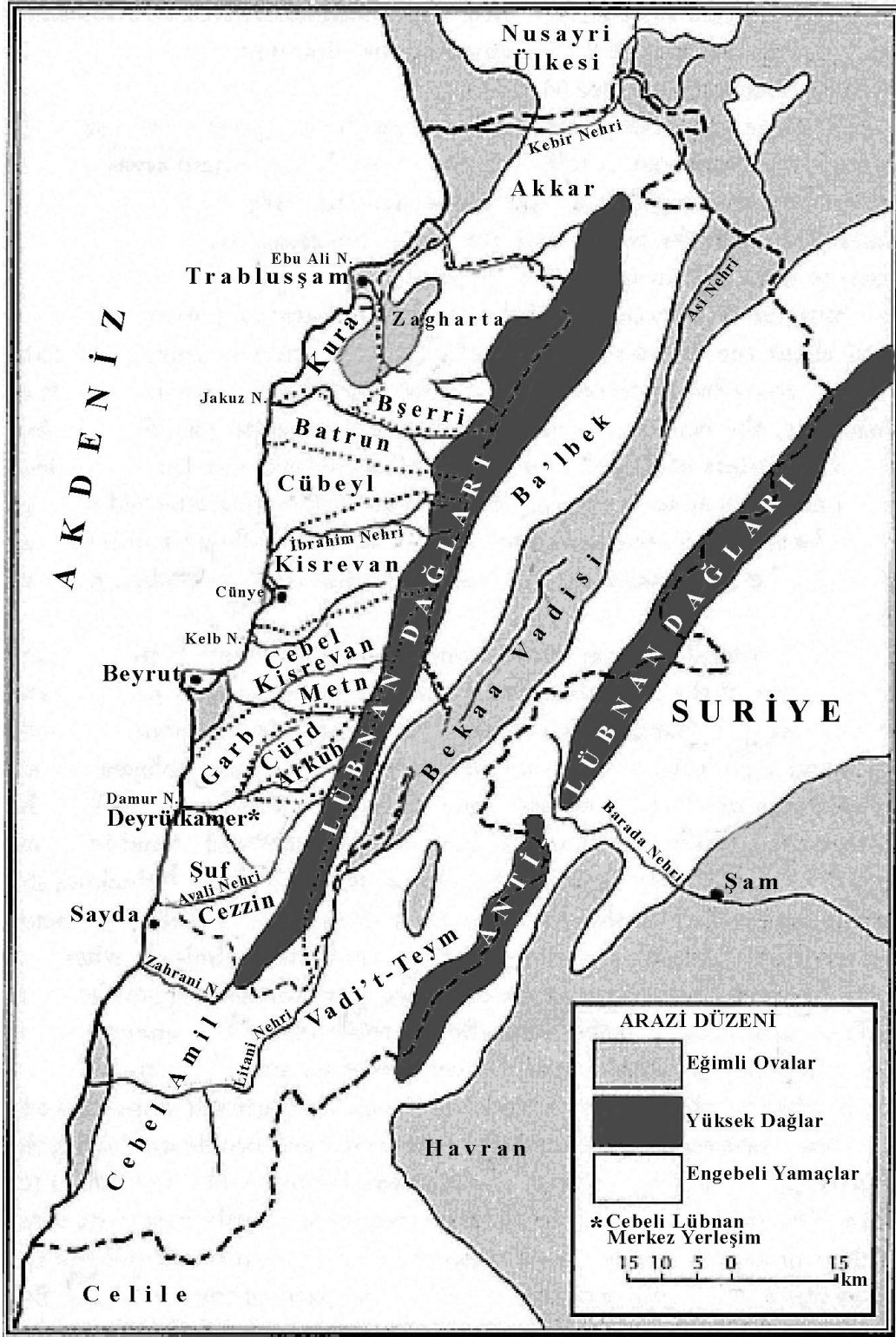
¹⁵⁴ Kürşat Çelik, "Maârif Salnâmelerine Göre Trablusşam Sancağı'nın Eğitim Kurumları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 7, (Aralık 2011), s.23.

¹⁵⁵ Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, s.23.

¹⁵⁶ Baykara, s.135.

¹⁵⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı yer adları: alfabetik sırayla*, Yayın, nu. 21, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s.81.

¹⁵⁸ Remzi Kılıç, *Osmanlı yönetiminde Irak ve Suriye: tarihî coğrafyası, XIX. yüzyılda idari yapısı*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2011, s.135-136.

Harita 5 Cebeli Lübnan Mutasarrıflık Sınırları (1861-1920)

Kaynak: Engin Deniz Akarlı, Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920, s.11'den alınarak Türkçeleştirilmiştir.

İlerleyen zamanlarda ufak tefek değişiklikler olmasına karşın 8 kazâdan oluşan Mutasarrıflığın merkezi Şûf toprakları içindeki Deyrülkamer'dir. (Tablo 1)

Tablo 1 Cebeli Lübnan Müstakil Sancağı (1861-1920)

Kazâ	Nahiye	Köy
Şûf	12	210
Metin	5	178
Kisrevan	10	226
Batrun	8	152
Cezzin	2	107
Küre	3	50
Zahle	-	1
Deyrülkamer	-	7
Toplam	40	931

Kaynak: Şemseddin Sâmî, Kamusu'l A'lam 1314 H. (1896-1897 M.), s.85-88

Beyrut'un öneminin artması, Suriye üzerinden yönetiminin zorlaşması, Beyrut ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve Cebeli Lübnan olayları yeni bir vilâyetin ortaya çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. 1887 yılında kuzeyinde Halep, doğusunda Suriye (Şam) vilâyetleri, batısında Akdeniz ve güneyinde Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı yer alan Beyrut vilâyetinin kurulması hususunda meclis kararı çıkarılarak 1888'de resmîyete kavuşan vilâyette 5 sancak, 21 kazâ, 49 nahiye ve 2237 köy görülmektedir. Beyrut Sancağı 4530 km² ile en küçük alana sahip sancaktı. Trablusşam Sancağı 5969 km² alan kaplıyordu. Diğer sancaklar en güneyde konumlanan Akkâ ile kuzeydeki Lazkiye ve Belka'ydı. (Tablo 2)¹⁵⁹

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmani'ye (1326 H.) göre 1908 yılı başlarında Beyrut vilâyetinde 5 sancak vardır. Beyrut'ta 3 kazâ 8 nahiye ve 353 köy, Trablus'ta 3 kazâ, 6 nahiye ve 672 köy, Akka'da 3 kazâ, 4 nahiye ve 256 köy, Lazkiye'de 3 kazâ, 17 nahiye ve 1.440 köy, Nablus'ta 2 kazâ, 7 nahiye ve 238 köy vardır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Kürşat Çelik, Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918), s.26.

¹⁶⁰ Baykara, s.137.

Tablo 2 Beyrut Vilâyetinin İdari Dağılımı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
(1894-1905)	Beyrut Sancağı	Beyrut Kazâsı (Merkez kazâ)	--	--
		Sayda Kazâsı	--	--
		--	Şâkif	44
		--	Cebâ"	60
		--	Şûmr	45
		--	Toplam	149
		Sûr Kazâsı	--	--
		--	Tebnin	80
		--	Kâna	31
		--	Mâ"arke	34
		--	Toplam	155
		Merci"yun Kazâsı	--	19
		--	Hûneyn	26
		--	Hâvle	14
		--	Toplam	59
(1908-1910)	Beyrut Sancağı	--	--	--
		Sayda Kazâsı	Nefs-i Sayda	105
		--	Şâkif	44
		--	Toplam	149
		Sûr Kazâsı	Nefs-i Sur	65
		--	Tebnin	80
		--	Toplam	145
Merci"yun Kazâsı	--	59		
(1894-1905)	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
		Trablusşam Kazâsı (Merkez kazâ)	--	19
		--	İskele	--
		--	Zenniye	35
		--	Tartus	4
		--	Arvâd	--
		--	Hâzur	33
		--	Toplam	91
		Sâfeyta Kazâsı	--	301
		Akkâr Kazâsı	--	174
		Hisn-ı Ekrâd Kazâsı	(Merkez) Tel Kelh Köyü	106 (Mezrâ)
(1908-1910)	Trablusşam Sancağı	Trablusşam Kazâsı	--	19
		--	Minye	--
		--	İskele	--
		--	Tartus	4
		--	Arvâd	--
		--	Zenniye	35
		--	Hazur	33
		--	Toplam	91
		Safeyta Kazâsı	--	301
		Akkâr Kazâsı	--	174
		Hisn-ı Ekrâd	--	407

Kaynak: Kürşat Çelik, Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918), s.28-29; Maârif Salnâmelerine Göre Trablusşam Sancağı'nın Eğitim Kurumları, s.39

Osmanlı'nın son dönemlerinde Beyrut vilâyetindeki merkez liva Beyrut'tur. Merkezi kazâsı Beyrut kazâsı dışında Sûr, Sayda ve Merci'yun kazâları mevcuttur. Doğusunda Suriye merkezine bağlı Hasbeya ve Havran sancağına bağlı Muzaf-ı Kantıra, güneyinde Akka sancağı ve Safed kazâları, batısında Akdeniz ve kuzeyinde Cebeli Lübnan'a bağlı Cezzin ile çevrilidir. Trablusşam sancağı doğudan Hama sancağı ve Hamidiye kazâları, kuzeyden Lazkiye'nin kuzeyindeki Merkab kazâsı, batıdan Akdeniz ve güneyden Cebeli Lübnan ile sınırlandırılmıştır.¹⁶¹

Günümüz Lübnan topraklarının bir kısmını da uzun yıllar Şam sancağı idaresinde sürdüren Bekaa, Ba'lbek, Hasbeya ve Raşeya kazâları oluşturur. Hasbeya 16. yüzyılda Şam eyâletinin kazâ özelliğini taşıırken Raşeya ise 18. Yüzyılda Şam eyâletinin merkez sancağına bağlı kazâ görünümünde kalmıştır.¹⁶²

Ba'lbek şehrinin idari durumu 1871'de Şam'a bağlı kazâ olarak görünmektedir.¹⁶³ Ba'lbek, 1891 yılında statüsünü devam ettirerek 76 köyü içine alırken Beka'ül Aziz kazâsında 60 köy, 15 mezra, 1 nahiye yer almaktadır. Aynı yıl Hasbeya kazâsında 18 köy ve Raşeya kazâsında 17 köy mevcuttur. Bekaa kazâsında ise 1900'de 1 nahiye ve 15'ten fazla köy vardır.¹⁶⁴

Lübnan'ın Genel Nüfus Özellikleri

Son resmi nüfus sayımı 1932'de yapılan Lübnan, istikrarsız ve hassas siyasi atmosferi nedeniyle yeni sayımlarla güncelleme yapmaktan kaçındı. Marunîler başta olmak üzere diğer Hıristiyan gruplar Müslümanların sayısal üstünlüğü üzerinden statükoyu kendi lehlerine çevirerek ayrıcalıklı siyasal konumlarını ellerinden alacağından çekindikleri için nüfus sayımlarına sıcak bakmamışlardır. 1956 yılında hükümet Müslüman ve Hıristiyan grupların nüfuslarını gösteren tahminler yayımlayarak her grubun kendi aleyhine eksiklikler barındırdığına dair bitmek bilmeyen iddiaların tekrar gündeme taşınmasına yol açmıştır. Lübnan istatistik bürosu ilerleyen yıllarda yalnızca nüfus miktarını veren bilgiler yayımlayarak cemaatler arası yeni ihtilafların oluşmasının önüne geçmeye çalıştı. 1970 ve 1980'li yıllarda nüfus sayımı yapmak Lübnan İç Savaşı nedeniyle mümkün değildi.

¹⁶¹ Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, s.28-30.

¹⁶² Sezen, s.60, 225, 417.

¹⁶³ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1288, s.140-144.

¹⁶⁴ Kılıç, *Osmanlı yönetiminde Irak ve Suriye*, s.110-111.

Günümüzde Lübnan'ın resmi kurumlarının demografik yapıya dair çok az bilgi paylaşımında bulunması sağlıklı verilere ulaşımı güçleştirmektedir.

Öte yandan Lübnan'da nüfusun önemli unsuru olan din faktörü yalnızca farklı ibadet şekilleriyle yaşanan tercih meselesi olmamıştır. Dinin toplumsal yapıdaki sosyal ve siyasi rolleri belirleyici etkisi büyüktür. Etnik ayrım Lübnan'da uygulanmaz zira ülkenin % 90'ından fazlası Arap'tır. Diğerleri Kürt, Ermeni ve Yahudi'dir. Lübnan'ı anlamak için her cemaatin kendi siyasi kültürü, lideri ve gündeminin farklılığını ifade eden Konfesyonel (Confessional) sistemi bilmek gerek. Pek çok mezhebin toplandığı ülkede cemaat sayısı tartışmalıdır. 1936'da Fransız manda yönetimi söz hakkına sahip olacak mezhepleri belirledi. Ancak Müslümanlar ayrı olarak değil bütün olarak tanınmayı talep ettiler. 1951'de mezhepsel düzenleme güncellenerek kanunlaştı. Marunîler, Rum Ortodokslar, Rum Katolikler, Ermeni Ortodokslar (Gregoryen), Ermeni Katolikler, Suriye Ortodoksları (Yakubi), Süryaniler, Keldaniler (Asuriler), Latinler (Roma Katolikleri), Protestanlar, Yahudiler yeni kurallara tabi olurken sayıca az oldukları için önemsiz sayılan Alevi ve İsmaili mezheplerinin yanı sıra; Sünniler, Şiiiler ve Dürzîler Osmanlı kanunlarına göre kurallarını devam ettirdiler. Her grubun evlilik, boşanma, evlat edinme, miras ve diğer sosyal alanlarda kendi kurallarını belirleme hakkı korundu.¹⁶⁵

Toplamda resmi olarak tanınan 18 mezhep var olsa da bazıları yok denecek kadar az sayıya düşmüştür. Her mezhebin evlilik, boşanma ve miras hukuku mezheplerin kendi kurallarına göre belirlenir. Bunun gibi toplumların kendi içinde uzlaşmasıyla inşa edilen pek çok kural Osmanlı döneminde yerleşik düzen halini almış günümüze kadar taşınmıştır.¹⁶⁶

Ülkenin mezhepsel dağılımı hakkında kesin bir şey söylenemeyip kaynağa göre farklılık gösterse de Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ne göre Müslümanlar % 68 (yaklaşık yarısı Sünni, yarısı Şii), Hıristiyanlar % 21.8, Dürzîler % 7 ve diğerleri % 3,2 civarındadır. Etnik dağılımı da aynı şekilde karışık olup % 70'i Arap, % 18'i Levanten, % 7'si Dürzî, % 3'ü Ermeni ve % 2 diğerleri şeklindedir. Resmi dili Arapça olmakla birlikte İngilizce, Fransızca ve çok az sayıda Ermenice konuşan vatandaş vardır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Thomas Collelo, *Lebanon, A Country Study*, ABD: US Government Printing Office, 1987, s.48-59.

¹⁶⁶ Harris, *Lebanon*, s.15.

¹⁶⁷ DİA, "Lübnan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)".

5.3. Siyasi Yapı

Mezheplerin Lübnan tarihindeki rollerini anlamak için iki kurumsal yapıyı incelemek faydalı olacaktır. Bunlar Konfesyonel (Confessional) sistem ve Za'imlik Kurumudur.

5.3.1. Konfesyonel (Confessional) Sistem

Ulus, pek çok yönden farklı vurgulamalara sahip olup bunlar tarihi, etnik benzerlikler olabileceği gibi çoğu ülkede görülen dil ve din ortaklığı şeklinde de birlik duygusu verebilir. Ortaklık duygularından yola çıkarak milli ya da ulus devletin % 60'ından fazlasının ortak değer ya da kültürü paylaşan gruptan oluşması gerektiği sonucuna varılabilir.¹⁶⁸ Buna bağlı olarak dünyadaki pek çok ülkede farklı yönetim sistemleri yürürlükte dir. Anlaşılacağı üzere demografik yapının idari sistemdeki yönlendirici gücü tartışmasızdır. Demografik değişkenliğe göre şekillenen Konfesyonel Sistem'in yürürlükte olduğu ülkelerden biri olan Lübnan, kendine özgü siyasi oluşumla konsosiyonelizm (consociationalizm) şeklinde adlandırılan yönetim sistemiyle idare edilir.

Dünyadakilerden farklı olarak Lübnan'ın yönetimini tanımlarken '**confession**' kavramı tercih edilmektedir. Konfesyonel kavramı genellikle iktidarın dini gruplar arası dağıtıldığı organizasyonlara verilmektedir. Kısacası din ve siyasetin belli oranda birbirini etkilediği yapıdır. Ortaklaşmacılık olarak adlandırılan confessional sistem İngiltere'de itirafçılık ya da günah çıkarma olarak anlamlandırılır. 1860 Mutasarrıflık yönetiminin devamı olarak görülse de eşsiz örgütlenmeye sahiptir. Günümüzde eşit olmasına karşın Fransız Mandası tarafından eşit olmayan sayıda Müslüman ve Hıristiyan temsilcileri içeren idari yapılanma olarak kurumsallaşmıştır. Marunî, Rum Ortodoks, Sünni, Şii, Dürzî ve diğerlerinin yönetimdeki temsiliyetiyle ifade edilir.¹⁶⁹

Lübnan Dağı idari sistemi Osmanlı yönetiminde Emîrlükler (1523-1842), Çifte Kaymakamlık (1842-1861), Mutasarrıflık (1861-1915) sistemleri şeklinde değişirken, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız Manda yönetimine girmiştir. Manda dönemi yönetimi Cemiyet-i Akvam'ın belirttiği kurallara göre kurgulanmıştır. Bağımsızlık sonrasında

¹⁶⁸ Hamza Akengin, *Siyasi coğrafya: insan ve mekân yönetimi*, Ankara: Pegem Akademi, 2010, s.46.

¹⁶⁹ Kais M. Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and the State under the Mandate*, Library of Middle East History 6, London: Tauris, 2003, s.42.

geçmişteki deneyimlerinin ışığında ülkeye has biçimde **Konsosiyonel** olarak isimlendirilen yetki paylaşımı sistemi kurulmuştur. Belirtilen sistem, Marunî ve Sünni liderler arasında sözlü anlaşma olarak geçen 1943 ‘Ulusal Pakt’ı çerçevesinde Lübnan’da uygulamaya konulmuş, Taif Antlaşması’yla güncellenmiştir.¹⁷⁰

Toplulukçuluk olarak da isimlendirilen konsosiyonelizm sistemi, dünyada Kuzey İrlanda, Belçika, Bosna Hersek gibi etnik, mezhep ve kültürel farklılığı bünyesinde tutan dolayısıyla çeşitliliğe ev sahipliği yapan pek çok ülkede uygulanır. Derin bölünmüşlüğe sahip toplumlarda güç paylaşımını sağlamak ve çatışmaları azaltmak amaçlanmaktadır. Toplumsal yapıdaki farklı etnik ve dini toplulukları orantılı şekilde tanıyarak istikrarlı yönetimin zemini aranır. Konsosiyonel teoriyi ortaya atan Lijphart, demokratik sistemin sınırını dört ilkeyle çizer:

1. Tüm grupların temsiline imkân tanıyan yönetici dağılımı,
2. Tanımlanan gruplar için kültürel esneklik,
3. Kamu atamaları ve devlet yardımlarında orantılılık,
4. Azınlık hakları ve ilgili konularda özerklik hususunda azınlıklara veto hakkı.

Bazı araştırmacılar uzlaşmacı sistemde temel ilkeleri tamamlayan bir takım ölçütler öne sürmüştür. Bunlar çok partili sistem, federatif yapı, etkili kuvvetler ayrılığı, koalisyon hükümeti ve anayasasının hükümlerinin açık olmasıdır. Lübnan’ın 1970’lerde iç savaşa girmesi Lijphart’ın teorisinin sorgulanmasına neden olmuşsa da Lijphart, başarısızlığın yerel faktörlerden değil yerel gerilimleri arttıran uluslararası etkenlerden kaynaklandığını iddia etmiştir. Çok boyutlu çatışmalarda siyasi partilerin kendi politik menfaatlerini baltalayan düzenlemelerden rahatsızlığının yansıması da yadsınamaz. Nitekim Lijphart, ilerleyen yıllarda teorisini esnetmek ve ülkeye göre farklılıklar gösterebileceğini ifade etmek zorunda kalmıştır.¹⁷¹ Zira tıkanan uzlaşmacı demokrasinin pek çok ilkesi Lübnan’da yara almıştır. Çatışmalar, yönetim krizleri, suikastlar gibi ülkeyi krize sokan olaylar toplumun sistemden beklentilerinin karşılanmadığını göstermektedir. Dini ve etnik unsurlarının çeşitliliği dış müdahalelere fırsat vermiştir. Çıkarları olan ülkelerin üzerinde güç mücadeleleri ulus

¹⁷⁰ Süleyman Elik, “Lübnan Konsosiyonel (Consociational) Demokratik Siyasal Sistemin Açmazları ve Başarısızlığı”, *Akademik Orta Doğu* 10, sy 2 (2016), s.33-38.

¹⁷¹ Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, ve Mads Qvortrup, ed., *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijpharts Theory of Political Accommodation*, International Political Theory, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, s.3-92.

inşasının önünde handikap oluşturarak birliğe izin vermemiştir. Kırılgan politik hava istikrarsızlığın dayandığı sorun halini almıştır.¹⁷²

Fransızlar anahtar rolü elinde tutacak şekilde Lübnan toplum ruhunu oluşturmak amacıyla düzenlediği 1926 Anayasasının temel hükümlerinde tüm toplumun haklarının ve yasalar önündeki durumunun eşit olduğunu belirtiyordu.¹⁷³ Anayasa toplumsal eşitliği içerse de Ulusal Pakt gibi mezhep liderleri arasındaki yazısız anlaşmalarla her gruba önceden belirlenen siyasi pozisyonlar tahsis edilmiştir. Diğer bir deyişle toplumun her bireyinin arzuladığı pozisyona gelmesinin önü tıkanmıştır. İşlemeyen düzen iç savaşın barış belgesi olan 1989 Taif Antlaşması'yla güncellenmiştir. Önde gelen üç topluluk devlet kurumlarında belirleyici role sahiptir. Marunî cumhurbaşkanı, Sünni başbakan ve Şii meclis başkanı kuralıyla yönetilmektedir.

Din odaklı politik örgütlenme yalnız bu makamlarla sınırlı değildir. Meclis başkanı Şii, yardımcısı Ortodoks, ordu komutanı Marunî, genelkurmay başkanı Dürzî, savunma bakanı Ortodoks, emniyet genel müdürü Sünni, askeri istihbarat başkanı ve jandarma komutanı Marunî, polis müdürü Dürzî ve merkez bankası başkanı Marunîlerden seçilmektedir. Bunların yanı sıra hükümet kadroları değişken olsa da belli gruplar arasında paylaşılır. Örneğin Ermeni, Ortodoks, Katolik, Marunî, Dürzî, Sünnilerin yanında Şiiilerin iki grubu Hizbullah ve Emel'e bakanlıklar verilmektedir.¹⁷⁴ Görünürde hedeflenenler başta dezavantajlı topluluklar olmak üzere toplumun her kesiminin kendini ülkenin parçası olarak hissetmesiyken aradan geçen sürede bu amaca ne oranda ulaşıldığı muğlaktır. Her mezhebi grubun sesini duyurabileceği siyasi pozisyona sahip olmasına karşın güçlü grupların aynı kimliğe sahip olan bireylere koşulsuz arka çıkmaları ülkedeki her ferdin orantılılıktan aynı ölçüde faydalanamamasına neden olmuştur.

Sistemin temel taşı Marunî cumhurbaşkanı 1943 ile 1989 arasında yürütmeye birincil kişiydi. 1989 Taif Antlaşması sonrasında yürütme makamı Hıristiyanların kontrolünden çıkarak Sünni başbakan başkanlığında bakanlar kuruluyla paylaşıldı. Mezhepçi sistem memurluktan bakanlığa, diplomatik mevkilere ve güvenlik makamlarına kadar genişledi. 1989 sonrasında 64-64 olan mecliste sandalye dağılımı Hıristiyan ve Müslümanlarda demografik

¹⁷² Elik, s.33.

¹⁷³ *The Lebanese Constitution*, 1926.

¹⁷⁴ Ahmet Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebî Etkiler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy 1 (2008), s.30.

olarak uyumsuz oldu. Bugün siyasal temsil nüfusa göre belirlenseydi Hıristiyan olmayanların 64 yerine 80'in üzerinde sandalyeye sahip olmaları gerekecekti. Bakanlıklarda da eşit paylaşım ilkesiyle hareket eden hükümet, bugün 15 Hıristiyan ve aynı sayıda Müslüman arasında paylaşılmaktadır. Nüfus oranları yüksek olan gruplar burada da en fazla bakanlığı almaktadır.

Sonuç olarak Konfesyonel sistem uzlaşmayı aradığı gibi milletvekilleri arasında hiziplere sebep olarak bütünleşmeyi engellemiştir. Her mezhep belli bölgelerde etkin durumdadır. Tüm seçmenlerin bütün milletvekillerini heterojen seçim bölgelerinden seçtiği sistem çok kültürlü meclis oluşumuna hizmet ediyor. Son nüfus sayımının ardından komünal yapıdaki payların güvenilir sayısal temele dayanmaması kural haline geldi. Hıristiyanların oranının düşmesine rağmen nüfus sayımı ve göç oranlarının 1932 sayımına sabitlenmesi statükonun devam edeceği anlamına gelmektedir. Bütün kırılmalıklarına rağmen çoğulcu mezhep yapısının siyasallaşması Arap dünyasına göre sivil toplumun dinamik olmasını sağladı. Üniversiteler, çeşitli medya organları, meslek kuruluşları ve sendikalar gibi çok sesli bir ortamı var etti.¹⁷⁵

5.3.2. Za'imlik (Zuama) Kurumu

Lübnan toplumsal yapısının önemli parçalarından olan zaim'lik sosyal saygınlığı yüksek olan gücünü siyasi ve ekonomik dayanaktan alan kurumdur. Osmanlı döneminde ortaya çıkan yapı heterojen toplulukların bir arada yaşamasını sağlayacak üst uzlaşma kurumu olarak tanımlanır. Batı dünyasındaki seçkinlerin karşılığı olarak konumlandırılır.¹⁷⁶

Osmanlı'daki amir, ağa, bey ve şeyh gibi liderlik pozisyonundakilere denir. Zeamet teriminin farklı kullanımından gelir.¹⁷⁷ Lübnan'daki mezhepsel gruplar Arapça 'da lider, elebaşı anlamına gelen za'im adı verilen ileri gelen aileler tarafından idari yönetimde temsil edilerek topluluklarının haklarını korumaya çalışmıştır. Za'imlik kurumu ülkenin siyasal, toplumsal ve iktisadi yapısında belirleyici olmuştur. Varlıklı ailelerden gelen bireylerin parçası oldukları cemaatlerin rızasını alarak önderliğe soyunup ilerleyen dönemlerde makamını aynı aileden diğer nesillere devreden kişilerin sürekliliğini sağladığı yapıdır.

¹⁷⁵ Harris, *Lebanon*, s.20-21.

¹⁷⁶ Mesut Şöhret, "Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 1 (Haziran 2012), s.94.

¹⁷⁷ Firro, s.92.

Temsilcisi oldukları grupların sadece siyasi değil hemen her alandaki beklentilerine cevap vermeye çalışan nüfuz sahibi ailelerdir. Osmanlı'da tımar sahibi zeameti denetimi altında tutan kişiler için kullanılır.

Za'imler ülkede üç grupta toplanmıştır. İlkini güçlerini sahibi oldukları topraklara, silahlı milislere dayandıran güneydeki Şiiler ve Dürzîler, Bekaa'daki Şiiler ve kuzeydeki Sünniler oluşturur. İkincisini kuzeyde ülkenin ekonomik gücünü elinde tutan kuvvetli siyasi etkiye sahip Hıristiyanlar meydana getirir. Sonuncu grup kıyı kesimindeki Müslümanlardan oluşur. Günümüzde Dürzî Canbolat ve Arslan ailesi, Şii Es'ad ailesi, Kazinler, Şihâblar za'imlere örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁸

5.4. Mezhepsel Gruplar

5.4.1. Marunîler

Orta Doğu'nun ve Lübnan'ın en büyük Hıristiyan topluluğuna sahip olan Marunîler, günümüz Türkiye'sinde yaşamış Saint John Maroun'un takipçileridir. Dağlar sayesinde mezhepsel kimliklerini dış etkilerden korumayı başaran Marunîler, 16. yüzyıl sonlarına kadar Lübnan Dağı'nda Bişera, Batrun ve Cübeyl gibi yerleşimlerin kuzey yamaçlarında yerleşmişlerdir. Bizans Kilisesi'ni reddetmeleri nedeniyle 10. yüzyılın sonlarına doğru Asi (Orontes) nehri çevresinden Lübnan Dağı'na sürülen Hıristiyanlardır.¹⁷⁹

Marunî kaynaklarına göre yerleşme tarihi farklılık göstermekte olup Cebel Lübnan 8. yüzyıldan itibaren bölge Marunîlerinin anavatanı olmaya başlamıştır.¹⁸⁰ Başlarda Hıristiyan Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Marunîler Haçlı Seferleri'yle etkileşim kurdukları Roma'nın etkisiyle Katolik inancına geçmişlerdir. Osmanlı yönetiminde yaşayan toplulukta Fransız Devrimi'nin etkisiyle gelişen Marunî milliyetçiliğiyle haklarının genişletilmesi talebi artmıştır. Fransa'nın desteğiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyan Lübnan devleti hayaline bürünmüş ancak Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar bastırılmıştır. Hayalini kurdukları büyük Marunî devletini 1920 sonrasında içinde önemli oranda Müslüman nüfus

¹⁷⁸ Atlioğlu, s.59-70.

¹⁷⁹ Engin Deniz Akarlı, *Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920*, Berkeley: University of California Press, 1993, s.8-9.

¹⁸⁰ Atlioğlu, s.19.

barındıran sınırlarda gerçekleştirmeye çalışmışlarsa da zamanla azalan nüfusları bu hedeften gittikçe uzaklaştıklarını göstermektedir.

Franjiye, Jemayıl, Şamun gibi önemli ailelerin başat olduğu Lübnan Marunîlerinin bugün nüfusları 800 binin üzerinde olmasına karşın siyasi güçleri eskiye nazaran azalmıştır. Öte yandan ticari ve finansal güçlerini korumaktadırlar.¹⁸¹ Güçlü bir seçkinler topluluğu tarafından yaygın şekilde temsil edilen Marunîlerin dış dünya ile bağları kuvvetlidir. Batı ile özellikle Fransa ve Vatikan ile ilişkileri sıkıdır. Marunî Kilisesi'nin güçlü kurumsal yapısının devamı için başta Fransa olmak üzere Batılı ülkeler ile ilişkileri gerekli görülmektedir. Bugün Marunîler, Beyrut ve Cebel-i Lübnan çevresinde yaşamaktadır.¹⁸²

Siyasi anlamda yekpare görünüm sergilemeyen Marunî toplumu 1936'da kurulup Marunîleri çatısı altında toplayan Ketaib (Falanjist) Partisi ve bugün çok sayıda sandalyeye sahip Michel Aoun'un kurucusu olduğu Özgür Vatansever Hareket (FPM) tarafından temsil edilmektedirler. Bu partiler Lübnan toplumunun bölünmüş yapısına uygun şekilde sırasıyla 14 Mart ve 8 Mart Hareketi'nin içinde yer almaktadır. Ayrıca iç savaş yıllarında milis güce sahip olan Beşir Cemayel'in kurduğu Lübnan Güçleri adlı parti de 14 Mart içinde önemli yere sahiptir.

5.4.2. Sünniler

Ülkede Hıristiyan olmayanların % 90'ı Sünni ve Şii Müslümanlar arasında paylaşılmaktadır. Sünniler Lübnan Dağı çevresinde azınlık olmalarına rağmen Arap dünyasında ezici bir çoğunluğa sahiptir. Osmanlı Döneminin sonundan beri Lübnanlı Sünniler baş müftü tarafından yönetilmektedir. Hanefilik hâkim olsa da Beyrut ve Trablus'ta Maliki ve Hanbeli okulları tarihsel olarak faaliyet gösteriyor. 14. yüzyılda Sünniler, İslâm fetihleri sonucu kurulan ancak İsmaili Fatımiler ve Frenkler tarafından ele geçirilen sahil kasabalarına tekrar egemen oldular. Beyrut'ta 1840'larda çoğunluğu kaybettiler. Trablus ve Akkar yerleşimlerinde çoğunluklarını korudular. Kuzeyde Beka ve Şûf'ta kırsal varlıklarını sürdürmektedirler.¹⁸³

¹⁸¹ Şöhret, s.98.

¹⁸² Talha Köse ve Selin Bölme, "Lübnan'da İstikrar Arayışları" SETA, Ankara, Aralık 2006, s.17.

¹⁸³ Harris, *Lebanon*, s.17.

Arap olmayan Sünniler arasında çoğunluk Beyrut çevresinde kendi dillerini konuşan Kürtlere aittir.¹⁸⁴ Diğer taraftan Trablusşam, Akkar ve Ba'lbek'te Arapça konuşan Türkler de yer almaktadır. Lübnan'ın politik atmosferine uygun şekilde bu gruplar da Sünni kimliğini öne çıkarmaktadır.¹⁸⁵ Kerami, Hariri ve Sulh gibi önemli ailelerden oluşan Lübnan Sünnileri devlet kademelerinde yer bulabilmelerine karşın toplumsal kimlik geliştirememiş dönem dönem Arap milliyetçiliği etkisine kapılmışlardır. Bu hissiyatın sebebi Suriye'den koparılıp Lübnan'a bağlanan Sünnilerin kendilerini halen Suriye'nin parçası olarak görmeleridir. 1976-2005 arasındaki Suriye işgali bu duygunun oluşmasında etkilidir. 14 Mart Hareketi'nin öncülerinden Saad Hariri'nin başkanlık ettiği Gelecek Hareketi tarafından temsil edilirler. 8 Mart Hareketi'nin içinde yer alan Sünni partilerin temsil gücü düşük kalmaktadır.

5.4.3. Şiiler

Lübnan içinde en kalabalık gruplardan biri de Şiilerdir. İslâm tarihi içinde Sünniliğe karşı ayrıışan grup olarak tanımlanabilir. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'den sonra Halife Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin halifelikte hakkı olduğunu savunanların doktrinidir. Şiiliğin İmamiye (On İki İmam) kolu olarak da anılır.¹⁸⁶ Halife Ali taraftarları 7. yüzyılın ortalarından beri Lübnan tepelerinde yaşamaktaydılar.¹⁸⁷

Mısır'da Şii Fatımilerin ve Irak'ta da başka bir Şii devletinin kurulmasıyla arada kalan Lübnan'da Şiilik yayılmaya başladı.¹⁸⁸ 10. yüzyılda Lübnan Dağı çevresindeki Şiilerin çoğunluğu, İsmaililerin aksine Irak'taki Şiiler gibi On iki İmam hattını kabul etmişlerdir. On İki İmam Şiileri, Lübnan Dağı'nın güneyindeki tepelerde, Bekaa'nın genelinde ve daha sonra Marunîlerin devralacağı Lübnan'ın orta kesimlerinde ana nüfustu. 1926 sonrasında kendi mahkemelerini kurma hakkını elde eden Şiilerin evlilik, boşanma ve miras hakları, inançları doğrultusunda belirlenmesine yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirildi.¹⁸⁹

Ülke nüfusunun % 25'inden fazlasına sahip olan Şiiler, daha çok Ba'lbek ile güneydeki Sûr şehrinde yaşarlar. Himada ve Esad aileleri güçlü Şii ailelerdir. Şiiler üzerinde

¹⁸⁴ Collelo, s.62.

¹⁸⁵ Oytun Orhan, "Unutulan Türkler: Lübnan'da Türk Varlığı" (Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi, Şubat 2010), s.5-13.

¹⁸⁶ Şöhret, s.96.

¹⁸⁷ Harris, *Lebanon*, s.18.

¹⁸⁸ Ayhan ve Tür, s.24.

¹⁸⁹ Harris, *Lebanon*, s.18,179.

zaimlerin etkisi diğer mezheplere göre azdır. Ekonomik açıdan geri kalmışlık özelliğini yansıtılmaları ve geçmişe nazaran nüfus paylarının artmış olması devlet kurumlarında diğer gruplarla eşit temsil edilme talebini doğurmuştur.¹⁹⁰ Bu bağlamda çeşitli milis hareketler filizlenmiştir. 1974'te din adamı Musa Sadr tarafından kurulan Emel ve Emel'in çeşitli sorunları aşamaması sonucu 1980'lerin başında ortaya çıkan Hasan Nasrallah'ın liderliğini yaptığı Hizbullah en güçlü olanlarıdır. Her iki Şii hareketi de 14 Mart Bloğu'nun parçasıdır. 14 Mart Hareketi'ni yöneten Hizbullah hem siyasi parti hem de paramiliter güçtür.¹⁹¹ 1968'de Şii dini kurumlarının devlet tarafından tanınarak Sünni Müslümanlardan bağımsız oluşum içine girmesi yayılmasının önündeki engelleri azalttığı söylenebilir.¹⁹²

5.4.4. Dürzîler

Dürzîler 1017 yılından beri varlığıyla Orta Doğu siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Ortaya çıktığı dönem hakkında bilgiler sınırlıdır.¹⁹³ Dürzîlerin etnik kökenleri ve inançları tartışılmakla birlikte çoğunlukla Mısır'da hüküm süren Fatımi Halifesi el Hâkimbiemrillah Allah (ö.1021) 'ın takipçileri olarak kabul edilir. Bir düşünceye göre İsmaili Şiiliğin uç kısımlarını temsil etmektedir. Etnik kökenleri hakkında Arami, Arap, Ermeni, İranlı, Türk, İngiliz ve Fransız olduklarına dair pek çok iddia mevcuttur. İslâmiyet'in içinde mi başka bir kategoride mi sayılacağı konusu tartışmaya açıktır. Lübnan'daki varlığı 11. yüzyıla kadar götürülebilir. Arap aşiretlerinin Suriye bölgesine göç edip Dürzî inancını benimsedikleri iddia edilir.

Tenûhi kabilesi, Bizans saldırılarından kıyı şeridini korumakla görevlendirilmiştir. Zamanla Cebeli Lübnan'ın güneyinde özerk bölgeye hâkim olmuşlardır. Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirmesiyle Ma'nlar (Maan) Dürzî liderliğine yükseldi. 17. yüzyılda Halep'ten Lübnan'a göç eden Canbolatlar ile Yazbaki ailesi arasında liderlik mücadelesi ortaya çıktı. 1860'ta Marunîlerle çatışmayı takip eden yılda Canbolatların güç kaybetmesiyle Arslanlar bunu fırsat bilerek Osmanlı sarayı ile ilişkilerini geliştirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Dürzîlerin Lübnan siyasetindeki gücü zayıflayarak toplum nezdindeki itibarı düştü. 1920'de Fransızların

¹⁹⁰ Şöhret, s.96.

¹⁹¹ Köse ve Bölme, s.14.

¹⁹² Collelo, s.63.

¹⁹³ Aytekin Şenzeybek, *Ana kaynaklarına göre Dürzilik*, Bursa: Emin Yayınları, 2012, s.11.

kurduğu Konfesyonel sistemde Müslüman olarak kategorize edilmiş olsalar da¹⁹⁴1931'den sonra açılan Amerikan, Fransız misyoner okulları birçok Dürzî'nin Hıristiyanlaşmasını sağlamıştır.¹⁹⁵

Bağımsızlık sonrasında hukuki güvenceye kavuşmalarıyla hareket alanları genişlemiştir. Ancak ülke sınırları dışında güçlü bir Dürzî varlığı olmaması ve sayılarının azalması nedeniyle daha güçlü topluluklarla ittifak kurup etkilerini arttırmaya çalışmaktadır. Geleneksel olarak iki aile arasında liderlik paylaşılır: Canbolat ve Yazbaki klanı (Bilhassa Arslan ailesi).¹⁹⁶ Arslanlar Lübnan'ın geleneksel politik yapısında ılımlı çizgi takipçisi olma taraftarıyken, Canbolatlar Batı kültürünü benimsemiş laik ve muhalif çizgidedir.¹⁹⁷ Günümüzde 14 Mart Hareketi'nin parçası İlerici Sosyalist Parti başkanı Velid Canbolat önderlik konumundadır. Beyrut'ta sosyal, dini ve kültürel merkezlerinin yanında okul, yaşlı bakımevi ve yetimhâneleri gibi hizmet veren kurumlarıyla cemaat dayanışması canlı tutulmaya çalışılmaktadır.¹⁹⁸ Lübnan'da Cebel Lübnan'ın güneyindeki Şûf Dağı çevresi, Metn, Aley ve Vadi at-Teym in içinde kalan Raşeya ve Hasbeya yerleşimlerinde yaşamaktadırlar.

5.4.5. Rum Ortodokslar

Sayısal olarak Marunîler 'den sonra en fazla Hıristiyan takipçisi olan Ortodokslar, Şam'da yaşayan Antakya Ortodoks patriğinin dini yetkisi altında ibadetlerini sürdürür.¹⁹⁹

Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olup Bizans ritüellerini kullanan Ortodokslar Batı Kilisesi'nden 5. yüzyılda farklılaşmaya başlamış 1096 yılında Katoliklerden tamamen ayrılmıştır. Hıristiyan grubu içinde yer almalarına rağmen, siyasi olarak farklı çizgide yer almışlardır. Arap Milliyetçiliği 'ne yönelik karşıt tepki geliştirmemiş, aksine desteklemişlerdir. Yüksek eğitim seviyelerinin gücüyle Lübnan Hıristiyanlarıyla Arap dünyası arasında köprü görevini üstlenirler.²⁰⁰

¹⁹⁴ Yasin Atıoğlu, "Lübnan'da Din ve Siyaset: Dürzi Liderlik Örneği", *Akademik Orta Doğu* Cilt.9, sy 2 (2015), s.2-8.

¹⁹⁵ Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu siyasi tarihinde Dürzîler*, 2. bs, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.65.

¹⁹⁶ Köse ve Bölme, s.15.

¹⁹⁷ Şöhret, s.97.

¹⁹⁸ Mustafa Öz, "Dürzîlik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.10, 1994, s.39-48.

¹⁹⁹ Harris, *Lebanon*, s.17.

²⁰⁰ Şöhret, s.99.

Rum Ortodokslar 7. yüzyıldan beri Sünnilerle iç içe oldukları Trablus'un güneyindeki Kura, Garb ile Şûftaki karışık köylerde ve Beyrut'un doğusu ve güneyinde yaşar.²⁰¹ 19. yüzyıla kadar şehir merkezlerinde yaşayan Ortodokslar Osmanlı döneminde elde ettikleri güçlü kurumları yönetimle uyumlu olacak şekilde kurgulamaktaydı. Bu sayede kentlerde konumlarını korudular. Ekonomik sorunların da etkisiyle Beyrut ve Lübnan Dağı'na göç etmek zorunda kaldılar. Ayrıca Metn ile güneydeki Merci'yun ve Vadi el-Teym'de yerleşmişlerdir.

5.4.6. Rum Katolikler (Melkitler)

Suriye'de 17. yüzyılın sonlarından başlayarak 18. yüzyılda Avrupalılarla ilişkileri olan Sayda ve Halep tacirleri misyonerlerin tesiriyle Bizans Kilisesi'ne karşı çıkarak 1724'te Katolik inancına geçtiler ve Osmanlı yönetiminin 1847'de Suriye'de resmi konum elde etmesine izin verdiği Rum Katolik Kilisesi kurumsallaşma evresine girdi.²⁰² Kuzey Suriye Ortodokslarını Fransa'nın kışkırtması sonucu Roma'dan ayrılanların kurduğu yeni kilise Halep Katolik Kilisesi olarak bilinmektedir. Ortodoks ayinlerini benimseyen kilise²⁰³1683'te Roma'ya bağlanarak diğer mezheplerle ayrılmış gruplardan oluşur.²⁰⁴ Gelişmeler Rum Ortodoks Kilisesi'nin Katolıklere karşı katı önlemler almasını doğurmuştur. Bir kısmı Osmanlı'da Ortodoksların görece zayıf olduğu bölgelere giderken bazıları Lübnan'a yerleşmiştir. Hıristiyanlar arasındaki en kalabalık üç mezhepten birisi olmasının yanında diğer topluluklara göre yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Araplık ve Rum Katoliklik kimliklerini benimseyen topluluk üyeleri yekpare düzenden uzaktır. Batı ve Arap dünyası arasında siyasi denge kurmaya çalışmakla büyük kazanımlar sağlamaktadırlar. Bugün ülkede nüfusuyla orantısız şekilde üst burjuvazi içinde yer alan Rum Katolikler Beyrut, Zahle'de ve bilhassa 18. yüzyılda Ortodoksluk'tan Katolikliğe geçen Sayda'nın doğusundaki köylerde yaşıyorlar.

5.4.7. Ermeni Ortodokslar

Ermeni Kilisesi 3. yüzyılda kurulmuştur. 451 yılında Kadıköy Konsili'nde Hz. İsa'nın bedeninin beşeri ve tanrısal olarak olarak iki doğası bulunduğu kabul edilmiştir. Ermeni (Gregoryen) Kilisesi bunu kabul etmeyip Hıristiyanlığın tek kutsal doğası (Tanrısal

²⁰¹ "Minority Rights Group", <https://minorityrights.org/country/lebanon/> (24 Mart 2019).

²⁰² Akarlı, s.12.

²⁰³ Harris, *Lebanon*, s.17.

²⁰⁴ "Minority Rights Group".

özellik) olduğuna inanan Monofizitizm'i benimsemiştir. Birliğin sağlanamaması dolayısıyla politik güçleri zayıf kalmıştır.²⁰⁵

Ortodokslar Ermenilerin en büyük grubunu oluşturur. 1918-1920 yıllarında Doğu Anadolu'daki tehcirin sonucu olarak gelmişlerdir. Ermeniler Beyrut'un doğusunda, Burj Hammoud'un banliyösü haline gelen gecekonduları kurdular. 1939'da Türkiye'nin Hatay'ı bünyesine katmasıyla küçük bir grup Bekaa'da kasaba olan Anjar'ı kurdu. Ermeniler Lübnan'ın hiziplerinden uzak durdular. Beyrut'un Burj Hammoud bölgesi ve Beyrut'un kuzeyindeki Metn kıyılarında Ermenice yayın yapan medya organlarıyla seslerini duyurdular.²⁰⁶ 1940'larda mezhebi gruplardan biri kabul edilip mecliste sandalye sahibi olmuşlardır. Taşnak Partisi siyasal anlamda Ermenilerden geniş destek almıştır.

5.4.8. Ermeni Katolikler

Osmanlı döneminde 1740 yılında Roma'ya bağlı kilise halini almıştır. Osmanlı tarafından 1830 yılında Fransa'nın desteğiyle tanınmıştır. Lübnan'ın bağımsızlığı sonrasında mecliste temsil hakkına sahip olmuşlardır.²⁰⁷

5.4.9. Aleviler (Nusayriler)

Tarihsel geçmişleri hakkında net olmayan görüşler mevcuttur. Köklerinin Büyük İskender dönemine kadar uzandığı tahmin edilmekte olup İsmaililerin İslâm etkisi ve Haçlıların Hıristiyan öğeleriyle tanışmaları sonucu inanç kültürleri etkilendi. Diğer dinler tarafından İzole edilmeleri İslâm öncesi dinlerine sarılmalarına yol açmıştır.²⁰⁸ Şiiiler gibi Halife Ali'yi meşru imam olarak gören Aleviler Haçlılar döneminde Lübnan Dağı'nda özerk konuma gelseler de Memluklerin müdahalesiyle bağımsız yapı ortadan kalktı.²⁰⁹

Suriye'de 1966'da Alevi yönetimin iktidara gelmesiyle ve 1976'da Lübnan'da Suriye'nin Lübnan'da askeri varlığa sahip olmasıyla ülkedeki görünürlükleri artma eğilimine girdi. Aleviler kendilerini Müslüman olarak addetse de Osmanlı yönetimince tanınmadığından geniş haklara sahip olamadı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı içinde özerklikten

²⁰⁵ Şöhret, s.99.

²⁰⁶ Harris, *Lebanon*, s.17.

²⁰⁷ Şöhret, s.100.

²⁰⁸ Collelo, s64-65.

²⁰⁹ Harris, *Lebanon*, s.19.

yararlanma hakkını elde etti. Fransız manda yönetiminde 1936'da özerklikleri resmîyete kavuştu. 1970'lerin başında Şii liderlerin Aleviliği Şiiliğin kolu olarak kabul etmeleri meşruiyet alanlarını artırmaya yardımcı oldu. 80 bin civarında nüfusa sahip olan Aleviler kıyı kentleri Trablus ve Akkar'da yaşamaktadırlar. Suriye'de Nusayri olarak da bilinen Aleviler Esad ailesini desteklemektedirler.

5.4.10. İsmaililer

Sekizinci yüzyılda Muhammed bin İsmail eş-Şâkir'i yedinci imam olarak kabul eden Şiiliğin koludur. 11. yüzyılın sonlarına doğru İran'dan Suriye coğrafyasına göç ederek kıyılarda Müslümanlara karşı Haçlıların yanında yer almışlardır. 18. yüzyılda güçleri azalarak zayıflamışlardır.²¹⁰ 1980'lerin sonunda Lübnan'da birkaç yüze kadar düşmüşlerdir. Günümüzde sayıları önemsiz denecek kadar azdır.²¹¹

İsmaililer 11. yüzyılın sonlarında İran'dan Suriye'ye gelerek kalelerin ve kıyıların yakınına yerleşerek Haçlıların yanında Müslümanları da rahatsız etmişlerdir. Güçleri 18. yüzyılda azalarak görünürlükleri kayboldu.

5.4.11. Diğerleri

Lübnan'da yaşayan diğer gruplar büyük kentlerde çoğunluk sağlayamamıştır. Toplamda 80 bin civarında Yakubi, Asuri, Latin Katolik, Protestan ve Kıpti bulunmaktadır. Bunlar dışında önemsiz sayıda Yahudi, İsmaili vardır.

Emevi ve Abbasi hanedanları İslâm'ın bölgedeki ilk yıllarında özellikle Trablus ile Sayda da ve kıyı kentlerinde Yahudi yerleşimlerini teşvik etti. 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudiler Memlukler tarafından Beyrut'a yerleştirildiler. 1856'da Beyrut'ta yüzlerce Sefarad Yahudi'siyle beraber Suriye'den gelen Yahudiler şehrin yaklaşık % 3'ünü oluşturuyordu. 1914'te oranları % 5'e çıktı. 1947'de yaklaşık 6 bin olan Yahudi sayısı, 1950'lerde 10.000'e yükselmişken²¹² İsrail'in kurulmasıyla azalma eğilimine girmiş Arap-İsrail savaşları ve Lübnan İç Savaşı Yahudilere yönelik husumeti ve dışlanmayı artırarak 1980'lerin son

²¹⁰ Vital Cuinet, *Syrie, Liban et Palestine: Geographie Administrative Statistique, Descriptive et Risonnee*, Paris: Hachette Livre - BNF, 1896, s.20.

²¹¹ Collelo, s.63.

²¹² Harris, *Lebanon*, s.10-19.

evresinde Batı Beyrut'ta bir düzine ve Doğu Beyrut'ta 70 civarında kalmalarına sebep olmuştur.

Hıristiyanlığın azınlıkta kalan gruplarından Protestanlar 19. ve 20. yüzyıllarda Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin dönüştürdüğü cemaatlerden oluşur. Presbiteryen ve Anglikan gibi mezheplere ayrılırlar. Yüksek eğitime sahiplerdir. Nüfusları geçmişe göre çok azdır.

Sayıları belirsiz olan azınlık mezheplerden Asuri ya da Nestoriyanlar 5. yüzyıldaki tartışmaların ortaya çıkardığı kilisedir. Ülkede sayıları çok az olan Keldani Katolikler dışında Bahailer, Türkmenler ve Çerkezler yer almaktadır. Haçlılar dönemi ve sonrasında ticari amaçlı Avrupa'dan gelen Romalı Katolikler diğerlerinden ayırt edilmesi için Latinler olarak adlandırılmaktadır. Ülkedeki nüfusları azalarak belirsizleşmiştir. Belirli bir etnik kökene bağlı olmayan bu grup genellikle Avrupalılık özelliğiyle değişkendir. Yakubiler, Suriyeli Ortodoks veya Suriye Monofizitleri olarak adlandırılır. 6. yüzyılda Suriye'de kilise öğretilerini yayan Yakup Baradeus'tan adını alır.²¹³

Mezhepsel olmasa da etnik yapı olarak 25.000 Kürt de eklenebilir.²¹⁴ Lübnan'da yapılan 2018 parlamento seçimindeki oy ve sandalye dağılımı incelendiğinde azınlıkların, Beyrut'un doğusunda sandalye sahibi oldukları, Protestanların Batı Beyrut'ta, Alevilerin Akkar ve Trablus çevresinde yerleştikleri sonucuna varılabilir.²¹⁵

²¹³ Collelo, s.68-71.

²¹⁴ "Minority Rights Group".

²¹⁵ "Lebanon elections", [http://elections.gov.lb/Elections 2019 - 2018](http://elections.gov.lb/Elections%202019-2018) , [تفاصيل احتساب نتائج الانتخابات لعام 2019 - 2018](http://elections.gov.lb/Elections%202019-2018) (24 Mart 2019).

5.5. Lübnan Topraklarında Etkili Olan Aileler

5.5.1. *Ammâri*ler

Trablusşam'ın limanıyla Lübnan'ın en gözde şehri olduğu Şii Fatimiler döneminde Trablusşam Kadısı Benû-Ammâr'ın kurucusu olduğu Şii Ammâri, tahminen 1050?-1108 yılları arasında hüküm sürdü.²¹⁶

Fatimi valisinin ölümüyle zayıflayan merkezi otoriteden faydalanarak bağımsız yönetim kurdu. Ulemaya değer verilerek ilme yatırım yapıldı. Fatimilerden sonra Selçuklulara karşı dengeli politikayı tercih etti. Ölümüyle 1072'de yeğenlerine geçen idare kuzeye genişledi. Selçuklular ve Fatimiler arasında izlediği denge siyaseti meyvelerini vererek Tartus'a kadı atamayı başarmıştır. Komşularıyla dostane komşuluk ilişkilerinin kolaylığıyla topraklarını genişletip bağımsızlığını korudular. Lazkiye-Beyrut arasındaki toprakları denetimine almayı başardılar. Kurmayı başardıkları deniz kuvvetleriyle Haçlılara karşı çetin mücadeleler verip denizaşırı topraklardan erzak temin etmişlerdir. Ancak destek gelmeyince Trablusşam'ı 1109'da Haçlılara teslim etmek zorunda kalarak yıkılmışlardır. Haçlılar tarafından yok edilen yaklaşık 100 bin ciltlik Benî Ammâr Kütüphanesi İslâm coğrafyasına en büyük katkılarıdır. Mağrib'den Mısır'a göç eden Berberî aile oldukları iddia edilen hanedanın ilk dönemlerde Fâtîmîlere meyletmesine karşın zamanla onlardan koparak Abbâsîlere yöneldiği kaydedilmektedir.²¹⁷

5.5.2. *Tenûhiler*

Tenûhiler Fırat kıyısında yer alan Hîre çevresini (Irak'ın Ncef kentinde) kullanıma açmıştır. Hıristiyan olan Arap kabilesi Şam, Menbic, Hama ve Halep'in güneyine yerleştiler. Dürzî ileri gelenlerinin Tenûhi büyüklerini kendi inançlarına davet etmeleri üzerine mezhep değiştirdiler. 1110 yılında Haçlılara karşı şiddetli savaşlar çok sayıda emîrini kaybetmesine neden oldu. Moğollara karşı yapılan savaşta Memluklerin safında yer aldılar. Mercidabık muharebesinde Arslan ailesinden Emîr Cemâleddin Ahmed Osmanlı'nın yanında yer aldı. Buna karşılık Sultan Selim, Cemâleddin'i ödüllendirerek Metn, Garb ve komşu bölgelere emîr olarak gönderdi. Şûf bölgesini de Ma'noğullarından alarak onun yetkisine geçmesini sağladı.

²¹⁶ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: İslâm Devletleri*, c. 1, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, s.462.

²¹⁷ Abdülkerim Özyayın, "Ammâroğulları", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.3, 1991, s.76-77.

Sayda ve Sûr da verildi. Tenûhiler 1615 yılına kadar güçleriyle ellerindeki bölgelerde etkili olmuşlarsa da Ma'noğullarının Beyrut'u işgali önemli bir kayıp oldu. Şihâbilerle mücadeleleri ise zayıflayarak günümüzde dar bir nüfuz bölgesine hapsolmaları sonucunu doğurdu.²¹⁸

5.5.3. Ma'nlar

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bölgenin nüfuz sahibi ailesinin kökenleri konusunda ittifak edilememektedir. Ma'n ailesinden Fahreddin b. Korkmaz'ın torunları asıllarının kürt olduğunu belirtirken Şıdyak ise Ma'noğullarının Arap olduğu iddiasını savunmuştur. Ma'nların Necd ve Diyarı-Rabia'dan gelerek Fırat Nehri'nin Cezîre çevresine yerleşmiş olması muhtemeldir.²¹⁹

Kökenleri Ma'n b. Rebîa el-Eyyûbî'ye dayanan Ma'noğullarının o dönemde Dürzî oldukları dahi muğlaktır. Ma'n zamanında Halep yakınlarında toprak edinen ailenin Emîr Fahreddin dönemi dikkate değerdir. Memluklere karşı saf değiştirerek Osmanlı tarafına geçen Ma'nlar 'Dağın Sultanı' ünvanını alarak Yavuz Sultan Selim tarafından Cebel idaresiyle görevlendirilmişlerdir. Daha önce Tenûhilerde olan siyasi liderlik kalmamıştır.²²⁰ Osmanlı döneminde Lübnan'da Dürzî mezhebinin merkezi Şûf'u merkez olarak benimsemişlerdir. İnançlarıyla kimliklerini oluşturmalarına rağmen Katolik olup Avrupa'nın yolunu tutanlar vardır. Osmanlı'ya sadakatlerinin karşılığını bazı aile bireylerinin Enderun'da eğitim görüp çeşitli memleketlerde büyükelçi olarak görevlendirilmesiyle görmüşlerdir.²²¹

Ma'noğullarından II. Fahreddin döneminde denetimi altında tuttıkları Trablusşam, Beyrut ve Sayda dâhil Lübnan Dağı'nda ticari hayatın canlandığı, imar faaliyetlerinin arttığı bir dönem yaşanmıştır. Ancak resmi otoriteden bağımsız hareket edememiştir. Salt sancak beyliği için değil aile içindeki mevki değişimlerinde dahi Osmanlı idarecilerinin onayı gerekmiştir. Osmanlı idarecilerinden Kuyucu Murat Paşa'nın desteğini kazanan Fahreddin, kayınpederi Ebû Seyf Yûsuf ile mücadelesinde 1598'de üstünlük sağlasa da kuzeye yayılmasına Seyfoğulları izin vermemiştir. Daha sonra Safed sancak beyi olan Fahreddin'in oğluna Beyrut ve Sayda sancak beyliği verilmiştir. Kazandığı gücü Canbolatların desteğiyle

²¹⁸ Öz, s.39-48 .

²¹⁹ Bağlıoğlu, s.33-36.

²²⁰ Öz, s.33-36.

²²¹ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, 1. baskı, c. 2, Kültür Bakanlığı yayınları Kaynak Eserler Dizisi, 1101 18, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1969, s.509-510.

Seyfoğullarını zayıflatmak için harcamıştır. Osmanlı'ya isyan ederek Güney Lübnan'ı içine alan topraklar dışında Kuzey Suriye'ye yayılmıştır. Daha sonra af dilemek zorunda kalan Fahreddin yine Safed yöneticisi olmuştur. Seyfoğullarıyla akrabalığın sağladığı avantajla oğlunu Trablus beyliğine kabul ettirmiştir. Kendisi de Nablus ve Aclûn sancak beyliğine geçmiştir. Topraklarını genişleten politikalar izlemiştir. Halkın da Hıristiyanlarla işbirliği yaptığı tepkisini de göz önünde bulunduran Osmanlı padişahı 1635'te idam ettirmiştir.

Bazı araştırmacılara göre Fahreddin modern Lübnan'ın kurucusudur. Avrupa ile ilişkilerini kabul edilebilir düzeyde yürütmüş Avrupalıların ticari, siyasi ve sosyal isteklerini geri çevirmemiştir. İpek sanayisi gelişmiş, Beyrut ve Safed limanının imarını sağlamıştır. Fransızlara Sayda'yı açarak imarlarını kolaylaştırmıştır. Şûf ipeği ve zeytinin ekonomisini canlandırmıştır. Marunî aile yanında yetişmesinden hareketle Hıristiyan olduğuna dair iddialar vardır. 1118'de ele geçirdikleri liderliği zayıflayarak 1697'de Şihâblara bırakmak zorunda kalmışlardır. Öte yandan Hıristiyan çiftçileri Güney Lübnan'a yerleştirerek ziraatı cazip hale getirmesinin Dürzî nüfus üzerindeki olumsuz yansıması olduğu şüphesizdir.²²² Fahreddin'in Hıristiyanları kollayan siyasetinden cesaret alan Marunîler Güneydeki Şûf ve Bekaa Vadisi'ne yönelerek bölgede güçlendiler. Yakın dönemde ipek ticaretini de kontrol eden Marunîler her bakımdan zenginleştiler.²²³

5.5.4. Şihâbîler

Geçmişleri Hicaz'daki Benî Mahzûm aşiretine uzanan Şihâbîler, isimlerini İslâm'ın yayılmaya başladığı 636'da Havran çevresinde yerleştikleri Şehbâ köyünden alırlar. Kademeli şekilde Lübnan topraklarına yayılmışlardır. 6. Yüzyılın ortalarından itibaren Vâdit teym'e yerleşerek Haçlılara karşı topraklarını savunmuştur. Nûreddin Zengî'nin itimadıyla yeni topraklara emîr tayin edilen Şihâbîler yetkilerinin genişlettiler. Şihâbîlerden Raşeya Emîr'i Beşir'in 17. Yüzyılın sonlarında ele geçirdiği Dürzî liderliği uzun süreli önderliğin başlangıcıydı.²²⁴ Sahip oldukları beylik statüsünü 1860'ta Cebel Lübnan sancağı kurulana kadar sürdüreceklerdi. Nitekim beylik konumları denetimini alacakları toprakların kolaylaştırıcısı olacaktı. Lübnan Dağları'nın bir kısmında aşama aşama toprakları genişleyecekti. Daha önce ellerinde tuttıkları Hasbeya (1173-1613), Raşeya (1613-1697

²²² Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 12, 1995, s.80-82.

²²³ Bağlıoğlu, s.33-36.

²²⁴ Öz, s.39-48.

yaklaşık) yerleşimlerine Deyrülkamer (1697 yaklaşık-1807), Beyt ed-Dîn (1807-1860) topraklarını ekleyeceklerdi. Genel olarak Şûf, Menasîf, Arkuub, Cirid, Metn, Şehhar, Garb tarafları hükümlerlik sahaları olarak çizilebilir. Babadan oğula aktarılan liderlikle yönetilen Şihâbîler çoğaldıkça kollara ayrılmıştır. Bunlardan biri olan 1613'teki ayrılımda ailenin ana kolu Hasbeya'da sürmüştür. Diğer aşiretler gibi zaman zaman barışa hizmet eden uygulamalarla farklı ailelerle akrabalık kurulmuştur.

Mansûr b. Kaasim'ın 1681'de Ma'nlardan I. Ahmet'in kızı ile evlenmesi oğullarının Şihâbî topraklarını ve dağlarını da ele geçirerek Cebel Lübnan beyi olmasını sağlayacaktı.²²⁵ Dürzî Tenûhîlerin Yemenî ve Kaysî olarak iki kola ayrılması Şihâbîleri Kaysilerin mensubu olmalarından dolayı taraf tutmak zorunda bırakmıştır. Emîr Beşir'in 1706 yılında ölümü üzerine Emîr Haydar b. Musa önderliğe geçti. Emîr, Hıristiyanların yanında görev almasına müsaade etse de asıl güç Dürzîlerin elindeydi. Tarım arazileri Dürzîler tarafından işlenmekteydi. On sekizinci yüzyılın başlarında Kaysilerin çatısı altındaki Şihâbîlerin emîrliğine karşı Yemenilere mensup Alamüddinler başkaldırdı. Sonuç olarak yenildiler. Lübnan'ı 1711 sonrasında terk ederek Cebel-i Havran'a ve Şam'a yerleştiler.

Emîr Haydar iktidarında Şûf çevresi Canbolatların, Metn bölgesi ise Ebu'l-Lami ailesinin denetimi altına girdi. Şuveykat ise Arslanlar ile Talmuk ailesi arasında bölüşüldü. Hepsinin tepesindeki lider aile Şihâbîlerdi. Belirtilen dönemde Dürzî şeyhlerinin faaliyeti artarken ve fikirlerinin değer kazanmıştır. Muhalefetin sindirildiği 1711 yılıyla Şihâbîler bölgede mutlak otorite haline geldi. Öte yandan azımsanmayacak sayıda Dürzî nüfusun Havran'a göçü Marunîleri güçlendirmiştir.²²⁶

Emîr Mülhem'in 1732'de Cebeli Lübnan'ın emîrliğine kadar yükselmesiyle rahata kavuşan Şihâbîlerde liderliği onun soyundan gelenler devam ettirdi. Lübnan'da etkili olan Fransa'nın da etkisiyle güç dengeleri din değiştirmeye farklılaşmaya başladı. 1754-1768 arasında Emîr Ali Haydar'ın da dâhil olduğu Mülhem'in soyundan gelenler ve Şihâbî ailesinin küçümsenemeyecek kısmı Hıristiyanlığı tercih etti. Böylece Şihâbîler, Müslüman, Marunî ve Dürzî şeklinde ayrıştı. Sonraki dönemlerde Beşir IV, değişen yönetimde Lübnan Dağı'nın son yöneticisiydi. Mutasarrıflık düzeninde yerine Ömer Paşa atandı. Şihâbîler kontrol altında tuttukları topraklarda yer yer özerk Marunî devleti için teşebbüs etmişlerse de diğer

²²⁵ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, s.510-511.

²²⁶ Bağlıoğlu, s.336-340.

topluluklar tarafından destek görmemiştir. Osmanlı idarecileri denge Marunîlerin kendilerini yaşadıkları topraklara ait hissedecekleri politikalarla isyanlara ön almaya çabalamıştır.²²⁷

5.5.5. *Atraşlar*

Atraş ailesi Süweyde'de nüfuzu olan eşraf ya da Dürzî beylerindedir. Suriye'nin Lübnan'a yakın olan güney kesimi, Havran Dağı çevresinde yoğunlaşmışlardır. Mutasarrıflığın kurulduğu 1860 sonrasında tesirleri artmıştır. Osmanlı idaresi sonrası yönetimi kontrol eden Fransızları kabullenmemişlerdir. Fransızları 1925-1927 arasında Havrân'daki başkaldırıyla müşkül durumda bırakmışlardır.

5.5.6. *Canbolatlar*

Lübnan toplumunun en etkili Dürzî ailesi olan Canpulat-Zâdelerin geçmişi hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan en çok tartışılanı kökeni hakkındadır. İddialara göre Abbasi prensinin oğullarından biri olan Menteşe'de yerleşik Kürt Mend Bey'in 1515'te Kilis beyi olmasına dayandırılan kadar dayandırılan görüşler olsa da Türk kökenlidir. Öte yandan ailenin kolları farklı dillere yönelerek tek dile bağlı yaşamamışlardır. Önce Kürtçe sonra Arapça hâkim dil olmuştur. Yaşadıkları coğrafyanın dillerinde belirleyici olduğu açıktır.

Hanedanlık şeklinde babadan oğula aktarılan liderlik 6. kuşaktan Kaasim Bey'in 1516'da Yavuz Sultan'ın yanında savaşmasıyla Osmanlı bağları gelişmiştir. İlerleyen zamanlarda idam edilen Kaasim Bey'in oğlu Canpulat Bey'in (1500-1571) Enderun'dan Kilis sancak beyliğine atanması Canpulatlar için yeni dönemin başlangıcı oldu. Osmanlı'nın yanında çarpışmış otoritesini güçlendirmiştir. Aile bireylerinden Hüseyin Paşa'nın 1593 yılında Trablusşam Beylerbeyi olması ailenin nüfuz alanını genişletmiş farklı bölgelere yayılan aile Halep dışında Van'a kadar yayılmıştır.²²⁸

Canbolatoğullarının gücünden yararlanmak isteyen Osmanlı, aileyi Şam'daki asileri bastırmakta kullanmıştır. Osmanlı'ya sadakatiyle güvenini kazanan aile bireylerinden Sinan Paşa'nın Halep Valiliği'ne getirilmesiyle Canbolatların nüfuzu tartışılmaz hale gelmiştir. Fakat bölgedeki Osmanlı yenilgilerinden kendilerine düşen paydan kaçamamışlardır. Bunlardan biri olan İran yenilgisinden sorumlu tutulan Hüseyin Paşa'nın idamına kadar varmıştır. Aynı

²²⁷ Öz, s.39-48.

²²⁸ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, s.526.

aileden Halep Valiliği'ne geçen Ali Paşa bölgeye hâkim olmayı başarmıştır. Artan kuvvetini topraklarını genişletmede kullanmak isteyen Ali Paşa, Osmanlı'nın savaş ve isyanlarla meşguliyetini fırsat bilerek isyan etti. Trablusşam Emîri Seyfoğlu Yusuf'a boyun eğdirip takip eden safhada akrabalık bağı kurup para alarak barış yapmıştır. Halkın mülkünü zorla sahiplenerek Şam ve Halep bölgesini denetimi altına aldı. Cesareti devletleşme sembolü olan hutbe okutup para bastırmaya kadar vardı. Avrupalılarla ilişki kurarak meşruiyetini sağlamayı amaçladı. Osmanlı'nın eski topraklarını kazanması için görevlendirilen Kuyucu Murat Paşa, Canbolatlarla ittifak yapan Dürzî reisi Ma'noğlu Fahreddin'in ordusunu 1607'de yok ederek isyancıların kaçmasını sağladı. Bölgede yaşayan diğer Canbolatlarla iyi ilişkilerin etkisiyle dokunmadı. Lübnan'a yerleşmeleri ve Dürzîliği benimsemeleri 1630'larda Emîr Fahreddin'in Canbolatları Şûf'a davetiyle sağlandı.

Fırsatları iyi değerlendiren Canbolatlardan Ali, güçlü Tenûhi ailesinden kız alarak nüfuzunu yaydı. Zira Tenûhi ailesi sözü geçen köklü ailelerdendi. Canbolatoğulları rakipleri Şihâboğullarının iç mücadelelerinden yararlanmasını bildi. Bazen taraf olarak bazen de arabulucu olarak tesirlerini kabul ettirdiler. Büyüdükçe farklılaşan aile 1777'de 'Canboladi' ve 'Yazbakî' şeklinde iki kola ayrıldı. Bölünme Şûf'taki egemenliklerini etkilemedi. Canbolatların Şihâblarla derinleşen anlaşmazlıkları Beşir'in Cebelidürûz emîri olmasını engelleyemedi. Beşir, tarımsal sulamadan cami gibi imar faaliyetlerine yönelerek iyi işlere imza attı. Ailenin en önemli şahsiyeti olan Said Bey, 1860 Lübnan olaylarında taşkınlıkların ortaya çıkmasında elebaşısı olduğu gerekçesiyle hapsedildi ve orada öldü.²²⁹

Buna rağmen etkisini yitirmeyen Canbolat ailesi 19. yüzyılın ortalarında iki önemli Dürzî ailesinden biri olmayı başarmıştı. Said'in oğlu Nasib'in devraldığı liderlik Şûf bölgesinin yöneticisi olmasıyla ilerledi. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere taraf olmasıyla görevden alınarak yerine yeğeni Fuad Beg atandı. Manda döneminde düşünceleriyle ayrışan Canbolat ve rakipleri Arslanlar Fransızlara karşı farklı pozisyon almışlardır. Fuad Canbolat, Fransızlarla işbirliği içinde bağımsız Lübnan fikrini yaşatırken ailenin bazı üyeleri ve Arslanlar, Arap milliyetçiliğinden aldığı güçle Fransız karşıtı konumlarıyla mücadelelerini sürdürmüştür. Siyasete sıkışan düşünceler topluluk içinde parçalanmaları getirerek Fuad Canbolat'ın Şekip Vahap Arslan tarafından öldürülmesine kadar vardı. Manda döneminde

²²⁹ Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Cilt.7, 1993, s.144-145.

zayıflayan Dürzîler hayal edilen bağımsızlık sonrasında Fuad Canbolat'ın oğlu Kemal, siyasette etkin oldu.

Canbolatlar genel olarak Batılı değerleri savunan siyasetleriyle Batılı devletlerin desteğini kazanmayı amaçladılar. Ancak geleneksel liderlik devam etti. Arslanlar geleneksel değerlerin savunucusu oldular. Kemal Canbolat'ın 1949'da İlerici Sosyalist Parti'yi kurmasıyla Batılı değerlerden birisi daha Dürzî hayatına girdi. İlerleyen zamanlarda çağdaş uygulamaları benimsemelerine karşın kuruldukları dönemin akımı Arap milliyetçiliği karakterini muhafaza etti. Dürzî toplumu açısından partileşmeyle kendilerini ifade edebilecekleri mecra edindiler. Artan etkileriyle 1970'lerde Profesyonel sistem yerine laiklik ilkesine dayalı yeni bir anayasa talebiyle ayrıcalıklı Marunîlere bayrak açmışlardır. Sadece Dürzî toplumunun değil aynı zamanda Filistinli yüzbinlerin de sosyo-ekonomik taleplerini de haykırarak siyasetteki yankı alanını genişletmiştir. Babasının akıbetine uğrayarak öldürülen Kemal Canbolat'ın yerine geçen Velid Canbolat, babası kadar etkili olamamıştır. Refik Hariri suikastı sonrasında sarsıntı yaşayan Lübnan siyasetinde Dürzîler de payını alarak Arslanların 8 Mart Bloğu'na, Canbolatların 14 Mart koalisyonuna savrulmasını sağlamıştır.²³⁰

5.6. Osmanlı'nın İlk Yıllarında Genel Görünüm

Osmanlı'da 19. Yüzyıla kadar doğrudan nüfusu hesaplama amaçlı sayım yapılmamıştır. Nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nin kaynaklarının miktarını ve vergi tahsilini hesaplamak için yapılan tahrirlerdir. Tahrir defterlerinin nüfusu içeren kısmına mufassal defterler denilirdi. Hangi dönemde hangi defterdar zamanında tutulduğu belirtilirdi. “Nefs-i şehir” başlığının altında kaydedilen yerleşimin mahalleleri ve nüfusu yer alırdı. Devamında köyler sayılarak haneler, hane reislerinin isimleriyle kaydedilirdi.²³¹ Sayım memurları tahrir defterlerine işledikleri şehir ve köylerde hane, hamam, han, dükkân, çiftlik, değirmen, bahçe, tarla, mera, zeytinlik gibi reayaya ait malları sayarak İstanbul'a rapor sunmuşlardır.²³²

Osmanlı döneminde birçok kez nüfus veya hane sayımı yapılmıştır. Osmanlı'nın nüfus sayımındaki hedefi toprak sahiplerinin ekilebilir arazileri üzerinden vergi gelirlerini

²³⁰ Yasin Atlioğlu, “Lübnan Siyasetinde Canbolat Ailesi”, *Bilgesam*, 14 Eylül 2009,

http://www.bilgesam.org/incele/1304/-lubnan-siyasetinde-canbolat-ailesi/#.XgMsdhtS_IU (10 Ekim 2019).

²³¹ Mustafa Öztürk, “430 Tahrir Defterinde Beyrut”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* XII, sy 1-2 (Elazığ 2016), s.95.

²³² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995, s.8.

hesaplamak olduğu için 15. ve 16 yüzyıl tahrirleri özellikle vergi ödeyen hane reisi erkekleri, bekârları ve diğerlerini kapsıyordu. Dönemine göre yerleşim bölgelerinin demografisini iyi bir şekilde yansıtan tahrirlerde hane sayısı dikkate alınmaktaydı.

19. yüzyıldaki nüfus verilerinin pek azının gerçek nüfus sayımını yansıtmaması, çoğunun imparatorluk sınırlarındaki etnik ve dini kimliğe sahip grupların iddialarına dayanak olarak kullanılması ve kaynak kişilerin ön kabullerini verilere aktarması olumsuz yanları olarak gösterilebilir. Avrupalılar tarafından Balkanlardaki nüfus çalışmalarına bağımsızlık iddialarına dayanak sağlamak amaçlı destek verilip Arap coğrafyasının nüfus çalışmalarının ihmal edilmesi bir diğer önemli eksikliktir. Toprak ve nüfus artırma amaçlı bilgilerin çarpıtılması da eldeki verilerin güvenilirliğine gölge düşürmektedir. İdari ve askeri ihtiyaçları karşılamak sayımlardaki temel amaçtı. Güvenirliğı artırma gayesiyle dönemin seyyahlarının, tanıklarının kayıtları nüfus tahminlerinde önemli kaynaklardandı.

1877-78'de tüm imparatorluğun nüfus bilgilerinin yayımlandığı salname denilen yıllıklarda Avrupalı araştırmacılar, Osmanlı coğrafyacıları ve ansiklopedi yazarlarının tahminleri yer almaktaydı.

Modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831'de yapılmıştır ancak Lübnan bu sayıma dâhil değildir. Öncesinde erkekler sayılırken 1880'lerde kadınlar da sayıma dâhil edilmiştir. Göçebe aşiretlerin sayımı ise sağlıklı verilere dayanmamaktadır. Kadınların çoğu kez erkeklerden az çıkmış olması erken ölüm oranı olması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bazı bölgelerin nüfus bilgilerinin Hıristiyan din adamlarından ve kabile liderlerinden alınan bilgilere göre düzenlenmesi verilerin güvenilirliği konusunda kuşku doğurmaktadır.²³³

Uzun tarihi geçmişiyle birçok medeniyetin yerleşim alanı olan Lübnan topraklarının demografisi özellikle İslâm devletlerinin hâkim olmasıyla değişime uğramıştır. Haçlı seferleri Frenklerin liman şehirlerinde yerleşmelerine dolayısıyla yerleşik inanç gruplarının zaten hassas olan dengelerinin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Hükmeden gücün değişmesi farklı aşiret, mezhep ya da etnik grubun yer değiştirmesini de beraberinde getirmiştir. 16. yüzyılda Suriye gibi Mısır, Irak ve Türkiye de bayındır ülkelerdi. Her birinde Avrupa'nın büyük devletlerindeki kadar insan yerleşti. Lübnan'ın şehirleri Kahire, Şam, İskenderiye kadar

²³³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Bahar Tırnakçı (çev.), 2. bs, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.28-50.

büyük değildi. Osmanlıların Levant'taki ilk dönemlerinde Suriye, Filistin, Lübnan, Hicaz ve Yemen'i içine alan topraklar takriben 6 milyon kişiden oluşmaktaydı. Kıyaslama açısından çevre bölgelerden Mısır ve yakınları 13 milyon nüfusluydu. Yani bölgenin Memlukler döneminde 19 milyon olduğu tahmin edilebilir. Aynı tarihlerde İngiltere krallığı 4.5 milyon, Fransa 12 milyon, İspanya 6 milyon, Portekiz 2 milyon, İran ise 22 milyon civarındaydı.²³⁴

Osmanlı'nın tükenmiş halde bulduğu Levant'ın nüfusu azalmıştı. 1340'larda 1.2 milyon olduğu tahmin edilen Suriye ve Filistin nüfusu 16. yüzyılın başlarında veba salgınından önce, 1 milyonun altına düşmüştü. 15. ve 16. yüzyıllar nüfus miktarı bakımından geçilen 2 bin yılın en düşük düzeyindeydi. Nüfusu azalan sadece Lübnan kıyıları değildi. Anadolu'daki Ermeniler de Türk ve Kürt akınlarıyla göç ediyordu. Ancak buradan ayrılanlar Suriye ve Lübnan topraklarına yerleşmekteydi.²³⁵

Kesintiler olmasına rağmen Lübnan nüfusunun hem doğal hem de göçlerle artması sosyo-ekonomik durumunun Suriye'den daha iyi olduğunu gösteriyor. İdari esnekliğin de çekim merkezi olmasında etkili olduğu yadsınamaz. Nitekim Osmanlı idaresinde önceki yönetim gibi milletlerin kendi liderleri tarafından kendi yasalarına göre yönetildiği millet sisteminin işlerliği devam etti. İstikrarlı durumu Bekaa ve Ba'lbek'teki Sünni ve Şiiileri, Trablus'taki Marunîleri ve güneydeki Dürzîleri etkiledi.²³⁶

Yavuz Sultan Selim Memluklerle yapılan savaşta yanında yer alan Dürzî Ma'n ailesini 'Dağın Sultanı' unvanıyla şereflendirerek Şûf bölgesini bu ailenin idaresine verdi.²³⁷ Zira Osmanlı öncesinde de bölgede sözü geçen aileler Dürzîler arasından yükseliyordu. Dolayısıyla liderlik mücadeleleri Dürzîler arasında geçmekteydi. Bir kısım Dürzî aileler yeni yönetimi benimsemeye direnmiş, güçlerini artırmak ve Şam'a bağlanmak için dış dünyadan destek alarak vergi toplanmasını engellemişlerdir.²³⁸ Buna karşın Osmanlı'nın, yerel yönetimi başka ailelere devretme planına Marunîlerin desteğini sağlayarak karşı koymayı başarmışlardır.²³⁹

²³⁴ Öztuna, *Yavuz Sultan Selim*, s.45-46.

²³⁵ Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.120.

²³⁶ Hitti, *Syria: A Short History*, s.220.

²³⁷ Ayhan ve Tür, s.30-32 .

²³⁸ Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.122.

²³⁹ Ayhan ve Tür, s.30-32.

Dürzîler vergi toplama görevini alan topluluk hakkını elde etmesine karşın Kuzey Lübnan'da Hıristiyanlar çoğunluğa sahipti. Eyyubi ve Memluk döneminde Suriye'den gelen göçlerle kuzey kıyılarındaki Trablus Ovası, Sayda ve Akkar tepeleri Sünnileşmişti. Şiiler Litani Nehri'nin kuzeyinde ve güneydeki Cebel Amil'de egemenlerdi. Hermon Dağı eteklerinde Dürzî ve Sünniler birlikte yaşamaktaydı. Bekaa Vadisi'nde Şiiler çoğunlukta olsa da Sünni ve Hıristiyanlar da vardı. Karmaşık demografi dış müdahaleleri de beraberinde getiriyordu. Dış destek alan mezheplerin yerel yöneticilerinin yönlendirmesiyle canlı tutulan toplumsal bölünme ve zor arazi şartlarının verdiği güvenle çıkardıkları isyanlar Osmanlı'nın yönetme iradesini uzun süre baltaladı.²⁴⁰

Tüm cemaatlerle diyalog kurmaya çalışan Osmanlı yöneticileri Lübnan Şiilerinin sosyoekonomik durumlarında değişimlere neden oldu. Diğer gruplarda olduğu gibi Şii önde gelenlerini aracı kılarak ilişkilerini onlar aracılığıyla yürütmeye çalıştı.²⁴¹ Lakin Safevilerle sürekli hale gelen siyasi mücadelelerin yansımaları Şii dini ulema üzerinde kendini göstermiş şüphelerden kaçmak isteyen birçok Şii âlim İran'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı İdaresinin ilk yıllarında sükûnetini koruyan Şiilerde zaman geçtikçe zorluk çıkarma eğilimi arttı. Lübnan Dağı'nın kuzeyinde yerleşen Şia'nın bir başka kolu olan Aleviler On İki İmam Şiilerinin aksine herhangi bir dış desteğe sahip olamamışlardır. İsmaili ve Ermeniler ise Memlukler döneminde sindirilmişlerdi. Lübnan Dağı'nın dışında kalan yerlerde vergi toplama tekeli Yavuz Sultan Selim'in tanıdığı yetkiyle farklı gruplara aitti. Örneğin Beyrut ve Trablus'ta Türkmenleri seçerek Beyrut, Cübeyl ve Kisrevan'daki vergi haklarını verdi. 1540'larda Kisrevan'daki düşük vergiler ve arazi varlığı Marunîlerin artmasına sebep oldu. Aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanlar Şam'ın güneyindeki Havran'dan Kisrevan'a geldi. Assaf ailesi Marunîlerin bağlılığını kazandı. Dürzîlerin Osmanlı'ya bağlılığını sağlamak için mücadele etti.

Yerleşik nüfusun dengesi gelişen siyasi olaylarla değişmeye devam etmekteydi. Merkezi şehirlerden uzakta Lübnan Dağı'nda yaşayan Hıristiyanlar ilk yıllarında Osmanlı idarecilerini rahatsız etmedi. Nüfuz bölgelerinde iskân ve imar faaliyeti gibi kamu hizmetleri için ihtiyacı olan vergiyi toplamak hedefiyle nüfus sayımını yalnızca yetişkin erkek nüfusu içerecek şekilde yaptırdı. Yapılan sayımların sonucunun 12. yüzyılın sonlarında 257 bin

²⁴⁰ Harris, *Lebanon*, 2012, s.87.

²⁴¹ Atlıoğlu, *Lübnan Marunileri*, s.51.

olarak tespit edilen Lübnan nüfusuna yakın bir sayı olduğu tahmin edilmektedir. 1348-1349'da nüfusu eriten veba öncesi durumunun üzerine çıktığı görülüyor. Trablus'ta 9.400 kişi, Beyrut'ta 5.200, Sayda'da 6.000 kişinin yaşadığı tahmin ediliyor. Sûr harap haldeydi. 12.000 nüfuslu Ba'lbek 1759 Kasım depreminde büyük hasar görüp pek çok yaşayanını kaybedene kadar en büyük şehir özelliğine sahipti.²⁴²

Beyrut için 1523 nüfus tahminleri yaklaşık 3500 kişi kaydederken 1520 nüfus sayımı Şam için 57.376, 1537 nüfus sayımı Halep ve çevresi için 80 bin nüfus kaydetmiştir. Eldeki sayılardan yola çıkarak Şam'ın döneminin önemli çekim noktalarından biri olduğu sonucuna varırız. 1525 yılında Trablus'ta 12.528 kişi yer aldığını tahmin eden Hattox'un verdiği bilgilerden yola çıkarak Trablus'un Beyrut'tan daha büyük olduğunu anlarız.²⁴³

Dönemin savaş dışındaki istikrarsız şartları da kentsel büyümenin düzensizlik göstermesinde belirleyici olmuştur. Kıtık, siyasi kriz ve salgın hastalıklar dengesizliğin sebeplerindedir. Bazı dönemler nüfus eğrisi durgunluk yaşamış ya da çok az düşüş görülmüştür. Şam ve Halep'te olduğu gibi Suriye çevresinde 16. yüzyılın sonuna doğru yapılan nüfus sayımlarında bazı yerleşimlerde düşüş görülmektedir.²⁴⁴ Aralarında farklılığın olmasına rağmen tutarsızlığın az olduğu 1526-1528, 1535 ve 1548 yıllarına ait tapu tahrir defterleri, 1573/950 yılından on yıl önce her nahiyenin nüfusunun arttığı hatta iki katına kadar çıktığı sonrasında bazen kademeli bazen de keskin bir düşüş yaşandığına dair ipuçları vermektedir (Tablo 3).²⁴⁵

²⁴² Harris, *Lebanon*, 2012, s.87.

²⁴³ Fuess, s.91.

²⁴⁴ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Ali Berktaş (çev.), Alfa Tarih, 2018, s.57.

²⁴⁵ Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Lebanon: Libraire Du Liban, 1982, s.50-54.

Tablo 3 430 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1526-1528 Yıllarında Lübnan'ın Hane Sayısı

Yerleşim	Müslüman Hane	Müslüman Mücerred*	İmam/ Diğer**	Hristiyan Hane/ Mücerred	Yahudi Hane	Toplam
Ba'lbek	2.569	372	47/3	364/33	30	3.418
Kerek-i Nuh Nahiyesi	1.237	197	35/3	320/23	---	1.815
Kurne Nahiyesi	1.198	192	29/3	--	--	1.422
Hammare Nahiyesi	596	77	14	159/11	--	857
Vadi't Teym Nahiyesi	573	86	9	--	--	668
Arkub Nahiyesi	61	23	3	--	--	87
Hula Nahiyesi	343	57	9	--	--	409
Kisrevan Nahiyesi	391	37	7	198/21		654
Metn Nahiyesi	341	33	1	--	--	375
Cürd Nahiyesi	478	62	7	--	--	547
Garb Nahiyesi	1.181	10		--	--	1.191
Şüfü'l Harradin Nahiyesi	222	63	11/1	--	--	297
Şüfü'l Beyaz Nahiyesi	778	142	19/1	--	--	940
Şüf İbn-i Maan ve Şüfü'l-Hayti ve Şüfü'l- Şüveyzani Nahiyesi	1.466	36	8	--	--	1.510
Cezzin Nahiyesi	164	10	2	--	--	176
İklim-i Harnub Nahiyesi	435	27	11	--	--	473
İklim-i Tüffah Nahiyesi	545	64	5	--	--	614
İklim-i Şumer Nahiyesi	382	9	6	--	--	397
Beyrut Nahiyesi ²⁴⁶	610	39	16	66/11	12	754
Sayda Nahiyesi	196	--	--	--	26	222
Toplam	13.766	1.536	250	1.206	68	16.826
Oran %	81,81	9,13	1,49	7,17	0,4	100

Kaynak: Adnan Bakhit, The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century, s.62-82

*Devellioğlu'nun 'Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat' eserinde Bekâr, yalnız olarak geçmektedir

** Mufassal defterlerinde görevli askerler, devlette çalışanlar, vakıf görevlileri belirtilmemiştir. Vergiden muaf olan âmâ (kör), Seyyid, mecnun (deli), Şerif ve pîr-i fânîler (yaşlı) diğerleri başlığı altında kaydedilmiştir.

²⁴⁶Öztürk '430 Tahrir Defterinde Beyrut' isimli eserinde Beyrut ve Metin(Metn) nahiyelerinin toplamını 3.083 olarak tespit etmiş olup bunun 1.361'i Beyrut sınırlarındaki hanelerden oluşur. Nefs-i Beyrut olarak adlandırılan Beyrut merkezindeki 596 hanenin 66'sı Hristiyan, 16'sı Yahudi haneden oluşur.

Osmanlı bölgede otoritesini sağlamaya başladığı dönemde eldeki kaynaklardan yola çıkarak ilk nüfus sayımının 1526-1528 yılları arasında yapıldığı sonucu elde edilmektedir. Bu yıllarda belirtilen Lübnan topraklarının yaklaşık % 92'sinde Müslüman haneler mevcut iken Gayrimüslim hane sayısı daha azdır. Mücerredlerin tek kişilik hane olduğu dikkate alınırsa nüfusun oransal dağılımının aynı olamayabileceği göz önünde tutulmalıdır. Pek çok araştırmacı tarafından kabul gören Ömer Lütfi Barkan'ın hanede yaşayan birey sayısının ortalama 5 ile çarpılması tespitini temel alarak nüfus hesaplanması yapılabilir.²⁴⁷ Mücerredler haricindeki haneleri ortalama 5 kişi kabul edip çarparsak yaklaşık 78 bin nüfusa ulaşırız. Bazı nüfus bilimcilerin itirazıyla iddia ettikleri ortalama sayının 7 olduğundan hareketle belirtilen yerleşimlerin toplam nüfusunun 108 bin dolaylarında olduğu kabul edilebilir.

Kırsal alanlarını Müslümanların oluşturduğu Beyrut'un toplam nüfusu 1523 yılına göre büyümemiştir. Doğal afetler sonucu yaşanan göçler ya da salgın hastalıklar nüfus kayıplarını açıklar. 1523'te bölgeyi etkisi altına alan vebanın günde 200'e yakın kurban alması duraklamasında etkilidir. Aynı sorunu Halep çevresi de yaşamıştır. 1527 yılındaki kuraklık sonucunda ürün fiyatlarında belirgin bir yükselme meydana gelmesi dolayısıyla İstiska (yağmur) duaları yapıldı ve hafif yağmurların ardından şiddetli yağmurların yağdığı rivayet edilmektedir. Ertesi yıl yağmurların şiddetinden birçok ev sular altında kaldı. Dört yıl sonra veba tekrar Şam ve çevresini vurdu.

Şehirleşme genellikle düşük kalmış Lübnan topraklarının en büyük kenti Ba'lbek'in yarısı kırlarda yaşamaktadır. Öztürk, Beyrut ve Metn nahiyeleri nüfus toplamını yaklaşık 15.500 olarak tahmin etmektedir. Mezhepsel dağılım değişiklidir. Beyrut'un önemli bir iskelesi olduğu için farklı ırk ve inançlara sahip tüccar ve hacıları belirli bir süre de olsa ağırlamaktadır.²⁴⁸

Önceki yıllarda olduğu gibi Ba'lbek Hıristiyanlarının büyük kısmı kırsalda Yahudiler kent merkezinde yaşamaktadır. Yahudilerin toprak sahibi olmayıp genellikle ticaretle uğraşmaları gerekçe olarak gösterilebilir. Osmanlı öncesinde Lübnan Dağı'nda merkezi otorite kurmanın zorluğundan dolayı yolların güvenliği sağlanamamaktaydı. Üç yüz Türk süvarisine ikta olarak verilen Kisrevan'a 1306 sonrasında Müslüman nüfus göç etmiştir.

²⁴⁷ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* C.XXXII (1979), s.332.

²⁴⁸ Öztürk, "430 Tahrir Defterinde Beyrut", s.95-97.

1500'lerin başında eskiye oranla artmış ancak azınlıkta kalmışlardır. Yönetim kolaylığı sebebiyle Kisrevan, Osmanlı döneminde ayrı bir nahiye oldu. Öte yandan Kisrevan Hıristiyan nüfusun yarısından fazlasını kaybetmiştir. Osmanlı fethi sonrasında Duveyhi, Kisrevan, Cübeyl'in yeniden canlanması akabinde Şiiler komşu Ba'lbek'ten Faraya, Harajil, Biq'ata köylerine yerleşmek üzere hareket etti; Sünniler Bekaa ve Fatqa'nın yanında kıyı köyleri olan Alma ve Faraytun'a geldiler. Ayrıca Dürzîler Metn ile Cürd'den Brummana'da yaşamak ve Kisrevan tarlalarında çalışmak için taşındılar. Trablus'a göç eden Hıristiyanlar geri dönmüşlerdir. (Tablo 4)²⁴⁹

1535 yılı tek hanede yaşayan ortalama kişi sayısını beş ya da yedi kişi olduğu şeklinde hesapladığımızda tahmini nüfusun 116 bin ile 162 bin dolaylarında olduğu sonucu çıkar. 1535 yılında Şam kazasında şehir özelliği iki yerleşim vardır. Bunlar Şam ve Ba'lbek'tir. Sonraki yıllarda Sayda, Kara ve Beyrut'un da bunlara eklenmesiyle şehir sayısı artacaktır.

16. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru ise Şam'ın 50 bin nüfusla bölgenin en büyük ticaret ve idari merkeziyken Ba'lbek 10 binlik nüfusuyla ticaret ve üretim üzerinden canlılığını korumaya çalışıyordu.

Karmaşık dinsel ve etnik dağılıma sahip Lübnan coğrafyasında mahallelerin inançsal dağılımı orada görev yapan askerlerin dağılımında demografik şartların göz önünde tutulmasını zorunlu kılıyordu. Bu bakımdan yerleşimlerde vazifeli nefer sayıları bölgenin demografik değişimi hakkında ipuçları saklamaktadır. Dinsel olarak karışık topraklarda farklı inanç grubundan neferler görev yaparken sadece Müslümanların yerleştiği mahallelerde Müslüman neferler görev almaktaydı. Örneğin 1535 tarihinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadığı 10 bin nüfuslu bir şehir olan Ba'lbek'in nüfusunda en büyük sayıyı Müslümanlar akabinde Hıristiyanlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Asker sayıları bu sıralamada referans alınmıştır. Ba'lbek kentinde 1528-1569 yılları arasında nefer sayısının artış göstermesi nüfusun arttığı şeklinde yorumlanabilir.

²⁴⁹ Bakhit, s.62-74.

Tablo 4 401 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1535 Yılında Lübnan'ın Hane Sayısı

Yerleşim *	Müslüman Hane	Müslüman Mücerred	İmam/ Diğer	Hıristiyan Hane/ Mücerred	Yahudi Hane/ Mücerred	Genel Toplam
Ba'lbek	3.702	541	47	695/47	30/6	5.068
Kerek-i Nuh Nahiyesi	2.012	534	37/44	517/95	--	3.239
Kurne Nahiyesi	1.390	320	28		--	1.738
Hammare Nahiyesi	895	5	15	200	--	1.115
Vadi't Teym Nahiyesi ²⁵⁰	1.292	52	32	2	--	1.378
Hula Nahiyesi	474	41	17/352	--	--	884
Kisrevan Nahiyesi	400	67	--	274/59	--	800
Metn Nahiyesi	492	65	--	2	--	559
Cürd Nahiyesi	655	81	1	--	--	737
Garb Nahiyesi	1.380	167	11	--	--	1.558
Şûfü'l Harradin Nahiyesi	425	145	13	--	--	583
Şûfü'l Beyaz Nahiyesi	1.454	321	20	197/13	--	2.005
Şûf İbn-i Maan ve Şûfü'l-Hayti ve Şûfü'l-Şüveyzani Nahiyesi	1.765	231	35/1	--	--	2.032
Cezzin Nahiyesi	212	40	6	--	--	258
İklim-i Harnub Nahiyesi	496	67	18	--	--	581
İklim-i Tüffah Nahiyesi	918	62	9	--	--	989
İklim-i Şumer Nahiyesi	609	37	12	--	--	658
Beyrut Nahiyesi	847	14	11/14	66/3	19	974
Sayda Nahiyesi	483	26	3	--	25	537
Toplam	19.901	2.816	726	2.170	80	25.693
Oran %	77,46	10,96	2,83	8,45	0,31	100

Kaynak: Ahmet Özkılınç, 401 numaralı Şam livâsı mufassal tahrîr defteri (942/1535), s.25-26

* Dönemin yerleşim bölgelerinin aşiret/lider adıyla anılması ya da isimlerinin değişmesi gibi nedenlerle günümüzdeki konumlarının bulunması zorlaşmaktadır. Bunlardan bazıları ve konumları şöyledir: Kerek-i Nuh (Beyrut'un doğusu), Kurne, Şûfü'l-Harradin, Şûfü'l Beyaz (Bekaa Vadisi), Cebel-i Kisrevaneyn ve'l-Harradin (Beyrut kuzeyinin iç kesimleri), Cürd, Metn, Garb, Şûf İbn-i Maan ve Şûfü'l-Hayti ve Şûfü'l-Şüveyzani (Lübnan Dağı), İklim-i Tüffah, İklim-i Şumer, Hula (Nebatiye Bölgesi), İklim-i Harnub (Beyrut-Sayda arasındaki Lübnan Dağı).

Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadığı kazâ olan Beyrut 1535'te 784 nefer ve 4 bin nüfustan oluşmaktadır. 69 Hıristiyan, 19 Yahudi nefer bulunmaktadır. 1528-1569 arası yıllarda nefer sayısı artış göstermiştir. 1528'de 578 nefer kayda geçirilmiş bunların 500'ü Müslüman reaya, 66'sı Nasara (Hıristiyan) ve 12'si Yahudi'dir. Toplam 462 hane mevcuttur. 1569'da 1.050 nefer tespit edilmiştir. 1535 yılında Şam şehrinin nüfusu 1520'lere göre azalsa

²⁵⁰ H.942/1535 sayımında Arkub nahiyesi Wadit teym ile birleştirilmiştir. Bakhit'in tespitlerine göre Arkub'da 156 Müslüman hane 5 mücerred ve 6 imam yerleşmiştir.

da Şam kazâsının nüfusu 60.026 nefer yani yaklaşık 300 bin nüfusludur. Buna zaimler, sipahiler, yeniçeriler ya da dini görev yürüten, devlete kamu hizmeti yürüten kesim dâhil değildir.²⁵¹

Belirtilen yıllardaki nüfus istatistiklerinde dikkat çekici husus nüfusun sadece Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan şeklinde kaydedilmiş olup diğer inanç gruplarının isminin geçmemesidir. Osmanlı Şiiliği siyasi olarak tanımadığı ve Dürzîleri ayrı bir mezhep grubu olarak görmediği için Sünni Müslümanların içinde yer verilmiştir. Marunîler için de ayrı sayım yapılma gereği duyulmamıştır. İbn Tulun Dürzîlerin dışlanmalarının tesiriyle göç etmelerine sünnet olmalarından dolayı oldukça şaşırıldığını kaydetmiştir.²⁵²

Yerleşik nüfusun karma inanç kültürüne sahip olmasına karşın konargöçer nüfus genellikle Müslümanlardan oluşmaktaydı. Şam sancağında 2 bin civarında konargöçer mevcuttu. Uygulanan politikalar neticesinde konargöçer Türkmenler Lübnan topraklarındaki göçebe yaşamı terk ederek Kisrevan, Sayda ve Beni Atike nahiyelerindeki yerleşik hayata geçerek ziraata başlamıştır. Arap göçerler iklim şartlarına bağlı olarak kışın Hula topraklarını yazın Bekaa'yı konaklama alanı olarak tercih etmiştir.²⁵³

Lübnan toprakları 16. Yüzyılın ortalarını yaşarken demografik değişim kendini göstermekteydi. İslâm öncesinde Lübnan Dağı, Arap kabilelerin toplandığı sahalardan oluşurken, İslâmlaşmanın etkisinin artması Şûf ve Kisrevan'ı etkisi altına alarak din değiştirmeyi sağladı. İsmaili görüşü Şûf ve Vadi el-Teym'de taraftar toplarken On İki İmam Şiiiliği Kisrevan'da egemen oldu. Bekaa Vadisi'ne ise Müslümanlar hükmetti. Osmanlı yönetimi Marunî göçlerinin kuzeyden güneye doğru yönelmesine katkı sunarak 1545'te pek çoğunun Lübnan Dağı'ndan Şiilerin yaşadığı Kisrevan'da çoğalmasında rol oynadı. Amaç Şiileri dengeleyecek unsurlar oluşturmaktır.²⁵⁴ Marunîler 1569'a gelindiğinde Kisrevan'da hemen hemen Şiilerle aynı sayıdaydılar. Metn'in ezici çoğunluğu Dürzîlerce yerleşmişti. Ancak bu geçici olacaktı çünkü 17. ve 19. yüzyıl arasında Marunîler burada büyüyerek Dürzîlerin, Cezzin'de de artarak Şiilerin yerini alacaktı.²⁵⁵

²⁵¹ Özkılınç, s.12-31.

²⁵² Bakhit, s.68.

²⁵³ Özkılınç, s.27-31.

²⁵⁴ Salibi, s.103-118.

²⁵⁵ Harris, *Lebanon*, s.87.

Tablo 5 383 No'lu Tapu Tahrir Defterleri'ne Göre 1548 Yılında Lübnan'ın Hane Sayısı

Yerleşim	Müslüman Hane	Müslüman Mücerred	İmam/ Diğer	Hristiyan Hane/ Mücerred	Yahudi Hane	Toplam
Ba'lbek	4.637	400	48/3	364/33	30	5.515
Kerek-i Nuh Nahiyesi	2.536	165	15	466/8	--	3.190
Kurne Nahiyesi	1.550	108	13		--	1.671
Hammare Nahiyesi	810	87	3	220/16	--	1.136
Vadi't Teym Nahiyesi	998	139	5		--	1.142
Arkub Nahiyesi	121	27	1		--	149
Hula Nahiyesi	524	34	10/356		--	924
Kisrevan Nahiyesi	404	103	3	297/5	--	812
Metn Nahiyesi	798	13		2	--	813
Cürd Nahiyesi	697	166	5		--	868
Garb Nahiyesi	1.075	170	10		--	1.255
Şûfü'l Harradin Nahiyesi	511	80	7		--	598
Şûfü'l Beyaz Nahiyesi	1.610	253	13	184/21	--	2.081
Şûf İbn-i Maan ve Şûfü'l-Hayti ve Şûfü'l-Şüveyzani Nahiyesi	1.626	213	2	--	--	1.841
Cezzin Nahiyesi	230	64	8	--	--	302
İklim-i Harnub Nahiyesi	627	146	--	--	--	773
İklim-i Tüffah Nahiyesi	1.236	170	10	--	--	1.416
İklim-i Şumer Nahiyesi	411	162	4	--	--	577
Beyrut Nahiyesi ²⁵⁶	618	202	17/3	95/31	16	982
Sayda Nahiyesi	872	39	4		36	951
Toplam	21.891	2.741	540	1.742	82	26.996
Oran %	81,09	10,15	2,0	6,45	0,3	100

Kaynak: Adnan Bakhit, The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century, s.62-82;

Geçmiş yıllara göre nüfusu artmaya devam eden Lübnan toprakları (Trablusşam hariç) 1548 tahrir defterlerine göre takriben 124 bin ile 172 bin arasında nüfus barındırmaktadır. Bazı toprakların hane sayısı artarken bazılarının azalmıştır. Değişimde ekonomik faaliyetlerin yanı sıra doğal olaylar da etkilidir. Örneğin Hula nahiyesi gibi suyun bol bulunduğu bölgelerde çeltik faaliyetine bağlı olarak kürekçi sayısı yüksekliğini korumuştur. Köyün

²⁵⁶ Bakhit, ilgili çalışmasında Beyrut hane sayısının 809 Müslüman ve 269 mücerred olduğunu belirtmiş olsa da Öztürk, bu kayıtların hatalı olduğunu savunmuştur.

toplam nüfusu kürekçi sayısının azalmasına paralel şekilde ilerleyen yıllarda düşüş göstermiştir. Metn nahiyesi gibi bazı yerleşimlerde büyük bir nüfus miktarına karşın imamların yokluğu dikkat çekicidir. Gerekçesi Dürzî nüfusun Müslüman hanesinde yazılmasıyla açıklanabilir. (Tablo 5)

On altıncı yüzyılın önemli yerleşimlerinden olan Trablusşam kenti Osmanlı kaynaklarında farklı idari birim içinde yer almış dolayısıyla diğer Lübnan topraklarından farklı şekilde hizmet görmüştür. Karışık inanç gruplarını içeren Trablusşam ahalisinden Yahudi, Müslüman ve Hıristiyanlar bazı mahallelerde birlikte yaşamış olsalar da genellikle kendi mahallelerine sahiplerdir. 16. Yüzyılın ilk başlarında Müslüman nüfus daha baskın iken 17. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde nüfus payının düştüğü görülür. (Tablo 7)

Tablo 6 Trablus Merkezinin 1519-1645 Yıllarındaki Hane Sayısı

Yıllar	Müslim				Gayrimüslim				Toplam	
	Hane	Müslüman		Oran %	Hıristiyan		Yahudi			Oran %
		Müc.*	İmam/ Diğer		Hane	Müc.	Hane	Müc		
1519	1165	--	--	75,02	294	--	94	--	24,98	1553
1526	1250	162	--	79,28	192	51	112	14	20,72	1781
1536	1591	136	8/5	79,23	262	39	155	--	20,77	2196
1547	1266	180	20/7	72,45	316	65	178	1	27,55	2033
1571	735	100	29	61,8	402	--	132	--	38,2	1398
1595	1017	--	--	64,04	432	--	139	--	35,96	1588
1645	1039	--	--	64,61	531	--	38	--	35,39	1608

Kaynak: Enver Çakar, Doğu Akdeniz sahilinde bir Osmanlı sancağı: Trablus, 1516-1579, s.230-232; XVII. Yüzyılın Ortalarında Trablusşam Şehrinin Sosyal ve İktisadi Durumu, s.53; Enver Çakar, XVII. Yüzyılın Ortalarında Trablusşam Şehri, s.51-54.

* Müc =Mücerred

Hıristiyan nüfusun 1526-1645 arası dönemde hem sayı hem de oran olarak artışı sadece doğumlarla değil dışarıdan gelen göçlerle izah edilebilir (Tablo 6). Trablusşam'ın Liman şehri olmasının getirdiği ticari avantajın yanı sıra Osmanlı'nın burasını imar etmesi Hıristiyan Batılı tacirler için çekim merkezi haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Yahudi nüfusun 16. yüzyılın ikinci yarısında azalması Hıristiyanlarla ticaretteki rekabetin bir sonucu olarak görülebilir. Şehir nüfusunun 16. yüzyılın sonlarına doğru azalmaya başlamasına sebep olarak 1550'li yıllarda Haleb'de ve Şam'da görülen veba salgınının etkisi dayanak gösterilebilir. Veyahut Haleb beylerbeyi Canbolatoğlu Ali Paşa ile Sayda hâkimi ve Dürzîlerin önderi Ma'noğlu Fahreddin'in bağımsızlık hedefli kalkışmalarının Trablusşam yöneticisi Ebu Seyf Yusuf ile çatışmaları başlatarak demografik hareketi tetiklediği söylenebilir.

Trablus merkezinde Müslümanlar yoğunlaşmışken kırsal yerleşmelerde Hıristiyanlar çoğunluğu oluşturmuştur. İnançsal boyutuyla Trablus kırsalının demografik dengesi 1526-1571 yılları arasında pek değişim göstermemiş hane sayısı anlaşılmayan bazı düşüslere rağmen genellikle artış göstermiştir. (Tablo 7) Nüfus dağılımında kalabalık olan köyler özellikle Trablus şehri çevresindeki Batrûn, Zaviye, Bişera, Kûra ve Enfe Nahiyelerinde konumlanmıştır. Öte yandan Trablus kırsalında konar-göçer nüfus Arkâ ve Akkâr'da ziraî faaliyetlerini sürdürmüştür. Konar-göçerler içinde 1526-1571 arasında hane sayısı 150'yi aşmayan Türkmenler Arkâ ve Akkâr'daki en büyük grup olmuştur. Arkâ'da yerleşen konar-göçer Kürt ve Arap aşiretlerin hane sayısı ise yüzü bulmamıştır.

Tablo 7 Trablus Kırsalının 1526-1571 Yılları Arası Hane Sayısı

--	1526*		1536		1547		1571	
	Müs.	Hır.	Müs.	Hır.	Müs.	Hır.	Müs.	Hır.
Nahiyeler	H/M	H/M	H/M	H/M	H/M	H/M	H/M	H/M
Akkâr	211/7	341/30	292/32	586/30	366/91	640/102	559/7	918
Arkâ	595/25	104/6	760/109	178/12	946/210	200/36	1054/6	167
Batrûn	289/19	830/68	371/61	867/18	419/71	1180/106	304/15	1104
Bişerrî	25	651/10	53	727/12	59/7	961/124	29	1096
Cübeyl	142/5	262/16	221/23	331/12	239/26	436/59	162/3	444/4
F.Beni Rehhâl	37/2	93/2	42/1	114/4	65/9	151/22	45	152
Kûra ve Enfe	257/29	1225/175	297/43	1698/110	342/90	1671/302	300/28	2280
Zenniye	431/2	--	722/58	--	878/156	--	747/1	--
Zâviye	316/34	322/14	398/38	359/9	455/129	428/69	357/2	518
Toplam	2303/123	3828/321	3156/365	4860/207	3769/789	5667/820	3557/62	6679/4
Oran %	36,9	63,1	41,0	59,0	41,27	58,73	35,13	64,87
Genel Toplam	6.575		8.588		11.045		10.302	

Kaynak: Enver Çakar, Doğu Akdeniz sahilinde bir Osmanlı sancağı: Trablus, 1516-1579, sf. 239-245

* Kısaltmalar: Müs = Müslüman, Hır =Hıristiyan, H=Hane, M=Mücerred

Trablus şehri 16. yüzyılda Haleb ve Şam şehrine kıyasla çok daha az nüfusta kalmıştır. Haleb şehrinin İskenderun Limanı yoluyla Akdeniz'e dolayısıyla Mısır ve Avrupa şehirlerine açılmaya müsait olması Trablus Limanı'nın önemini yitirmesine sebep olmuştur. Nüfus hareketleri incelendiğinde bu dönemde Müslüman nüfusun azaldığı, Hıristiyan nüfusun arttığı görülür. Sebebi tam olarak bilinemese de döneminin yaygın salgın hastalığı olan veba olduğu tahmin edilmektedir. Hıristiyan nüfusun Müslümanlar kadar etkilenmemesi Hıristiyan tacirlerin gemileriyle salgın bölgesinden ayrılmaları ya da Hıristiyanların yoğunlaştıkları Bişera (Bşerri) nahiyesi gibi yüksek arazilere çekilmesiyle açıklanabilir. Hıristiyanların

kontrol sahibi oldukları liman sayesinde hayatını kaybeden nüfusun yerini dışarıdan yeni gelenlerle iskân ettikleri de tahmin edilebilir.²⁵⁷

Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'e hükmetmeye başladığı ilk yıllardan itibaren bölgede nüfus hareketliliğinin artmasıyla veba daha fazla görülür hale gelmişti. İtalyan şehirlerinden denizyoluyla Akdeniz'e ulaşan veba yıkıcı ölüm dalgasıyla Suriye topraklarını sarmıştı. 16. yüzyıl boyunca dalga dalga gelen veba Mısır'dan çıkıp Lübnan topraklarına tahıl aktaran gemilerin içindeki kara sıçanlar yoluyla dağılıyordu. Moğol istilası sırasında etkisini kaybeden Trablusşam limanının hac yolu üzerindeki canlılığını tekrar kazanması da salgının yayılmasında etkiliydi. 1520-1529, 1533-1549, 1552-1568 yılları arasında etkili olan veba Suriye coğrafyasında birçok can aldı. Osmanlı'nın deniz gücü artıp toprakları genişledikçe salgınlar daha fazla yayılmış ölümler daha sık görülmeye başlamıştır. Yüzyılın sonlarına doğru son dalga 1570-1600 arasında gerçekleşmiş Avrupa'yı da içine alan veba salgını göç alan yerlerde daha fazla görülmüş, Lübnan'ın liman kentlerinden bilhassa Trablusşam'ı abluka altına alarak inanç grubu fark etmeksizin toplu ölümlere yol açmış, şehir ve kır nüfusunun azalmasında pay sahibi olmuştur. Zira Haleb, hac yolu üzerinde olması dolayısıyla daha fazla nüfusunu yitirmiştir. 1574 mühimme kaydına göre 236 haneden 60'ı hayatta kalmıştır. Vebadan kaçanlarla birlikte nüfusunun % 75'ini kaybetmiştir.²⁵⁸

Nüfus dengesini sarsan bir başka afet olarak **kıtlık** göze çarpar. 1570'lerde hızla artan nüfus baskısının altında kalan tarım alanlarına ek olarak 1590'larda beliren Küçük Buzul Çağı'nın sert ikliminin gölgesinde azalan ürün getirileri halkın gıda tedarik dengesinin bozulmasına zemin hazırladı. Doğu Akdeniz'de 1591-1595 arasında dayanılmaz hal alan kuraklık son 600 yılın en uzun kıtlığını yaşattı.²⁵⁹ Bu dönemde Suriye topraklarından dışarıya göçler arttı. Yokluğa geçici çözüm 1583 yılında Anadolu'dan Trablusşam'a buğday ve arpa sevkiyatı yapılarak iç bölgelere dağıtımı şeklinde görülmüştür.²⁶⁰ Şam ve çevresinin nüfusunun 16. yüzyılın son çeyreğinde artmasıyla pazarlar tekrar canlanmaya başlamış Ba'lbek ve Sayda yerleşimlerinden Şam'a göç yaşanmıştır.

²⁵⁷ Enver Çakar, *Doğu Akdeniz sahilinde bir Osmanlı sancağı: Trablus, 1516-1579*, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.12. Dizi, sayı 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012, s.230-234.

²⁵⁸ Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Hazal Yalın (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s.163-252.

²⁵⁹ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Nurettin Elhüseyni (çev.), Alfa Tarih, 2013, s.46-196.

²⁶⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.103.

On altıncı yüzyılda Lübnan yerleşimleri değerlendirildiğinde coğrafya, nehirler, dağlar gibi jeomorfolojik unsurlarıyla ve kabile, mezhep farklılıkları gibi beşeri faktörleriyle nahiyelerin ayrımının sınırlarını çizmiştir. Demografik veriler ışığında nüfus içeriğinin heterojen olduğu görülmektedir. Nüfus dört ayrı toplumsal gruba ayrılmıştır. Göçebeler, köylüler, şehirliler ve devlet içinde görevli personel gibi ayrıcalıklı gruplardan oluşmaktaydı. İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerin birçok takipçisi ve bunların mezhepsel grupları mevcuttu. Bahsi geçen yüzyılda Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinler genellikle kendi mahalle ve köylerinde yaşamış olsa da herhangi bir zulüm görmedi. Sünni olmayan gruplar özellikle Dürziler daha az şanslıydı. Sık sık ayrımcılığa maruz kalarak coğrafi şartların çetin olduğu dağlara ve iç bölgelere göç etmek durumunda kaldılar. İnsanların yegâne farklılık noktası mezhepsel dağılım üzerine değildi. Aynı zamanda etnik bakımdan da çeşitli unsurları ihtiva etmekteydi. Araplar, Türkmenler, Çingeneler ülke topraklarında farklı zamanlarda yerleşen halklardı. Nüfus değişimlerinin istikrar göstermemesine rağmen bunlar belirli bir gerekçeyle açıklanamamaktadır. Yer yer nüfus miktarının azalmasına rağmen buna tezat olarak toplanan vergi miktarının arttığı görülmektedir. Dayanak gösterilebilecek gerekçe yasa ve düzende gevşeklik olmasından dolayı yeterli veri toplanamadığı yönündedir. Diğer bir ihtimal ise hane halklarının daha az vergi vermek için vergi memurlarını yanıltmasıdır.²⁶¹

5.7. Beyrut ve Kıyı Bölgesinin Demografik Yapısı

On altıncı yüzyılın son çeyreğinde Trablusşam limanının parlamasında yabancı gemilerden alınan verginin düşük olması belirleyiciydi. 1583'te Trablusşam limanı baharat ticaretinde Hıristiyan tacirlerin en sık uğradığı limandı. Ayrıca zeytinyağı ve pamuk ihracında önemli yere sahipti. Kuzeyindeki Lazkiye, Banyas, Cebele ve Tartus iskeleleri için merkezi üs vazifesi görmekteydi. Avrupa'nın gönderdiği yünlü ve ipekli dokumaların yanında kalay ve çelik gibi madenlere Lübnan'da üretilen ham ipek ve pamuk takasıyla aracılık ediyordu. Emîr Ma'noğlu Fahreddin'e himaye bedeli ödeyerek Sayda, Trablusşam ve İskenderun'da faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Ticari merkez buralara kaymıştı. Bu bölgenin dışında Basra Körfezi de ticaretin yoğun olduğu kıyıları göze çarpıyordu.²⁶²

²⁶¹ Bakhit, s.50-54, 93-94.

²⁶² Halil İncelik ve Donald Quataert, ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Halil Bertay (çev.), c. 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004 s.402-413.

Ancak istikrarı sürmeyen ticaretin geleneğın dışına çıkarak yeni yollara yönelmesi Dürzîleri ekonomik olarak vurdu. Limanlarının transit olma özelliğı zayıflayan Lübnan şehirlerinin İtalyan liman şehirleriyle ilişkisi azaldı. Trablus Akdeniz'deki eski istikrarından görece uzaklaştı. Şihâbîler, Dürzîleri yenerek Şam'ın güneyindeki Cebel Dürüz denilen yere kadar yayıldılar.²⁶³

Ticaret hacmindeki büyümenin cazibesıyla Beyrut nüfusu büyüme ivmesini korumuştur. Evliya Çelebi'nin 16. yüzyılın ortasındaki ziyaretinde 600 köy ile 8 nahiyeden müteşekkil kentin merkez kalesinin içinde 2600 konutun yer aldığı kaydedilmiştir.²⁶⁴ Tartışmalar Beyrut'taki cemaatlerin payları üzerinedir. Bölgenin karmaşıklığı ve nüfusunun sürekli dolaşım halinde olması Beyrut'un 16. ve 18. yüzyıl arasındaki egemen mezhebini tespit etmeyi güç hale getirmektedir. Limanının tam kapasite kullanılmadığı 17. yüzyılda tüccar Hıristiyan nüfus gruplarından birinin ekseri nüfus olduğu görüşünün dayanakları yetersiz görünmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'nın ilk yüzyılında iskânların da desteğıyle Sünni nüfusun fazla olduğu tahmin edilebilir. Öte yandan idareden daha fazla pay almak isteyen Sünni, Marunî ve Rum Ortodoks toplulukların çoğunluğu oluşturdukları yönünde yaygın söylemleri her daim canlı tutulmuştur.

Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı elini güçlendiren Ümit Burnu'nun keşfi öncesinde çatışmalar nedeniyle baharat ticareti gerilemişti. Diğer kentlerde olduğu gibi Beyrut'ta da Yeni keşfedilen deniz yollarının yansımaları iktisadi gerilemeyi hissettiriyordu. Beyrut ve İskenderiye'den mal alan Venedik 1496-1502 arasında ithalatını 3/4'e yakın düşürmüştü. Beyrut iskelesinden ham ipek ve baharat nakleden Venedikliler için bu durum oldukça mühimdi. Nitekim bu ticaret Levant'ta azımsanmayacak sayı olan 4.000'e ulaşan Venedik kolonisi ailenin iş kaynağıydı. Suriye'nin jeopolitik öneminin azalmasına karşın halen baharat aktarımının yarısının burayı dışarıda bırakmaması büyük bir pazar olmasıyla ilintiliydi.²⁶⁵ Akdeniz kıyılarında durgunluk yaşayan baharat ticareti 1550'lerden sonra tekrar canlılık kazanmaya başlayınca Mısır'ın liman kentleriyle karşı kıyıda yer alan Beyrut ve Şam arasında ticari hacmin artması refahı yükseltti. Halep'in kuzeydeki yerleşimlerle karayolu ticaretinin artması ve inci gibi lüks mal ticaretinin Hürmüz üzerinden Halep'in Limanı Trablus'a

²⁶³ Harris, *Levant: bir kültürler mozaiğı*, s.125-126.

²⁶⁴ Davut Dursun, "Beyrut" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.6, 1992, s.81-84.

²⁶⁵ İnalçık ve Quataert, s.402-413 .

yönelmesi güney limanlarının ticaretini baltaladı. 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Trablus-Venedik baharat ticareti 1620'lere kadar canlılığını korudu.²⁶⁶

Belli dönemlerde tacirlik ve Fransız konsolosluğu yapan Chevalier d'Arvieux 1660'ta Beyrut'u ziyaretinde şehrin pis ve sokaklarının dar olduğunu belirterek yoğun ticaret sebebiyle şehrin kalabalık olduğunu ifade ediyor. Rum Ortodoksların şehrin en kalabalık inanç grubu olduğunu vurgulamasından Marunîlerin daha az sayıda oldukları yargısına ulaşılabilir.²⁶⁷ Marunîler, bugün olduğu gibi Beyrut'un doğusu ve kuzeydoğusunda yerleşik şekilde yaşamlarını sürdürdü. Sünniler 17. yüzyılda merkezi yönetimin desteğiyle ayrıcalıklı ve avantajlı konumlarını muhafaza ettiler. Ancak Şiilerle birlikte sayıca Hıristiyanları yakalayamadılar. Güney Lübnan ve Ba'lbek'te yerleşen Şiilerin Sünniler kadar gücü yoktu.²⁶⁸

Lübnan topraklarını 1649 yılının ocak ayı ziyaretinde izlenimlerini belirten Evliya Çelebi, Şam çevresindeki bazı kırsal alanları Dürzî memleketi şeklinde belirterek bölgenin çetrefilli demografisini "72 mezhepsiz sapık inanç" olarak vurgular. Kuzeydeki son derece hareketli Trablusşam ve varoşlarında 600 hane bulunmaktadır.

Bekaa Vadisi'yle buraya bakan Lübnan Dağı'nın eteklerinde sayıları 100-300 arasında haneden oluşan birçok köy yer almakta Müslümanlar yer yer Dürzîlerle birlikte yaşamaktadır. Lübnan Dağı'nın Beyrut'a bakan batı yamaçlarında durum biraz daha farklıdır. Buralarda Müslümanlar yerini Dürzîlerin ağırlıkta olduğu Timânî, Yezîdî (İnanç şekli), Mervanî (Kürt Aşiret) ve Nusayri grubu üyelerinin de yer aldığı nüfusa bırakır.

Ülkenin güneyinde üç mahalle ve 300 haneyi içeren Sûr şehri büyük bir kale ve limana sahiptir. Cami ve kiliseyi barındırması karma karakterini gösterir. Bugünkü Lübnan'ın en güneyi (Safed sınırı) Dürzîlerin kontrolündedir. Diğer köylere göre nispeten daha kalabalık diyebileceğimiz 1.000 haneden oluşur.²⁶⁹

²⁶⁶ Biray Kolluoğlu, Meltem Toksöz ve Neyyir Berktaş, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.36-37.

²⁶⁷ Philip Mansel, *Levant: Akdeniz'de ihtişam ve felaketler*, Nigar Nigar Alemdar (çev.), İstanbul: Everest yayınları, 2011, s.126-127.

²⁶⁸ Acar, s.7.

²⁶⁹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (çev.), Cilt. 3, Sayı. 1, İstanbul: YKY, 2006, s.117-140.

Lübnan'ın güneydeki önemli kıyı kentlerinden olan Sayda ise Fransa'nın bölgede etkisinin sürekli artmasından yararlanarak 1675-1750 arasında önemli ipek ihraç limanı özelliğine kavuştu.²⁷⁰ 16. yüzyılın sonundaki 2.500-3.000 olan nüfusunu 17. yüzyılın ortasında 6.000-7.000'e çıkardı. 17. yüzyılın sonunda şehir nüfusu adeta patlama yaşayarak 9.000-11.000'e ulaştı.²⁷¹ Büyüme hızı bir hayli fazla olsa da Suriye bölgesi için küçük sayılabilecek nüfusa sahipti. 1683 yılında bölgenin en büyük şehri Halep 115 bin nüfusu sınırlarında tutuyordu.²⁷²

On yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde kıyıları için baş edilemeyen problem haline gelen Kürt ve Bedevi yağmaları Trablusşam ve Sayda kıyılarını kullanılamaz duruma sokmuştu. Aynı yüzyılın son çeyreğinde Lübnan Dağları gelişmeye devam etti. Kuzeydeki salgınlar ve saldırılar mal ticaretini güneye çevirerek Sayda ve çevresi için fırsat ortaya çıkardı. Elbette kaybeden Trablusşam ekonomisiydi. Yerel humma olarak da geçen sıtma (malarya) Trablusşam'dan başlayarak İskenderun'a kadar yayılmış Doğu Akdeniz'i esir almıştı. Bazı yıllarda nüfusun çoğu bu hastalığa tutulmuştur. Trablusşam halkının 2/3'si 1709 yılında sıtmaya yakalanarak yıllar sürecektir şekilde boğuşmuştur. 1757'de Trablusşam'da olduğu gibi pek çok kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Hatta dağlara kaçış hastalıktan korunmanın çözümü olarak görülmüştür. Suriye topraklarında görülen hastalıklar oldukça çeşitlidir. Tifüs 1758'de ortalığı kırıp geçirmiştir. Aynı yüzyılda Trablusşam ve Halep'te tifo görülmüştür. Sık rastlanan bu hastalıklar istisnai olarak öldürüyordu. Kronik hale gelen veba salgınları yer yer sıçradığı yerlerin nüfusunun önemli kısmını yok ederek halkı dehşete düşürmüştür. Bunlardan biri Fransız Sayda konsolosunun raporudur. Konsolosa göre 1760 veba salgınında Sayda nüfusunun 1/3'i yok olmuştur. Konsolosun verdiği sayıların zamanla bağışıklık kazanmadan dolayı abartılı olabilebileceğine dair iddialar mevcuttur. 1785'te Suriye'ye giren veba Cezzar Ahmed Paşa'nın yanlış politikalarıyla halkın yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Hastalığın yayılmasını kolaylaştıran şiddetli bir açlıkla karşılaşılırlar. Hastalık hali vakti yerinde olanları etkilememiştir.²⁷³

²⁷⁰ Faroqhi vd. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.634.

²⁷¹ Abdul-Karim Rafeq, Peter Sluglett, ve Stefan Weber, ed., *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman rule: essays in honour of Abdul Karim Rafeq*, The Ottoman Empire and its heritage : politics, society and economy, v. 43, Leiden ; Boston: Brill, 2010, s.184.

²⁷² Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.126.

²⁷³ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Serap Yılmaz (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.17-33.

Akdeniz limanlarındaki tacirler 18. yüzyıl boyunca çatışmalar nedeniyle ticaretten çok az yarar gördü. Osmanlı Devleti, reayası için düzen ve adaletin gereklerini tam anlamıyla yerine getiremedi. 1783 nüfusu için Volney, Trablus ve Sayda'yı 5'er bin, Beyrut'u 6 bin olarak tahmin etmiştir. 16. yüzyıla göre Trablus büyümemiş aksine küçülmüştü. Diğer yerler ise nüfusun duraklama dönemine girdiğini desteklercesine çok az büyümüştür. Nüfusun çok az büyümesinde arazi sahiplerinin yeni vergi yüklerinden dolayı dut ağacı dikmemesinin tesiri büyüktü. Beyrut'un diğer yerleşimlere göre daha az keyfi vergi uygulamalarına maruz kalmasının olumlu atmosferinde yetiştirilen dutlarının taze olması nüfusa artış olarak yansımıştı. Mutedil iklimi sayesinde yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği artarak genişleyecekti. 19. yüzyılın başında meyve, zeytin, ipek böceği yetiştiriciliği gibi pek çok tarımsal faaliyetlerin güvencesiyle Beyrut, Sayda'yı geride bıraktı.²⁷⁴

1808 yılına ulaşıldığında Beyrut'un nüfusu hızla artarak ulaştığı 7.000 kişiyle Sayda ile aradaki sayısal farkı açmaya başladı. Üstelik liman avantajıyla Şam'ın dünyaya açılan kapısı haline gelmişti. Ticaret güçlü ailelerin elindeydi. Güç paylaşımı mezhepler arasında ölçüsüz dağılmaktaydı. Kazinler ve Şihâbiler gibi köklü Marunî aileler ticarete önemli pay sahipleriydi. Bu durum Avrupalılar ile dini ortaklığın ticaretteki yansımaysıydı. Diğer inanç grupları da artan refahtan değişen oranda yararlanıyordu. Ortodoks, Müslüman ve Katolik birçok aile de nüfuz sahiplerindendi. Geçmişte olduğu gibi Şiiilerin payları düşüktü.

5.7.1. Mısır İşgaliyle Değişen Beyrut

Lübnan topraklarını 1832'de ele geçiren Mehmet Ali Paşa, toplumsal teraziye sarsmış olmasına karşın şehircilik anlamında Beyrut'ta olumlu izler bırakmıştır. Lübnan'daki icraatları göz önünde tutulduğunda modern İskenderiye'nin kurucusu **Kavalalı Mehmet Ali Paşa aynı zamanda modern Beyrut'un da kurucu mimarı olmuştur**. İşgal ettikleri Beyrut suların içinde, dar sokaklı ve pislik içindeyken dokuz yıl sonra orayı terk ettiğinde modern çehreye bürünmüştü. Değişen dokusu 16. yüzyıldaki Müslüman Beyrut şehrinin 19. yüzyılın ilk yarısında Hıristiyan göçmenler tarafından tercih edilmesinde görünür sebeplerdendi.²⁷⁵ Beyrut çok fonksiyonlu yapısıyla iç kesimlerden çektiği nüfusla Doğu Akdeniz'in iki büyük limanından biri haline geldi. Mehmet Ali Paşa döneminde askeri depo olması ve İngilizlerin

²⁷⁴ Harris, *Lebanon*, s.127-128.

²⁷⁵ Mansel, s.126-129.

ithalat mallarının çevre bölgelere taşındığı bölge halini alması şehrin transit kent olma vasfını artırmıştı.²⁷⁶

Öte yandan 19. yüzyılda Beyrut gibi Doğu Akdeniz liman kentlerinin dönüşümü, bağlı olduğu devletin zayıflığına dayanıyordu. Osmanlı üzerindeki İngiliz dayatması tüccar sınıfının kıyı kentlerinde güçlenmesini sağlamıştı. 1838'de ticaretin kurallarının tacirlerin işini zorlaştıran bürokratik engellerden arındırılmasıyla Beyrut'ta canlılık arttı. Yeni kurulan mahkemelerle iş anlaşmazlıklarının çözümünün bulunması ticaretin güvenceye kavuşmasını sağlayarak nüfus artışının hız kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Ticari garantiler sağlayan sözleşmelerle döneminin birçok kentinden önde olduğunu göstermiştir. Sayda'nın ve Akka'nın çatışmalara sahne olması Beyrut'a tacirleri çekmişti. Zira nüfusun 20. yüzyıl kentlerine benzer şekilde artış göstermesine neden oldu. 1845'te Marsilya'dan başlayan ilk düzenli vapur hizmetlerinin bir durağı da Beyrut olmuştur. Buharlı gemiler üretim yapısının değişmesini de beraberinde getirmiş tarımsal üretim kırsaldan limanlara taşınmıştır. Değişen ticari alışkanlıklar iç kesimlerdeki kentlerin üstünlüğünün kıyılara kaymasına neden olmuştur. Gelişen Avrupa sanayisinin hammadde ihtiyaçları da bu hareketin hızlanmasını perçinlemiştir.²⁷⁷

Daha önce Marsilya'dan gelen malların iç bölgelere nakledildiği limanlar İskenderun, Sayda ve Trablusşam iken 19. yüzyılla birlikte Beyrut Limanı Fransa'ya sağlanan kapitülasyonların ortaya çıkardığı serbestlik ve gümrük vergisi muafiyeti sayesinde gelişmiştir. 19. yüzyılın ortalarında Akdeniz kıyısında yer alan diğer liman kentleri olan güneydeki Sayda ve kuzeydeki Trablusşam 1830'larda canlılığını yitirmeye başlamış Beyrut'un etki alanına girmişlerdir. Nüfuslarındaki durgunluk ve yabancı cemaatlerin sayılarının düşmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Beyrut Limanı'nın dezavantajı nüfusunun İskenderun ve İzmir'e göre düşük olmasından dolayı büyük bir liman özelliği kazanamamasıdır. Buna rağmen jeopolitik özellikleriyle Şam'ı hinterlandına almayı başarmıştır.²⁷⁸ Tüm bu gelişmeler Beyrut şehrinin sık sık salgın hastalıklar tarafından çevrelenmesi ve karantina tedbirlerinin işlevsel hale getirilmesine neden olmaktadır. Yine

²⁷⁶ Y. Eyüp Özveren, ed. *Doğu Akdeniz'de liman kentleri: 1800-1914*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları Türkiye araştırmaları 9, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.79.

²⁷⁷ Kolluoğlu, Toksöz ve Berktaş, s.20-21, 97 .

²⁷⁸ Özveren, s.78-80.

bunlardan biri yaşanırken şehrin güç durumunu fırsata çevirmek isteyen Amerikan Sağlık Misyonu ölümlerle mücadele görünümünde misyonerlik faaliyetlerine girişmiştir.²⁷⁹

Tüm mücadelelere karşın önü alınamayan kolera salgınına karşı 1830'larda karantina uygulanırken 1900'lere gelindiğinde halen bu uygulama devam etmekteydi. Hıristiyan ve Müslüman temsilcilerin 1830'ların başında yarı yarıya olduğu Beyrut Meclisi nüfusun yansımaydı. Nitekim Fransız konsolosuna göre 1846'da şehirde Müslüman ve Hıristiyan nüfus aşağı yukarı dengede idi. 9.000 Müslümana karşılık aynı sayıda Hıristiyan'ın yanı sıra 850 Dürzî ve 250 Yahudi mevcuttu. Şehirleşme dolayısıyla nüfus Lübnan Dağı'ndan gelen Ortodoks ve Katoliklerle hızla artmakta şehri inşa için çevre limanlardan sürekli inşaat malzemesi sevkiyatı yapılmaktaydı. Amerikan ve diğer Batılı ülkelerin misyoner okullarının sayısının artması da şehirleşmeye katkıda bulunmaktaydı.²⁸⁰

Hızla şehirleşen Beyrut, Şam'ın önemli limanı olmanın avantajıyla 1827-1862 yılları arasında üzerinden geçen malların değerini % 800 oranında artırdı. Değerlenen gayrimenkul ve menkul değerler göçlerin hem nedeni hem de sonucuydu. İş imkânlarının çeşitlenmesi 1830'daki 6.000 olan nüfusu 1860'ta 25.000-50.000 arasında bir sayıya ulaştırdı. (Aynı yıllarda Şam'ın nüfusu 120.000'e ulaşmıştı.) 1840-1860 arasında Hıristiyan nüfus üç kat artmış toplam nüfusun yarısı haline gelerek ekonomik güçlerini nüfusla desteklemişlerdir. Ham ipek temel satış ürünü olarak ticaret hacminin dörtte birine sahipti. İpekle uğraşan birçok önde gelen aile Beyrut'u merkez olarak seçmişti. Buna rağmen ihracatta Lübnan Dağı'nın azımsanmayacak katkısı devam etmekteydi.²⁸¹ Ticarete görünürlüğü artan Marunîlerin katkısı büyüktü. Zira Beyrut'a yerleşen Marunîler vergi avantajı nedeniyle Mutasarrıflık'taki ikametlerini koruyorlardı. Böylece alışverişlerde belirleyici oluyorlardı. Dolayısıyla diğer grupların tepkisi yükseliyordu. İlerleyen yıllarda Hıristiyanların Beyrut'ta sayısı arttıkça gerginlikler de arttı.

Beyrut'taki sayısal değişim Müslüman-Hıristiyan güç dengesini değiştiren tek faktör değildi. Bunun yanı sıra 19. yüzyılın ikinci yarısında yurtdışından gelen dövizlerin Beyrut Limanı ve çevresinde bilhassa Hıristiyanlar arasında yeni zengin sınıfın ortaya çıkmasına sebep olması dolayısıyla iyi eğitilmiş ve Avrupa dillerini iyi kullanan aydın kesim belirlemeye

²⁷⁹ İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar ve Osman Doğan, ed. *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, s.179-182.

²⁸⁰ Mansel, s.130-134.

²⁸¹ Fawwâz Târâbulî, *A history of modern Lebanon*, London ; Ann Arbor, MI: Pluto, 2007, s.22.

başlamıştır. Müslüman gruplar Hıristiyan grupların yükselişine yanıt vermekte yetersiz kalmıştır.²⁸² Şehre gelenlerin hepsi ekonomik başarı hikâyeleri üretecek kadar şanslı olmadı. Bir kısmı şehrin görünmeyen yüzünde göçlerle genişleyen kırsal bölgelerin sefaletinin taşındığı sokaklar oluşturdu.²⁸³

İpek üretiminin 1840-1860 arasında Beyrut'ta bir buçuk kat artmasıyla nüfusu 10.000 ile 40.000 arasında arttı. Avrupa'nın talep ettiği ürünlere yetişmeye çalışan fabrika sayısı artmıştı. 1860'larda 5-6 fabrika ve bir banka vardı. Nüfusun hızla ve plansızca yerleşmesi çeşitli altyapı sorunlarıyla ağır bedeller ödetmekteydi. 1865'te Beyrut'ta ishalle başlayıp koleraya dönüşen hastalık hızlı şekilde yayıldı. Binlerce kişinin hayatına mal oldu. Alçak ve bataklık araziler yayılması için uygun sahalardı. Gemilerle yolculuk edenlerle çevre bölgelere yayılarak Sayda, Şam ve çevre kentlere kadar ulaştı. Müslüman hacılar hastalığın yayılmasında taşıyıcı role sahiplerdi. Dolayısıyla Müslümanlar arasında yayılması görece kolaydır. Ölüm oranları salgınlara karşı gereken önlemi almayan Müslümanlar arasında daha yaygındı. Muhtemelen ekonomi ve eğitim hususunda zayıf olan Müslümanların Avrupa'dan tedavi ilacı almasının Hıristiyanlara göre daha zor olması etkili sebeplerdendi. Dezavantajlı gruplar dışında hekime görünmeyi zaruri görmeyen zenginler arasında bile ölümler görülmekteydi. Kayıpları anlamak açısından Sûr'un 3.600 olan nüfusunun 75'i, 42 köyünde yaşayan 15.648 kişinin 428'i hayatını kaybetti. Diğer yerleşimlerden 13.480 nüfusa sahip Sayda'da 441, Beyrut'ta yaşayan 80.000 kişiden 1.200'ü, Trablus'ta 1.577 kişi yaşamını yitirdi. Salgın genellikle kıyılarla sınırlı kaldı. Zira Lübnan dağlarını aşıp doğu kesimi olan içlere ilerleyemedi.²⁸⁴

²⁸² Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.84.

²⁸³ Braudel, s.90-97.

²⁸⁴ Issawi, 48-54.

Tablo 8 H.1288/1871 Yılı Lübnan Yerleşimlerinin Hane Sayısı

--	Suriye Vilâyeti										Genel Toplam
	Beyrut Sancağı			Şam Sancağı				Trablusşam Sancağı		--	
Cemaat/Hane	Beyrut Beldesi	Sayda Kazâsı	Sûr Kazâsı	Hasbeya Kazâsı	Ba' Ibek Kazâsı	Raşeya Kazâsı	Bekân'l-aziz Kazâsı (Batı Beka)	Trablus Kazâsı	Akkar Kazâsı	Oran %	
Sünni	1790	1084	29	37	59	--	--	1947	--	13,46	4.946
Şia	--	100	300	--	53	--	--	--	--	1,23	453
Rum Ortodoks	2000	56	12	100	2	384	--	79	--	7,16	2.633
Rum Katolik	500	129	155	8	63	--	--	--	--	2,33	855
Marunî	500	179	9	30	3	--	--	100	--	2,23	821
Latin/Kıpti	10/1	--	--	--	--	--	--	--	--	0,03	11
Kadim Ermeni /Katolik Ermeni	8/6	--	--	--	--	--	--	/1	--	0,03	15
Protestan	--	4	--	10	--	3	--	1	--	0,05	18
Yahudi	60	95	--	--	--	--	--	10	--	0,45	165
Dürzî	--	--	--	80	--	373	--	--	--	1,23	453
Süryani/ Süryani Katolik	10/10	--	--	--	--	79	--	--	--	0,27	99
Kentli Müslüman	1790	1184	329	117	112	373	--	1947	--	55,9	5.852
Kentli Gayrimüslim	3105	463	176	148	68	466	--	191	--	44,1	4.617
Kentli Toplam	4895	1647	505	265	180	839	--	2138	--	100	10.469
Köylü Müslüman	--	4315	4463	319	2658	99	1473	1364	2062	63,73	16.753
Köylü Gayrimüslim	--	1624	686	801	1593	464	1001	540	2825	36,27	9.534
Köylü Toplam	--	5939	5149	1120	4251	563	2474	1904	4887	100	26.287
Toplam Hane	4895	7586	5654	1385	4431	1402	2474	4042	4887	100	36.756

Kaynak: Suriye Vilâyeti Salnâmesi 1288 H. (1871-1872 M.) s.18-179

Geçmiş yüzyıllardaki kısıtlı nüfus verilerinden sonra 1871 yılında sayımı yapılan hane kaydına göre Müslüman oranının yaklaşık % 61 ile Gayrimüslimlere göre daha yüksek olduğu buna karşın Beyrut'ta durumun tersi yönde olduğu görülür. Beyrut'ta son yıllarda artan Hıristiyan nüfusun etkisi olarak yorumlanabilir. Kabaca Beyrut'ta hanede yaşayan birey sayısını 5-7 kişi arasında varsayarsak 25 bin ila 35 bin kişi olduğu savunulabilir. Lübnan'ın tabloda belirtilen yerleşimlerinin toplam nüfusunun 175-245 bin arasında değiştiği varsayılabilir. Ancak unutulmaması gereken Müslüman ve Hıristiyanların doğum oranlarının

farklılığı sebebiyle hanedeki birey sayısının farklılık gösterebileceğidir. Tüm mezheplerin gerçekçi oranlarına ulaşmak da mümkün görünmemektedir. Çünkü bazı mezhepsel gruplar her bölgede isimleriyle kaydedilmemiştir. Örneğin Şii ve Dürzî nüfusun kendi gruplarında kaydedilmemiş olmasından hareketle Osmanlı'nın bu mezhepleri Sünniliğin içinde kabul ettiği anlaşılabilir. (Tablo 8)

Beyrut'un 19. Yüzyılın parlayan merkezi olmasına karşın şehrin kapasitesini kullanmasının önünde engeller vardı. Bakımsız Beyrut-Şam karayolu hattının kullanılamaz halde olması ticaretin ilerlemesinin önünü tıkıyordu. 1860 öncesinde hayvanlar kullanılarak ulaşım 3-4 güne çıkabilirken bu yıldan sonra Fransız firmanın emeğiyle yapılan 110 kilometrelik yolun kolaylığıyla 13 saate kadar düştü. Çevrenin en kullanışlı yolu sayesinde taşımacılık arttı Beyrut'un refah seviyesi yükseldi. Artan kapasiteyle gayrimüslimler liman ticaretini ellerinde tutmaya devam ettiler. Tabîki Hıristiyan olmalarının Avrupa'yla kolay bağlantı kurmalarını sağladığı gerçektir. Şam'da ise hâkim dini grup aynı değildi. 18. yüzyılın sonunda yabancılara uygulanan boykotla Müslüman tacirlerin gücü artmıştı. 1871 senesinde Beyrut'ta 5 İngiliz firması varken Şam yerli firmaların kontrolündeydi. Lübnan'da Müslüman tacirler iç ticarete aktif görev yürütürlerken Hıristiyanlar dış ticareti yönlendirmede başarı sağladılar. Zira Batı'yla olan sıkı bağlarını arkalarına alarak 18. yüzyıl sonunda Suriye limanlarının İmparatorluğun deniz ticaretinin 1/4'ini yürütmesinde etkili oldular.²⁸⁵

Diğer taraftan Osmanlı'da sağlıklı yürütülemeyen nüfus sayımlarında askerlik çağındaki erkeklerin kaydı tutulmaya devam edilmiştir. Beyrut sancağında 1880 yılında 18-50 yaş arasında Müslüman erkekler 31.000, Ortodoks Rumlar 6.000, Marunîler 4.500 ve Rum Katolikler 2.500, Trablus'ta Müslümanlar 35.000, Ortodoks Rumlar 13.000, Marunîler 5.000 olarak kaydedilmiştir. Beyrut'a yerleşen Marunîlerin adres kayıtlarını Lübnan Dağı'nda tuttuğu göz önünde bulundurulursa bu verilere şerh düşülebilir. Bu yüzden nüfus kayıtlarının kesinlik içerdiğini söylemek güçtür.

Zira Osmanlı bürokrasisi Çarlık Rusya ile kıyaslanamayacak kadar eksik yöntemlerle çalışıyordu. Ahaliden doğru bilgi almak ise çok zordu. Vergi ve angarya gibi yükümlülüklerden kurtulmak için her cemaat, her köy ve mahalle bireylerinin kaydını eksik gösteriyordu. 19. yüzyılda bölgede şehirleşmenin toplandığı tipik merkez 150 bin nüfusla

²⁸⁵ Faroqhi vd. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.857-969.

Beyrut'tu. Kuzeyindeki Şam ise 250 bin nüfusa sahipti. İnançlar arasında Sünni-Şii ayrımı devam etmesine karşın Şiiler mezhep veya millet statüsüne sahip olmadıkları için sayımlarda ayrı kalemde belirtilmedi. Dürzîler ve Nusayriler için de aynı durum geçerliydi.²⁸⁶ İnanç grupları için ayrı kayıtlar açıklanmaması tercih meselesiyken nüfus sayımında sık karşılaşılan hatalar da yok değildi. Bazı kişiler iki kez kayıt altına alınıyordu. Lübnan'da özellikle kuzeyde olmak üzere az sayıda görülen göçebe aşiretlerin sayılmasında aşiret liderlerinin verdiği bilgilere güvenilmesi gerekmekteydi. Müslümanların genelde kırsal alanlarda yerleşmesi tutanak altına alınmasını engellerken gayrimüslimlerin önemli ticaret merkezlerinde toplanmaları daha az kayıpla kayıt altına alınmalarını sağlıyordu. Eksik sayımlarının payı günümüz araştırmacıları tarafından % 8 olarak belirtilmektedir.²⁸⁷

Tablo 9 1881/1882 Yılı Lübnan'ın Nüfus Tablosu

--	Suriye Vilâyeti										Oran %	Genel Toplam
	Beyrut Sancağı				Trablusşam Sancağı		Şam Sancağı					
Cemaat	Beyrut Merkez Kazâ	Sayda Kazâsı	Sûr Kazâsı	Merc-i uyun Kazâsı	Trablus Merkez Kazâ	Akkar Kazâsı	Hasbeya Kazâsı	Raşeya Kazâsı	Ba' İbek Kazâsı	Bekaa Kazâsı		
Müslüman	22662	33785	21717	12888	32530	12538	5743	3528	13006	12632	65,54	171.029
Katolik	14505	5066	4010	1791	3525	4885	890	590	3946	5242	17,03	44.450
Rum	13294	142	302	3728	7757	7919	2979	1652	1222	2411	15,87	41.412
Yahudi	1197	574	107	--	63	--	12	22	--	--	0,72	1.868
Protestan	342	146	--	867	38	3	314	--	--	7	0,70	1.824
Latin	242	37	1	--	13	--	--	--	--	--	0,11	293
Ermeni	86	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,03	86
Toplam	52.328	39.756	26.137	19.274	43.926	25.345	9.938	5.792	18.174	20.292	100	260.962

Kaynak: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, s.270-284

Lübnan Dağı'nın dışarıda bırakıldığı nüfus kayıtlarının daha güvenilir kabul edilebileceği 1881/1882 nüfus cetvelinde Müslümanlar yaklaşık % 65 ile çoğunluğa sahip olup Beyrut'ta ise ağırlığı % 52 ile Hıristiyan unsurlara bırakmıştır. (Tablo 9)

²⁸⁶ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları* 4, sy 4 (1984), s.101-102

²⁸⁷ Abdülkadir Gül, "Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri ve Bize Sundukları", *Akra Edebiyat ve Kültür Sanat Dergisi* 3, sy 7 (01 Eylül 2015), s.5-6.

Nüfus verileri Courbage ve Fargues tespitlerinde belirttiği Mutasarrıflık zamanında Sünnilerin Beyrut'ta en büyük cemaati oluşturduğu din olarak ise Hıristiyanların nüfusun üçte ikisinden azını oluşturduğu tespitini kısmen desteklemektedir.²⁸⁸ Osmanlı kayıtları da göz önünde tutularak Mutasarrıflıktan gelip kayıtlara dâhil olmayan Hıristiyanların bulunduğu varsayılırsa oransal tahminin gerçeğe yakın olduğu söylenebilir. Unutulmaması gereken bir diğer husus Beyrut'a gelerek geçici süre kalan daha sonra yurtdışının yolunu tutan kitlelerin hesap yapmayı zorlaştırmasıdır. Zira bu sayılar sürekli tırmandı. Yeni hayat umuduyla gelen binlerce kişi gemilerle farklı ülkelere yol almaktaydı.

5.7.2. Misyonerlik Faaliyetlerinin Hızlanması

Göçlerde misyonerler aracılığıyla kurulan dış bağlantılar kolaylaştırıcı amaç üstlenmiştir. Fransızların 17. yüzyıl sonundan beri Katolikliği, İngilizlerin 19. yüzyılda Protestanlığı yayma faaliyetleri, Rusya'nın Ortodoks cemaat oluşturma çabaları ve Amerikalıların okullar aracılığıyla misyonerlik faaliyetleri İmparatorluk sınırlarında var olan çalışmaları çeşitli hale getirmişti.²⁸⁹

Misyonerler Müslüman gruplar üzerinde başarılı olamaları da asıl etkinlik sahası ve başarılı olduğu gruplar Hıristiyanlardı. Misyonerler yalnızca din değiştirme ile sınırlı kalmayıp Hıristiyan mezhepleri arasında geçişte başarı sağlıyordu. Fransız misyonerler uyguladıkları kampanyalarla Prusya-Fransa savaşına 15 bin Marunî gönüllü bulunmasını sağlarken 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında hiç bir gönüllü kampanyasının görülmemesi misyonerlerin ulaşabilecekleri gücü gösteriyor. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı, güçlü devletin özgüveniyle misyoner faaliyetini hoş görürken 19. yüzyılda mesafeli durmuştur. Açılan misyoner okullarına yerli Müslümanların tepkileri ve devletin örtülü politikaları nedeniyle Müslümanlar tarafından tercih edilmemiştir.²⁹⁰

Yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında bu denli etkiye sahip olması dini ortaklığın gücünü oldukça iyi kullanmasından ileri geliyordu. Osmanlı'nın yetersiz eğitim kurumlarının boşluğunu kullanarak Beyrut içinde okul kurmaktaydılar. Modern eğitim 19. yüzyılın başlarında Protestan misyonerlerin faaliyetleriyle geldi. 1930'larda artan faaliyetleri Mısır

²⁸⁸ Youssef Courbage ve Philippe Fargues, "La population du Liban", *Population (French Edition)* 29, sy 6 (Kasım 1974), s.18.

²⁸⁹ Ortaylı, s.103-104.

²⁹⁰ Baktıaya, s.140.

işgali döneminde Batı'dan destek almak isteyen İbrahim Paşa'nın misyoner okullarına göz yummasıyla ileri boyuta geçti. Manda döneminde Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecek Suriye Protestan Koleji Osmanlı'da alışılmışın dışında eğitimiyle bağımsız ve seküler Arap devleti fikrinin yayılış noktalarından biri oldu.²⁹¹

Tanzimat öncesinde vakıfların eğitim faaliyetlerini yürütmesinden dolayı devlet eğitim konusunda kendini görevli görmedi. Yabancıların eğitim yoluyla Lübnan topraklarında kuvvet kazandıklarını görmesi 1869'da tüm erkeklerlere eğitimi zorunlu kılarak her köye en az bir okul yapımını gerekli hale getirdi.²⁹²

Beyrut'ta 1860'a göre müthiş şekilde tırmanan okul sayısı 1869'da 23'ten 75'e yükselmişti. Nüfusun % 6'sının eğitim gördüğü yerleşmede eğitim görenlerin yaklaşık % 84'ü Hıristiyanlardı. Anlaşılacağı üzere Müslümanların eğitim oranları nüfus oranlarına göre son derece düşük düzeydeydi.²⁹³

Nitekim gayrimüslimlerin eğitim sayesinde fen ve sosyal bilimlerde Müslümanlara göre daha başarılı olmaları yerel makamlarda önemli yerleri tutmalarında pay sahibiydi. İslâm mekteplerinin kalitesiz eğitimi mezunlarının istihdam edilmesi için yeterli değildi. 'Hüsnü terbiye' ilkesine göre eğitimi sürdüren geleneksel yapıdaki Osmanlı eğitim kurumları otoriteye itaati önceliyordu. Sonuç olarak 1860 Şam Hadiseleri gibi karmaşaların kaynağı Müslümanların kamu kurumlarında yeterli payı alamamalarıydı.²⁹⁴

Osmanlı, yabancı okullara karşı devlet okullarını yaygınlaştırmaya çalışsa da hızla yaygınlaşan misyoner okullarıyla yarışacak yatırımları yapamıyordu. Protestanlar, Dürzî bölgeleri ve karma yerleşimlerde, Katolik Rumlar ve Marunîler kendi kiliselerinin öncülüğünde okullarını kurarken İtalyan, Fransız ve Ortodoks Ruslar kendi mezhep gruplarına yatırım yaptılar. Osmanlı desteğinde gelişen Sünni Müslüman okulları zayıf ekonomiye paralel şekilde sayıca azınlıkta kaldı.²⁹⁵

²⁹¹ Ulrike Freitag, Butrus Abu-Manneh ve Ertuğrul Boynukalın, "Tâlim ve Terbiye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.39, 2010, s.517-532.

²⁹² Rafeq, Sluglett ve Weber, s.130-131.

²⁹³ Issawi, s.54.

²⁹⁴ Selçuk Akşin Somel, "Şam'da Eğitim Sorunu ve Tanzimat'ın Suriye'de Geçerli Kılınması Meselesi (1861)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sy 8 (2009), s.110-115.

²⁹⁵ Harris, *Lebanon*, s.169.

Sünnilik dışındaki Şii cemaatler Osmanlı otoritelerince meşru kabul edilmediği için resmi belgelerde 'cehalet' içindeki gruplar olarak kaydedildi. İdarecilerce eğitim alanında desteklenmeyen Şiilere, Protestanlar misyoner okullarıyla yatırım yapmaya başlayınca Osmanlı, Şii okullarını desteklemeye başladı.²⁹⁶

Ancak birçok Şii devlete güvenmediği için çocuklarını şehir merkezlerindeki ortaöğretim okullarına göndermedi. Örneğin Cebel Amil gibi Şiilerin toplandığı yerleşimlerde pek çok aile çocuklarını Şiilerin kutsal kenti Necef'e göndermek için tarla ve hayvanlarını elden çıkarıyorlardı. Şiilerin eğitiminde değişim yaşansa da Şii bölgelerinde misyoner okulları olmadığı için Şiiler eğitim düzeyinde geride kalmaya devam etti.²⁹⁷ Dürzîlerin eğitim kurumları çok fazla olmasına karşın genellikle dini eğitim veren kurumlardan oluşmaktaydı.

Sayıca azınlıkta kalan Protestanlar 1850'de millet statüsüne sahip olarak okullarını yaygınlaştırmada rahatlığa kavuşmuşlardır. Arkalarındaki dış desteğin sayesinde nüfuslarının çok üzerinde nüfuza sahip oldular. Osmanlı topraklarında en fazla misyoner etkisinin görüldüğü topraklar Beyrut'taydı. 19. Yüzyılın sonlarında Müslüman-gayrimüslim arasındaki eğitim farkı belirgin şekilde açılmıştı. Beyrut vilâyetinde her bin Müslümana 28 öğrenci düşerken aynı hesapla gayrimüslimlere 205 öğrenci düşüyordu. Beyrut'taki Müslümanların eğitim düzeyi Suriye'dekilerin altında seyrediyordu.²⁹⁸

İktidar makamlarında 19. yüzyılın sonlarında sözü geçen konumlara sahip olan eğitilmiş azınlıklar Batılı devletlerin ülkeye müdahalesi için kullanışlı araç haline geldiler. Batılı okullarda eğitim görenin cazibesi nedeniyle Islahat Fermanı sonrasında Müslüman öğrencileri de kendine çekmeye başlayan misyoner okullarından mezun olanlar yükseköğretimlerini Batı'da görüyorlardı. Dolayısıyla Batılı düşünceleri Lübnan'a taşıyorlardı. Osmanlı için pek çok açıdan tehdit olmaya başlayan Batılı kolejler, iktisadi, idari ve kültürel alanlarda Batılı düşüncenin yayılma merkezi haline gelmişti.²⁹⁹ Hıristiyanların eğitiminin nitelik ve nicelik olarak artması dışında 19. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut'ta nüfusları artmaktaydı.

²⁹⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839 - 1908): İslâmlaşma otokrasi ve disiplin*, 2. baskı, İletişim yayınları Araştırma inceleme dizisi, 1461 244 (İstanbul: İletişim, 2015), s.198-199.

²⁹⁷ Hussein M. Gharbieh, "Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Dinand Sayyid Musa al-Sadr", (Durham Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), s.104-105.

²⁹⁸ Bakıya, s.127-159.

²⁹⁹ Bernard Lewis, *Ortadoğu: iki bin yıllık Ortadoğu tarihi*, çev. Selen Y Kölay, 7. baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010, s.368-369.

Tablo 10 1893/1894-1897 Yılları Lübnan'ın Nüfus Tablosu

--	Beyrut Vilâyeti							Suriye Vilâyeti				--	--
--	--							--				--	--
--	Beyrut Sancağı					Trablus Sancağı		--				--	--
--	Beyrut Kazâsı		Sayda Kazâsı	Sûr Kazâsı	Merc-i uyun Kazâsı	Trablusşam Kazâsı	Akkar Kazâsı	Hasbeya Kazâsı	Ba' İbek Kazâsı	Raşeya Kazâsı	Bekaa Kazâsı	Oran %	Genel Toplam
Cemaat	Yerli	Yabancı											
Müslüman	2017 5	248 1	354 83	238 05	124 71	32918	129 51	775 0	142 80	381 7	144 48	65,63	180.579
Rum Ortodoks	1242 5	869	148	503	380 7	7848	811 0	333 6	112 0	206 5	256 3	18,55	42.794
Marunî	7129	284 9	300 1	224 9	753	3701	467 9	855	157 9	171	305 1	10,91	30.017
Katolik Rum	---	---	231 4	263 6	---	26	132	745	242 0	117	358 3	4,35	11.973
Katolik	3382	544	---	---	105 6	---	--	--	--	--	--	1,81	4.982
Yahudi	915	282	604	---	---	58	--	20	--	--	--	0,68	1.879
Protestan	252	90	116	123	783	41	9	324	--	25	7	0,64	1.770
Katolik Ermeni	306	49	4	---	---	13	--	--	--	--	--	0,14	372
Latin	200	45	37	---	---	13	--	--	--	--	--	0,11	295
Katolik Süryani	201	47	---	---	---	---	--	--	--	--	--	0,09	248
Ermeni Kadim	17	69	---	---	---	---	--	--	--	32	--	0,04	118
Süryani Kadim	--	--	--	--	--	--	--	--	--	105	--	0,04	105
Kıpti	6	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---	6
Toplam	45.00 8	7.32 5	41.7 07	29.3 16	18.8 70	44.61 8	25.8 81	13.0 30	19.3 99	6.33 2	23.6 52	100	275.138
Genel Toplam	52.333												

Kaynak: Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1 Def'a, 1311. 1311-1312 H. (1893-1894 M.), s.462-471; Suriye Vilâyeti Salnâmesi 1315 H. (1897-1898 M.), s.324-325

Geçmiş yıllarda nüfus tablolarında çeşitlendirilen Müslüman gruplar 19. yüzyılın sonlarında nüfus cetvellerinde tek başlık altında belirtilmeye başlamıştır. Bu yüzden Müslüman cemaatler arasında karşılaştırma yapmak zorlaşsa da 1893-1897 yıllarında geçmişte olduğu gibi Müslümanların % 65 ile çoğunluğa sahip olduğu anlaşılabilir. Beyrut'ta durum % 55'e ulaşan şekilde Hıristiyanlar lehinedir. (Tablo 10) Bölgenin çekim merkezi olması bilhassa Beyrut için net bilgi vermeyi güç hale getirmiştir. Aslında yalnızca Beyrut için değil diğer yerleşimler hakkında bile görüş birliği oluşmamıştır. Hitti Şam'ın 170.000'e

varan nüfusuna karşılık Beyrut'un 19. yüzyılın sonundaki nüfusunun olağanüstü bir sıçramayla 120.000'e ulaştığını iddia eder.³⁰⁰

Nitekim Osmanlı 1901 yılı Salnamesi de Beyrut için benzer tahminleri yineler. 100 bin dolaylarında olması muhtemeldir.³⁰¹ Bu tarihten yaklaşık on yıl öncesi için Sâmi, Beyrut şehrinin nüfusu için 180.000 tahmininde bulunmuştur.³⁰² Fakat bu sayı abartılı görünmektedir.

Geçen yüzyılda ipek üretimi üzerine uzmanlaşan Lübnan kentleri 20. yüzyılda Uzakdoğu ipeğinin daha fazla talep görmesiyle göreceli bir gerileme eğilimine girdi. İpek bunalımıyla tahıl üretimine yönelen yeni Müslüman zenginler iç bölgelerden Beyrut gibi kıyı kentlerine göç ederek bölgenin demografik yapısında oynamalara sebep oldular. Daha önce Hıristiyan olan semtler artık Müslümanların mekânı haline gelmişti. İpek ticaretinde Hıristiyanların egemen olması, Müslümanların ise tahıl ticaretinde etkili olması değişen ekonomik dengelerin nüfus değişimiyle irtibatlı olmasına yol açtı.³⁰³

1909'da Beyrut'ta ekilen alanların % 79'unu hububat kaplarken geri kalanını sırasıyla sebze, sanayi ürünleri ve bağlar oluşturdu. Ancak nüfus artış hızına yetişemeyen tarım üretimi yetersiz kaldı. Bu zorluk liman sayesinde ithal edilen gıdalarla aşıldı. Gıdanın temin edildiği diğer ulaşım olan demiryollarının Lübnan'a gelmesi Anadolu'dan sonradır. Beyrut 19. yüzyılın sonuna doğru birbirine eklenilen Şam ve Havran'a bağlanarak jeopolitik önemini artırdı. İç kesimlerle büyüyen ticaret kapasitesi Doğu Akdeniz'de daha belirleyici olmasını sağladı. Halep'in Trablusşam'a 1906'da bağlanması kıyıların kendi aralarındaki alışverişini çeşitlendirdi. Demiryolu gittiği yerlere yeni yerleşimler de götürdü. Bu sebeple Suriye sınırlarındaki demiryolları nüfus bakımından Anadolu'dan çok daha fazla taşımacılık yapar durumdaydı. Anadolu ile artan demiryolu etkileşimi dolaşımdaki kişi sayısını artırıp nüfus dağılımını değiştirdi. Zenginler kent merkezinden uzaklaşırken banliyöler çektiği kırsal nüfusla kalabalıklaştı. Beyrut-Şam demiryolunun etkisi gıda ve hububat gibi mal taşınmasında kullanılması dolayısıyla ekonomik ilerlemede arzulanan etkiye ulaşamadı. Osmanlı'nın Balkanlardaki toprak kayıpları genişledikçe Doğu Akdeniz limanlarının önemi büyüdü.

³⁰⁰ Hitti, s.232.

³⁰¹ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 3 Def'a, 1319, s.242.

³⁰² Şemseddin Sâmi, *Kamusu'l A'lam*, c. 2, İstanbul, 1306, s.1231.

³⁰³ Özveren, s.86-87.

1907'de Beyrut'un toplam ticaretteki payı İzmir, İstanbul ve Selanik'in ardında % 11'e ulaştı. Bu yönüyle Doğu Akdeniz kıyılarının en yoğun limanı oldu.³⁰⁴

Diğer bir liman şehri olan Trablus, liman ve demiryolu ulaşımında Beyrut'un gerisinde kalmıştı. Eski parlak günlerinden uzak olması pek çok sebebe bağlanabilirdi. Beyrut'un 1908 Meşrutiyet sonrası okullaşmaya hız vermesine karşın Trablus'ta aynı durum geçerli değildi. Zira bunda Beyrut ile demiryolu bağlantısının hâlâ sağlanamamış olması dolayısıyla Beyrut'tan günlük gazetenin gelemiyor olması ve halkın yüksek tahsile sahip olan yabancılarla temasa geçmiyor oluşu etkilidir. Okulların düzensiz eğitim vermesi zengin ve eğitilmiş kesimin buralara gelmesinin önünde mani olarak durmaktadır.³⁰⁵ Tüm bu olumsuzluklara rağmen Trablus'ta 1840-1914 arasında nüfusunu 15 binden 50 bine çıkararak üç katı aşkın arttı. Müslümanlarla birlikte Ortodoks Rumların yaşadığı şehirde yerli ve yabancı okullar faaliyetlerini sürdürdü. Hıristiyanların bir kısmı Beyrut'a göç etti. Sünni Karamisler gibi seçkinlerin çoğu kalmayı tercih etti. Osmanlı'nın öteden beri ekseriyetle Sünni Müslümanlardan destek alması İmparatorluğun son yıllarında bir takım sorunları su yüzüne çıkardı. Türkçe konuşulmasını savunanlar ve Arap âdem-i merkeziyetçiler arasında mücadele arttı. Jön Türkler'in iktidardaki etkilerinin artmasına paralel yükselen Türk milliyetçiliğinin Arap eyâletlerindeki yansımalarıydı. Çatışmalar Arapları ayrılmanın eşiğine getirdi. Marunîlerin tutumu Osmanlı'dan veyahut Müslüman Araplardan ayrılma yönündeydi.³⁰⁶ Çünkü Marunîler Lübnan'ı anayurdu olarak görüyorlar, her türlü sosyal, siyasal üstünlüklerin kendi hakları olduğunu düşünüyorlardı.³⁰⁷

Öte yandan bütün gruplar aynı düşünceye sahip değildi. Rum Katolikler ve Rum Ortodokslar kendilerini Suriye'nin parçası olarak görmekteydiler. Bazı Hıristiyanlar da Müslüman ve Hıristiyanları kapsayan iki toplumlu Lübnan'dan yana tutum takınmaktaydı. Önceleri Osmanlı'nın Pan-İslâmizm fikri Hıristiyan Arap milliyetçilerine baskın gelirken 20. yüzyılla birlikte Anadolu içinde Türk milliyetçiliği filizlenip alternatif olarak Suriye'de Arap milliyetçiliğinin yayılma zeminini oluşturdu.³⁰⁸ Pan-Arap milliyetçiliğini besleyen Turancılık ülküsü İmparatorluğun toprak kayıplarıyla güçlenirken milliyetçiliği kısır döngüye hapseden

³⁰⁴ Faroqhi vd. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.929-967.

³⁰⁵ Muḥammad Rašīd Riḏā, *İttihad-ı Osmanî'den Arap isyanına*, Özgür Kavak (çev.), 1. basım, İstanbul: Klasik, 2007, s.73-77.

³⁰⁶ Harris, *Lebanon*, s.172.

³⁰⁷ William L Cleveland, *Modern Ortadoğu tarihi*, Mehmet Harmancı (çev.), 2008, s.251.

³⁰⁸ Acar, s.20-23.

misyoner okulları da Arap ayrılıkçılığını körüklüyordu. Beyrut içinde imtiyazlarını kullanan misyoner okulları eğitim ve bilimden çok Osmanlı'ya zarar veren çalışmalarıyla siyasi olayların tırmanmasında pay sahibiydiler.³⁰⁹

Milliyetçiliğin yayılmasıyla kaybedilen topraklardaki Müslüman nüfusun bir kısmı Suriye bölgesine yerleştirildi. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Müslüman göçmenlerin Kafkaslar ve Balkanlar'dan Suriye'ye göç etmesi Müslüman demografisini artırdı. Giden Hıristiyanların yerini dolduran Müslümanlar Beyrut, Bekaa gibi kentlerde güçlendiler.³¹⁰

Tablo 11 1908/1909 Yılı Lübnan'ın Nüfus Tablosu

--	Beyrut Vilâyeti						--	--
	Beyrut Sancağı				Trablus Sancağı			
Cemaat	Beyrut Kazâsı	Sayda Kazâsı	Sûr Kazâsı	Merci'yun Kazâsı	Trablus Kazâsı	Akkâr Kazâsı	Oran %	Genel Toplam
Müslüman	32314	41305	26167	16483	45920	15265	68,49	177.454
Rum	14284	139	448	4308	9643	9418	14,76	38.239
Marunî	7546	3280	2487	805	4501	5333	9,24	23.952
Katolik	3699	3171	3070	1544	90	415	4,63	11.989
Protestan	427	214	136	994	80	221	0,80	2.072
Latin	235	25		39	23	--	0,12	322
Musevi	2884	781	----	267	61	--	1,54	3.993
Ermeni Katolik	461	--	--	--	--	--	0,18	475
Kadim Ermeni	138	--	--	--	--	--	0,05	138
Katolik Süryani	404	--	--	--	--	--	0,16	404
Kadim Süryani	26	--	--	--	--	--	0,01	26
Kıpti	20	--	--	--	--	--	0,01	20
Toplam	62.438	48.915	32.308	24.440	60.332	30.652	100	259.084

Kaynak: Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 7 Def'a, 1326. H. (1908-1909 M.), s.425

1908-1909 yıllarında askere alım için yapılan nüfus sayımında Sünni, Şii ve Dürzîleri içine alan Müslümanlar yine tek grupta incelenmiştir. Bu yüzden Beyrut'ta sayısal bakımdan egemen grup anlaşılammaktadır. Ancak Sünni grubun diğer mezheplere göre ağırlıkta olduğu ileri sürülebilir. Büyümeyi sürdüren Beyrut'un birbirine yakın olan Müslüman-Hıristiyan dengesi Müslümanlar lehine % 52 olup değişmiş görünmektedir. (Tablo 11) Diğer

³⁰⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 1*, Cilt. 2, 1998, s.359.

³¹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*, Bahar Tırnakçı (çev.), 1. baskı, Timaş Yayınları Tarih inceleme araştırma dizisi, 2362 22, İstanbul: Timaş, 2010, s.385.

kazâlarda Akkâr haricinde Müslümanlar tartışmasız şekilde Hıristiyanlara göre üstündür. Sayımlar öncesinde Beyrut'ta ikamet eden Lübnan Dağı halkının daha önce kendilerine verilen vergi muafiyetinin sona ereceği endişesiyle Dağ'a kaçmaları dolayısıyla merkezi yönetim vergi ayrıcalığının devam edeceği garantisini vermek zorunda kalmıştır. Beyrut sayımlarında yine sağlıklı sonuçlar elde edildiğini söylemek güçtür.³¹¹

Tablo 12 1914/1915 Yılı Lübnan Nüfus Cetveli

--	Beyrut Vilâyeti						Suriye Vilâyeti				--	--
--	Beyrut Sancağı				Trablusşam Sancağı		--				--	--
Cemaat	Beyrut Kazâsı	Sûr Kazâsı	Sayda Kazâsı	Merci' yun Kazâsı	Trablusşam Merkez Kazâsı	Akkâr Kazâsı	Ba' İbek Kazâsı	Bekâ u' l-aziz Kazâsı	Hasbeya Kazâsı	Raşeya Kazâsı	Oran %	Genel
Müslüman	45063	31653	46472	22296	50004	19920	18667	19113	5063	5407	65,51	263.658
Ortodoks Rum	22018	550	130	4777	10734	12573	1144	3403	3958	3393	15,57	62.680
Marunî	13446	3059	3430	1338	6396	8333	1536	2528	943	336	10,27	41.345
Katolik Rum	3718	4101	2540	1671	66	671	3713	4261	591	173	5,34	21.505
Yahudi	3431	-	859	278	72	--	1	--	6	--	1,15	4.647
Dürzî	--	--	--	--	--	--	--	--	4342	83	1,10	4.425
Protestan	314	206	110	1133	69	391	10	34	351	62	0,67	2.680
Süryani/Keldani	491/19	--	--	--	--	--	6	--	--	175	0,17	691
Latin/Bulgar	250/1	--	19	103	23	--	10	--	--	--	0,1	406
Ermeni Katolik	270	--	2	-	5	--	10	--	--	--	0,07	287
Ermeni	123	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,03	123
Toplam	89.144	39.569	53.562	31.596	67.369	41.888	25.097	29.339	15.254	9.629	100	402.447

Kaynak: Memalik-i Osmani'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, s.14-19

Osmanlı döneminin 1914/1915 son düzenli sayımında Lübnan nüfusu Müslümanların açık şekilde sayısal üstünlüğünü gösterir. (Tablo 12) Nüfus miktarı 100 binin çok üzerinde olduğu tahmin edilen Beyrut şehri çevre yerleşimlere göre farklı dini ve etnik gruplarla en fazla nüfusa sahip kent özelliğine sahiptir. Bu yönüyle merkez kent özelliği taşır. Tabloya göre Müslüman-Hıristiyan dengesi hemen hemen eşittir. Ancak sağlıklı sonuçlar içerdiği şüphelidir. Benzer coğrafyada konumlanan Şam ile mukayese edilirse daha küçük olduğu

³¹¹ Akarlı, s.60.

anlaşılır. Aynı dönemde Suriye vilâyetinin merkez kazâsı olan Şam'ın nüfusu 222.624 iken daha küçük Halep vilâyetinin merkez kazâsı 126.676'dır.³¹²

Tablo 13 1917 Yılı Beyrut Vilâyeti

Bazı Kazâların Nüfus Cetveli			Yabancı Nüfus Cetveli	
Beyrut Vilâyeti				
Yerleşim Yeri	Nüfus Miktarı	Oran %	Geldiği Ülke	Toplam
Beyrut Kazâsı	150.000	38,92	Avusturya-Macaristan	1.817
Sûr Kazâsı	41.240	10,7	İran	1.077
Sayda Kazâsı	54.284	14,08	Fransa	831
Merci'yun Kazâsı	31.016	8,05	İspanya	541
Trablusşam kazâsı	66.549	17,27	Almanya	434
Akkar Kazâsı	42.363	10,99	Diğerleri	1.605
Toplam	385.452	100	Toplam	6.305

Kaynak: Refik Temimî ve Mehmed Behçet, Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı) (Beyrut : Vilâyet Matbaası, 1333). R.1333/M.1917, s.7; Beyrut Vilâyeti (Şimal Kısmı), s.251; Abdulkadir Gül ve Salim Gökçen, Son dönem Osmanlı nüfusu ve ecnebiler meselesi, s. 188-194

Birinci Cihan Harbi'nin en şiddetli çarpışmalarla devam ettiği süreçte nüfus hareketlerinin takip etmeyi güçleştirmesi dolayısıyla toplulukların dağılımı hakkında yorum yapmak güçtür. Geçmiş verilere göre Beyrut'un nüfus miktarının gerçeğe yakın olduğu söylenebilir. (Tablo 13) Ancak savaş esnasında büyük kayıplar düşünüldüğünde sayıların güncelliğini kısa sürede yitirebileceği unutulmamalıdır.

Ayrıca aynı yıllarda 11-15 yaş grubunda Beyrut vilâyetinin Osmanlı geneline göre olağanüstü yüksek olan kadın evlilik oranlarına (% 50) karşılık yine Osmanlı ortalamasına göre düşük sayılabilecek evli erkek oranları (% 5) dikkat çeker. Bunlar dışında 20 yaşına kadar olan gruplarda Beyrut vilâyeti evlilik oranları Osmanlı ortalamasının üzerindedir. Üst yaş gruplarında evlilik oranları görece düşmektedir.³¹³ Erken evliliklerin kadınlarda daha yüksek olması erkeklerin çoklu evlilikleriyle izah edilebilir. Çünkü üst yaş gruplarında kadın evlilik oranları düşmektedir.

³¹² Memalik-i Osmani'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Dersaadet, 1336, s.14-19.

³¹³ Tefik Güran, Resmî istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi, 1. basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.69.

Doğal nüfus artışı yüksek olan Beyrut yerleşmesinin hızla büyümesi yalnızca doğumlarla açıklanmaz. Birkaç yüzyıl içinde nüfusu 5 bini aşmayan sönük şehir karakterinden Batılı tacirlerin uğrak noktası olan büyük bir liman kenti özelliğine evrilmesinin muazzam bir başarı olduğu açıktır. Orta Doğu'nun parlayan yıldızı görülmesindeki temel faktör coğrafi şartların son derece elverişli olduğu liman özelliği ve iş yapma kolaylığı sağlayan gayrimüslim nüfusun varlığıdır. Son yüzyıllarda ticaretteki fırsatların yabancı (bilhassa gayrimüslimler) müteşebbisler için cazip fırsatlar doğurması iç kesimlerde refah arayan kitlelerin de Beyrut'ta toplanmasına ön ayak olmuştur. Zira 1914 yılında 824 bin nüfuslu Beyrut vilâyetinde (Trablusşam, Akka, Lazkiye ve Nablus) 1917'de ikamet tezkeresi alan ecnebi (yabancı) nüfus miktarı 6.305 kişidir.

Daha büyük olan Suriye ve Halep vilâyeti gibi karasal şehirlere göre yabancı nüfus yüksektir. Beyrut vilâyetindeki yabancı nüfusun görece fazla olmasını çok dinli ortamı, limanları vasıtasıyla pek çok ülkeyle ticari münasebetinin gelişmesi gibi sebeplere dayandırabiliriz. Nitekim tüccar ve zanaatkâr kesiminin çiftçilere göre yüksek değer içermesi analizi destekler. Kapitülasyonların avantajlarının dışında yabancıların bulunduğu yer fark etmeksizin uyruğunda bulunduğu devletin yasalarına tâbi olması maddesi yabancıların daha rahat hareket etmelerinde yönlendirici olmuştur. Beyrut gibi canlı kentlere yerleşmek için vatandaşlık bekleyenler dahi olmuştur.³¹⁴ Ayrıca Vadedilmiş Topraklar'a yasal engellerden dolayı yerleşememiş çözüm olarak fiziki yakınlığından dolayı Beyrut vilâyetini seçen Yahudilerin olduğu da bir gerçektir.

Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı idarecilerinin yanlış uygulamaları sonucu Araplarda biriken öfke siyasi boyuta dönüşerek açığa çıkıyordu. Osmanlı'da 1908'de Meşrutiyet'in tekrar uygulamaya konulması Arap coğrafyasında heyecanla karşılanırsa da beklentiler kısa sürede hayal kırıklığına dönüşecekti. Zira Jön Türkler'in siyasette ağırlığının artması ve imparatorluğun toprak kayıpları hükümeti elde kalanları tutmak için idari merkezileşmeye itmiştir. Kayıpları asgariye indirebilmeye yönelik eğilimin etkisiyle 1913 sonrasında 'Türkçülük' politikası baskın hale geldi. Yeni anayasada 'Osmanlılık' şeklinde belirtilen düzen kenara atılarak sıkı denetim mekanizmaları yürürlüğe konulmuştur. Arapların beklentilerini karşılamayan yeni düzen dinsel, dilsel ve kültürel

³¹⁴ Abdulkadir Gül ve Salim Gökçen, *Son dönem Osmanlı nüfusu ve ecnebîler meselesi*, 1. baskı, Araştırma/inceleme serisi 18, Ankara: Cedit Neşriyat, 2010, s.188-194.

farklılıklar dolayısıyla tepkiyle karşılanarak yer yer kimlik çatışmalarını doğurdu. İlk zamanlarda reform talebiyle ortaya çıkan toplumsal hareketler ulusal karaktere bürünmemişti. 1913 Paris Arap Kongresi'nde Araplar, yerinden yönetim ve eşitlik arzularını Osmanlı'ya sadakatleri eşliğinde sundular. Tek vücut olmayan Arap toplumunda Lübnan gibi Hıristiyan unsurların yoğun olduğu bölgelerde gündem elbette farklılaşabiliyordu. Arapların yaşadığı bölgelerdeki okullarda ve idari birimlerde Türkçe yerine Arapça kullanılması, Arapça bilmeyen resmi yetkililerin gönderilmemesi ve askerlerin kendi vilâyetlerinde görevlendirilmesi talep ediliyordu.³¹⁵ Arapların talepleri arasında bulunan hükümette en az 3 Arap bakan ve idarede 5 vali bulunması teklifi kabul edildi. Ancak ittihatçılar bu sözleri tutmayarak ya da erteleyerek Arapları hayal kırıklığına uğrattı.³¹⁶

Cemal Paşa'nın 1915-1916'da Beyrut ve Şam'da ihanetle suçladığı bazı Arapları idamla cezalandırmasıyla oluşan gergin ortamı değerlendiren Mekke Şerîfi Hüseyin 1916'da isyan başlattı. İngilizlerden destek alan isyanın amacı Lübnan'ın da dâhil olduğu sınırları net tanımlanmamış büyük Arap devletini kurmaktı. Ancak Arap isyanına iştirak edenlerin çoğunun amacı soyut ulus düşüncesine katkı değil kişisel hırslarına hizmetti. Hüseyin istediği desteği Arap dünyasından bulamadı. Zaten Batılı devletlerin bölge için farklı hedefleri vardı.³¹⁷

Osmanlı açısından zor şartlarda girilen Birinci Dünya Savaşı, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'ya yönelik heveslerini gerçekleştirmeleri için mühim bir fırsat yaratmıştı. Savaş sonrası galipler safında yer alacak bu devletler 1916 yılı itibariyle etki alanlarını Sykes-Picot Antlaşması ile tanımladılar. Osmanlı'nın Arap topraklarını aralarında paylaşan İngiltere ve Fransa, Arap coğrafyasında yeni düzenin belirleyicileri olacaktı. Savaştan mağlup ayrılan Osmanlı Lübnan topraklarını terk edecekti. Savaş sırasında üretim zayıflığının doğurduğu kıtlık, çekirge istilası, Beyrut ablukası ve fırsatçıların istif yapması gibi faktörlerin birleşmesi Suriye genelindeki 300.000 kaybın yarısından fazlasının Lübnan Dağı'nda olduğu düşüncesini oluşturmuştur.³¹⁸ Kayıpların 100.000'i Beyrut nüfusunun kıtlığa yenik düşmesinin neticesiydi.³¹⁹

³¹⁵ William L. Cleveland, *Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak*, Burak Demiryakan (çev.), Edebi Şeyler, 2018, s.88-89.

³¹⁶ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Salih Yurdakul (çev.), Söylem Yayınları, 2000, s.36.

³¹⁷ Azmi Özcan, "Şerîf Hüseyin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.38, 2010, s.585-586.

³¹⁸ Courbage ve Fargues, s.19.

³¹⁹ Târâbulî, s.72.

5.8. Lübnan Dağı'nın Demografik Yapısı

5.8.1. Emîrlükler Dönemi:

Osmanlı'nın Mamluklerin yerini almasıyla birlikte Lübnan Dağı'nın bir parçası haline gelen Dürzîlerin güçlerini artırmasına mukabil genişleyen başkaldırıları Osmanlı idarecilerini farklı çözümlere yönelmeye itti. Osmanlı valilerinin baskılarıyla 1585 sonrasında yeni liderler parladı. 1593'te Fahreddin'in askeri vali vazifesi gören Sayda emîri olması Ma'nları zirveye taşıdı. Lübnan ve Kuzey Filistin'in hemen hepsinde kontrolü ele almasıyla Şam eyâletinin limanları tek gücün yönetimine girdi. Trablus Limanı, Lübnan ticaretinde önemli paya sahip oldu.³²⁰ Yeni yöneticilerin de çözüm olmadığı kısa zaman sonra isyanlarla görüldü. Ma'n emîrinin sürgünde olduğu 1600'lerin başında Dürzîler Osmanlı'ya karşı gelerek isyan etti sonuçta yine boyun eğerek kendilerini Sünni olarak sunup vergileri iade etmek zorunda kaldılar.³²¹

Bu şartlarda Cebeli Lübnan bölgesini idare etmek Osmanlı için öteden beri meşakkatli olmuştur. Dürzî Ma'n ailesi gücünü artırmak için Osmanlı otoritesi altındaki ilk yıllarından beri birçok kez ayaklanmış Osmanlı yerel idarecileri, başkaldıranları azil etmiş ya da idam ederek kontrol altına almıştır. Zaman zaman da farklı makamlar vererek yanına çekme tercihini kullanmıştır. En küçük yönetim boşluğunu değerlendiren bölge 17. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı ordusunun Batı seferleriyle meşgul olmasını fırsat olarak görmüştür. Ma'n ailesi Avrupa'nın desteğiyle Beyrut ve Sayda'yı kısa süre ele geçirmeyi dahi başarmıştır.³²²

Osmanlı yöneticileri ile Dürzî liderler arasında zaman zaman yaşanan anlaşmazlıklara rağmen Dürzîlerin Lübnan coğrafyasının her sahasında mutlak otoritesini artıracak adımlar atılmaya devam edildi. Zira alternatif olmayacak kadar güçlü bir topluluktu. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Beyrut-Sayda sancağına Dürzî lider tayin edilerek sonrasını başarılı bir şekilde yönetti. Dürzî lider Fahreddin'in Trablusşam'ın Türkmen valisini Kisrevan'dan çıkartıp Sayda sancağını Şam valisinden alarak Halep'in Kürt Valisi Canbolat Ali Paşa ile 1605'te özerklik girişiminde bulunması Osmanlı'yı endişelendirdi. Ancak celali isyanlarıyla uğraşması hareketini sınırlandırdı. Zira Canbolat ve Fahreddin Avrupalılara ticari ayrıcalıklar verme

³²⁰ Akarlı, s.10-11.

³²¹ Harris, *Lebanon*, s.90-98.

³²² Mustafa Cezar, "Mufassal Osmanlı Tarihi", İstanbul: Baha Matbaası, 1960, s.1896.

karşılığında desteklenme sözü almıştı. Osmanlı birliklerine karşı koyamayan ve nihayetinde Anadolu'ya kaçan Canbolat'ın neslinden gelenler Lübnan Dağları'ndaki Dürzîlerle evlilik ilişkisi yoluyla Lübnan'ın en nüfuzlu ailesi haline gelecekti. Sürgün edilen toplumu Lübnan Dağı üzerindeki kontrol gücü sayesinde bir müddet sonra kendini affettiren Fahreddin'in Şam üzerinde etkili olma siyasetinden vazgeçmeyişi, Dürzîlerin boyun eğmeyişi, Marunîlerin Avrupa'yla ilişkileri, bölgeye Marunî ve Şiilerin yerleşmesine izin vermesi ve İran'ın Lübnan Dağı'nda yaşayan Şiiler üzerindeki etkisiyle birleşince halkın şikâyetlerini de göz önünde bulunduran Osmanlı, Lübnan Dağları'na saldırarak 1633'te Fahreddin'i idam etti.³²³

Fahreddin sonrasında da devam eden Dürzî liderliği peyderpey zayıflıyordu. Ancak Dürzî liderleri için 17. ve 18. yüzyıllar siyasal anlamda zirve oldu. Kalıcı olmayan liderlik yavaş şekilde Lübnan Dağları'ndaki Hıristiyanlara geçmekteydi. Emîr Fahreddin'in kurduğu politik dengeler bozularak yerel liderler kendilerini belli bölgelerin vergi tahsildarı ilan etti. Bunlar genellikle Dürzîlerden oluşurken Kisrevan'daki Marunî Kazinler ve Vadi el-Teym'deki Sünni Şihâbîler da dâhil edilebilirdi. Buna rağmen Arslanların Ma'nlara meydan okuması başarısız olmuştur. Osmanlı Ma'n iktidarını tanısa da Dürzîler arasındaki düşünce farklılığından yararlanarak dağdaki yönetimi devam ettirmiştir.³²⁴

Beyrut 19. yüzyıla kadar Sünni Müslümanların çoğunluğunda kalmaya devam etti. 1750'lerde ticari hedefleri yüksek olan Hıristiyanların sayısı arttı. Lübnan Dağı'ndan, Akdeniz kıyılarından ve diğer yerlerden gelenler çoğaldıkça rahatsızlık arttı.³²⁵ Beyrut'un çekim merkezi olmasında iç kesimlerden gelen mallarla ticari kapasitesini genişletmesi görünür sebeplerdendi. Ucuz üretim sayesinde Batı ülkelerine önemli miktarda ham ipek ihraç etmekteydi.³²⁶ Trablusşam'ın 1656-1663 yıllarında topraklarında filizlenen geniş dut ağaçları Beyrut ipeğinin daha ucuza satılabilmesine imkân vermişti. Kisrevan'da Marunîlerin aracılık ettiği Dürzî köylülerin sattığı ipekler de pazarlıkla alınabilirdi.³²⁷ Şûf'un bazı topraklarında ipek üretimi vardı ancak yerel pazar tüketimine yönelikti. Kisrevan ve Şûf'a 16. yüzyılın sonlarından başlayıp sonraki yıllarda artarak devam edecek olan Marunî göçü Ma'n ve Şihâbî

³²³ Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.123-124.

³²⁴ Akarlı, s.13.

³²⁵ Harris, *Lebanon*, s.90-98.

³²⁶ Halil İncalcık, *Devlet-i 'Alıyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.314.

³²⁷ Faroqhi vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.634.

ailelerinin teşvikleriyle gerçekleşti. Buradaki amaç Avrupa'yla olan ipek ticaretinin artırılmasıydı.³²⁸

Ma'n ve Kazin aileleri arasında 1580'lerde gelişen Marunî ve Dürzî yakınlaşması ortak çıkarların etrafında büyüdü. 1697'de Ma'nların çocuksuz ölmeleri Lübnan siyasetinin dönüm noktasıydı. Varisi olmayan Dürzî Ma'nların yerine Sünni Şihâbîler yerleşerek kendilerini Dürzîlerin efendisi ilan ettiler. 18. yüzyılda Lübnan Dağı'nın çoğuna egemen olan Dürzîler, ekonomik olarak Marunîlere karşı üstünlüklerini yitirince Şihâbî yöneticileri Marunî Katolikliğini kabul ettiler.³²⁹ Gelişmeler sürpriz sayılmayacak kadar olağandı. Fransa'nın 1649'da derinleşen Lübnan Marunîleri üzerindeki himayesi bu toplumu hem siyasi hem de ekonomik olarak güçlendirmişti.³³⁰

Lübnan Dağı'nda yeni bir ailenin idareyi ele geçirmesi Lübnan'da etkili olan Yemenî Alemüddin ailesinin tepkisini çekerken Şûf'ta egemen olan Kaysi şeyhlerinin arka çıkmasıyla gergin ortam yeni göçlere zemin hazırladı. 1711'de Şihâbîlerin Ayn Dara'da Alemüddinleri hezimete uğratarak Lübnan Dağı'ndan Havran'a sürgün etmesi Cebel Dürüz denilen bölgeyi ortaya çıkardı. Yeni düzenden en fazla Dürzî Lem'ıyyîn Ailesi, Canbolatlar ve Hubayş ailesi Şihâbîlerle birlikte faydalandılar. Buna karşın Arslanlar kaybeden taraf oldular. Ayn Dara, Şihâbîlerin uzun yıllar Dağ'ın tek hâkimi olmalarında kırılma noktası sayılabilir. Canbolatlar Dürzî Dağı'nın en güçlü ailelerinden biri olarak uzun yıllar Yazbaki ailesi ile mücadeleye girişti.³³¹

Öte yandan Lübnan içinde siyasi olayların ortaya çıkardığı nüfus dolaşımına karşın nüfus artışında anlaşılamayan belirsizlik yaşanıyordu. Braudel'e göre Suriye'nin ufak şehirlerinin nüfusu 16. yüzyılda büyümüş, 17. yüzyılda yerinde saymış ya da gerilemiş ileriki yüzyılda tekrar büyüme hızını yakalamıştır. Nitekim Osmanlı vesikaları da bu iddiaları desteklemektedir. Uzun sürmeyen büyüme 18. yüzyılın son çeyreğindeki savaş, mali baskılar, güvensizlik nedeniyle kesintiye uğramıştır. 1790'lara doğru Halep'teki baskın ve kıtlıklar nüfusunu eriterek 100 binin altına indirmiş aynı kaderi yaşayan Şam'ın da azalmış benzer sayılara inmiştir. Aynı yüzyılın başında kıyıları için baş edilemeyen problem haline gelen Kürt

³²⁸ Salibi, s.104.

³²⁹ Harris, *Lebanon*, s.104.

³³⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.393.

³³¹ Akarlı, s.13.

ve Bedevi yağmaları Lübnan Dağı için geçerli değildi. 18. yüzyıl sonunda Kudüs'te 9-12 bin kişi yaşarken 19. yüzyıla gelindiğinde Kahire'de 210-260 bin, İskenderiye'de 10-15 bin, Bağdat'ta 80 bin nüfus yerleşmişti.³³² Lewis'in özellikle köylerde hissedildiğini kaydettiği Suriye, Türkiye ve Mısır'da 18. yüzyıldaki nüfusun 17. yüzyıla göre azaldığı tespitleri de kayda değerdir.³³³

Nüfusun duraklamasında kayıtlar pek çok nedene işaret etmektedir. Bunlardan biri olan çoklu evlilikler doğum oranlarının düşmesinde pay sahibidir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Lübnan kıyılarının da dâhil olduğu Suriye liman şehirleri, Diyarbakır, Musul ve Halep yerleşimleri yaygın hastalıkların etkisiyle % 1000'lere ulaşan düşüş yaşamıştır. Bazı küçük kırsal toprakların boşalıp nüfusun kentlere aktığı kayıtlara geçmiştir.³³⁴

Lübnan topraklarını tehdit eden beşeri faktörlerin dışında zaman zaman kâbus halini alan depremler korkularla birlikte göçlerle somut etkisini göstermiştir. 1760'taki depremde Trablus halkı uzun süre sokaklarda yatmıştır.³³⁵ Zira deprem kuşağında yer alan Lübnan'da geçtiğimiz yüzyıl da şiddetli depremler etkili olmuştur. 1606'da Ba'lbek'te, 1683'te Şûfta görülen büyük zelzele hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.³³⁶

Öte taraftan Lübnan Dağları, birbirine karışan topluluklarıyla gündem sürekli değişmekteydi. Osmanlı, 18. yüzyılda Güney Lübnan'daki Şii'leri baskı altında tutma konusunda başarıyı yakalarken aynı başarıyı Şihâbî Emîrliği'ni kontrol etmede yakalayamadı. 18. yüzyılın sonlarında Lübnan'ın görünümü merkezden bağımsız politikaların uygulanması şeklinde olsa da büyük bir isyan hareketi vuku bulmadı. Şihâbîler gibi önde gelen aileler vergilerini ödediler.³³⁷ Lübnan Dağı ve Cebeli Dürüz'de 1807'ye kadar iki farklı Şihâbî aile sosyal kuralların belirlediği hiyerarşi içinde yönetimde kaldılar. Gücün dağılımı sahip olunan mukaata ile ölçülüyordu. Bazı bölgelerde gücü farklı gruplarla paylaşmaya razı oldular.³³⁸ Marunîler, Kisrean ve Şûfta Şihâbîler yönetiminde 1711'den itibaren kendine has özellikler taşıyan kanton sistemi geliştirdiler. Ortaya konan idare şeklinde hiyerarşik açıdan daha altta

³³² Faroqhi vd. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.769-779.

³³³ Lewis, s.359.

³³⁴ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2007), s.146-147.

³³⁵ Elizabeth Zachariadou, ed., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Gül Çağalı Güven ve Saadet Öztürk (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.24.

³³⁶ Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri*, Gelenek Yayınları, 2003, s.191.

³³⁷ Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.128-129.

³³⁸ Akarlı, *Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920*, s.14.

olan Dürzî şeyhlerle birlikte çalıştılar. Zira aşiret bağları takipçileriyle arasında daha rahat diyalog kurmalarını sağlıyordu.³³⁹

Marunîlerin üstte Dürzîlerin altta olduğu hiyerarşi ileride daha da kapsamlı hale gelecek mezhepsel sistemin şekillenme aşamasıydı. Fransızların Hıristiyanlarla bilhassa Marunîlerle olan kültürel bağları ile Vatikan'ın, Marunî Kilisesi üzerinden yenilik çabaları Marunîlerin cesaret kazanmalarında yadsınamayacak kadar önemliydi. Dış destek Hıristiyanların yetki alanlarında genişlemelerle şekillenmekteydi. Şüphesiz bunların da parçası olduğu Ayn Dara savaşı demografik değişimde Dürzîler aleyhine gelişen olaylardan biriydi. Bu savaşı takip eden yıllarda Lübnan Dağları'nda değişen birliktelikler Dürzîleri Taberiye Gölü'nün doğusuna, Havran'a sürgüne zorlarken Hıristiyan köylüler nüfuzlu Şihâbî ailelerin davetiyle Lübnan Dağı'nın kuzeyine göçü tercih etti. Böylece belli ailelerin tesiri bölgede daha görünür hal almaya başladı.³⁴⁰

18. yüzyılın başlarında Akkar ve Ba'lbek'te Trablus valisi adına vergi toplama hakkına sahip Şii Himada ailesi Lübnan Dağı'nda güçlü konuma sahipti.³⁴¹ Ancak Şihâbîlerin artan güçleriyle 1770 sonrasında Trablusşam vergi tahsilini alarak kuzeye genişlemesi diğer gruplar için tehdidin büyüdüğü anlamına gelmekteydi. Her ne kadar Şihâbîler Sayda eyâletince temsil edilen Osmanlı otoritesine saygı gösterecekler de 18. yüzyılın sonlarına doğru önde gelen Şihâbîlerin Sünni Müslümanlığından Marunî Hıristiyanlığına geçmesi ayrışmanın tohumlarını ekti. Metn'deki Dürzî ailelerin de Marunîliği tercih etmesi Dürzîleri zayıflattı.³⁴² Fransa'nın Beyrut'ta Marunîler lehine etkisinin artmasıyla 17. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Marunîler Kisrevan'da Şii topraklarında çoğaldı. Çatışmaları kaçınılmaz hale getirecek seviyede yerleşmeler bazen zorla bazen de satın alınarak genişledi.³⁴³

Marunîlerin himayesindeki Katolik misyonerlerin çalışmalarının Emîr Mansur'un din değiştirmesini sağlayacak düzeydeki çalışmaları kalıcı olmalarında önemli bir kazanımdı. 1700'ler boyunca Dürzî aileler arasındaki mücadeleler, Hıristiyanlığı kabuller ayrıca Kisrevan ve Şûf'a Marunî akınının sonucu Lübnan Dağı'ndaki Dürzî ağırlığı azaldı. Bölge halklarının kendi aralarındaki toprak mücadeleleri gerilimleri açığa çıkarma potansiyeli barındırsa da

³³⁹ Salibi, s.128.

³⁴⁰ Faroqhi vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.771.

³⁴¹ Akarlı, *Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920*.

³⁴² Harris, *Levant: bir kültürler mozaiği*, s.127.

³⁴³ Salibi, s.14.

Lübnan dağlarının özerkliğinin sağlanması üzerinde ortaklık sağlanmaktaydı. Kimi zaman tehdit olarak gördükleri mezheplere karşı ittifak kurulmaktaydı. 1759 sonrasında Şii Himada ailesinin baskılarıyla birlikte Bekaa'dan ayrılmak zorunda kalan Marunî köylülerini Dürzî ve Marunî liderleri ortak hareketle Kisrevan ve Şûf'a yerleştirmişti. Bu birliktelik Şiilerin Lübnan Dağları'ndan kovulması sürecinde de devam etti.³⁴⁴ Böylece Kazinlerin 18. yüzyıl başlarındaki birkaç Şii köyü haricindeki Kisrevan hâkimiyeti yüzyılın sonlarında Şiilerin kalmadığı kuzeyde Marunîlerin mutlak idaresi ile perçinleniyordu. Ülkenin dört bir yanında Marunî varlığı da cabasıydı.

Kisrevan yalnız Marunîlerin sığındığı topraklar değildi. Farklı Hıristiyan topluluklar da vardı. Bunlar çeşitlenerek artmaktaydı. Roma ile birleşme kararı veren Kilikya Ermeni Katolikleri, Ermeni Ortodoksları tarafından zulüm görmeye başlayınca 1721'de Kisrevan'daki Marunîlerin yoğunlaştığı yerlere göç etmişti. Buna karşın bölgede etkin olan diğer gruplardan Nusayri ve İsmaililerin herhangi bir bölgeden Lübnan Dağı'na büyük kitleler halinde göç ettiğine dair delil yoktur. Aksine deliller günümüz Lübnan'ının bazı yerlerinde Yahudi ve Nusayriilerin farklı bölgelere göç ettiklerine dairdir.³⁴⁵

Lübnan Dağı'nın paylaşılamayan şehri Deyrülkamer 8.000 nüfusuyla 17. yüzyıldan beri Sayda ve Şam arasında antrepo olarak kullanılmaktaydı. Cezzin Hıristiyan nüfusunun giderek arttığı eski bir Şii yerleşimiydi. 43 köy ve çiftliğin 37 tanesi Dürzî Canbolatlara aitti. Zahle, Litani Nehri'nin kollarından birine yakın Lübnan Dağı'nın doğusunda kurulmuş Rum Katoliklerden oluşan yerleşimdi. 18. yüzyılın ortalarını takiben Havran, Bekaa ve Metn'den gelerek Dürzîlerin himayesine girdiler. Kısa sürede Hıristiyanlar çoğunluğa sahip oldular. 19. yüzyılda tahıl ticaretinin yapıldığı yer halini alıp 1840'larda hayvansal ürünlerin Bağdat ve Musul'dan alınarak Beyrut'a satıldığı merkez özelliğine kavuşacaktı. Pamuk ve yünün işlenerek satıldığı tekstil üretim sahalarından birisi olması da gelecekte mümkün olacaktı.³⁴⁶

1783-1785 arasında Suriye ve Mısır'ı ziyaret eden gezgin Volney'e göre Frenklerin korunmasıyla ticaret Avrupa'dan gelenlerin hâkimiyetinde yapılmaktaydı. Cebeli Lübnan'ın mezheplere göre dağılımında Marunîler, Nehr el-kelb ile Nehr el-bared arasındaki dağların zirvesinden Akdeniz'e kadar yerleşmişlerdi. Dürzîler Nehr el-kelb çevresinde Bekaa Vadisi ile

³⁴⁴ Ayhan ve Tür, s.33.

³⁴⁵ Salibi, s.137.

³⁴⁶ Tarābulṣī, s.20-21.

Akdeniz arasında güneyde Sûr'a kadar yayılmaktaydı.³⁴⁷ Sonuç olarak 18. yüzyılda gerçekleşen göçlerde Lübnan Dağı'nın coğrafi şartlarının yanı sıra yaşanabilir iklim koşulları, dini azınlıkları ve baskılardan kaçanları kendine çeken dayanak noktasıydı. 1783'te Volney Dürzî nüfusu 120.000, Marunî nüfusu 115.000 tahmin etmiştir. Ancak belirtilen nüfusun daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.³⁴⁸

İngiliz gezgin John Green'in tespitlerine göre 1736 yılında Cebel Lübnan ve Kıbrıs'ta 50 bini aşan Marunî erkek nüfusu mevcuttur. Yazarın iddiaları Marunîlerin Kisrevan'da yoğunlaştığı bilgisini destekler.³⁴⁹ Marunîlerin yayılışı Dürzîlerin yoğun oldukları yerlerde azınlığa dönüşmelerini hazırlıyordu. 17. yüzyılda Bekaa'nın güneydoğusundaki Hasbeya ve Raşeya ticaretin yoğunlaştığı Dürzî toprakları olmasına karşın Hıristiyan nüfus birçok kentte olduğu gibi burada da artmaktaydı.³⁵⁰ Güney genel olarak farklı grupların yaşam alanıydı. 1700'lerde Marunîler dışında Dürzîler, İsmaililer, Şiiler ve Suriyeliler yerleşmişken kuzeydeki kıyılarda günümüzdeki Suriye'yi yöneten 'Esad' ailesinin de bulunduğu Nusayriler yaşamaktaydı.³⁵¹

Sayıca artan nüfus Lübnan Dağı'nın kısıtlı tarım alanlarını sınırlandırıp kendilerine yetecek gıda üretimini zorlaştırmaktaydı. Önceki yüzyıllarda hastalıklardan kaçan nüfusun dağlarda pamuk ve buğday ekim alanını artırması bölgeyi bir müddet rahatlatmıştı. Mısır bitkisinin Anti-Lübnan Dağları'nda yetiştirilerek ticari ürün halini alması domates ve patatesin bir hayli yaygınlaşmasıyla artan nüfus köylerde düzlük alan sorunuyla karşı karşıya kaldı. Bu gelişmeler Batrun'dan hareket eden Marunîlerin güneye, Marunîlerden uzaklaşmak isteyen Şiilerin ise Cebel Amil'in yanında Bekaa'ya yönelmesinde itici gerekçelerdendi.³⁵²

Göçlerden etkilenen Dürzî, Şii ve Hıristiyan toplulukların arasındaki görece uyum ve sulh değişen şartlarla farklı boyutlara evrilmekteydi. Sorunların ekonomik boyutu tarımdan ibaret değildi. Ulaşım araçlarının gelişmesi de yeni boyut katıyordu. Paris ve Manchester gibi Avrupa'nın büyük kentlerinden gelen mallarla rekabette zayıf kalan el ürünlerinin

³⁴⁷ C.-F. Volney, *Travels through Syria and Egypt, in the years 1783, 1784, and 1785*, c. 1, Voyage en Syrie et en Égypte. English (London: G.G.J. and J. Robinson, 1805), s.339-340.

³⁴⁸ Courbage ve Fargues, s.10.

³⁴⁹ Atlıoğlu, *Lübnan Marunileri*, s.10.

³⁵⁰ Tarābulṣī, s.21.

³⁵¹ Mansel, s.127.

³⁵² Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.306-347.

satılamaması işsizlikle birlikte yeni göçler doğuruyordu. Yine çözüm Beyrut'a ve diğer şehirlere gerçekleşecek göçlerde aranmaktaydı.³⁵³

Kıyılara göçlerin siyasi boyutu diğerlerinden farklı gerekçelere dayalıydı. Beyrut'u denetleyen kişisel otoritenin belirleyiciliği büyüktü. Güvenli kıyılarda rahat ticari faaliyet yürüten tacirler 1799'dan sonra gücü çevre şehirlere kadar yayılan Emîr II. Beşir'in himayesine güvenerek Trablus ve Sayda şehirlerinden Beyrut'a taşınmayı uygun buldular. Vebadan ve Türklerden korunmanın yanı sıra Lübnan Dağı'na ulaşım kolaylığı tercihlerinde etkili unsurlardı.

On sekizinci yüzyılda Lübnan'ın kentleri artan nüfuslarına rağmen Osmanlı yerleşimleri için çok küçüktü. 18.yüzyılın sonuna doğru en büyük kent şüphesiz 500.000'e varan İstanbul'du. Kahire kendine özgü mimarisıyla 263.000 nüfusu taşıyan diğer büyük şehriydi. Yaklaşık 120.000 nüfuslu Halep, İstanbul'un epey gerisindeydi. 90.000 olan Şam ve sayısal olarak aynı miktarda nüfusu içeren Bağdat birbirlerine denk kentlerdi. Aynı dönemde Paris 600.000 nüfus ile Osmanlı'nın büyük kentlerinden daha fazla çekim merkezi konumundaydı.³⁵⁴

Ayn Dara olayları dışında görece sakin geçen 18. yüzyılın ardından gelen yıllar Lübnan için güzel günlerin habercisi olmadı. Bunun iç ve dış sebepleri vardı. Sayda valiliğine getirilen Cezzar Ahmed Paşa, 1804'teki ölümüne kadar dağdaki rakip toplulukların arasındaki ihtilafı iyi kullanarak oldukça iyi denilebilecek miktarda vergi toplamayı başardı. 1788'de işbirliğine giden Şeyh Beşir Canbolat ve II. Beşir Şihâb arasındaki ilişki farklı yöne savrulmak üzereydi. Dağ'ın en zengin insanı Şeyh Beşir, Bekaa'daki mukataalarıyla anahtar rolündeydi. Şeyh Beşir'den aldığı finansman desteğiyle dağda iktidar Emîr Beşir'in denetimi altındaydı. Lübnan Dağı'nda yeni vergilerin ağır gelmesi üzerine güneydeki Dürzî ve Şii bölgesinde Şeyh Beşir, köylüler adına bir bölümünü cebinden öderken kuzeydeki Marunî bölgesi için aynı durum geçerli değildi. Kuzeydeki köylüler mevcut duruma Marunî din adamlarının teşvikiyle olumsuz refleks göstererek adil paylaşım önerisinde bulundular. Bölgesel değişkenlik mezhepsel boyuta doğru yol almaktaydı. Sonuç olarak Emîr Beşir, vergileri tahsil etmeyi güçlükle başardı. Akka ve Şam valileri arasındaki rekabette farklı taraflarda yer tutan Beşirler arasında 1825'te yapılan savaştan Emîr galip gelerek Canbolatları

³⁵³ Odeh, s.76.

³⁵⁴ Raymond, s.62-66.

Havran Dağı'ndan sürdü. Şeyh Beşir'in toprakları başta Şihâbîler olmak üzere diğer gruplar arasında paylaştırıldı. Dağdaki husumet mezhepler arasında olmasına karşın Marunîler tek vücut iken Dürzî ve Şiiler iki tarafta saf tutmuşlardı. Emîr'in desteğiyle toprakları büyüyen Marunî Kilisesi, vergilere karşı halkın yanında yer aldı.³⁵⁵

Avrupa devletleri 19. yüzyıl boyunca Lübnan Dağı'ndaki yönetimle ihtilafli azınlıkları kullanarak Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini artırmaya çalıştı. Fransa da tıpkı Rusya'nın Rum Ortodoks toplumunu koruma görevini kendine vazife bilmesi gibi Katolik Marunîleri himaye etmeyi vazgeçilmez olarak gördü. Korumacılıkta iki toplum arasındaki tarihsel ilişkinin tesiri büyüktü. İngiltere ise Dürzî toplumunu desteklemiştir. Dürzîleri din adamları yoluyla Protestanlaştırma hedefi gütmekteydi.³⁵⁶

Beyrut'un Avrupa ile ticaretin gözdelelerinden olmasını takiben 19. yüzyılın başında ABD ve İngiltere'den Protestan misyonerler gelmeye başladı. Arkalarındaki devletlerin desteğiyle faaliyet alanlarını dağlara genişletmeye çabalasalar da Katolik misyonerlerin direnciyle karşılaştılar. Çünkü Katolikler bu bölgeleri kendilerine faaliyet alanı olarak belirlemişti. Öte yandan okullaşma oranı düşük olan Dürzîlerin denetlediği Şûf ve Garb bölgelerinde okullar kurmaları için yerel şefler birbiriyle yarıştı. Sonuç olarak Dürzî, Marunî ve Rum Ortodoksların karışık yaşadığı Metn'de misyoner okulları kurmayı başardılar. Ancak Dürzîleri Protestanlaştırma üzerinde başarılı olamamışlardır. Siyasi hedeflerine ise ulaşmakta güçlük çekmemişlerdir. Avrupa ile İngiltere'nin hamiliğinde ilişki kurmalarını sağlamışlardır. Dürzîler üzerinde hamiliğe soyunmaları zamanla Osmanlı iç işlerine karışmalarını kolaylaştırıcı işlev olacaktır.³⁵⁷ Öte yandan misyonerlik etkinlikleri Marunî-Cizvit rekabetini artırmış Lübnan toprakları içinde yayılma hızlanmıştır. Marunîlerin misyonerlik faaliyetlerini 1820'den sonra engelleme çabasıyla Cizvitler Kisrevan'daki Katolıklara yönelmiştir.³⁵⁸

Yabancıların mücadelesi siyasi ve dini alanlarla sınırlı kalmamış iktisadi mecralara da kaymıştır. Nitekim İngiltere 17. yüzyıldaki üstünlüğünü Fransızlara kaptırdı. Dokuma karşılığı sikke vermesi yasaklanan İngiliz Levant Kumpanyası zayıflamıştı. Fırsatı iyi

³⁵⁵ Akarlı, s.19-21.

³⁵⁶ Thibaut Jaulin, "Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national", *Histoire & mesure* XXIV, sy XXIV-1 (01 Ağustos 2009), s.191.

³⁵⁷ Salibi, s.161-162.

³⁵⁸ Ussama Samir Makdisi, *The culture of sectarianism: community, history, and violence in nineteenth-century Ottoman Lebanon*, Berkeley, California: University of California Press, 2000, s.91.

değerlendiren Fransa pazarı kolayca ele geçirdi. Şam'ın denize çıkışı olan Sayda'ya yatırımlarını yoğunlaştırarak Sayda'nın gelişmesine katkıda bulundu. İlerleyen yıllarda Akkâ limanı Sayda'nın yerini alacaktı. Suriye kıyılarının ticari egemenliği yerel güçlerin rızası ve Avrupalıların işbirliğiyle Yahudi, Ermeni ve Rumların elindeydi.³⁵⁹ Beyrut Limanı için de aynı şeyler geçerliydi. Avrupalı tacirler etkileriyle Beyrut'un Suriye kıyılarının en aktif limanlardan biri olma özelliğini korumasında önemli paya sahip oldular.³⁶⁰

Öte taraftan yıllarca sürececek çatışmalara gerekçe üretecek siyasi olaylar kapıdaydı. Yunan isyanında Osmanlı ordusunu destekleme karşılığında talep ettiği mükâfatları alamayan Mehmet Ali Paşa Osmanlı'nın zayıflığından faydalanarak 1832 yılında Suriye topraklarını ele geçirmiş Dürzîlikten Hıristiyanlığa geçen Şihâb ailesinin ve diğer Hıristiyanların desteğini alırken rakip Dürzîler Osmanlı'nın yanında saf tutmuştur. Dürzîleri Havran'a sürmüştür. İngiltere'nin müdahalesiyle anlaşma sağlandıktan sonra zorunlu askerlik, silahsızlanma ve yüksek vergilere karşı baş gösteren ayaklanmayı takiben Mısır ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak yerlerinden edilen Dürzîler ve buraları sahiplenen Marunîler arasında husumet tohumlarını bırakmıştır.³⁶¹

Mısır müdahalesi öncesinde de Osmanlı idarecileri Lübnan Dağı'ndaki asayiş sorunlarına çözüm aramaktaydı. Çözüm olarak kuzey ve Bekaa'daki Sünni Kürtler ve Türkler ile Şii ve Sünni Arap kabile şeflerini 19. yüzyılın başlarında Marunîlerin yoğun olduğu Lübnan Dağı'na yöneltmişti. Genelde Hıristiyan nüfus özelde Marunî toplumu ilerleyen dönemlerde öyle bir hızla artacaktı ki Osmanlı'nın güçlendirmeye çalıştığı diğer grupların Dağ'daki etkisi sönük kalacaktı. Nitekim 18. ve 19. yüzyılı kapsayan iki yüzyıl boyunca Lübnan topraklarındaki nüfusun Hıristiyan oranı tahmini olarak iki katına çıkmıştır. Ezici tırmanışı Marunîler ve Suriye'nin iç kesimlerinden gelen Ortodokslar ve Katolikler oluşturdu. Lübnan Dağı nüfusu Fransız gezgin Constantin-François de Chasseboeuf tarafından tahmin edilen verilere göre 16. yüzyılın ortalarında 80 binden 1783'te 235 bine çıkmıştır. Buna karşın Şiiler, Dürzîler ve Sünniler göreceli olarak nüfus kaybetmiş olsa da Sünnilerin kaybı en azdır. Şiiler 16. yüzyılda bugünkü Lübnan Dağları'ndaki en büyük topluluk iken 1840'larda Marunî ve Sünniler tarafından aşındırılarak % 20'nin altına düşecekti. 17. yüzyılda Kuzey Lübnan Dağı ile Bekaa'daki Şii şefleri ve 18. yüzyılın ortalarında Cebel Amil'de pamuk ve Osmanlı

³⁵⁹ Faroqhi vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.831-858.

³⁶⁰ Issawi, s.161.

³⁶¹ Acar, *Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu*, s.8-12.

destekli tütün göz önüne alındığında Şiiilerin düşüşü anlaşılabilir. Dürzîler Osmanlı'ya karşı mücadeleleri sonucu yıpranmıştı. 1800'lerin başında Şiiiler, zayıf liderlerle moral üstünlüğünü kaybettiler. Osmanlı valileri ve Şihâb emîrlilerine karşı zayıf düştü. Dürzî Canbolat ve Marunî Kilisesi tarafından desteklenen Hıristiyan köylüleri Cezzin ve Sayda gibi yerlerden Şiiileri çıkardılar. Şiiiler Trablus'taki tepelerde azınlık halini aldılar.³⁶²

Onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlayan güç dengelerinde dış ticaretin çıtasının yükselmesi tesirli görünmekteydi. 19. yüzyılın başlarında dağdaki tahıl tüketiminin % 35-40 civarı yerliydi. İhtiyacın çoğu çevre bölgelerden temin edilmekteydi. Yüksek ipek üretiminin sağladığı gelir ihtiyaçlara fazlasıyla yetmekteydi.³⁶³

Şam hâkimiyetinden çıkan Lübnan Dağları ipek üretimine ilginin artması sayesinde 18. yüzyıl boyunca zenginleşmişti.³⁶⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısında Dürzî liderler ipek üretimi ve diğer işler için duydukları işgücü gereksinimini Ortodoksların Şûf ve Metn'e yerleşmesiyle giderdiler. Roma Kilisesi'nden ayrılan Halep Katolik Kilisesi üyelerinin birçoğu 17. yüzyılın son yirmi yılı ile 18. yüzyılın ilk yarısı arasında Lübnan Dağı'na göç ederek kendi patrikhanelerini kurdu. Artan kitlesel göçler ileride büyük çatışmaların temelini oluşturacaktı. Dürzîler aleyhine yaşanan gelişmelerin Dürzî şeyhler lehine bir takım gelişmeler de yaşanmıyor değildi. Refah seviyesinde belirgin iyileşme görülmekteydi. İçlerindeki zanaatkârların da tesiriyle zamanla yükselen burjuvazi 18. yüzyılın sonlarında Zahle ve Deyrülkamer'de görünür hale geldi. Bu yerleşimler Lübnan Dağı'na Şam'dan mal sağlayan antrepo halini aldı. 19. yüzyıla gelindiğinde Zahle'nin nüfusu bini geçmişti. Deyrülkamer, Marunî ve Rum Katolik tacirlerin çabalarıyla ipek ticaretinin merkezi haline gelerek 4 bin kişiye kadar yükseldi. Müslümanlar ve bilhassa Dürzîler kaybettikleri topraklara paralel olarak eğitimle birlikte ticaret ağlarında Katolıklara göre dezavantajlı durumdaydılar. Marunîler 18. yüzyıl boyunca yükselişleri korudular. Son gelişmelerde Avrupalıların desteği dikkat çekiyordu. Avrupalılar doğrudan askeri müdahale etmeseler bile baskılarıyla Lübnan içlerine nüfuz ettiler. Dürzî ve Şiiilerin çatışmalardan kaçması Marunî ve Katoliklerin artmasını sağlıyordu. Ortodoks Rumlar geçmişte olduğu gibi sahillerde yayılmıştı.³⁶⁵

³⁶² Harris, *Lebanon*, s.104-105.

³⁶³ Akarlı, s.18.

³⁶⁴ Harris, *Levant: Bir Kültürler Mozaïği*, s.127.

³⁶⁵ Harris, *Lebanon*, s.17, 117-126.

Johann Ludwig Burckhardt, 1812'de Lübnan'a yaptığı gezide kuzeyindeki Bişera yerleşiminin tamamının, Kura ve Şara yerleşimlerinin dörtte üçünün Hıristiyan olduğunu belirterek 300-400 haneden oluşan Batrun'un çoğunluğunun Maruniler'in meydana getirdiğini vurgular.³⁶⁶ Lübnan Dağı'ndaki nüfus tahminleri Dürzî-Marunî geriliminin çatışmaya dönüşmediği dönemlerde kısmen birbiriyle tutarlılık göstermektedir. 1816'da Corancez'e göre Lübnan Dağı'nda 70.000 Dürzî vardı. Bu sayı diğer tahminlerin çok altındadır. Douin'e göre 1833'te 215.000 nüfusun 130.000'i Marunî, 65.000'i Dürzî, 3.000'i Katolik, 10.000'i Ortodoks, 2.500'ü Sünni ve 3.000'i Şii'dir. Laurent'in tahmini ise 1840'ta 218.622 kadardır.³⁶⁷

Demografik değişimden anlaşılacağı üzere Lübnan Dağı kıyılarına göre pek çok yönden farklı karakterdeydi. Kıyıları Müslümanların yerleşim alanlarıyken iç kesimler Hıristiyanların denetimindeydi. 1840'a kadar nüfusun 200 bine ulaştığı sonucuna varılabilir. Çoğunluğa göre sıralamanın en başında Marunîlerin bulunduğu bu grubu Dürzî ve Ortodoksların takip ettiği gerçeğe aykırı görünmemektedir. Dürzî nüfus miktarında tartışmaya açık şekilde farklılık vardır.

Makdisi biraz daha az olduğunu iddiasından hareketle Dürzîleri 40.000 olarak göstermektedir. Buna karşın 1841 Dağ nüfusunu kabaca 200.000 olarak kaydetmiştir. Bunun 40.000'i Dürzîlerden ibarettir. Metn bölgesinde Dürzîler bulunmakla beraber kuzeyde çoğunluk Hıristiyanlara aitti. Benzer sorun güney bölgesi için de geçerliydi. Deyrülkamer'in bulunduğu Şûf'taki Hıristiyanlar hariç Dürzîler burada çoğunlukta idi. Marunîler bütün dağa egemen olmak için kilise üzerinden baskı yaparken Dürzîler Dağ'ın ilk sakinleri olduğu iddiasıyla tarihe sarılmaktaydı.³⁶⁸

Karma toplulukların yoğunlaştığı Lübnan Dağı'nın kontrolünün zor olduğunun idrakinde olan Osmanlı Devleti Memluklerden aldığı topraklardaki yarı bağımsız toprak sahipliğine dayanan yapıya dokunmamış Yavuz Sultan'ın Lübnan'a atadığı emîr uzun süre Ma'n ailesinden olmuştur. Feodal yapı benzeri yönetimle idare edilen Lübnan Dağı'nda kolay gerçekleşmeyen şekilde liderliği 17. yüzyılın sonunda sonradan Hıristiyan olan Havran göçmeni Şihâb ailesi teslim almış 1841'e kadar verasetle devam ettirmiştir.³⁶⁹ Şihâblar

³⁶⁶ Atlıoğlu, *Lübnan Marunileri*, s.36.

³⁶⁷ Courbage ve Fargues, s.17.

³⁶⁸ Makdisi, s.79.

³⁶⁹ A. Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966, s.13-14.

gücünün zirvede olduğu 1830'da kuzeyde kalan Zenniye ve Akkar'ın kuzey kesimi hariç her yeri kontrol ederek Mukataa olarak verilen topraklarda hükmettiler. Vergi toplayıp adli cezaları vererek düzenden sorumlu oldular. Dürzî ve Marunîler arasında denge sağlamada başarı sağlamaları yönetimlerini kabul ettirmelerinde kolaylaştırıcı vazife gördü. ³⁷⁰ Bu sayede uzun yıllar bölgede Osmanlı valisinden sonra gelen en üst otorite görünümünü muhafaza etti.

Ahali dini olarak yer yer iç içe geçmeler de düşünce olarak iki bloğa ayrılmış şekilde yaşamlarını sürmekteydi. Sünni, Dürzî, Mütevali ve İsmaililerin bulunduğu Müslümanlar ile Marunî ve Katolik Rumların toplandığı Hıristiyan kesimdi. ³⁷¹ Bu gruplar da kendi içlerinde yekpare olmayıp çeşitli şekillerde bölünmekteydi.

5.8.2. İbrahim Paşa İdaresi ve Değişen Düzen

Lübnan'ı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kontrolündeki Mısır kuvvetlerinin işgal etmesiyle Lübnan Dağı'ndaki sorunları katmerleyen toprak kavgası şiddete dönüşme yolunda önemli mesafe kat etti. Uzun zamandır biriken sorunları kan davasına dönüştürecek gelişmeler yaşanmak üzereydi. Dürzî-Marunî arasındaki gerilim Marunîlerin fiili sınırları yok sayarak Dürzî bölgelerine yayılmaya başlamasıyla yükseldi. Dürzî bölgesine göçen Marunîlerin mülkiyet hakkı iddia etmeye başlaması, yerel sorunu Batılı güçlerin aktif şekilde müdahil olduğu boyuta taşıdı. Toprak sahibi Dürzîleri İngilizlerin, toprakta çalışan Marunîleri Fransızların desteklemesiyle sorun düğüm halini almaya başladı. ³⁷² Yerlerinden edilen Dürzîler, Mısır kuvvetlerinin geri çekilmesiyle topraklarına döndüğünde Marunîlerin topraklarını geri vermeye razı olmadığını gördü. Toprakların mülkiyeti Hıristiyanlar lehine genişlemişti. Zira 19. yüzyılın ortalarına kadar dağdaki toprakların sahipliği Osmanlı idaresine aitti. Özel mülkiyete toplum çıkarına göre izin verilmekteydi. Şahıslara ait topraklar genellikle Dağ'ın güney ve orta kesimindeki Marunîlere ve Rum Katoliklere aitti. En büyük topraklardan paylarından biri Marunî Kilisesi'nde idi. Bu zenginlik toplumsal dayanışmanın

³⁷⁰ Salibi, s.108.

³⁷¹ Mustafa Cezar, "Mufassal Osmanlı Tarihi", İstanbul: Güven Yayınevi, 1972, s.2990-2994.

³⁷² A. Haluk Ülman, "1840 - 1845 Arasında Suriye ya da Lübnanın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 18, sy 3 (1963), s.251.

ürünüydü. Zorunlu askerlikten kaçmak için yapılan göçler ve görece zayıf grupların topraklarına güç kullanarak el koymalar yerleşik düzeni yerinden oynatmıştı.³⁷³

Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın halk üzerinde bıktırıcı politikaları da toplulukların birbirine olan saygısına temelinden zarar vermişti. Artan şekilde ancak zamanla sürekli hale gelen vergiler bunların tahsilini yapan Marunîlere karşı Dürzîlerin memnuniyetsizliğini doğurmuştu. Mısır kuvvetlerinin geri çekilmesi altyapısı hazırlanmış husumetlerin tırmanmasını engellemekte artık yetersizdi.³⁷⁴

Hıristiyanların Şihâb Emîrliği döneminde Dürzîler aleyhine yayılmasıyla biriken Dürzî öfkesi 1840'larda patlayarak Marunîlerle çatışmaya yol açtı. Bekaa Vadisi'ndeki Zahle yerleşiminde yoğunlaşan Rum Katoliklere Şiiilerin katılımıyla Dürzîlere karşı saldırılar başladı. Dürzîler geri çekilmiş olsa da Şûf'ta demografik üstünlüklerini korudular. Osmanlı'nın Dürzî-Marunî ihtilaflarını ortadan kaldırmak amacıyla vergi tahsili için atadığı yöneticiden memnun kalmayan Avrupalı devletlerin araya girmeleriyle olaylar yatıştırıldı.³⁷⁵

Enteresan şekilde olayların görünür hal almasını sağlayan sebeplerden biri de Beyrut'taki Avrupalı konsolosların iki tarafı kışkırtmasıydı. Savunmasını farklı dayanaklarla temellendirmeye çalışan iki grup gelişmeleri kendi bakış açılarından yorumluyordu. Dürzîler, kendi toplumundan bireyleri öldüren katillere Marunîlerin arka çıktığını bu yüzden saldırılarını ifade ederek çatışmalarda haklı oldukları savına sarılmayı tercih etti. Bunun dışında Mısır işgalindeki dönemde mescidlerine ait olan malların Marunî kiliselerine tahsis edildiğini, Marunîlerin aynı dönemde kendilerinden iki misli vergi aldığını ve Şihâbîleri emîr kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Buna karşılık Marunîler ise Dürzîlerin kendilerine karşı husumet beslediğini ve Beşir Şihâb'ın oğlu Mîr Emin'in en yetkili kişi olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta dağda yerleşik altı cemaatten Marunî patriki ve Rum Katolik papazlarının bazıları vaziyetten memnurluk duyanları kiliselerine alacaklarına dair haber yaymışlardır. Tehditlere rağmen farklı düşüncelere sahip olanlar da vardı. Marunîlerin yerleştikleri yerler dışında kalan 24 köy Sayda'nın atadığı yöneticilerin otoritesi altındayken, bunlar içinde yer alan İklim el-Harub'a bağlı 16 köyün Beşir Şihâb tarafından güç kullanılarak ele geçirilmesi bu köylerde yaşayan Sünni Şafiiler, Mütevalîler, Rum Ortodokslar ve Rum Katolikleri

³⁷³ Akarlı, s.25-26.

³⁷⁴ Cezar, "Mufassal Osmanlı Tarihi", 1972, s.2990-2994.

³⁷⁵ Acar, s.10-15.

rahatsız etmiştir. Dolayısıyla bu gruplar gidişattan şikâyetçi olmuşlardır. Marunîlerin çoğunluğu da aynı düşüncededeydi. İhtilafların çözümü için Osmanlı yöneticilerinin hazırladığı rapora göre Dürzîlerin Marunîlerden gasbettiği altının 100 bin değil 40 bin kese olduğu ve aralarında uzlaşımın gerekli olduğu, Dağ yerleşiklerinden 56 senedir alınamayan verginin tahsil edilmesi gerektiği ancak evleri yok olanların vergilerinin ertelenebileceği ya da muaf tutulacağı kararı alındı.³⁷⁶ Kronikleşen anlaşmazlıklara yönelik atılan adımlar bölgenin kabile temelli yapısı nedeniyle kalıcı çözümden uzaktı. Zira otoriteye itaat konusunda sicili temiz olmayan bölge halklarının zaten düşük olan vergiyi ödemekten imtina etmesi alışkanlık haline gelmişti. Kendi cemaatinden birilerinin vergi toplama gibi kamu görevlerinde tepeden tırnağa yetkili olması barışı getirebileceği gibi Osmanlı idarecilerini de rahatlatılabirdi.

5.8.3. İkili Yönetim Sistemi

Sonuç olarak dağlık Lübnan'da Sayda eyâletine bağlı iki idari birim ortaya çıktı. Yeni idari bölünmeyle ileriki dönemlerde güncellenecek siyasi sistemin temelleri atılmıştı. Tabii ki Avrupalı devletlerin çıkarları da gözetilmişti. Yetkileri eşit olan kuzeyde Marunî (Mir Haydar), güneyde Dürzî (Mir Ahmed Arslan) kaymakam 1843 yılında göreve başladı. Çifte kaymakamlık yönetiminin idari sahası Beyrut-Şam yoluyla birbirinden ayrılıyor olmasına karşın Marunî ve Dürzîler iki yerde de yayılmışlardı. Azınlıkta kalan Hıristiyanlar, Marunîlere nazaran daha fazla dağınık yaşamaktaydılar. Dolayısıyla egemen oldukları topraklar Marunîlerle kıyaslanamayacak şekilde dardı.³⁷⁷

Marunî bölgesinde nüfusun dörtte biri başka inanç grubundayken Dürzî bölgesinde nüfusun yarısı diğer cemaatlere dendi. Dürzîlerin homojen olmaktan uzaklaşmaları son yüzyıllarda Marunîlerin güneye yayılmalarının sonucuydu.³⁷⁸

Kurulmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen ikili kaymakamlık sistemi var olan problemlere kalıcı çözümler sunmaktan uzak görünüyordu. Beyrut-Şam yolunun kuzeyini Marunîlerin, güneyini Dürzîlerin kontrol etmesi hesap edilmişti. Ancak masadaki planların gerçek hayatta karşılığı yoktu. Nüfusun iç içe dağılması yeni sorunların su yüzüne çıkmasına neden oluyordu. Avrupalılar bunu bahane ederek bölgeye bir şekilde müdahale ediyordu.

³⁷⁶ M. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Bellekten* X, sy 40, (Ekim-1946), s.645-661.

³⁷⁷ Acar, s.10-15.

³⁷⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", *Amme İdaresi Dergisi* 31, sy 3 (Eylül 1998), s.19.

1850’de yenilenen düzenlemeye göre Osmanlı’nın atadığı bölge valisine farklı mezheplerden 6 hâkim ve 6 danışman yardımcı olacaktı. Hâkimler biriken sorunlara odaklanacak, danışmanlar toplum arasında yaygın hale gelen vergi adaletsizliğine çözüm arayacaklardı. Ancak Dağ’ın güçlü Kilise kurumu ve önderlerine karşı etkileri kaldılar.³⁷⁹

Bazı yerleşimlerin mezhepler arasında paylaşılabilmesi ilginç çözümler üretilmesini zorunlu hale getirmişti. Deyrülkamer, Dürzîlerin denetiminde olmasına rağmen burada fazlaca Katolik Rum, Ortodoks Rum ve Marunî yaşamaktaydı. Bu yüzden iki tarafın da şeyhleri kullanarak idarede söz sahibi olacağı belirtildi. Yine Marunîlerin yetkisindeki Metn’de azımsanmayacak sayıda Dürzî mevcuttu.³⁸⁰ Dürzî kaymakamın Marunîlerin üzerinde tam kontrol sağlayamayacağı yerleşimler Canbolat idaresindeki İklim el-Harub, Cezzin, Şûf, Cebel-i Reyhan ve bunlara bağlı daha küçük kırsal alanlardı. Bu bölgelerde 6 Marunî vekil, dindaşlarını temsil edecekti.³⁸¹

Tüm gayretlere rağmen sona ermeyen husumetlerle çatışmalar tekrar görünür hale gelince farklı çözüm arayışları hız kazandı. İngiltere ve Fransa’nın karşıt grupları destekleyen Dağdaki konsoloslarının varlığı, husumetlere Osmanlı müdahalesini sınırlandırıyordu. Merkezi idarenin, kurulan sistemi revize etmeye dönük gayretleriyle her inanç grubunu temsilen kaymakamlıklara meclis kuruldu. Dürzî, Marunî, Rum Ortodoks ve Rum Katolikler mecliste ikişer üye ile Şiiler ise bir üye ile temsil edileceklerdi. Kendi yargılamalarını üyeler eliyle yapacaklardı.³⁸² Mezhep paylarına dayalı idari sistemin hayata geçirilmesi zamanla kurumsallaşacak Konfesyonel sistemin Lübnan üzerinde resmiyet kazanmasıydı. Bu yönetim şeklinde toplulukların şikâyetlerinin temsilcileri aracılığıyla resmi makamlara bildirilmesinin önü açılıyordu. Ayrıca mezhepsel geleneği farklı olan grupların yargılamalarında dini kuralların etkisi artacaktı. Yeni düzenlemelerle İmparatorluğa güvenin ve sadakatin artırılması amaçlanıyordu.

Yeni idare şeklini müteakiben Osmanlı, vergilerini ve toprak gelirlerini toplamaya devam etti. Öte yandan biriken ekonomik sorunlar çözüm bekliyordu. Tahrip edilen ipek mahsulleriyle mücadele etmek, vergi indirimi sağlamak ve asayişin yetersizliğinden dolayı

³⁷⁹ Akarlı, s.28.

³⁸⁰ Süleyman Uygun, *Osmanlı Lübnanı’nda değişim ve iç çatışma: marunî asi Yusuf bey Kerem (1823 - 1889)*, Birinci basım, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s.74.

³⁸¹ Gökbilgin, s.664-666.

³⁸² Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, s.20.

çalınan tütünlerle uğraşmak zorunda kaldı. Gelişen ticaretin ve Lübnan Dağı'ndaki görece istikrarın yansımaları ekonomide belirmeye başladı. Beyrut ile Lübnan Dağı arasındaki ilişki arttı.³⁸³

Şüphesiz Dağ'ın en güçlü topluluğu Marunîler mevcut durumdan en fazla kazançlı çıkan gruptu. Kıyılarla bütünleşmenin de katkılarıyla Marunî aileler geçmişe göre güç kazanarak nüfuz alanlarını genişletmişti. Marunî Kazin ve Hubayş ailesi 1840'larda Kirevan'ın % 60'ını Cübeyl ve Batrun'un büyük kısmını kontrol ediyordu. Dürzî Canbolatlar Şûf'un çoğunun yanı sıra Bekaa'nın bazı iktalarında güç sahibiydi.³⁸⁴

Beyrut'taki Fransız Konsolos Henri Guys, 1846 yılında Lübnan Dağı'nda yaşayan mezhep dağılımı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre 300.000 kişinin % 62'si Marunî, % 8'i Rum Ortodoks, % 12'si Rum Katolik'ti. Hıristiyanlar % 83'lük paya sahipken Sünni ve Şiiler % 3'er Dürzîler % 10 olmak üzere toplamda Müslümanlar % 16'lık paya sahiplerdi.³⁸⁵ Guys'un analizi geçmişe göre Marunîlerin artan oranlarla çoğunluğa ulaştığını dolayısıyla Dürzîlerin payının düştüğünü göstermektedir. Daha önce değinildiği üzere Dürzî kabilelerin toplu şekilde Hıristiyanlığa geçmeleri ve orantısız azalmayla zayıflayan Dürzî toplumunun Cebeli Dürüz'e göç etmek zorunda kalmaları, Dürzî grupların Lübnan Dağı'nda belli alanlarda sıkışmalarına neden olmuştu. Aslında Dürzî oranlarının bu denli azalması abartılı görünmektedir. Bilhassa Hıristiyan grupların Beyrut'a göçleri düşünüldüğünde Rum Katoliklerin oranlarının Dürzîlerden yüksek olması tartışmaya açıktır.

Yalnızca Dürzîlerin zayıflamasıyla sınırlı olmayan değişimler diğer azınlıklar için de geçerliydi. Örneğin Ortodokslar Katoliklerin gerisine düşmüştü. Katoliklerin Suriye'den Lübnan Dağı'na kitlesel göçleri dengenin değişmesinde belirleyici olmalıydı. Benzer yıllar için diğer nüfus iddiaları Lübnan Dağı nüfusunun 200 bin civarında olduğu yönündedir. Bouree'ye göre Lübnan Dağı'nda 1847'de toplamda 193.935 nüfus yaşarken Şidyak'a göre aynı yıl 107.593 erkek mevcuttur.³⁸⁶

³⁸³ Harris, *Lebanon*, s.155.

³⁸⁴ Tarābulṣī, s.16.

³⁸⁵ J.M. Wagstaff, "A note on some nineteenth-century population statistics for Lebanon", *British Society for Middle Eastern Studies. Bulletin* 13, sy 1 (Ocak 1986), s.32.

³⁸⁶ Courbage ve Fargues, s.17.

Lübnan'ın tartışmaya açık nüfus oranları ne olursa olsun Marunîlerin artan etkinlikleri tartışma götürmezdi. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Marunîlerin Lübnan Dağı'nda nüfuz kazanmasını sağlayan üç temel etken vardı. Genellikle kurumsal statü kazanan Marunî Kilisesi eliyle gerçekleşmekteydi. Bunlar kısaca şöyleydi:

1. Marunî Kilisesi'nin ekonomik gücünün vakıflar ve toprak sahipliğiyle desteklenmesi,
2. Marunî Kilisesi'nin 1840'larda Bişera bölgesinden Kisrevan'ın merkezine taşınarak güneye yayılmasının kolaylaşması,
3. 1854'te Marunî cemaati içinde patrik seçimindeki geleneğin bozularak yeni düzenin kurulması güçlü sebeplerdi.

Ayrıca Kazinlerin ellerindeki topraklarını kaybederek küçülmeleri kiliseyi güçlendirmişti. Çünkü patrik seçiminde belirleyici ailenin gücü kırılmıştı.³⁸⁷ Anlaşılacağı üzere Kilisenin Marunî toplumu üzerinde geçmişten gelen ağırlığı maddi güçle desteklenmekteydi. Elindeki mali gücü siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlarda cemaat lehine kullanmanın aracı olarak görmekteydi. Elbette Fransa'nın desteği göz ardı edilemezdi.

Zira Fransızlar Lübnan Dağı'nda kurdukları dokuma fabrikalarıyla bölgeye can vermektedir. Sektörün 1850'lerden sonra Avrupa'dan gelen ucuz fabrika ürünleriyle rekabet edemeyerek çöküşe doğru yol alması hammadde fiyatlarının artışı, ödeme ve kredi yetersizliğiyle birleşince ekonomik zorluklar ortaya çıktı. İş piyasasından daha fazla pay alma rekabeti ipek sanayisinde daha belirgindi. Ucuz işgücü kaynağı Marunîler, işçilerin büyük kısmını oluştururken % 15 kadarı Rum Ortodoks-Arap ve diğerleri Dürzî idi.³⁸⁸

Büyük çatışmalara giderken çok boyutlu sorunların gerekçeleri çeşitliydi. El değiştiren toprakların ve emek verdikleri toprakların maliki olmak isteyen köylülerin arzuları da tabanı alttan alta kaynatıyordu. Mukataa sahiplerinin Osmanlı'nın toprak mülkiyetinin dağılımını tespit etme girişimlerini baltalamaları fiili durumun görünmesini perdeliyordu. 1858'de yayılmaya başlayan huzursuzluğun sebepleri arasında hâlâ çözüme kavuşturulamayan Mehmet Ali Paşa yönetimindeki değişiklikler vardı. Büyük toprak sahiplerinin nüfuzunun

³⁸⁷ Tarābulṣī, s.23.

³⁸⁸ Ortaylı, s. 96-98.

sınırlandırılması, köylülerin çalıştıkları toprakların sahibi olmak istemesi gibi talepler görünür sebepler olsa da biriken pek çok problemin toplumdaki yansımasydı.³⁸⁹

Örneğin 1858 Arazi Kanunnamesi Kisrevan'da olaylara sebep olmuştu. Artan başkaldırıları, merkezileşen idareyle zedelenen çıkarların sonucuydu. Yerel iktidarların değişimini de getirecekti. Emîr II. Beşir, mültezimlerin gücünü sınırlandıran hamlelere girişince Kazin ailesi zayıflamıştı. Zamanla Beyrut'a sığırayan gerilim zengin ailelerin gönülsüz Kazinlerden dut ağacı için ek topraklar istemeleriyle tırmanarak isyana dönüşmüştür. Sonuç olarak topraklarının önemli kısmını yitiren Kürt Kazinler, imtiyazlarını kaybetmişler askeri olarak da zayıflamışlardır. Toprak sorunları dışında toplumsal statüyü değiştiren belgelerin ortaya çıkması da gelecekteki sorunlara ortam hazırlamıştır. Osmanlı'nın imparatorluk ömrünü uzatmak için gayrimüslimlere tanıdığı imtiyazları içeren 1856 Islahat Fermanı, Müslümanları rahatsız etmiş bununla birlikte Fransızların teşvikiyle Ferman'dan destek alan Marunîlerin artan cesaretleri Müslüman grupların aleyhine gelişmelerin kapısını aralamıştır.³⁹⁰

Marunîlerin azınlıkta olduğu 19. yüzyılın başlarında sulhla devam eden Dürzî-Marunî ilişkileri Hıristiyanların demografik çoğunluğu ele geçirmesiyle ihtilafli döneme girmişti. Güç kaybeden Dürzî prensliğinin Marunî aracına dönüşmesi, vergi toplamadaki yetki mücadelesi, Fransız İhtilali'nin özgürlük, eşitlik fikirleri, Mısır'ın Lübnan Dağı'ndaki etkisi ve Avrupa'nın kültürel ve ekonomik müdahaleleri mevcut sorunları üst seviyeye taşıdı. Farklı çıkarlar, yerel yöneticilerin hileli yönlendirmeleri, demografik farklılıklar, farklı ekonomik gelişmişlik, kültürel ayrılıklar Dürzî-Marunî çatışmasının kıvılcım sebepleriydi. Toplumsal temsil ve siyasal sadakat kavramları soruna eşlik etti. Marunîler toprak sahipliği bakımından zirveye ulaşmışlardı. Akkar'dan Cezzin'e kadar dağılımla Dürzîleri sindirmişlerdi. Dürzîler artık çoğunlukta olmadıkları yerlerde bile tutunmaya çalıştılar. Ancak Şûf ve Metn'de varlıklarını koruyabildiler.³⁹¹

İç savaşın arifesinde Lübnan'ın demografik durumu karmaşıktı. 1860'ta Dürzîler, Cebeli Lübnan, Raşeya ve Hasbeya'da, Suriye'de ise Cebel-i Havran ve Şam'da toplanmışlardı. Lübnan Dağları'nda 37 köy ile Anti-Lübnan dağlarında 64 köy ve kasaba

³⁸⁹ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, s.25-35.

³⁹⁰ Faroqhi vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, s.997-998.

³⁹¹ Harris, *Lebanon*, s.117-118,142.

Dürzîlere aitti. Aynı bölgelerde Marunîlerle karışık yaşadıkları köy ve kasaba toplamı 211 kadardı. Nüfus dengesi açısından karma yerleşimler en hassas yerlerdi. Dürzî nüfusu 55.000 ile 60.000 arasında kalıyordu. Aynı dönemde Marunîler Lübnan'ın kuzeyi, Beyrut ve Sayda'da yoğunlaşıyor toplam nüfusları 200.000'e ulaşıyordu. Marunî-Dürzî genel nüfus dengesi Marunîler lehine aşağı yukarı 1/4 civarındaydı.³⁹²

Bazı bölgelerde sayıları yok denecek kadar azalan Şiiler, düşüşe rağmen Cebel Amil ve Bekaa'da nüfuslarını muhafaza ettiler. Aynı şey kıyı kasabalarındaki Sünniler ve farklı kırsal bölgelerdeki Ortodoks Hıristiyanları için söylenebilir. Katolik Rumlar, Zahle ve Güney Lübnan Dağı'nda toplanmışlardı. Bu yoğunluğu 1700'lerden beri artan göçlere borçluydular.³⁹³

Fransız ordu kaynakları 1860 yılı için Lübnan Dağı'nın 269.980 nüfusunun mevcut olduğunu kaydeder.³⁹⁴ Bunun 172.500'ü Marunî, 28.560'ı Dürzî, 20.400'ü Katolik, 27.100'ü Ortodoks, 7.795'i Sünni ve 13.220'si Şii'dir. Dikkat çeken husus Fransız kaynaklarının Müslüman kaynaklarına göre Hıristiyan oranını daha yüksek göstermesidir. İdari sistemde daha fazla koltuk talebi sağlıklı sayısal dağılımın elde edilmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Benzer yıllarda Büyük Lübnan'ın 487.600 olan nüfusunda avantajlı kesimler yine Hıristiyanlardır. Zira Lübnan Dağı'nda % 82 olan oranları ileride Büyük Lübnan olacak topraklarda % 63'e düşmektedir. Bunun sayısal dağılımı Lübnan topraklarında 208.180 Marunî, 44.160 Dürzî, 68.040 Katolik, 33.475 Ortodoks, 76.565 Sünni ve 55.120 Şii şeklindedir.³⁹⁵ Nitekim kıyıların dâhil olduğu Büyük Lübnan'ın demografik dengeyi değiştirmesi ileride büyük tartışmaların kaynağı olacaktır.

Pek çok konuda uzlaşmaya varamayan Dağ'ın toplumsal grupları arasındaki birlik umudunu yeşerten son umut, bölgenin dinamosu ipek üretiminin sağladığı ortak amaç etrafında toplanan Şii, Marunî ve Dürzî grupların açacağı uzlaşma yoluydu. Kısmen sağlanan güven atmosferinde zamanla artan gruplar arası rekabet kazanan ve kaybedeni ortaya çıkardı.³⁹⁶ Kendilerine ait kilise kurumunun sağladığı manevra kabiliyetiyle değişen koşullara

³⁹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: VI. Cilt ; Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, 6. Baskı, c. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından 13. Seri, 16 (f), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s.30.

³⁹³ Harris, *Lebanon*, s.142.

³⁹⁴ Courbage, eserinde Karam'ın aynı yıl için 441.500 nüfus tahmini iddiasını belirtir. Bunun 350.000'i Marunî iken 40.000'i Dürzî'dir. Yapılan tespit diğer araştırmacılara kıyasla çarpıcı şekilde yüksektir.

³⁹⁵ Courbage ve Fargues, s.11.

³⁹⁶ Uygun, s.39.

ayak uyduran Marunîler, Şii ve Dürzîlere göre baştan elinde bulunan avantajı kullanarak üstünlüğü kimselere vermediler. Örgütlülüğün nimetlerinden diğer gruplara göre daha fazla yararlandılar.³⁹⁷

Tüm bu sorunların gölgesinde başlayan çatışmalar zamanla büyüyerek bölgeye yayıldı. Silahlanan büyük bir Dürzî milis grubu 1860'ta Deyrülkamer'e yaklaşarak genellikle erkeklerden oluşan 1.200 Marunî ve Katolik Rum'u vahşice katletti. Öncesinde Vadi el-Teym, Hasbeya ve Raşeya'da bin Şihâbî ve Hıristiyan erkeğinin ölmesinden sorumluydular.³⁹⁸ Büyük zarar gören şehirlerden olan Deyrülkamer, Marunî-Dürzî rekabetinin simge şehirlerindendi. 1860'tan önce Deyrülkamer, Lübnan Dağı'nın önemli merkezlerinden biri olmasına rağmen Suriye şehirlerine kıyasla ufaktı. İpek, pamuklu dokuma, sabun üreticileri burada bulunmaktaydı. Halep, Şam ve Sayda'dan gelen tacirlerin yollarının kesiştiği nokta olması dolayısıyla bölge ticareti zarar gördü.³⁹⁹

Güvensiz ortamda savunmasız kalan ekonomi dışındaki kayıplar çok sayıda kişinin ölümüydü. Bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin beceriksizliği karşılıklı ölümleri artırmış Deyrülkamer dışında Cezzin, Hasbeya, Raşeya ve Zahle'de binlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁰⁰ Sonuçta Mezhepsel temizlik iki taraf içinde geçerli oldu. Şûf ve Cezzin'den diğer mezheplerin atılmasına misilleme olarak Dürzîler Antelias ve Metn'deki karışık köylerden çıkarıldı. Şüphesiz azınlıkta kalan Şiiler kayıp yaşayanların başlarında geliyordu. İki grup da bu karmaşayı bölgelerindeki Şiilerden kurtulma şansı olarak gördü. Dürzîler İklim el Tuffah'tan Şiileri çıkmaya zorlayarak Sayda'ya yönlendirdi. Marunî topluluklar ise Şiileri Cübeyl'den Bekaa'ya yönlendirme saldırısı hazırladılar. Toplamda Lübnan Dağı'nda 200 köy yanarken 5.000 ölü ve 100.000 yerinden olan nüfus vardı.⁴⁰¹

Olaylar salt Lübnan sınırlarında kalmamış 1861'de Şam'a sıçramıştır. Birçok ölünün yanı sıra meydana gelen yağmalamalar hadiseleri çığırından çıkarmıştır. Çok sayıda Dürzî'nin ikamet ettiği Raşeya ve Hasbeya'da 4-5 köyün Hıristiyan halkı Cebeli Lübnan'a sığınmak

³⁹⁷ Salibi, s.149.

³⁹⁸ Harris, *Lebanon*, s.159.

³⁹⁹ Makdisi, s.31,118.

⁴⁰⁰ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, s.37.

⁴⁰¹ Tarābulṣī, *A history of modern Lebanon*, 35-39.

zorunda bırakılmıştır.⁴⁰² Olaylardan Marunî Kilisesi güçlenerek çıkarken Hıristiyanlar güneyden kuzeye genişleyerek otoritelerini pekiştirdiler. Tartışmasız otoritesi sayesinde Hıristiyanlar için diğer gruplara karşı destek vazifesi gören Marunî Kilisesi, çatışmaları avantaja çevirerek Fransızlar eliyle arzularına ulaşmaya yaklaşmıştır. Yüzyıllardır bölgede hâkim olan Osmanlı'nın zayıflığı bir kez daha görülmüştür.

5.8.4. Batılı Güçlerin Gölgesinde Şekillenen Mutasarrıflık İdaresi

Osmanlı askerlerinin kontrolü sağlayan müdahalesiyle sakinleşmeye başlayan sokaklar anlaşma şartlarını görüşmek için hazırды. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere 7 Avrupalı devletin girişimiyle 1861 yılında İstanbul'da yapılan anlaşmayla Lübnan toprakları Beyrut, Trablusşam, Sayda ve Bekaa olarak 4 parçaya ayrılıyordu. Osmanlı vatandaşı olan Katolik Mutasarrıfın hiyerarşik olarak altında din esasına dayalı 4 Marunî, 3 Dürzî, 2 Rum Ortodoks, 1 Rum Katolik, 1 Sünni ve 1 Şii'den müteşekkil 12 kişilik kurul atanacaktı. Lübnan idari açıdan 7 kaymakamlığın (Daha sonra Derülkamer'le sayı 8'e çıkacak) altındaki ilçe ve köylere bölünecekti.⁴⁰³

İlçelere yöneticileri valiler baskın mezhepten atayacaktı. Köylerin kendi yönetimi olacak ve kurul seçiminde oy kullanabileceklerdi. İdari pozisyonlardaki mezhepsel kotalar kritik noktalardaki idari, adli ve askeri pozisyonlar haricinde kurgulanmıştı. Konfesyonel sistem mezhep farklılıklarının ve güvensizliklerin ürünüydü.

Cebeli Lübnan'ın imtiyazlı yönetimi 1864'te uygulamaya geçirildi. Avrupalı devletlerin garantörlüğü Osmanlı'nın önceliklerini sınırlıyordu. Osmanlı'nın bu topraklar üzerindeki tek taraflı faaliyetleri Avrupa'dan izinsiz hayata geçirilemez hale geliyordu. Böylece günümüze kadar gelen cemaatlere dayalı siyasal sistem yavaş yavaş şekilleniyordu. Nihayetinde kurgulanan sistem ekonomik, sosyal ve kültürel alanda gelişmelerle olumlu yüzünü göstermeye başladı.⁴⁰⁴ Lübnan Mutasarrıflığı Osmanlı askerinin bulunmadığı, İstanbul'a çok az vergi veren görece bağımsız yönetime kavuştu. Beyrut ve Dağ arasında kaçakçılık önlenemedi ve askerlikten muaf olmak isteyen Lübnan Dağı sakinleri, Beyrut'a kıyasla çok daha az vergiyle yükümlülükten kurtuldular. Ancak Beyrut ve Bekaa'nın farklı

⁴⁰² Erkân-ı Harb Mîralaylarından İsmail Zühdî, *İntibah 1311 (1895-1896) Dürzî Olayları*, Ahmed Nezih Galitekin (çev.), İstanbul: Şehir Yayınları, 2007, s.11,25.

⁴⁰³ Acar, s.16-19.

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı, s.312.

idari yönetime sahip olması dolayısıyla verimli topraklardan mahrum kaldı. Olumsuz şartlara rağmen Dağ halkının çalışkanlığıyla refah seviyesi hızla yükseldi. Hıristiyan kuruluşlarının faaliyetleri için uygun zemin oluştu. Misyoner okulları, hastanelerini ülkeye çekti.⁴⁰⁵

Dış yardım alanların başında Marunîler geliyordu. Bunlar büyük kayıplar yaşamış olmalarına rağmen Fransa'nın desteğiyle toparlanarak başta nüfus olmak üzere eğitim, ekonomi ve siyasi alanlarda ilerleme kaydettiler.⁴⁰⁶ Eski güçlerinden uzak olan Dürzîler geleneklerini muhafaza edip mutasarrıf ile ilişkilerini iyi tutma politikasına sarılırken yeni düzenden memnun olmayan Marunîler değişen şartlara soğuk bakmışlardır. Olumsuz duygularda Marunîlerin yönetimde daha fazla yer alma hayalinin etkisi yadsınmazdı. Küskünlüğün de yansımasıyla 19. yüzyılda büyüyen Marunî milliyetçiliği, geleneksel destekçisi Fransa'nın etkisiyle ileriye taşınmıştır. Lakin Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarında ortaya çıkan milliyetçi ayaklanmalar Lübnan'da görülmemiştir. Lübnan'ın bahsi geçen girişimlere pirim vermemesinin sebebi diğer Hıristiyan yoğunluklu bölgeler gibi Avrupa'ya coğrafi yakınlığının olmamasının yanı sıra Hıristiyanların ülkeyi Müslümanlarla paylaşmak zorunda olmalarıydı.⁴⁰⁷

Hızla artan nüfusuyla 1861 senesinde Cebeli Lübnan'da 245.000 kişi yaşamaktaydı. 165.000 Marunî, 28.000 Dürzî, 17.000 Sünni ve Şii Müslüman ile 35.000 Rum ve azınlık gruplar ikamet etmekteydi. Hıristiyanlar kabaca % 82'lik paya sahipken bunun % 67'si Marunîlere aitti. Müslümanlar % 18 nüfus payını alıyordu. Bunun içindeki % 7 Dürzî nüfusa aitti.⁴⁰⁸

Anlaşılacağı üzere Hıristiyanların payı bölgedeki güçlerinin tartışmasız hale gelmesiyle artmaktaydı. Çatışmalardan kaçan Dürzîlerin Cebel Dürüz'e yerleşmeleri ve Şam ile çevresindeki Hıristiyanların Lübnan Dağı'nı sığınak olarak görmeleri de Marunî baskınlığını perçinleyen hususlardı. Ducros'un tespitleri Hıristiyan nüfusun payını daha yüksek göstermektedir. 296.000 bin olan Lübnan Dağı'nın nüfusunun en büyük payını % 76 gibi tartışmasız çoğunluk ile Marunîler oluşturmaktaydı. Rum Ortodokslar % 4, Rum

⁴⁰⁵ Stanford J Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmanlı, c. 2, İstanbul: E Yayınları, 2008, s.184.

⁴⁰⁶ David Hirst, *Küçük Devletlerden Sakının Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı*, Timur Demirtaş, Ömer Behram Özdemir ve Ayşe Selcan Özdemirci (çev.), Matbuat Yayın, 2016, s.26.

⁴⁰⁷ Acar, s.19-20.

⁴⁰⁸ Ekinci, s.28.

Katolikler % 3 ve diğer Hıristiyanlar % 4 payla toplam Hıristiyan payı % 89 idi. Müslümanların % 10 olan payını en fazla % 8 ile Dürzîler alırken Sünni ve Şiiiler % 1'er orana sahiplerdir.⁴⁰⁹ Olağanüstü payıyla şaşırtan Hıristiyan nüfusun oranı ilerleyen yıllardaki resmi sayımla değişecekti. 1866/1868 yıllarında erkek nüfusu kapsayacak şekilde yapılan sayımda Hıristiyan oranının düştüğü görülecektir. Aynı kayıtlara göre Osmanlı Mutasarrıflığında on beş yaş üzerinde 99,834 erkek sayılmıştır. Bunun erkeklerin üçte ikisini temsil ettiği varsayımıyla 150 bin erkek olduğu söylenebilir. Yüzde 80'i Hıristiyan olan toplam 300 bin nüfus tahmin edilebilir.⁴¹⁰

Tablo 14 1866/1868 Yılı Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Erkek Nüfus Cetveli

Cemaat	Şûf Kazâsı	Batrun Kazâsı	Metn Kazâsı	Zahle Kazâsı	Küre Kazâsı	Deyrülkamer (Sancak Merk.)	Cezzin Kazâsı	Kisrevan Kazâsı	Oran %	Toplam	Emlak Vergisi Oranı %	Toplam Vergi Oranı %
Marunî	7217	13260	14095	669	910	1166	2953	17150	57,52	57420	51,2	52,8
Ortodoks Rum	2250	1134	4528	567	4473	--	89	511	13,57	13552	11,0	11,7
Dürzî	10035	--	2402	--	--	14	16	--	12,49	12467	23,6	20,8
Katolik Rum	1827	218	1688	2859	4	176	1558	287	8,63	8617	5,1	6,0
Mütevâlî *	261	1088	398	15	20	--	730	1700	4,22	4212	2,3	2,7
Sünni	2243	185	67	36	590	--	86	187	3,4	3394	6,6	5,8
Protestan	150	--	17	--	--	--	--	--	0,17	167		
Ermeni ve Süryani	--	--	--	--	--	--	--	5	0,01	5	0,2	0,2
Toplam	23983	15885	23195	4146	5997	1356	5432	19840	100	99834	100	100
Hane Toplamı	15739	7807	10393	2000	2801	993	2990	10010	--	52733	--	--
Köy Toplamı	207	134	162	1	43	1	99	164	--	811	--	--
Nahiye Toplamı	13	8	6	1	4	1	3	9	--	45	--	--

Kaynak: Sahnâme-i Cebeli Lübnan, İkinci Def'a, 1305. 1305 H. (1887-1888 M.), s.87-89; Engin Deniz Akarlı, Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920, s.105

* Lübnan Şiiilerini ifade eder. TDV İslâm Ansiklopedisi'nde 'Metâvile' olarak geçen kelime Hz. Ali'yi ve Ehl-i beyt'i sevenler anlamında kullanılır.

⁴⁰⁹ Wagstaff, s.32.

⁴¹⁰ Harris, Lebanon, s.165-168.

Hıristiyanların % 80'e yakın nüfuslarına karşın toplam verginin % 70 civarını ödemeleri dikkat çekicidir. (Tablo 14) Cemaatlerin nüfuslarına kıyasla vergi oranları son derece adaletsiz dağılmıştır. Hıristiyanların bilhassa Marunîlerin daha az vergi ödemelerine karşın Dürzî ve Sünni gruplar sayılarına oranla daha fazla ödeme yapmışlardır. Vergi tahsildarlarının bölgenin çoğuna hâkim olan Marunî veyahut Hıristiyan grupların güdümünde işlerini yürütmesiyle ilintili olabileceği gibi nüfus sayımlarının güncel sayıları yansıtmamasıyla da açıklanabilir. Gruplar zaten düşük olan vergilerini arazi büyüklüğünü daha az göstermek suretiyle asgariye indirmeye çalışmaktaydılar. Vergi tartışmaları zaman zaman cemaatler arasında ihtilaf oluşturmuyordu. Her grubun verginin daha azını ödemeyi diğerlerine karşı güç artırımı olarak görmesi gerilimleri tetikliyordu. Dürzî ağırlıklı güneyin vergi yükü Hıristiyan kuzeye göre daha fazlaydı. Vergi paylaşımının aksine idari sistemde Marunîlerin temsilci sayısı nüfusuna oranla daha düşüktü. Dağ'ın çoğunluğuna sahip Marunîler 12 kişilik konseyden sadece 4 üye almışlardı. (Tablo 15) Oysa almaları gereken vekil sayısı en az 6 olmalıydı.

Tablo 15 1868 Yılı Mezheplere ve Yerleşimlere Göre Konsey Üyesi Dağılımı

İdari Birim	Marunî	Dürzî	Rum Ortodoks	Rum Katolik	Sünni	Mütevâlî	Toplam
Batrun	1	--	--	--	--	--	1
Kisrevan	1	--	--	--	--	1	2
Cezzin	1	1	--	--	--	--	2
Metn	1	1	1	--	--	--	3
Şûf	--	1	--	--	1	--	2
Kura	--	--	1	--	--	--	1
Zahle	--	--	--	1	--	--	1
Toplam	4	3	2	1	1	1	12

Kaynak: Engin Deniz Akarlı, Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920, s.83

Marunîlerin üye sayısının dörtte kalması Dağ'ın gücünü mutlak şekilde elinde tutmalarından kaynaklanmaktaydı. Zira 1864'te revize edilen Dağ'ın idaresi bütün köyleri kapsayacak şekilde derinleşmişti. Her köyden bir köy şeyhi seçilecek ve bunlar kendi idari bölgelerinden meclis üyelerini belirleyecekti. Kâğıt üzerinde gözükmesi de her köyün ağırlıktaki mezhebenden şeyh seçiliyordu. Marunîler pek çok yerleşimde önemli oranda nüfusa sahip oldukları için diğer mezhep temsilcilerinin seçiminde dahi belirleyici konumdaydılar. Şeyhlerin seçimlere katılımı Marunîlerin rızasını kazanmaya dayalıydı. Yani Marunîler bölgenin oyun kurucu rolünü kimseye bırakmamıştı. Yeni düzende mezhepler arası uzlaşma gerekiyordu. Zamanla daha ileri gidecek düzenin parçaları birleşmeye başlıyordu. Osmanlı Devleti'nin atadığı valinin hiyerarşik olarak hemen altında daimi başkan vekili

Marunî yer almaktaydı. Konsey, sadece siyasi göreve sahip değildi. Danışmanlığın yanında Dağ'ın ekonomik olarak gelir ve giderlerinden sorumluydu. Artık konseyin rızasını almadan merkezi yönetimin insiyatif kullanması belli konularla sınırlıydı. Nitekim konsey, kontrolünde tuttuğu gücü etkili şekilde kullanmaktan çekinmedi. İdari Konsey toplanan vergilerin yetmediği zamanlarda merkezi hükümetin yardımının sağlanacağı maddesine dayanarak ileriki zamanlarda valinin vergi artırımını sürekli veto edip Osmanlı idaresinin merkezi bütçeden Dağ'a yardım etmesini sağlamaya çalıştı. Çaresiz kalan Osmanlı valileri çözümü bütçe kesintilerinde buldu. Toplanamayan vergiler kamu harcamalarını azaltmaya kadar vardı. Bölgedeki pek çok altyapı yatırımı artık altı yıllığına seçilen konsey üyelerinden izinsiz yapılamıyordu. Nüfuzlu grupların aracı haline gelen konseyi edilgen duruma getirmek isteyen bazı Osmanlı valileri anlaşmalara aykırı olarak konsey seçimlerine müdahalede bulunmayı kendilerine görev bildiler. Örneğin merkezin görevlendirdiği resmi yetkililerin 1880'lerde Marunî Kilisesi ve Fransa çıkarlarına hizmet eden konsey üyeleri yerine hükümete yakın kişilerin seçimleri kazanmasına yönelik çalışmalara girişmesi ortamın gerilmesine neden oldu. Ortam Batı'yla bağlantılı din adamlarının aksine dış bağlantısı olmayan konsey üyeleri tarafından yatıştırıldı.

Osmanlı'nın Lübnan'daki idaresinin sonlarına doğru, valilerin azalmaya devam eden yetkilerine bir yenisini daha eklenerek her yüz vergi mükellefinin arasından seçilecek bir temsilcinin köy şeyhlerine katılması kararı alındı. Böylece finansal açıdan güçlü kişilerin siyasi gelişmelere müdahalesinin yolu açılıyordu. Muhtemelen ipek sanayisiyle güçlenen Hıristiyanların idaredeki belirleyiciliğinin artması hedefleniyordu. Bunun yanı sıra Deyrülkamer'e Marunî meclis üyesi eklenerek konsey üyesi sayısının 13'e çıkarılması ve Dürzî Cezzin Belediye Meclisi'nin de Şûf'tan seçilmesi karara bağlandı. Konsey, Lübnan'ın Fransızların emrine gireceği zamana kadar idareyi kontrolünde tutacaktı.⁴¹¹

Yeni düzenin şekillenmesi sonrasında Lübnan limanlarını ayakta tutan ürünler ipek, tahıl, ham pamuk ve zeytinyağının ihracı olurken ticaret kalemleri homojenleşme sürecine girdi. 1860-1880 arasında yerel nüfusun geçim kaynağı olan ipek üretimi Lübnan Dağları'nda hiç olmadığı kadar yükselerek monokültüre dönüştü. 1840'lardan 1914'e dut ağacı arazisi % 10'lardan % 40'lara tırmandı. Bununla ilintili olarak ipek sanayinin kapasitesi arttı. 1890'larda Mutasarrıflığın yarısı dut ağacı ekimine tahsis edilirken kıyı kenti Beyrut'un

⁴¹¹ Akarlı, s.83-145.

ihracatı ham ipeğe bağımlıydı. Tüm bu gelişmelerin parıltısının arkasında bir takım istenmeyen durumlar yaşanmaktaydı. Lübnan'da ham ipek ihracatının gıda maddelerinin yerine geçmeye başlamasıyla nüfusun ihtiyacını karşılayacak gıda sorunu ortaya çıktı. Yüksek gelirin cazibesiyle tahıl ve hayvanın yerini engebeli topografyada çalılar almıştı. İpek geliri gıda için harcanır hale geldi. Üretim artışıyla kadınların iş hayatında daha fazla yer bulması ucuz üretimi sağlarken Hıristiyan nüfusun artış hızını düşürdü.⁴¹² Buna rağmen Osmanlı topraklarında Düyun-u Umumiye adına çalışmalar yapan Fransız araştırmacı Vital Cuinet, Lübnan Mutasarrıflık nüfus oranının pek değişmemiş olduğunu kaydetmiştir. Hıristiyan-Müslüman nüfus dengesi % 80'e % 20 şeklinde devam etmiştir. Mezhep gruplarının dengesi korunmuştur. Dürzîler Şûf, Rum Katolikler Zahle ve Rum Ortodokslar Kura'da çoğunluğa sahipken diğer yerleşimlerde Marunîler ağırlığını korumuştur.

Topluluklar için önemi büyük olan Deyrülkamer'de Dürzî varlığı görünmemektedir. Zira Dağ'ın yaz aylarında yönetim merkezi olan Beydettin Sarayı'nın (kış aylarında Babda) bulunması paylaşılamama sebebini açıklıyordu. 1864'te köy olmasına karşın belediye kurumu oluşturularak önemi ortaya konulmuştur. Meclis üyesinin verilmesi ise Marunî otoritesinin yerleşmesinin tescili anlamına geliyordu. Ancak Sâmi, benzer yıllar için Deyrülkamer'in başlıca Dürzî ve Marunîlerden oluştuğuna vurgu yapmıştır.⁴¹³

Lübnan Dağı gibi son derece hareketli bir coğrafyada miktar dışında değişimin olmaması enteresan görünmektedir. Çünkü 1860 olayları neticesinde Dürzîlerin Cebel Dürüz'e kitlesel göçleri, Marunîlerin İmparatorluk dışı ile Beyrut'a yönelmeleri ve Dağ içindeki zorunlu yer değiştirmeler nüfus dengesini sarsmamış görünmektedir. (Tablo 15)

Ayrıca her grubun nüfus hareketi aynı şekilde cereyan etmemiştir. Marunîlerin akın akın Mutasarrıflık dışına göçlerine rağmen Ortodoks Rumlar Beyrut'a göçlere Dağdaki Hıristiyan nüfusunu azaltacağı kaygısıyla mesafeli yaklaşmıştır.⁴¹⁴

⁴¹² Harris, *Lebanon*, s.165-168.

⁴¹³ Şemseddin Sâmi, *Kamusu'l A'lam*, c. 3 (İstanbul, 1308), s.2212.

⁴¹⁴ Özveren, s.91-92.

Tablo 16 1895 Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Nüfus Cetveli

--	Müslüman			Katolik			Diğer Hıristiyanlar		--
Kazâ	Sünni	Şii	Dürzî	Marunî	Rum Katolik	Latin	Rum Ortodoks	Protestan	Toplam
Şûf	8.972	1.044	40.140	28.268	7.312	--	9.000	600	95.936
Metn	268	1.590	9.608	56.380	6.752	14	18.112	68	92.792
Kisrevan	748	6.800	----	68.600	1.148	55	2.044	--	79.455
Batrun	740	4.352	--	53.040	872	18	4.536	10	63.568
Cezzin	344	2.920	64	11.812	6.232	--	356	15	21.743
Zahle	144	60	--	2.676	11.436	45	2.268	45	16.674
Kura	2.360	80	--	3.640	16	2	17.892	--	28.990
Deyrülkamer	---	---	--	4.664	704	4	--	--	5.372
Cemaat Toplamı	13.576	16.846	49.812	229.680	34.472	138	54.208	738	399.530
Cemaat Oranı %	3,4	4,22	12,47	57,49	8,63	0,03	13,57	0,18	100

Kaynak: Vital Cuinet, Syrie, Liban et Palestine: Geographie Administrave Statistique, Descriptive et Risonnee, s.211

Belli grupların siyasi saiklerle göçlere direnmesi nüfus hareketini durduramamış 19. yüzyılın ikinci yarısında yoksul toprakların dayanabileceğinden yüksek nüfus artışına sahip olan Lübnan Dağı üzerindeki göç baskısı artarak önce Akdeniz sahil kasabalarına daha sonra Mısır ve Batı ülkelerine kaydı.⁴¹⁵

Cebeli Lübnan'ın eski canlılığını kaybetmesi yalnızca çalkantıların gölgesinde gerçekleşmedi. 19. yüzyılda bile etkisini sürdüren salgınların halkın üzerine çökmesinin yanı sıra yerleşmelerin doluluk sınırına dayanması düşüşün gerekçelerindendi. Nihayet bölgeyi rahatlatan değişim kıyılarda gerçekleşerek nüfus yükü ovalarla paylaşılmıştır. Artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde buğday ve pamuk ekiminin kıyı ve iç ovalarda yaygınlaşmasıyla Dağdaki nüfus baskısı etkisini kaybetmeye başlamıştır.⁴¹⁶

Dağ halkının kıyı ovalarında artan etkileri ekonomik gerekçeler barındırsa da Lübnan Dağları her daim sağlıklı ve uzun yaşam için daha uygun şartlar taşımıştır. Bu sayede Beyrut'tan ve İmparatorluk dışından çok sayıda yazlıkçıyı ağırlamıştır. Zengin su kaynakları,

⁴¹⁵ Ferdinand Smit, "The Battle for South Lebanon: The Radicalization of Lebanon's Shi'ites, 1982-1985", Bulaaq, 2000, s.39-40.

⁴¹⁶ Tabak, s.294-296.

meyve bahçeleri ve serin rüzgârlar Lübnan Dağı'nın tatilciler tarafından tercih edilmesinin nedeni sayılmıştır.⁴¹⁷

Dağların temiz havası nedeniyle ölüm oranları muhtemelen Dağ yerleşiklerinde daha düşüktü. Yüksek rakımın sağlıklı havası ve fareleri yok eden çakalların varlığı, salgın hastalıklara karşı koruma sağlıyordu. Marunîler, Mısır işgali sırasında İbrahim Paşa'nın aldığı sağlık önlemlerinden daha fazla istifade etmiş Dürzîlere göre salgınlardan daha az etkilenmiştir. Dolayısıyla ölüm oranları daha düşük seyretmiştir. Genç yaşta evlilik Dürzî ve Marunîlerde yaygınken nüfus uzmanlarına göre Dürzîler arasında kızlarda ergenlikten önce evlenme daha yaygın görülüyordu. Doğurganlık yaşlarına girdikten sonra meydana gelen boşanmalarla nüfus artışı daha düşük kalıyordu. Marunîlerde boşanmalar daha azdı. Marunîlerde kadın başına daha fazla çocuk düşüyordu.⁴¹⁸

Ancak dış göçler daha çok Hıristiyan nüfusu azaltıyordu. Sonraki yıllarda artarak devam edecek dış göçte ilk kabile 1858'de 5 bin Marunî yerleşimin beş köyden göçüyle başlamıştı.⁴¹⁹ Siyasi istikrarsızlığın büyüttüğü ekonomik sorunların göçün itici sebebi olduğu gerçektir. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında krizler ve ekonomik sebeplerle tırmanan dış göçler neticesinde Lübnan nüfusunun en az dörtte biri özellikle ABD, Arjantin ve Brezilya gibi kıta ötesine göç etmekte bulmuştu çareyi. Bir kısmı ellerindeki sermaye ile arazi ve ev satın almak için geri döndü.

Doğdukları topraklara gelenler 1913 Mutasarrıflık nüfus sayımında Lübnan Dağı sakinlerinin 3/7 ile 1/6 oranını temsil ediyordu. Gelenlerin çoğunu Hıristiyanlar oluşturduğu için göçler Lübnan Dağı için Müslüman kuzey kıyılarına göre çok daha önemli yere sahipti. Ancak dışarıdan gelenlerin Dağ üzerindeki tesiri demografik denge üzerinde çok az hissedilmiştir. 1913-1914 yıllarında geçmişe göre Marunî ve Şiiilerin oranları yükselmiştir. Ancak gelen nüfus oranı hesaba katıldığında cetvele yeterince yansımamış görünmektedir. Hıristiyan-Müslüman nüfus dengesi % 79'a karşılık % 21 şeklindeyken geçmiş hesaplamalara göre sarsıcı gelişmeler yaşanmamıştır. (Tablo 18) Sayılara bakıldığında başka ülkelerden geri dönenlerin abartılı şekilde Hıristiyanlar lehine demografik değişim yaşatmamış olduğu görülür. Aynı yıllarda geri dönenlere karşılık İmparatorluk dışına akışın devam etmesi nüfusu

⁴¹⁷ Cuinet, s.248-251.

⁴¹⁸ Courbage ve Fargues, s.12-13.

⁴¹⁹ Issawi, s.48.

dengelemiş olmalıdır. Diğer ihtimal ise gelen göçmenlerin Lübnan Dağı yerine Beyrut'a yerleşmeleridir. Zira benzer yıllarda Beyrut'un kayıtdışı nüfusunun da hızla arttığı hatırlandığında Dağ nüfusunun Beyrut çevresinde toplandığı anlaşılacaktır.

Tablo 17 1913-1914 Yılları Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı Nüfus Cetveli

Kazâ	Marunî	Dürzî	Rum Ortodoks	Rum Katolik	Şii	Sünni	Diğerleri	Toplam
Batrun	70.341	--	4.890	1.085	6.343	561	--	83.220
Kura	3.060	--	18.920	11	41	2.005	26	24.063
Kisrevan	58.526	--	1.811	480	8.995	310	75	70.197
Metn	54.911	9.177	15.229	6.158	3.382	313	506	89.676
Şûf	32.316	38.056	9.989	7.732	1.429	10.790	1.626	101.938
Zahle	2.721	-	820	8.676	--	230	211	12.658
Deyrülkamer	6.858	8	--	1.440	--	11	138	8.455
Cezzin	13.575	49	697	6.354	3.223	309	386	24.593
Cemaat Toplamı	242.308	47.290	52.356	31.936	23.413	14.529	2.968	414.800
Cemaat Oranı %	58,4	11,4	12,6	7,7	5,7	3,5	0,7	100

Kaynak: Engin Deniz Akarlı, Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920, s.106

Öte yandan Tabar, tespitlerinde 1914 Mutasarrıflık nüfus sayımı sonuçlarını 540.000 civarında hesap etmiştir. Diğer sayımlara göre düşük sayılabilecek oranla nüfusun % 17 sini Müslümanlar oluşturmaktadır. Göçlerle gelen kitlelere dayanarak bu sayıya Paris Barış Konferansında itiraz eden Marunîler Hıristiyan nüfusunun kasıtlı olarak az sayıldığı savunmuşlardır. Resmi verilere olan güvensizliğin ortaya koyduğu tartışmalar gelecekte açıklanacak diğer göstergelere şüpheyle bakılmasının yolunu açacaktır.⁴²⁰

Rekabetin yoğun olduğu Lübnan Dağı için şüphencilik yeni bir şey değildi. Toplumların birbirine olan güvensizliği geçmişte pek çok krizi açığa çıkarmıştı. Her grubun kendi menfaatlerini garantiye almak için kamuda taraftarlarını önceleme hevesi farklı alanlarda mücadeleleri daima canlı tuttu. Örneğin Lübnan Dağı cemaatlerinin 1902-1907 yılları arasında kamu görevlisi ve vergi paylarının dağılımında kamu görevlilerinin orantısız biçimde görev almadığı görülür. Marunî, Rum Ortodoks ve Şii nüfuslarının altında temsil edildiği buna karşın Dürzîlerin paylarının çok üzerinde kamuda görev aldıkları tahmin edilebilir. Toplam vergi oranlarında da Dürzîlerin, Rum Ortodoksların ve Sünnilerin paylarının üzerinde ödeme yaptıkları düşünülebilir. (Tablo 16) Ancak vergi ödemelerinin doğrudan nüfusa

⁴²⁰ Paul Tabar, "Immigration and Human Development: Evidence from Lebanon", United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper, 2009, s.4

endekslenmesi yanıltıcı sonuçlar verebilir. Çünkü her cemaat grubunun gelir düzeyi ve mal varlığı nüfusuna oranla adil değildir. Ayrıca Marunîlerin bir kısmının Beyrut'ta ikamet etmesine rağmen Dağ nüfusunda kayıtlı görünmesi gerçekçi hesap yapmanın önündeki bir başka engeldi.

Tablo 18 Kamu Görevlerinin Mezheplere Göre Dağılımı ve Vergi Oranları 1902-1907

--	Marunî	Dürzî	Rum Ortodoks	Rum Katolik	Sünni	Şii	Diğerleri	Toplam
Sivil Görevli	139	31	30	23	20	10	?	253
Güvenlik Görevlisi	545	256	54	91	30	26	?	1002
Toplam Görevli	684	287	84	114	50	36	?	1255
Görevli Oranı %	54,5	22,9	6,7	9,1	4,0	2,9	?	100
Toplam Maaş Ödeneği Oranı %	54,6	19,4	9,1	8,7	5,3	2,8	0,1	100
Emlak Vergisi Oranı %	51,2	23,6	11,0	5,1	6,6	2,3	0,2	100
Toplam Sabit Vergi Oranı	52,8	20,8	11,7	6,0	5,8	2,7	0,2	100

Kaynak: Engin Deniz Akarlı, Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920, s.150-151

Vergi ödeme alışkanlığı geleneksel olarak düşük olan Lübnan Dağı'nın ödediği yetersiz vergilerden kaynaklanan bölgesel bütçe açığı merkezi hükümet tarafından karşılanmaya çalışılsa da bitmeyen savaşlar yüzünden ve Borçlar İdaresi'nin Beyrut'un gümrük gelirlerine el koymasından dolayı hükümetin desteği tam anlamıyla gerçekleştirilemiyordu. Ayrıca Dağ halkının hayvanlarını vergi memurlarınının geleceği zaman Dağ'ın yükseklerine kaçırmaları düşük vergi tahsiline neden oluyordu. Yüksek gelir sağlayan ipek fabrikası gibi mülkiyetler Fransız sermayeli olduğu için yabancı olarak geçmekteydi dolayısıyla kazanç üzerinden orantılı vergi alınamamaktaydı. Yeni sayımlarla nüfus güncellense de nüfuzlu grupların dirençleri nedeniyle kadastroya uyarlanamadı. Zira mevcut ortamın kazanımları büyük toprak sahipleriyle manastırlardı. Bu yüzden meclis değişime yanaşmıyordu. Hatta yurtdışından gelen dövizlerin ekonomiye katkısını ve halkın sadakatini dayanak göstererek düşük vergiyi akılcı hale getirmeye çalışıyordu.

Katılmış sorunların gölgesinde Birinci Dünya Savaşı'na yol alınırken Osmanlı, Fransızların desteklediği Marunî Kilisesi'ni dengelemek için Dağ'daki laik ve liberallerin güçlenmesini çıkarlarına uygun gördü. Lübnan Dağı'nın Beyrut'a bağımlılığını Fransız etkisini kırmak için araca dönüştürmeye çalıştı. Kısmen başarı sağladığı politikada Osmanlı, Dağ'ın yarı bağımsız ortamında Fransa'nın elini zayıflatmak için zaman zaman gerçekleşen ayaklanma ve protestolara müsamaha gösterdi. Bu sayede kitlelerin biriken öfkesini atması hedefleniyordu. 1911-1912 yıllarında Lübnan Dağı'nda yeniliklere gidildi. Dağ'ın Beyrut'a olan bağımlılığı azaltıldı. Belirtilen hedefe yönelik olarak Cünye Limanı uluslararası ticarete hazırlandı ve Dağ'daki konseyin vali karşısında eli güçlendirildi. Reformlar Batılı güçlerin baskıyla karışık taleplerinin yanı sıra Dağ halkının İmparatorluğa bağlılığını artırma çabasının ürünüydü. Sonuç alınamayan görece liberal ortamın halk üzerindeki tatminsizliği, yönetimi politika değişikliğine sevk ederek korumacı reflexlerle güvenlikçi politikalara yöneltti. Osmanlı yönetimi, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915'te Lübnan Dağı'nın imtiyazını feshederek başkaldırıları engellemeye çalıştı. Konseyin kalkmasıyla gelişmesi muhtemel olaylara karşı sert askeri önlemlere başvuruldu. İnanç grubu farketmeksizin pek çok kişi ihanetle suçlanarak idam edildi. 1918'de Osmanlı'nın çekilmesiyle yerel liderler ve konsey yerine dönerek kontrolü sağladı.⁴²¹

⁴²¹ Akarlı, s.95-101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6. FRANSIZ MANDA DÖNEMİ

6.1. İdari Taksimat

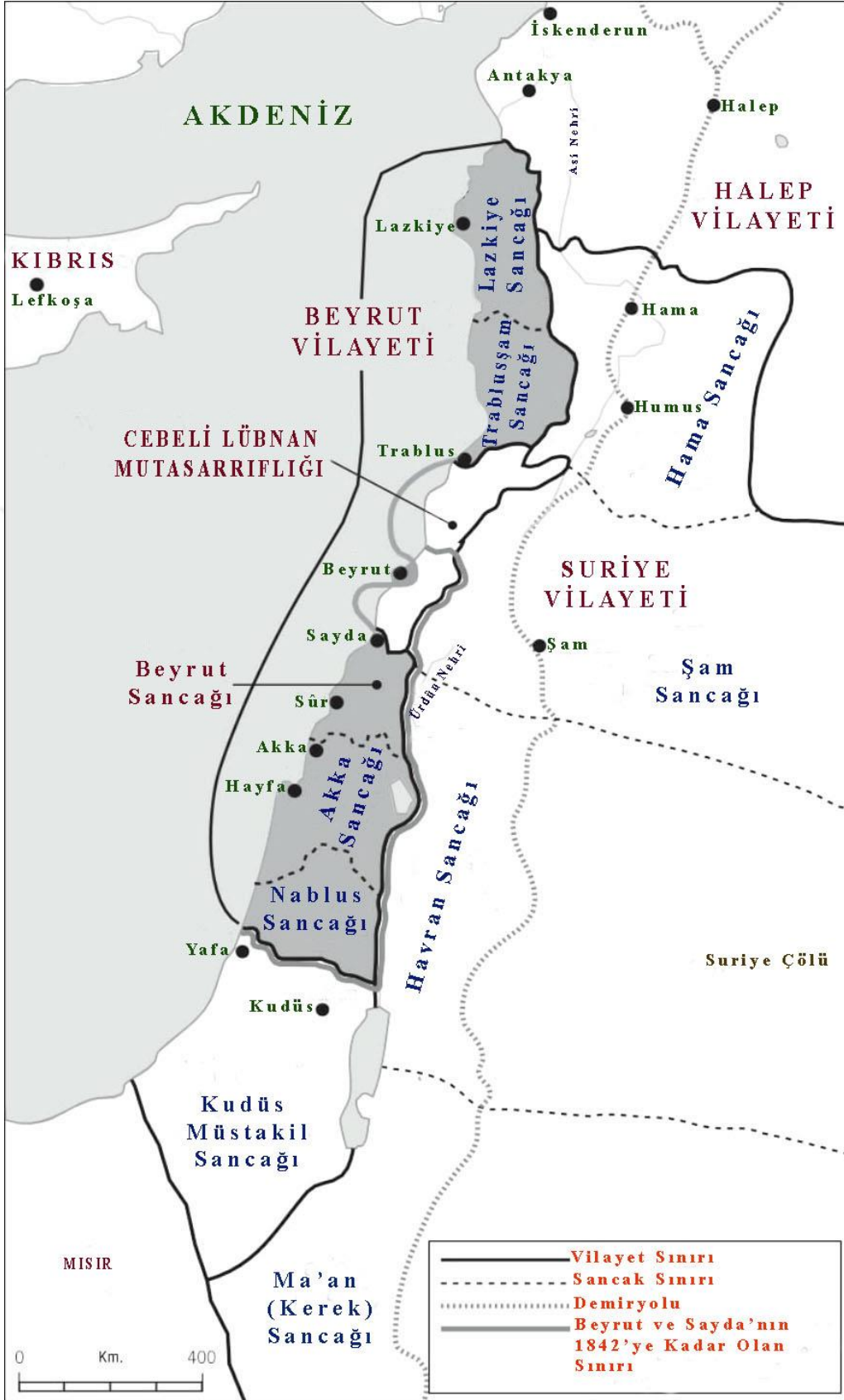
Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'dan kopan Lübnan toprakları emperyal devletlerin topladığı (24 Nisan 1920) San Remo Konferansı'nda yapılan düzenlemeyle şekillendi. Lübnan'ın dâhil olduğu Suriye, Fransız Manda Yönetimi'ne bırakıldı. Manda idaresinin girişimleriyle 1925 yılına kadar devam edecek beş ayrı siyasal birimin kurulmasının kararı alındı.⁴²² Fransız Yüksek Komiser Gouraud'un 31 Ağustos 1920'de yayımladığı tamim Beyrut, Bekaa, Trablusşam, Sayda ve Sûr'u kapsayan Büyük Lübnan'ın kuruluşunun ilanı oldu.⁴²³ (Harita 6) Lübnan Dağı ve çevresini ifade eden toprakların büyüyerek genişlemesi yeni oluşuma adını verdi. Yeni sınırlarla Lübnan Dağı çevresini iki katına ulaştırdı.⁴²⁴ 1920 sınır değişimi sonrasında Lübnan'ın coğrafi sınırları kuzeyde Nehr el-Kebir'den güneyde Ra's en-Nukara'ya, batıda Akdeniz'den doğuda Anti-Lübnan Dağları'na uzanıyordu.⁴²⁵

⁴²² Köse ve Bölme, s.9.

⁴²³ Acar, s.25.

⁴²⁴ Hirst, s.27.

⁴²⁵ Atlıoğlu, *Lübnan Marunileri*, s.25-28.

Harita 6 Lübnan'ın Yerleşimleri ve Değişen Sınırları

Kaynak: Fawwâz Ẓarâbulî, A history of modern Lebanon, s. 53 Türkçeleştirilmiştir.

Dış müdahaleler sonucunda şekillenen yeni devletin sınırları memnun olmayan kesimler tarafından uzun yıllar tartışıldı. Örneğin idaresini yüzyıllardır Şam sancağının çatısı altında sürdürüp 1920’de tartışmalı şekilde Büyük Lübnan’a eklenen Bekaa, Ba’lbek, Hasbeya ve Raşeya kazâları Müslüman çoğunluğa sahip olması dolayısıyla Lübnan’a bağlanması Müslümanlarca kabul görmemiştir. Osmanlı döneminde Beyrut vilâyeti sınırları dışında olup 1920’de Lübnan’a bağlanan Bekaa, uzun yıllar Şam’a bağlı kazâ olarak varlığını sürdürmüştür. Hasbeya 16. yüzyılda Şam eyâletinin kazâ özelliğini taşıırken Raşeya ise 18. yüzyılda Şam eyâletinin merkez sancağına bağlı kazâ görünümünde kalmıştır.⁴²⁶

Tablo 19 Günümüz Lübnan’ının İdari Yapısı⁴²⁷

Sayı	Kazâ (Şehir)	Bölge (Valilik)	Sayı	Kazâ (Şehir)	Bölge (Valilik)
1	Akkar	Akkar	14	Kisrevan	Lübnan Dağı
2	Aley	Lübnan Dağı	15	Kura	Kuzey Lübnan
3	Babda	Lübnan Dağı	16	Merci’yun	Nebatiye
4	Ba’lbek	Ba’lbek-Hermel	17	Metn	Lübnan Dağı
5	Batı Bekaa	Bekaa	18	Minye-Zenniye	Kuzey Lübnan
6	Batrun	Kuzey Lübnan	19	Nebatiye	Nebatiye
7	Bent Cebel	Nebatiye	20	Raşeya	Bekaa
8	Beyrut	Beyrut	21	Sayda	Güney Lübnan
9	Bişera	Kuzey Lübnan	22	Sûr	Güney Lübnan
10	Cebel	Lübnan Dağı	23	Şûf	Lübnan Dağı
11	Cezzin	Güney Lübnan	24	Trablus	Kuzey Lübnan
12	Hasbeya ⁴²⁸	Nebatiye	25	Zagharta	Kuzey Lübnan
13	Hermel	Ba’lbek-Hermel	26	Zahle	Bekaa

Kaynak: “<https://www.libandata.org/en/article/list-cities-towns-and-villages-lebanon>” (19.07.2019)

Ba’lbek şehrinin idari durumu ise 1871’de Şam’a bağlı kazâ olarak görünmektedir.⁴²⁹ 1891 yılında statüsünü devam ettirerek 76 köyü kapsayan yerleşim özelliğini muhafaza etmiştir. Beka’ül Aziz kazâsında 60 köy, 15 mezra, 1 nahiye yer almıştır. Aynı yıl Hasbeya

⁴²⁶ Sezen, s.60, 225, 417.

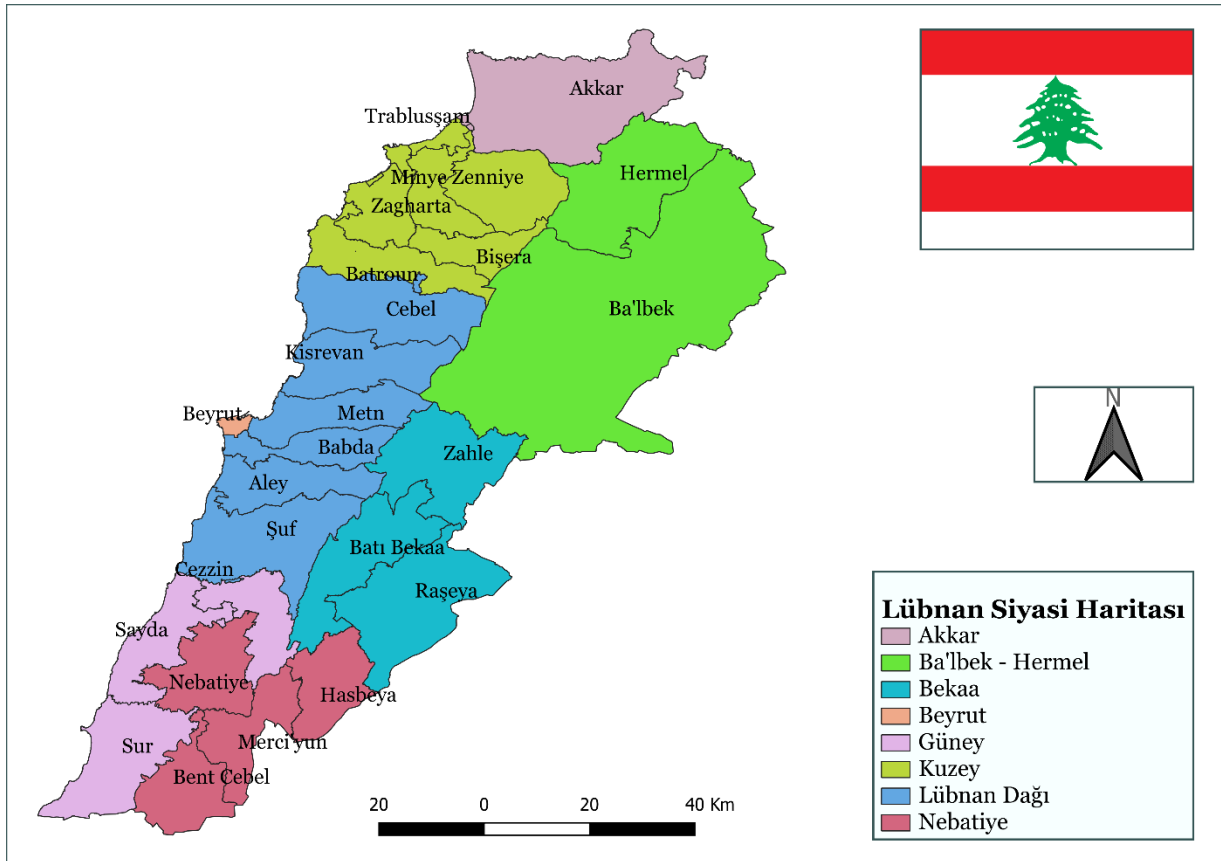
⁴²⁷ Pek çok şehrin Osmanlı dönemindeki ve günümüzdeki isimleri farklı görünmektedir. Bazen de Türkçe telaffuzu ile Arapça yazılışı arasında belirgin fark olabilmektedir. Örn. Cezzin=Djezzin, Zenniye=Sîr ed Danniye, Sîr ad Dînniyah, Minye=Al Minniyah, El Minié, Sûr =Soûr, Şûr, Trablusşam=Jarâbulus, Mercî’yun= Marjayoûn. Diğerleri için “ <http://www.fallingrain.com/world/LE/> ” web sayfasına göz atılabilir.

⁴²⁸ Lübnan’ın güneydoğusunda Hasbeya yakınlarında yer alan Şeba Çiftlikleri’nin idari durumu tartışmalıdır. Günümüzde İsrail işgalinde olmasına rağmen 1967 Savaşı öncesi bölge Suriye kontrolündeydi. Fransız Manda’sının yönetiminde olduğu zamanlarda ise vergilerini Lübnan’daki Marjain kasabasına ödemekteydi. Lübnan’da bu toprakların ülkenin parçası olduğu savunulmaktadır.

⁴²⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288, s.140-144.

kazâsında 18 köy ve Raşeya kazâsında 17 köy mevcuttur. 1900'de Beka kazâsında 1 nahiye ve 15'ten fazla köy vardır.⁴³⁰

Lübnan'da bugün 8 valilik ve 26 önemli kente karşılık toplamda 1000 civarında yerleşim yer almaktadır. (Tablo 19, Harita 7)

Harita 7 Lübnan'ın İdari Sınırlar

Kaynak: Lebanon Administration of Statics (CAS) verilerinden derlenerek CBS üzerinde hazırlanmıştır.

⁴³⁰ Kılıç, *Osmanlı yönetiminde Irak ve Suriye*, s.110-111.

6.2. Demografik Yapı

Dünya Savaşı'nda başarı gösteren Fransız denizciler 1918'de Beyrut'a indiklerinde yüzlerce aç insanın, ölülerin bulunduğu sokaklarda toplandığını ifade ediyor. Vahim tablo dağlarda da farklı değildir. Amerikan Kızıl Haç örgütüne göre 250.000 insan açlıktan hayatını kaybetmiştir. Fransız din görevlileri tarafından titizlikle yapılan hesaplamalar doğrultusunda en az 180.000 kişinin öldüğünü açıklanmıştır. Nitekim bu hesaplamalar diğer rakamlarla uyusmaktadır. Savaş öncesi yapılan nüfus sayımına göre Lübnan Dağı'nda 400.000 dolayında olan nüfus 1920'lerin başında 240.000'e düşmüştü.⁴³¹

Savaşın galip devletlerinin topladığı Paris Barış Konferansı (Ocak 1919-Ocak 1920), İngiltere ve Fransa gibi iki büyük gücün eski Osmanlı bölgelerinde manda yönetimi adıyla hâkimiyet alanı oluşturmalarına zemin hazırladı. Bu oluşuma paralel olarak Paris'te Orta Doğu toplumlarının arzularını konuşmak üzere üç heyetle görüşme yapıldı. Bunlardan ilki büyük Arap devletini İngiltere himayesinde kurma özlemi içinde olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, ikincisi Fransız korumasında Suriye ve Lübnan'ı birleştirme teklifinde bulunan Suriye Merkez Komitesi Başkanı Marunî Şükrü Ghanim ve sonuncu heyet Fransa koruması altında Lübnan Devleti'nin hayallerini kuran Marunî Patriği Elias Hayek'ti. Faysal'ın planları Lübnan Dağı'nın çıkarlarından yana değildi. Hayek, tamamı Hıristiyan olan delegasyonun eşliğinde Batılı ve Arap bedevilerin farklılığını belirterek Hıristiyan Lübnan'a işaret etti. Hızlı hareket eden Fransız Sömürge Partisi, 1920 yılının başında seçilerek belirleyici gücü elinde toplamayı başardı. Büyük güçlerin nüfuzunu dengelemek amacıyla Fransa topraklarındaki Müslüman (Dürzî, Alevi) ve Hıristiyanların haklarını koruma siyasetini uyguladı.⁴³²

Geçmiş yönetimde avantajlı konumda olan Beyrut'un Sünni ve Trablus'un Arap milliyetçileri Fransız yönetimini reddetti. Sonuçsuz kalan itirazlar Fransız Başbakan Clemenceau'nun Kasım 1919'da Suriye'den kopan ayrı bir Lübnan için onay vermesiyle şiddetlendi. Belirledikleri hedeflerinden alıkonulamayan Fransa, aralık ayında Clemenceau ile Faysal'ın Sayda, Cebel Amil, Vadi el-Teym, Beka'nın batısı ve Beyrut'u Lübnan'a katan uzlaşmasını onayladı. Birleşim kuzeydeki Akkarlı Hıristiyanlarla bütünleşmeyi arzulayan Marunîleri memnun etmedi. Çünkü sınırları büyütmedeki gaye Büyük Lübnan hülyalarına

⁴³¹ Bernard Augustin, "Les populations de la Syrie et de la Palestine d'après les derniers recensements", *Annales de géographie*, Cilt.33, sy 181 (1924),s.76.

⁴³² Jaulin, s.192

ulaşmaktı. Ancak genişletilmiş Lübnan içinde çoğunluk Hıristiyan kimliğiyle anılacaktı. Sünni Müslümanlarla birleşmek istemeyen bir kesime karşın Trablus Limanı'nın öneminden dolayı birleşimi arzulayan Marunî Kilisesi farklı pozisyondaydı. Nitekim güçlü Kilise'nin sözü geçecekti.⁴³³ 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda Suriye, Fransızların isteği doğrultusunda manda yönetimine bırakıldı. Osmanlı Devleti'nin topraklarını büyük oranda azaltan Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) sonrasında (1 Eylül 1920) Fransız Yüksek Komiser General Gouraud, Suriye'yi bölerek Büyük Lübnan Devleti'nin kuruluşunu ilan etti. Suriye'yi Şam, Halep, Cebel Dürüz, Alevi Bölgesi ve İskenderun Sancağı olarak beş parçaya böldü.⁴³⁴

Fransızların Lübnan'ı genişletmedeki amacı Hıristiyanların güçlü olduğu toplum eliyle Lübnan'ı Yakın Doğu siyasetinin üssü haline getirmektir.⁴³⁵

Eski Mutasarrıflık olan Lübnan Dağı'na Beyrut, Trablus, Sayda ve Sûr şehirleri Suriye'den ise Bekaa, Ba'lbek, Raşeya ve Hasbeya ilçeleri dâhil edildi. 6 Marunî, 4 Sünni, 3 Ortodoks, 2 Şii, 1 Dürzî ve 1 Katolik'ten oluşan (10 Hıristiyan, 7 Müslüman) konsey yönetici olarak belirlendi.⁴³⁶

6.2.1. Göçmen Tartışmaları ve Kimlik Mücadelesi

Mutasarrıflık Danışma Konseyi'nin yerini alacak temsilcilerin seçimi için 1921'de nüfus sayımı uygun görüldü. (Tablo 20) Çoğunluğu Hıristiyan olan göçmenlerin sınıflandırılmasıyla mezhepsel dağılımın düzenlenmesini sağladı.⁴³⁷ Yapılan sayıma dayanarak Hıristiyanlar temsilci sıfatını taşıyan kurumlarda çoğunlukta olacak ve Marunîler en büyük payı alacaktı. Sünniler ikinci büyük topluluk olacaktı.

Yeni düzenin iktidar paylaşımında Marunîlerin yine belirleyici pozisyona sahip olacağı düzen kuruldu. Temsilci sayısı orantısal olarak dağıtıldığında Marunîlerin % 35, Sünnilerin % 23, Rum Ortodoksların % 17 ve Şiiilerin % 12'lik pay aldığı görülür. Büyük

⁴³³ Harris, *Lebanon*, s.175-177.

⁴³⁴ Jaulin, s.194.

⁴³⁵ Mansfield, s.63.

⁴³⁶ Gharbieh, s.95.

⁴³⁷ Jaulin, s.194.

Lübnan'da artan toplam konsey üyesi sayısında Marunîler, eski Dağ yerleşmelerinde olduğu gibi başat rollerini korudular. Sünniler de aynı şekilde kuzeydeki nüfuslarının etkisiyle konseydeki temsiliyetini güçlendirdiler. Temsil oranı düşen Dürzîler ise şüphesiz kaybedenler arasındaydı. Güneyin ve Bekaa'nın güçlü topluluğu Şiiler yine istediğini alamamıştı. Zira 1921 nüfus sayımına göre en az 3 temsilci alması gerekirken 1 ile yetinmek zorunda kalıyordu. (Tablo 20) Toplamda Hıristiyan temsil oranı % 59'a yakın görünüyordu. Hâlbuki 1921 sayıma göre göçmenler dâhil edilse bile % 53'e ulaşıyorlardı. Dolayısıyla bir temsilci daha az almaları gerekiyordu.

Öte yandan cemaatlerin tavizleri farklı şekillerde de olsa çok taraflı görünüyordu. Hıristiyanları bir yerde toplamak uğruna Marunîler nüfus oranlarının düşmesini göze almak durumunda kalmıştı. Büyük Lübnan'dan önce payları yüksek olan Marunî ve Dürzîler artık gücü farklı gruplarla paylaşmak zorundaydı. Zira kıtlığın ortaya çıkardığı kayıplar nedeniyle Marunîler 1911 Mutasarrıflık nüfus sayımında nüfus miktarı olarak zayıflamıştı. 1921'de yaklaşık on yıl öncesine göre nüfus azımsanamayacak miktarda gerilemişti. Büyük Lübnan öncesi Hıristiyan oranı % 80 iken birleşme sonrası bu oran % 53'lere düştü. Marunîler en büyük topluluk olarak kaldılar ancak oranları % 58'den yaklaşık % 33'e düştü. Sünni Müslümanlar kuzeydeki Müslüman varlığıyla birleşim sonrasında oranlarını yükselterek görece kazançlı çıktılar. Fransız yönetimine karşı olan Sünniler Fransızları boykot eden sayımlara göre bile % 3,5'ten % 20,6'ya yükselirken Şii oranları % 5,6'dan % 17,3'e yükseldi. Birleşime muhalif olan toplulukların öfkesi uzun süre dinmedi. Büyük Lübnan sınırları 1926 yılına gelindiğinde bile tartışılmaktaydı.⁴³⁸

Tek tartışma konusu sınırlar değildi. Aynı zamanda birleşen bölgelerin nüfusuydu. Topluluklar süregiden tartışmaları lehlerine yorumluyordu. Her topluluk yatırımlardan daha fazla pay alma niyetiyle rakamları saptırmayı yeğledi. Ancak yeni bölgeler ekonomik olarak daha zengin olsa da harcamaların çoğu Lübnan Dağı'na yapıldı. Yeni oluşumun çoğunda eski Mutasarrıflık görevlileri idari görevleri aldı.⁴³⁹ Mutasarrıflığın ezici şekilde Hıristiyan yönetimin kontrolünde olduğu hatırlandığında Müslüman toplum için kamu görevlilerinin paylaşımı tepki sebebiydi. Eklenen topraklar doğal kaynağıyla olumlu hava yaratmış olmasına rağmen Müslüman grupların daha yoksul ve yüksek oranda eğitimsiz olması olumsuz

⁴³⁸ Harris, *Lebanon*, s.178-179.

⁴³⁹ Tarābulṣī, s.81.

tarafıydı. Yeni sistemdeki idareci dağılımının ortaya koyduğu paylaşım mevcut statünün değişmesinin güçlüğünü ortaya koyuyordu.⁴⁴⁰

Farklı boyutlara sahip siyasi rekabet yer yer toplumun her kesimini içine alacak şekilde genişliyordu. Göçmenler, mezheplerin idareden daha fazla pay alma mücadelesinin bir başka ayağını oluşturuyordu. Örneğin Lübnan Temsilciler Konseyi sandalye dağılımında göçmenler kısır çekişmelere yol açacak tartışmalarla ayrışmalara neden oldu. Cemaatler de tarafı oldukları düşüncüyü partizanca savunarak göçmenlerin siyasallaşmasında önemli rol oynadılar. Müslümanlara göre göçmenlerin yerleşiklere oranı bir hayli fazlaydı. 555.454 olan bölge sakinlerine karşılık 130.784 göçmen bulunmaktaydı. Yani toplam göçmen oranı % 19 dolayındaydı. Göçmenlerin tamamının kabul edilmesi durumunda Hıristiyanların temsil oranı Müslümanlar aleyhine artacaktı. Zira anlaşmazlıklarla içten içe kaynayan Lübnan toplumu arasındaki sosyal problemlerin tırmanmasında göçmenler kaldıraç görevi üstleniyordu. Göçmelerin dâhil edilmediği nüfus hesabında iki din birbirine yakındı. Hatta ilerde Müslümanlar lehine değişebilirdi. Yapılan tartışmalar geçici de olsa uzlaşmayla göçmenlerin mezhepsel dağılıma dâhil edilmesiyle çözüme kavuştu. % 40 vergi ödeyen göçmenler yerleşikler kategorisine alınırken vergi ödemeyenler yabancılar şeklinde gösterildi.⁴⁴¹ Gelen göçmenlerin yaklaşık yarısının Marunî olması yönetimde Fransa'yı arkasına alan Hıristiyanların gücünü korumasına yardımcı oldu. Köklü çözüme kavuşmayan, vergi vermeyen göçmenler sorunu şimdilik bir köşeye atılmış, ilerde büyüyerek tekrar belirecekti.

Aslında Lübnan'ı uzun yıllar uğraştıracak çetrefilli göçmen sorunu eski düzenlemelerin yeni duruma uyarlanamamasının sonucuydu. 1920'de Lübnan Devleti kurulduğunda vatandaşlığı belirleyen yasa mevcut değildi. 1920'lerin başında halen 1869 yılındaki Osmanlı vatandaşlık kanunu uygulanmaktaydı. Lozan Antlaşması'nın imzalandığı güne kadar bu yasa uygulanabilirliğini korudu.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Smit, s.45.

⁴⁴¹ Jaulin, s.194-195.

⁴⁴² Rania Maktabi, "The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese?", *British Journal of Middle Eastern Studies* 26, sy 2 (Kasım 1999), 225-226,

Tablo 20 1921 Nüfus Sayımı ve Vergilendirmeye Nüfusa Dâhil Edilen Göçmenler

Cemaat	Nüfus		Vergi Veren Göçmenler		Genel Toplam	Oran(%)	Konsey Üyesi Sayısı
	Toplam	Oran (%)	Toplam	Oran (%)			
Marunî	175 702	31,6	23 480	47,4	199.182	32,9	6
Ortodoks Rum	64 416	11,6	12 993	26,2	77.409	12,8	3
Katolik Rum	38 559	6,9	3 903	7,9	42.462	7,0	1
Protestan	3 730	0,7	485	1,0	4.215	0,7	--
Toplam Hıristiyan	282.407	50,8	40.861	82,5	323.268	53,4	10
Sünni	121 917	22,0	2 824	5,7	124.741	20,6	4
Şii	103 038	18,5	1 879	3,8	104.917	17,3	2
Dürzî	39 841	7,2	3 792	7,6	43.633	7,2	1
Toplam Müslüman	264.796	47,7	8.495	17,1	273.291	45,2	7
Diğerleri	8 251	1,5	185	0,4	8.436	1,4	--
Toplam	555.454⁴⁴³	100	49.541	100	604.995	100	17

Kaynak: Thibaut Jaulin, Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national, s.195; Hussein M. Gharbieh, Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Dinand Sayyid Musa al-Sadr, s. 95.

24 Temmuz 1923'te Türkiye ile Avrupalı devletler arasında imzalanan Lozan Antlaşması'yla Lübnan'da göçmen sorunu yeni evreye girdi. Lozan'a göre antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Lübnan'da olan Osmanlı tebaasının Türkçeyi kaybettiği dolayısıyla Lübnan'ın konusu olduğu kabul edilir. Bahsi geçen antlaşmadaki 30. ve 36. Maddeler, öncesinde Osmanlı'ya tabi olup I. Dünya Savaşı sonrasında ayrılan ülkelerin vatandaşlarını içeriyordu. Antlaşma gereği eski Osmanlı vatandaşlarının antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıllık süreçte yerleşik buldukları ülkenin vatandaşlığına tabi bulunmaları gerekmektedir. Öte yandan 31. ila 34. maddeler buldukları ülkenin hâkim milletinden farklı kimliğe sahip milletler istisna tutularak dışarıda kalan Türklerin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına başvurma hakkını olanaklı kılıyordu.⁴⁴⁴

⁴⁴³Firro'nun tespitlerine göre 1921-1922 nüfus sayımına baktığımızda toplam 558,923 kişinin oransal dağılımında Hıristiyanlar % 52,6, Müslümanlar % 47,4 pay alır. 1932 yılında kadar doğum oranlarına göre Müslümanlar lehine en fazla Şii ve Sünniler artarken göçmenler eklendiğinde Hıristiyanlar lehine sırasıyla en fazla Rum Ortodokslar, Rum Katolikler ve Maruniler artış göstermektedir.

⁴⁴⁴

"https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf", Lozan Antlaşması, erişim 05 Mayıs 2019,

Bahsi geçen antlaşma Osmanlı'ya tabi olup I. Dünya Savaşı sonrasında ayrılan ülkelerin vatandaşlarını içermesi dolayısıyla Lübnan'ı da ilgilendirmekteydi. Göçmenlerin vatandaşlığı için Lozan'a uygun şekilde yenilenme ihtiyacı doğuyordu. 30 Ağustos 1924'te Fransız Yüksek Komiserliği kararı sonucu yapılan yasal değişikliklerle Lübnan'da yaşayan göçmenler tanımlandı.

Diğer taraftan manda dönemi boyunca detaylı açıklanmayacak olan mezhepsel dağılım tartışmaları canlı tutuldu. Augustin, 1921-22 yıllarında Beyrut'ta 37.631 Müslüman, 53.867 Hıristiyan, Sayda da 27.722 Müslüman, 4.712 Hıristiyan ve Trablus'ta 24.742 Müslüman, 7.608 Hıristiyan'ın yaşadığını ifade eder.⁴⁴⁵ Beyrut Hıristiyanlarının aradan geçen altı yıllık süreçte sayısal olarak arttığı Müslümanların azaldığı tespiti aradaki süreçte savaş, kıtlık gibi nedenlerle meydana gelen ölümlerin sonucu olarak yorumlanabilir. Ancak sağlıklı verileri elde etmenin güç olduğu ortamda verilen sayısal değerler tartışmaya açık görünmektedir.

Topluluklar arasındaki bölünme zaman zaman Fransız Manda İdaresi'ne karşı tutumla da açığa çıkıyordu. Topluluk liderlerinin Fransızlara yönelik farklı bakış açıları uzlaşmayı baştan engelliyordu. Dünya Savaşı esnasında hedef olarak belirlenen sınırları belli olmayan Arap devleti hayalini ulaşılmaz hale getiriyordu. Ortak hedefe odaklanmakta başarısız olan Lübnan halkı Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni lideri Atatürk'ün 1924'te hilafeti kaldırmasıyla kimlik boyutuyla da farklı yönlerde savruldu. Çünkü halifelik kurumunun kaldırılması Osmanlı'nın Araplar üzerinde tesis ettiği manevi otoriteyi yok ederken Müslüman Arapları halifeye bağlayan dini bağ ortadan kalktı. Ancak bu olaya bütün Araplar aynı şekilde tepki göstermedi. Lübnan'ın aydın kesimi ve siyasileri boşluğu fırsata çevirerek mezheplerine vurgu yapıp yerleştikleri bölgenin mirasını öne çıkardı. Müslümanlar dışındaki gruplar Fenikecilik doktrinine sarılmayı uygun gördü. Arap kimliğinin oluşması mevcut şartlarda zor görünüyordu. İki grubun dışında Arapçılığın seküler bağlılık ve millet temelinde düzenlenmesini destekleyen aydın kesim de sesini yükseltti. Bu düşünce Lübnan topraklarında alışlagelen dini dayanışmanın yerine alternatif olarak sunulmaktaydı. Zira bu ilginç düşünce dini hükümleri yasalarla uygulayan Arap dünyasının yabancı olduğu yeni bir

⁴⁴⁵ Augustin, s.75.

fikirdi. Farklı boyutlardaki ihtilafların yanı sıra ülkedeki Fransızların Müslümanları rahatsız eden eylemleri milliyetçiliğin köpürmesine neden oluyordu.⁴⁴⁶

Manda idaresi kendisine karşı gelişen protestoları engellemek için çeşitli önlemlere başvurmuştur. Fakat Müslümanların milliyetçi gösteri hakkını ellerinden alıp basına sansür koymas, Hıristiyan haklarının Müslümanlar aleyhine genişlemesine müsaade etmesi manda idaresine karşı husumetleri beslemiş Suriye'den koparılan topraklara karşı tepki gösteren Dürzîlerin 1925'te Havran'da ayaklanmasıyla zirveye çıkmıştır.⁴⁴⁷ Akabinde müzakereye yanaşmak zorunda kalan manda yönetimini temsilen masaya oturan Fransız Senatör, Müslüman çoğunluğu bulunan Trablus ve Bekaa'nın Suriye'ye eklenmesini talep etse de iktisadi bağımsızlığın azalacağından çekince duyan Marunî Patrik Elias Hayek'in muhalefetiyle geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁴⁴⁸

Dürzî isyanı sonrası içine düştüğü güç durumunu yeni düzenlemelerle aşmak isteyen Fransız yönetimi, Lübnan'da anayasa hazırlama sözü vermiştir. Fransa'nın teşebbüsüyle Paris'te hazırlanan anayasanın 23 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilmesi Lübnan Cumhuriyeti'nin işareti olarak görüldü. İki meclisli parlamentonun yanı sıra başbakan ve cumhurbaşkanı olacaktı. Yeni anayasa tüm mezhep temsilcilerinin adil şekilde katılımını vurgulamaktaydı ancak ayrıntılara yer vermeyerek esnekliğin önünü açmaktaydı. Uygulamada ise kabine ve parlamento üyelikleri mezheplere göre dağıtılacaktı. 6 yıllığına seçilen Marunî cumhurbaşkanı, Sünni başbakan ve Şii meclis başkanı olacaktı. Diğer mezhepler de paylarına düşeni alacaktı. Buna göre Rum Ortodoks ve Dürzî bakan daima hükümette yer bulacaktı. Yeni düzende Marunîlerin siyasal ve toplumsal egemenlikleri sürecekti. Marunîler uzun yıllar yararlanacakları fiili iktidarı Fransız etkisine borçluydular.⁴⁴⁹

Hıristiyan cumhurbaşkanınının yönetimi altında yaşamak Müslümanların Suriye'ye bağlanma düşüncesinin oluşmasında göz ardı edilmemesi gereken olguydu. Aynı ayrılıkçı durum eski önemlerini kaybeden Dürzîler ve Rum Ortodokslar için de geçerliydi. Öte yandan Şiiler, Sünni çoğunluğa sahip Suriye'de azınlık olarak yaşamaktansa Lübnan'da söz sahibi olarak yaşamak taraftarıydı.⁴⁵⁰ Nitekim bağımsızlık istekleri son bulmayacak grupların

⁴⁴⁶ Cleveland, *Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak*, s.135-136.

⁴⁴⁷ Mansfield, s.84.

⁴⁴⁸ Jaulin, s.196.

⁴⁴⁹ Elik, s.38.

⁴⁵⁰ Acar, s.35-50.

manevra kabiliyetlerini sınırlandırmak için ilk Lübnan Anayasa'sı 1932'den 1937'ye kadar manda yönetimince yürürlükten kaldırıldı. 1927 yılında iki meclisli yasama olan milletvekilliği ve senatonun birleşmesiyle eski karakterini kaybeden sistemde tehlikeli biçimde mezhepçilik kuvvetlendi. Müslümanlar, 1929'da Suriye ile birleşmeye sıcak bakanlar ile Fransız güdümündeki vekil kurumlarla işbirliğine karşı olanlar arasında bölündü. Farklı düşünceler yeni siyasi oluşumlarla bedene büründü.⁴⁵¹

Mutasarrıflık dönemi ve öncesinde Şam'dan kaçıp Beyrut'a sığınan Hıristiyanlar yeni gelenlerle 1920'lerde oldukça arttı. Müslümanların ekserisi Sünnilerden oluşurken Hıristiyanlar Rum Ortodoks ağırlıklı olup yer yer Marunî ve Rum Katoliklere de rastlanmaktaydı.⁴⁵²

1930'a gelindiğinde 150.000 civarında olan Beyrut ve banliyöleri dünyayı saran Büyük Buhran'ı sorunsuz atlattı. Lübnan ekonomisinin özellikle ipek sanayisinin harap olmasıyla Fransızların Beyrut'a yatırımları arttı. Durmayan kırsal göçlerle Beyrut sokakları kendi kimliğiyle anılır oldu. Marunî ve Şiiilerin Beyrut'un ayrı kesimlerine yerleşmeleri farklılık bilincini arttırdı.⁴⁵³

6.2.2. 1932 Nüfus Sayımı ve Yansımaları

Önceki sayımlardaki nüfus oranlarına farklı mazeretlerle itiraz eden Müslümanlar, 1930 yılında yeni nüfus sayımı talep ettiler. Eski sayımın güncellenmesini isteme nedenleri kendilerinin daha fazla kazanım sağlayacağı düşüncesi idi. Yoğunlaşan teşebbüsleri karşılık olarak 1931'de çıkarılan yasayla sayım hazırlıkları başladı. İnanç gruplarının ayrı kategoride kaydedildiği sayımda yapılan hileler sonuçlara gölge düşürecekti. Bazı Müslüman liderler Şii ve Dürzileri Sünni kategorisinde kaydederken Suriyeli, Filistinli ve diğer grupların Sünni olarak kaydedilmesine Marunîlerden tepki gelmiştir. Tartışmaların yükseldiği atmosferde Ermeni ve Lübnanlı göçmenlerin sayıma dâhil edilmesine Müslümanlar kayıtsız kalmayarak tepkilerini göstermiştir.

⁴⁵¹ Jaulin, s.197.

⁴⁵² Mansel, s.138-139.

⁴⁵³ Harris, *Lebanon*, s.13, 186.

Tablo 21 1932 Nüfus Sayımında Göçmenler ve Yerleşiklerin Dağılımı

Cemaat	Yerleşik Nüfus		Göçmenler						--	--
	Toplam	Yüzde %	30 Ağustos 1924'ten Önce Taraflar		30 Ağustos 1924'ten Sonra Ayrılanlar		Toplam	Yüzde %	Genel Toplam	
			Vergilendirilen	Vergilendirilmeyen	Vergilendirilen	Vergilendirilmeyen			Toplam	Oran %
Sünni	178 100	22,5	2 653	9 840	1 089	3 623	17 205	6,75	195.305	18,6
Şii	155 035	19,5	2 977	4 543	1 770	2 220	11 510	4,51	166.545	15,9
Dürzî	53 334	6,7	2 067	3 205	1 183	2 295	8 750	3,4	62.084	5,9
Toplam Müslüman	386.469	48,7	7.697	17.588	4.042	8.138	37.465	14,7	423.934	40,4
Marunî	227 800	28,7	31 697	58 457	11 434	21 809	123 397	48,4	351.197	33,5
Katolik Rum	46 709	5,9	7 190	16 544	1 855	4 038	29 627	11,6	76.366	7,3
Ortodoks Rum	77 312	9,7	12 547	31 521	3 922	9 041	57 031	22,4	134.343	12,8
Protestan	6 869	0,9	607	1 575	174	575	2 931	1,2	9.800	0,9
Ortodoks Ermeni	26 102	3,3	1	60	191	1 718	1 970	0,8	28.072	2,7
Katolik Ermeni	5 890	0,7	9	50	20	375	454	0,2	6.344	0,6
Suriye Ortodoks'u	2.723	0,3	6	34	3	54	97	0,04	2.820	0,3
Katolik Suriyeli	2.803	0,4	9	196	6	101	312	0,1	3.115	0,3
Ortodoks Keldani	190	0,0	0	0	0	0	0	0,0	190	0,0
Katolik Keldani	548	0,0	0	6	0	19	25	0,0	573	0,05
Toplam Hıristiyan	396.946	50,0	52.066	108.443	17.605	37.730	215.844	84,7	612.790	58,5
Yahudi	3.588	0,5	6	214	7	188	415	0,2	4.003	0,4
Diğerleri	6 393	0,8	212	758	59	234	1 263	0,5	7.656	0,73
Toplam	793 396	100	59 981	127 003	21 713	46 290	254 987	100	1.048.383	100

Kaynak: Rania Maktabi, The Lebanese census of 1932 revisited. Who are the Lebanese?, s.222; Thibaut Jaulin, Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national, s. 200

1932 tarihinde yayımlanan nüfus sayımı sonuçlarında sayımın içeriği hakkında bilgi verip vergilendirilme durumu ve dört göçmen grubunun mezhebine göre sınıflandırılması yer aldı. Tabloda Hıristiyanlar arasındaki en büyük nüfus payını Marunî ve Ortodoks Rumlar oluşturdu. Göçmenler dâhil edilmeden birbirine yakın olan Hıristiyan-Müslüman dengesi göçmenlerle birlikte değişerek Hıristiyanlar lehine döndü. Çıkan olaylar

nedeniyle 1932 nüfus sayımının yayımı sonrasında Yüksek Komiserlik anayasayı geçici olarak yürürlükten kaldırdı. Zira dönemin şartları nüfus sayımı sonucuna bağlı güç paylaşımına müsait değildi.⁴⁵⁴

1932 sayımı sonucunda yüzyıllardır Lübnan'da yaşamasına rağmen vatandaşlıktan mahrum bırakılan bir kitle ortaya çıktı. Nüfus sayımını takiben vatandaşlık kanunu yenilenecek çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu göçmenlerin Lübnan vatandaşlığı almasının önü açıldı. Yasal çerçevenin kapsadığı kesimler 30 Ağustos 1924 öncesinde göç yoluyla Lübnan'a ulaşanlar ya da Ermeni, Rum Katolik ve Keldani gibi eski Osmanlı bakiyesiydi. Müslümanların eleştirilerini savuşturmak amacıyla dışarıdaki bazı Müslüman gruplar vatandaşlığa alındı. Bu kapsamda 1932 sayımı esnasında Filistin'de bulunan Müslümanlar dâhil edildi.

Lübnan yönetimi, toplum tarafından desteklenen uygulamalarının yanında bazı kitlelere davranışındaki ikiliklerle samimiyetine gölge düşürdü. Türkiye'den gelen Ermeniler vatandaşlığa başvuru hakkına sahipken Müslüman Kürtler bu haktan mahrum bırakıldı. Sabit ikametgâhı olmayan az sayıdaki bedevi Müslüman da Lübnan vatandaşlık hakkını elde etti. Özetle genellikle Müslümanlardan talep edilen ikametgâh belgeleri Hıristiyanlardan istenmeyerek koşulsuz vatandaşlığın yolu açıldı. (Tablo 21)

Geçmiş vatandaşlık kabullerine ek olarak 1932 sayımında yaklaşık 60.000 yabancı dâhil edilirken bunların tanımı ortaya konulmadı. Nüfusa eklenenler ağırlıkla 1920'de Lübnan'a dâhil edilen Müslüman çoğunluklu güney ve kuzey Lübnan'da yaşamaktaydı. 1932'de nüfusa dâhil edilenlerin % 73'ü 30 Ağustos 1924'te Lübnan toprakları dışındaydı. Başta belirlenen tarihin sonrasında ülke sınırlarına girenlerin vatandaşlığa alınması kuralların çiğnenebileceğini gösteriyordu. Çelişkili uygulamalara imza atılması kuralların topluluğa ve kişiye göre farklılık göstermesinden ileri geliyordu.

Nitekim 1932 nüfus sayımında Lübnan kimliği siyasi hale getirilerek binlerce kişinin vatandaşlık alması engellenirken keyfi kararlarla kendilerince makul göçmenlerin kayıt altına alınması sağlandı. Lübnan devleti yöneticileri göçmen kartını kullanarak Hıristiyanların % 35'inin göçmenlerden oluşmasını sağlarken diğerlerinin sadece % 9'unun göçmenlerden oluşmasına izin verdi. Hayata geçirilen çifte standardın hedefi göçlerle azalan

⁴⁵⁴ Jaulin, s.198.

Hıristiyanların sağlam zemine oturan güçlü konumlarını muhafaza ederek ileride bağımsız olacak Hıristiyan devleti hülyalarını diri tutmaktı. 1932 nüfus sayımına göre ülke nüfusunun dörtte birini göçmenler meydana getiriyordu. (Tablo 21) Küçümsenemeyecek orana sahip olan göçmenlerin hemen hemen yarısını % 48 ile Marunîler oluşturuyordu. Marunî göçmenlerin eklenmesiyle Marunî oranı % 29'dan % 33'e yükselirken Sünni ve Şiiilerin oranı düşmekteydi. Bu husus ileride mezhepsel paylaşım üzerinde şekillenecek siyasi oluşumla Müslümanları zayıflatacaktı. Hıristiyan olan Ermeni, Keldani ve Süryanilerin dâhil olduğu 73.000 Hıristiyan kökenlilerin vatandaşlığa kabul edilmesine karşın 60.000 Müslüman'ın eksik belge sebebiyle kayıt altına alınmaması da aydınlatılması gereken hususlardandı. Bilhassa vatansız Şiiilerin yasal olarak tanımlanmaması ve demografik gerçeklere uygun siyasal temsilin oluşmaması 15 yıl sürecek Lübnan İç Savaşı'nın gerekçesini oluşturacaktı. Vatandaşlık tanımı 1994 yılında güncellenip 100.000 ila 200.000 kişi Lübnan vatandaşlığına kabul edilerek geçmişte mağdur edilen kitleler kimliğe kavuşacaktı.⁴⁵⁵

Lübnan'ın son nüfus sayımı olan 1932 yılı verilerinin tartışılması yalnızca göçmenlerle sınırlı kalmamıştır. Hükümet ve Resmi Gazete sonuçları arasında da farklılığın olması verileri farklı mecralarda tartışmaya açmıştır. Hükümet kaynaklarıyla Resmi Gazete Hıristiyanların fazla olduğu konusunda uzlaşırken Resmi Gazete Hıristiyan nüfusu Hükümete göre % 1 dolaylarında daha düşük göstermiştir. Verilerin değişkenliğine rağmen aralarındaki fark birbirine yakın olarak değerlendirilebilir. (Tablo 22)⁴⁵⁶

Ülkedeki demografik dağılıma yönelik sorulara cevap verecek sayımın yapılmasına rağmen göçmenlerin vatandaşlık kazanması, durgunlaşan göçmen tartışmalarını tekrar alevlendirdi. Tüm itirazlara rağmen kimlik kazanan göçmenlerin sıradaki hedefi siyasal haklarını kullanabilmesi için seçmen olarak kaydedilmektir. Mücadelelerinden kazançlı çıkan vergi ödeyen göçmenler Ocak 1934 tarihinde kabul edilen yasayla seçmen listesine kaydedilip meclis seçimlerinde etkin rol oynayabilme hakkını elde etti. Bu karar sayesinde Müslümanlar siyasi alanda güç kazanmış katılımları artmıştır.

⁴⁵⁵ Maktabi, s.225

⁴⁵⁶ Firro'nun 1932 nüfus analizi incelendiğinde Jaulin ve Maktabi'den farklı sonuca ulaştığı görülecektir. Firro'ya göre Resmi Gazete'nin kayıtlarında göçmenler dâhil edilmezse Lübnan nüfusu 1932'de toplam 652.012 olacaktır. Bunlardan 264.892 Hıristiyan'ın oranı % 40,62, 375.032 Müslüman'ın % 57,06 şeklinde değişecektir.

Tablo 22 Resmi Kaynakların 1932 Nüfus Sayımı Verilerinin Karşılaştırılması

Cemaat	Lübnan Hükümeti Verileri		Resmi Gazete Verileri			
	Miktar	Oran %	Miktar	30 Ağustos 1924 Sonrası Göçmenler	Toplam	Oran %
--						
Sünni	181 842	20,8	178 100	4 712	182 812	21,2
Şii	159 782	18,3	155 035	3 990	159 025	18,5
Dürzî	56 584	6,5	53 334	3 478	56 812	6,6
Toplam Müslüman	398.208	45,5	386.469	12.180	398.649	46,3
Marunî	270 938	31,0	227 800	33 243	262 043	30,4
Katolik Rum	55 754	6,4	46 709	5 893	52 632	6,1
Ortodoks Rum	93 781	10,7	77 312	12 963	90 275	10,5
Protestan	7 650	0,9	6 869	749	9 739	1,1
Ortodoks Ermeni	26 294	3,0	26 102	1 909	28 011	3,3
Katolik Ermeni	5 919	0,7	5 890	395	6 285	0,7
Suriye Ortodoks'u	2 735	0,3	2 723	57	2 780	0,3
Katolik Suriyeli	2 828	0,3	2 803	107	2 910	0,3
Ortodoks Keldani	190	0,0	190	0	190	0,0
Katolik Keldani	548	0,1	548	19	567	0,1
Toplam Hıristiyan	466.637	53,3	396.946	55.335	452.281	52,5
Yahudi	3 601	0,4	3 588	195	3 783	0,4
Diğerleri	6 806	0,8	6 393	293	6 686	0,8
Toplam	875.252	100	793.396	68.003	861.399	100

Kaynak: Kais M. Firro, Inventing Lebanon: nationalism and the state under the mandate, s.120

Güvenilir istatistiklere sahip olmayan Lübnan'da 1932 yılından sonra göçleri izlemek son derece güç hale geldi. Bu yüzden yasanın kaç kişiyi kapsadığı bilinmemektedir. Kesin olan şey demografik dengelerle oynandığıdır.⁴⁵⁷ Salt mezhepsel tartışmalara bakılarak inanç çeşitliliğinin ülkeye zararı olduğu yorumu yapılsa da çeşitliliğin Lübnan'a her zaman huzursuzluk getirdiğini söylemek haksızlık olacaktır. Çünkü Beyrut, farklılığı sayesinde 20. yüzyıl başlarında Levant'ta, Tel Aviv dışında modern görünümüyle göz dolduran tek şehirdi. 1932'de Beyrut'un yaklaşık 159.000 olan nüfusunun 53.530'u Sünni, 11.657'si Şii ve 5.056'sı Dürzî olmak üzere toplamda 70.243'ü Müslümandı. Hıristiyan nüfusun 29.477'si Marunî, 23.060'ı Ermeni, 20.072'si Ortodoks, 8.450'si Katolik, 3.697'si Protestan, 2.246'sı Süryani

⁴⁵⁷ Firro, s.121.

Katolik ve 1.759'u Süryani olarak toplamda 88.761'e ulaşıyordu.⁴⁵⁸ Artan ticari hacim ve Orta Doğu'ya göre daha seküler yaşam tarzıyla Beyrut'un Hıristiyan nüfusunun fazla olması anlaşılabilir. 1932 nüfus sayımının Lübnan'a etkisi tahlil edildiğinde devlet oluşumunda iki şekilde belirleyici olmuştur:

1. Yerleşik Lübnanlı ve göçmen Lübnanlıların kayıt altına alınması için resmi belge özelliği taşıması,
2. 1943 yılında oluşturulan bağımsız Lübnan'ın işleyişinin zeminini oluşturan Ulusal Pakt'ın doğmasındaki etkisiydi.⁴⁵⁹

Sonuç ne olursa olsun 1932 nüfus sayımı çeşitli muğlak noktalarıyla bugün dahi süren tartışmaların kapısını aralamayı başardı. Uzlaşmaların hayata geçirilmesi için girişilen ilk cumhurbaşkanı seçimleri anlaşmazlıklardan dolayı ertelense de 1934'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Müslümanların da desteğini alan Ortodoks Charles Debbas kazandı. Ulusal Pakt'a giden yolda uzlaşımın tohumları nihayet cumhurbaşkanlığı seçiminde atılmaya başladı. Cumhurbaşkanı, Müslümanların desteğini alabilmek için göçmenlerin mezhep dağılımındaki etkisini sınırlayan bir takım talepleri kabul etmek zorunda kaldı. Bu kararlar Lübnan'a 1924-1926 arasında kesin geri dönüş yapanlara seçenek olarak verilen vatandaşlığın şartlarının arttırılmasını içermektedir. Sonuç olarak 30 Ağustos 1924 öncesi ayrılan göçmenlerin çoğunluğu kaydedilmeyerek mezhep oranı dışında kaldı.⁴⁶⁰ Bununla Müslümanların kazançlı çıkması hedeflenmekteydi. Azalan Hıristiyan etkisi Müslümanlara avantaj olarak dönecekti. Ancak bu gelişmelerin vatandaşlık hakkını kullanamayan göçmenler üzerinde olumsuz yansımalarının olması kaçınılmazdı. Zira ortak kimlik odağında buluşmanın önü mezhepsel çıkarlara feda edilerek tıkanıyordu.

Müslümanların diğer grupları uzlaşmaya zorlayan hamlelerine karşın hâlâ Hıristiyanlarla aynı nitelikte eğitilmiş kitleye sahip olmaması büyük bir eksiklikti. Zira eğitimin kamuda yükselmede etkisi yadsınmazdı. 1930'ların başında yabancıların elindeki eğitim kurumları üstünlüğünü korudu. Ülkedeki toplam özel okulların üçte biri Hıristiyan yabancı okullardı. Geçmişe göre Hıristiyan özel eğitim kurumlarının payı azalsa da ülkede, organize şekilde faaliyetlerini devam ettirmeyi başardılar. Elbette elde edilen başarıda

⁴⁵⁸ Mansel, s.425.

⁴⁵⁹ Maktabi, s.221-224

⁴⁶⁰ Jaulin, s.202-204.

Fransızların desteğinin güvencesi de vardı. Başka bir açıdan irdelendiğinde devletin payının düşük seyrettiği anlaşılmaktaydı. Zira her 10 devlet okuluna karşılık 100 dolayında özel okul mevcuttu. Devlet okullarında genellikle Müslümanlar eğitim görüyordu. Düşük kalitede eğitime sahip olan devlet okullarından mezun olan öğrenciler özel okullarla rekabet etmekten uzaktı. Zaten Fransız mandasının devlet okullarını artırma girişimi Müslümanların çıkarlarına uygun işlemedi. ⁴⁶¹ 1932 yılında toplumda hızlı nüfus artışlarına mukabil en az eğitilmiş gruplar Müslümanlardı. Şiiilerin % 83'ü, Sünnilerin % 66'sı, Rum Katoliklerin % 53'ü, Dürzîlerin % 48'i ve Marunîlerin % 39'u eğitimsizdi. ⁴⁶²

Bölgede devam eden manda etkisine yönelik kabaran öfke zaman zaman yükselerek kargaşaya neden oluyordu. Fransa, 1936'da Suriye'de çıkan isyan sonrasında göstericilerle masaya oturmayı kabul ederek müzakereler sonucunda Lübnan'la birleşme arzularından vazgeçmelerini karara bağladı. Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlığı anlamına gelen antlaşma Fransız manda yöneticileriyle imzalanmış olsa da manda idaresinin uygulamalarından rahatsız olan Müslüman ve Hıristiyanlar birleşerek manda yöneticilerinin dikkatini üzerine çekti. Kendi içinde sert rekabet ile kazanımlarını muhafaza etmeye çalışan mezhep grupları Fransız idaresine karşı eleştirel bakışta ortak hareket etmeyi başardı. Tepkileri dindirmeye çalışan manda idaresi gruplara farklı öneriler sundu.

Bu arada ülke topraklarının mezhepsel çeşitliliğinin azaltılmasına yönelik öneriler de gelmeye devam ediyordu. Marunî cumhurbaşkanı Hıristiyanların nüfus çoğunluğunu sağlamak için Müslümanların bir kısmını başka yerlere taşıma gibi gerçekleştirilmesi zor projeler öne sürse de baştan ölü doğan proje hayata geçirilememiştir. Öte yandan Türkiye ile imzalanan ikili antlaşmayla daha önce süresi sona eren göçmenlerin seçenek hakkı 29 Mayıs 1937-29 Mayıs 1938 tarihleri arasında bir yılı kapsayacak şekilde uzatıldı. Antlaşma içeriğine göre 30 Ağustos 1924'ten önce Lübnan'ı terk eden göçmenlerin vatandaşlık kazanması için aranan vatana dönmeleri kararı geçersiz kılınıyor, Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri tekrar aktif hale geliyordu. ⁴⁶³

Yeni bir dünya savaşına girilirken Fransız hegemonyası Lübnan'da varlığını korumayı başardı. II. Dünya Savaşı sırasında önce Vichy hükümetinin, daha sonra 1941'de

⁴⁶¹ Firro, s.112.

⁴⁶² Collelo, s.108.

⁴⁶³ Jaulin, s.204.

Özgür Fransa birliklerinin eline geçen Lübnan'da İngilizlerin baskısıyla General de Gaulle tarafından bağımsızlığa giden yol açıldı.⁴⁶⁴ Fransa döneminin sonuna gelirken manda yönetiminin bölgede olumsuz anılacağı hususların yanında bir takım katkıları da vardı. Ticarete mutlak denetim sağlayıp Fransız şirketlerini kollaması ve şirketlerin kârlarını Fransa'ya aktarması ülkede hoşnutsuzluk oluştururken yolların iyileştirilmesi, eski eserlerin korunması, tarım ve sanayiye teşvikleri olumlu karşılanmıştır.⁴⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı devam ederken İngilizlerin Lübnan'a bağımsızlık yönünde işaret vermesi ülkede yeni düzen hazırlıklarını hızlandırdı. 1943 yılında Hıristiyan ve Müslüman temsilcilerin katılacağı yeni bir seçimin yapılması üzerinde uzlaşa sağlandı. 1934 seçim yasasındaki göçmenlerin temsil edilmesini kısıtlayan seçim yasası kaldırılarak 1924-1926, 1937-1938 arasında tercih hakkını kullanan tüm göçmenler seçime kaydedildi. Tüm vatandaşların seçime katılımının sağlanması hususundaki hamleler demokratik çoğulcu yönetim alanında atılmış önemli bir adımdı. Böylece Lübnan vatandaşı olan tüm kesimlerin siyasal hakkını kullanma iradesinin yansımaları sandık sonuçlarında, mezhep kotaları ölçüsünde görülebilecekti. Seçimi yönetenlerce Hıristiyanlara 32, Müslümanlara 22 koltuk verilmesi iç savaşa kadar sürecek tartışmalara neden oldu. Parlamenter kotaları Hıristiyanların nüfusun yarısından fazlasını oluşturdukları varsayımına dayanarak hazırlanmıştı. Lakin Lübnan'da hiçbir zaman gerçekçi sayım yapılamamıştı. Şişirilmiş sayılar siyasi olarak güçlü tarafın lehine kullanılmaya müsaitti. Dağılımdan memnun olmayan kesimler arasında ilginç şekilde Hıristiyanlar da vardı. Yeni bir krizin sesleri baş göstermeye başlıyordu.⁴⁶⁶

Son sayımın üzerinden geçen zaman Hıristiyan nüfusunun yine üstün olduğunu gösteriyordu. (Tablo 23) 1943 Nüfus ve temsil oranını yansıtan tablo incelendiğinde Hıristiyan nüfus oranının fazla olduğu ve parlamenter başına düşen seçmen sayımın Müslümanlara göre daha az olduğu görülecektir. Dürzîler aynı hesaplamayla en az temsil edilen topluluk iken sayıca az olan Ortodoks Ermenilerin en iyi temsil edilen grup olduğu neticesine varılır. Sonuç olarak seçmene göre temsilci dağılımının adil dağıtılmadığı daha fazla sayıda temsilciyle çoğulcu sistemin kurulmasının mümkün olacağı anlaşılabilir. Yine göçmenlerin de artan paylarıyla Müslümanların almaları gereken temsilci sayısını düşürdüğü fark edilir. 1944 yılı için Hourani, Müslümanlar açısından daha iyimser tahminler ortaya

⁴⁶⁴ Köse ve Bölme, s.9.

⁴⁶⁵ Mansfield, s.84-85.

⁴⁶⁶ Jaulin, s.205-206.

koyar. Milletvekili dağılımı bu hesaba göre yapıldığında Müslümanların temsilcisi artarak 25 olurken Hıristiyanların 29'a gerileyecektir.

Tablo 23 1943-1944 Yılları Demografik Yapı ve Siyasi Temsil Dağılımı

Cemaat	Hourani'ye Göre Demografik Dağılım (1944)		Jaulin'e Göre Demografik Dağılım (1943)		Oy Kullanan Göçmenler		Nüfus ve Seçmen		Milletvekilleri	
	Toplam	Oran %	Toplam	Oran %	Toplam	Oranı %	Toplam	Oran %	Toplam	Seçmen Temsil Ortalaması
Sünni	235.595	20,9	225.594	20,8	4.913	3,1	230.507	18,5	10	23.051
Şii	209.338	18,6	200.698	18,5	9.367	5,9	210.065	16,9	9	23.341
Dürzî	74.311	6,6	71.711	6,6	4.863	3,0	76.574	6,2	3	25.525
Toplam Müslüman	519.244	46,1	498.003	45,9	19.143	12,0	517.146	41,6	22	23.507
Marunî	327.846	29,1	318.201	29,3	91.278	57,2	409.479	32,9	18	22.749
Katolik Rum	64.280	5,7	61.956	5,7	13.272	8,3	75.228	6,0	3	25.076
Ortodoks Rum	109.883	9,8	106.658	9,8	33.655	21,1	140.313	11,3	6	23.386
Ortodoks Ermeni	59.749	5,3	58.007	5,3	66	0,04	58.073	4,7	3	19.358
Hıristiyan Azınlıklar	45.599	4,0	41.596	3,8	2.159	1,4	43.755	3,5	2	21.878
Toplam Hıristiyan	607.357	53,9	586.418	54,1	140.430	88,0	726.848	58,4	32	22.714
Toplam	1.126.601	100	1.084.421	100	159.573	100	1.243.994	100	54	23.037

Kaynak: Thibaut Jaulin, Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national, s.205; Albert Hourani, Syria and Lebanon: A Political Essay s.386

Temsilci dağılımından şikâyetçi olan Müslümanlar, Mısır ve Irak mevkilerinden yardım isteyerek dağılımın lehlerine iyileştirilmesi konusunda ısrar ediyorlardı. Lübnan toprakları için kanıksanmaya başlayan dış güçlere sırtını dayama alışkanlığı bu olayda da kullanılarak ülke içi istikrarı bozan dış müdahalelere zemin hazırlanıyordu. Zira topluluklar (özellikle Marunî ve Dürzîler) yüzyıllardır haklarını elde etmenin yolunu büyük güçlere güvenmekte görmüşlerdi. Arap ülkelerinin müdahalesiyle çok taraflı hal alma yolundaki soruna İngilizlerin arabulucu rolüyle orta yol bulunuyordu. İlerleyen zamanlarda ortaya konulan uzlaşmayla topluluklar arasında 6-5 olarak belirlenen temsil formülü geliştirildi. Ülkede milletvekili 55 olacak bunun 30'u Hıristiyan iken 25'i Dürzîler de dâhil Müslüman

olacaktı. Osmanlı dönemindeki temsil paylaşımının zamana uyarlanması olarak görülebilebilirdi.⁴⁶⁷ İlerleyen zamanlarda seçim sistemindeki yenilikler artarak vatandaşlık haklarının kullanımını kolaylaştırıcı adımlar atıldı. Beyrut'taki Fransız temsilcisi, posta yoluyla oy kullanma hakkına sahip olan birçok göçmene Lübnan vatandaşlığı vererek Hıristiyanların haklarını iyileştirdi. Toplamda bir milyonu geçen nüfusun 67.450'si göçmendi. Bunların 55.300'ünü Hıristiyan göçmenler oluşturuyordu. Nitekim son düzenleme en çok Hıristiyanlara yaradı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Acar, *Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu*.

⁴⁶⁸ Thibaut Jaulin, "Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

7. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEM

7.1. Ulusal Pakt (el-Misak el-Vatanî)

1943 meclis seçimleriyle Arap milliyetçileri siyasette hâkim duruma geldiler. Meclis Hıristiyan Bişara el-Huri'yi cumhurbaşkanlığına seçerek, seçilen cumhurbaşkanı da Sünni Riyad Sulh'u başbakanlığa atayarak parlamenter sistemin gereklerini yerine getirdi. Başbakan liderliğinde birçok inancın temsil edileceği kabinenin kurulmasıyla Ulusal Pakt meydana getirildi.⁴⁶⁹ Sözlü olarak sağlanan uzlaşma Lübnan'ın günümüzdeki siyasi sistemine ve anayasasına meşruiyet kazandırdı. Pakt'a göre ülkeyi ilgilendiren önemli kararlar bir mezhep grubu tarafından alınamayacaktı.⁴⁷⁰

Ulusal Pakt, bağımsızlığı takip eden yıllarda Konfesyonel sistemin sembolü oldu. Uzlaşmaya dayalı kurulan düzen Lübnan'da ülke içi bütünlüğü ve dış dünyaya karşı ülkenin birliğini sağladı. Nitekim Pakt, iç savaşa kadar sürdürülen birlik anlayışının övgülerini üzerinde toplayacaktı. Kimileri için toplumsal bütünleşmenin simgesiyken bazıları içinse belli kesimlerin çıkarlarını önceleyen kapitalist antlaşmaydı. Fakat Ulusal Pakt, Lübnan'ın yanı sıra bölgesel gelişmelerin uygun şartlarının bir araya gelmesiyle beliren antlaşmaydı. Aslında Marunî ve Sünni seçkinlerin Büyük Lübnan'ın oluşturulması sonrasında yakınlaşmasının ürünüydü. Sorunlu siyasi atmosferde politik yararcılığın idarede şekillenmesiydi. Ulusal olarak adlandırılmasına karşın hakikatte daha geniş coğrafyadaki aktörlerin kararı olarak şekillenmişti. Yani ülke içi uzlaşmayla sınırlı değildi. Arap ülkeleri (Suriye, Mısır) ve Batılı devletleri (özellikle Fransa ve İngiltere) de kapsıyordu. Dış güçlerin ve seçkinlerin hırslarıyla uyumlu olan antlaşma halkın önceliklerini yansıtmıyordu. Ancak Fransızları ülkeden uzaklaştırmak için bile ortak gündem oluşturmuştu.⁴⁷¹

Ulusal Pakt'ın tarafları, Lübnan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığına destek verdi. Ulusal Pakt, 1932 nüfus sayımına dayanmaktaydı. Sünniler 1943 milletvekili seçimleri için

⁴⁶⁹ Acar, s.32-34.

⁴⁷⁰ Elik, s.38-52.

⁴⁷¹ Farid el-Khazen, *The communal pact of national identities: the making and politics of the 1943 National Pact*, Papers on Lebanon 12, Oxford: Centre for Lebanese Studies, 1991, s.4-7.

yeni bir nüfus sayımı istemişti. Ancak Ulusal Pakt bu değişimi içermiyordu.⁴⁷² Zira yeni bir sayıma Hıristiyanlar, artan Müslüman nüfusunun belkemiğini oluşturdukları yönetimi tehdit edeceği kaygısıyla şiddetle karşı çıktı. Nüfus oranlarının diğerlerine göre yüksek olması dolayısıyla Marunîler Ulusal Pakt'ta en büyük siyasi pozisyonu almayı başardılar. Hükümet koltuklarının paylaşımında Marunîler ordu ve sivil istihbarata hâkim olan cumhurbaşkanlığı koltuğunu aldılar. Kamu kurumlarının diğer mevkileri nüfus paylarına göre taksim edildi. Hıristiyanlar politik olarak aktifken öte yandan Müslümanlar Fransızlara yönelik kızgınlığın emaresi olarak siyasi yapının parçası olmaya mesafeli yaklaştılar. Diğer taraftan Marunîler, dini gruplardaki demografik değişimleri kamuya açıklamamak için farklı yöntemlere başvurdu. Çünkü değişen oranlarla toplum çalkantılı iklime sürüklenebilirdi. Mezheplerin doğum ve ölüm kayıtlarını açıklamamış olmaları günümüze kadar bilgi kirliliğiyle karışık nüfus verilerinin tahminler üzerinden yapılmasına sebebiyet verdi.⁴⁷³

Taze sorunlara gerekçe hazırды. Birinci Dünya Harbi sırasındaki çocuk ölümlerinin yüksekliği nedeniyle azalan nüfus artış göstermekteydi. 1932 ve 1943 arasında yeni nesillerin çocuk doğurma yaşına ulaşmasıyla artış ivme kazanmıştı. Nüfus değişiminde kıta dışına göçler ve boşanmalar da belirleyiciydi. Bunun yanında ölüm oranları dış dünyaya göre yüksekti. Toplumların doğal artış oranları Hıristiyanların Müslümanlardan daha hızlı büyüdüğünü gösteriyordu. Ancak doğurganlık yaşındaki Marunî kadınlarının göçlerle başka ülkelere gitmeleri doğal artışın etkisini sınırlandırıyordu. Zira iki dünya savaşı arasında genellikle Marunîler ve Hıristiyanlar göç etmişti.⁴⁷⁴

Ulusal Pakt sonrasında uzlaşmanın etkisiyle Fransa'ya karşı olanların sayısı artıyordu. Yıllardır Lübnan'ı kontrolü altında tutan Fransız idaresi, bağımsızlık hareketlerini sürekli bastırmaya çalışıyor, Fransız yanlısı grupları dahi karşısına almaktan kaçınıyordu. Hoşnutsuzluk 1936 yılında Marunî patriğinin Fransız idaresine sert mektubu göndermesine kadar varmıştı.⁴⁷⁵ Son derece hareketli geçen 1943 yılının 8 Kasım tarihinde Ulusal Meclis'te oybirliği ile tam bağımsızlık ilan edildi. Ancak Fransa elinde tuttuğu hakları peyderpey Lübnan hükümetine devrederek güçlü şekilde ülkesine dönmeyi düşünüyordu. 1946 yılına

⁴⁷² Harris, *Lebanon*, s.194.

⁴⁷³ Muhammad Faour, "The demography of Lebanon: a reappraisal", *Middle Eastern Studies* 27, sy 4 (Ekim 1991), 631-641.

⁴⁷⁴ Courbage ve Fargues, s.22-23.

⁴⁷⁵ Mansfield, s.84-85.

kadar imtiyaz almadan çekilmeyi düşünmeyen Fransa nihayetinde uluslararası baskılara dayanamayarak tüm askerlerini çekmek zorunda kalacaktı.⁴⁷⁶

Ülkeyi terk etmeden önce Lübnan siyasetinde önemli değişimlere zemin hazırlayarak geleceğin kurgulanmasında pay sahibi olmayı başardı. 1943 yılı sonrasında yeni siyasi seçkinlerin Marunî cemaati içinde yükselmesine zemin hazırlayan üç faktörle kendi çıkarlarını muhafaza etmeyi amaçlamaktaydı:

1. Lübnan'ın geleneksel seçkin siyasetini yenileyen Fransız etkisi,
2. Mutasarrıflığın önde gelenlerinin dışında yeni nesil zenginlere olanak veren eğitim anlayışı,
3. Beyrut'un başkent statüsüyle Fransa Yüksek Komiserliği'ne ev sahipliği yapmasıydı.

Nitekim her üç etken de Marunî politikasını reforme ederek dönüştürdü. Cemaatler kendi bölgelerindeki hâkimiyetlerini Beyrut'ta Fransızlarla paylaşmak zorunda kaldılar. Yeni siyasetçiler Fransız çıkarlarının savunucusu haline geldiler.⁴⁷⁷

Yeni devlet birçok ikileme karşı karşıyaydı. Yüzünü Batıya mı Arap dünyasına mı dönecekti, Hıristiyan mı Müslüman mı kültürel karakterini taşıyacaktı? Aslında soruların cevapları hazırды. Osmanlı döneminde olduğu gibi dini grupların sadakatleri öncelikle mezheplerineydi. Ülkenin birçok yerinde inanç gruplarının karışık yaşaması menfaatlerin de çelişmesine yol açıyordu. Suriye'de yerel güç sahipleri genellikle ortak çıkarlara sahip Sünni şehirlilerken Lübnan'da durum farklıydı. Sünni toprak sahipleri, Dürzî prensler, Marunî tacirler kırsal ileri gelenleri oluşturuyor birbirinin aleyhine kendi toplumlarını yüceltecek işlere imza atıyorlardı. Bu açmazı aşmak için her kesimi dikkate alan siyasal sistemin geliştirilmesi elzemdi.⁴⁷⁸ Müslümanların Hıristiyanlara oranla daha hızlı artması, ülkedeki Müslümanların temsilde adalet çıkışlarına hız veriyor istikrarı erteliyordu. Çözüm aranan hususlar arasında tek sorun nüfusun ölçüsü değildi bağımsızlık sonrasında cumhurbaşkanının yasama ve yürütmedeki olağanüstü yetkilerinin onu ülkede ağırlık merkezi haline getirmesiydi. Ekonomik gücün de Hıristiyanların kontrolünde olması cabasıydı. Zira finansal ve ticari oligarşi yaklaşık 30 ailenin güdümündeydi. Bunların 9'u Marunî, 7'si Rum Katolik,

⁴⁷⁶ Acar, s.32-34.

⁴⁷⁷ Khazen, s.65-69.

⁴⁷⁸ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.251-252.

4'ü Rum Ortodoks, biri Latin, biri Protestan ve biri Ermeni olarak toplamda 24'ü Hıristiyanlardan oluşuyordu. Geri kalan 6 Müslüman ailenin 4'ü Sünni, biri Şii ve biri Dürzîlere aitti.⁴⁷⁹

Mevcut ekonomik tablo temsilde olduğu gibi büyük eşitsizlikler içeriyordu. Hıristiyanların gücü siyasal alanda olduğu gibi tartışılmaz durumdaydı. Göçmenlerin ülkeye ekonomik katkıları da tartışmalarla diri tutuluyordu. Ödedikleri vergi ve hakları üzerinden tartışmalar devam etti. Dışarıda yaşayan Lübnan kökenli göçmenlerin ülkeye dönmeleri için gayretler bitmedi. Cumhurbaşkanı'nın çabalarıyla 15 Ocak 1946'da Lübnan kökenli insanlara kalıcı olarak vatanlarına dönmeleri için tekrar yasa çıkarıldı. Mektup üzerinden oy kullanımının sonlandırılmasının görünmeyen yüzünde Lübnan'da olmalarını garantilemek vardı. 7 Aralık 1946'da Dışişleri Bakanı Türkiye ile tercih hakkının iki yıllığına yenilenmesi için anlaşma imzalamasına rağmen bu anlaşma muhalefetin itirazları nedeniyle ertelenerek ancak 1952'den 1958'e kadar yürürlükte kaldı.⁴⁸⁰

7.2. Filistinli Mültecilerin Tetiklediği Arap Milliyetçiliği

Bu arada ileride demografik ihtilafları derinleştirecek yeni sorunlar doğmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere'den Balfour Deklerasyonu'yla kendileri için 'yurt' sözü alan Yahudilerin ısrarlı duruşlarıyla 1948'de İsrail adında devleti 'Vadedilmiş Topraklar' olarak belirtilen Filistin toprakları üzerinde kurması, Lübnan için mülteci meselesinin başlangıcıydı. Arap ülkelerinin müdahale etmesiyle çıkan çatışmalar çok sayıda Filistinli'nin kendi topraklarından göç etmeleriyle uluslararası boyut kazandı. 1949'a gelindiğinde karadan ve Hayfa üzerinden 110.000 Filistinli sığınmacı Lübnan'a ulaşmıştı. Bunlardan bir kısmı zengin sınıftı.⁴⁸¹ Ancak Lübnan'a ulaşan seçkinlerin önemli kısmı Hıristiyandı. Müslüman nüfus oranı artmasına rağmen nitelikli işgücünde payları düşük seyretmeye devam etti. Mezheplerin sektörel dağılımı da buna işaret ediyordu. 1948 yılında bankacıların % 91'i, mühendislerin % 88'i, sanayicilerin % 67'si Hıristiyan toplumunun üyesiydi.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Tarābulṣī, s.115.

⁴⁸⁰ Jaulin, s.207-208.

⁴⁸¹ Hirst, s.72.

⁴⁸² Wendy Pearlman, "Emigration and Power: A Study of Sects in Lebanon, 1860–2010", *Politics & Society* 41, sy 1 (Mart 2013), s.115-118 .

Bu sebeple 1958'e kadar Lübnan, birçok mezhep grubunun nüfuz ve iktidar mücadelesi alanı oldu. Bu dönemde idari, mali ve sosyal reformlar yapılmış demokratik yönetim kurumsallaştırılmaya çalışılmışsa da mutlak Hıristiyan hükümden rahatsız olan Müslümanların idari kadrolara müdahalesiyle kendilerinin bu pozisyonlara getirilmeye başlaması Hıristiyanların huzurunu bozmuştur. Anlaşılmaktadır ki hukuk ve idarede eşitlik sorunları hususunda tatmin edici yol alınamamıştır.⁴⁸³

Kronikleşen sorunların yanı sıra 1951'de 1.250.000 olan nüfusun yaklaşık 57.000'i işsizler grubuna karışmıştı. Ekmek ve et fiyatlarının düşürülmesi için toplumun birçok kesiminin katıldığı geniş çaplı grevler düzenlendi.⁴⁸⁴ Öte yandan kamusal özgürlükler ve çekici fiziksel ortam Beyrut'un Arap dünyasındaki itibarını artırarak yayıncılık, eğitim ve turizm başkenti özelliğinde pay sahibi oldu. Lübnanlı olmayan öğrenci sayısı 1960'larda üniversitelerde % 60'lara kadar ulaştı.⁴⁸⁵

Bankacılığın verimli atmosferinde gelen yatırımlar göz dolduruyordu. Kesin olmayan verilere göre 1956-1965 arasında Arap dünyasındaki petrol geliri fazlasının 2/3'si Beyrut'ta toplanıyordu. Çevre ülkelerdeki devrim ve darbelerden hürriyet arayışıyla kaçan sermayenin uğrak noktasıydı.⁴⁸⁶ 1950'lerde refah seviyesi yükselen Beyrut'a ülkenin her mezhebinden ve yöresinden göç dalgası gerçekleşti. Hükümetin tahminlerine göre 1956'da ülkenin kabaca % 54'ünü Hıristiyanların, % 44'ünü Müslümanların oluşturduğu 1.411.416 nüfus yaşamaktaydı. Beyrut'un uzak bölgelerinde yaşayan Müslümanları, sayımda dikkate almayan hükümetin refah programıyla kapsama aldığı bölgeyle birlikte tahminler kamuoyu tarafından ciddiye alınmaya başlamıştı. Bu dönemde Beyrut'ta Sünni Müslümanlar ve Marunî olmayan Hıristiyanlar yoğunlaşmaya devam etti. Sünni ve Ortodoksların tarihsel olarak birlikte yaşadığı Beyrut yine aynı grupları çekmekteydi.⁴⁸⁷

Hıristiyanlara göre daha hızlı artış gösterdikleri kabul edilen Müslümanların Beyrut'a yönelmeleri şaşkıncı değildi. Zira yapılan anketler de çocuk sayılarının fazla olduğunu teyit etmekteydi. Kültürel etkenler artıştaki değişkenliğin sebepleri olarak gösterilebilir. Yaukey'in 1959 yılında 832 kadın ile yaptığı anket nesiller geçtikçe çocuk

⁴⁸³ Ekinci, s.26.

⁴⁸⁴ Tarābulṣī, s.124.

⁴⁸⁵ Harris, *Lebanon*, s.194.

⁴⁸⁶ Owen ve Pamuk, s.211.

⁴⁸⁷ Collelo, s.48-49.

sayısının azaldığını gösterir. Örneğin genç nesillerde Müslüman kentli kadın başına 6.53 çocuk düşerken önceki nesillerde 7.21 çocuk düşmektedir. Aynı durum Hıristiyanlar için de geçerlidir. Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanların kırsal alanlarında yaşayan kadınlarının çocuk sayısı kentlilere göre daha fazladır. En mühimi Müslümanların nüfus artış hızı Hıristiyanlardan daha yüksektir. Yeni nesillerde Müslüman kentli kadın başına 6,53 çocuk, Hıristiyan kentli kadın başına 3,70 çocuk düşmektedir. Kırsal için de Müslümanlar lehine aynı durum geçerli olsa da fark daha azdır. Müslümanlar 7,65 iken Hıristiyanlar 7,18'dir. Yapılan araştırmada örneklem seçimi, farklı coğrafyaları temsil etme düzeyi ve daha pek çok değişken hakkında bilgi sahibi olunamaması araştırmanın güvenilirliği hakkında şüpheler doğurmaktadır.⁴⁸⁸

Akdeniz kıyısı ülkelerinde nüfus verilerinin benzer yüksek artış özelliği taşıması yanında değişken karakteri vardı. Mısır'da nüfus artışı yüzyılı aşkın zamandır tırmanmaktaydı. Aslında değişimde ölümlerin düşmesi belirleyiciydi. Doğumlarda keskin değişim yoktu. Çevre ülkelerde de aynı durum görülebilirdi. Çoğu ülkenin nüfusunun yarısı 20 yaşın altındaydı.⁴⁸⁹

Genç nüfusun da dinamizm kattığı sokak hareketleri dalga etkisiyle Lübnan'a ulaşmaktaydı. Zaman zaman iç siyasette kendini gösterir hal alıyordu. Lübnan siyasetinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaştıkça birleşen muhalefetle artan gerilim, Nasır'ın Arap Milliyetçiliği ve Mısır ile birleşme taraftarlarının Lübnan bayrağını yakmasıyla zirveye çıktı. Zira ülkede halk Mısır ve Suriye'nin oluşturduğu "Birleşik Arap Cumhuriyeti" fikrinden hareketle Mısır yanlısı iken Marunî cumhurbaşkanı, ABD'nin Orta Doğu'da aktif olmasını ifade eden "Eisenhower Doktrini'ni" destekliyordu. Filistinli sığınmacılara bakıştaki Müslüman-Hıristiyan farklılığı ayyuka çıkınca gergin ortama gazeteci ölümleri, isyanlar ve grevler eklendi. Çaresiz kalan Batı yanlısı cumhurbaşkanının çağrısı üzerine 1958'de ABD askeri müdahalede bulunarak ortamı zamanla sakinleştirdi. 1958 sonrasında Cumhurbaşkanı seçilen Şihâb, Müslümanların ordudaki payını artırarak orduyu tarafsız hale sokmaya çabaladı. Hıristiyanlar ayrıcalıklarının ellerinden alınmasından dolayı hoşnut olmadılar. Giderek güçlenen Marunîler, Katolik ve Ortodoksları rahatsız edecek mahiyette Hıristiyanlara

⁴⁸⁸ Courbage ve Fargues, s.32.

⁴⁸⁹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.433.

ayrılan payın sahibi oldu. Şiiler sayıca artmalarına karşın ekonomik olarak zayıf kaldılar. Sünni ve Dürziler Şiilerin aksine mali ve politik olarak daha güçlü mevkileri tuttular.⁴⁹⁰

Diğer taraftan İsrail devletinin kurulmasını takiben gelen Filistinlilerin toplumsal gücü şehirlere göçlerle pekişmekteydi. Şehirleri baskı altına alan diğer dalga teknoloji kaynaklıydı. Kırsalda ortaya çıkan traktörlerin sahaya sürülmesi gibi teknik ilerlemeler tarımsal nüfus fazlalığının şehirlerde gecekondulu mahalleleri oluşturmasını ya da kamplar kurarak varlığını sürdürmesini sağlayarak kendini açığa vurdu.⁴⁹¹

Lübnan'ı felakete sürükleyecek bir başka tehdit aşamalı şekilde büyüyordu. İsrail'in 1967 Savaşı sonrasında Arap topraklarını ele geçirmesi, Filistinli mültecileri direnişe yöneltti. Lübnan, İsrail'in işgal ettiği topraklara yakınlığı sebebiyle bu savaşın cephelerinden biri haline geldi.⁴⁹² Filistinliler Lübnan'ın Beyrut ve güney kesimlerindeki kamplarda silahlanarak başta Hıristiyanlar olmak üzere toplumun her kesimini tehdit edebilecek pozisyona erişti. Kaçınılmaz olarak Filistinli militanlara karşı rahatsızlık baş göstermeye başladı. Lübnan topraklarını silahlı Filistinli grupların İsrail'e karşı kullanımı İsrail'in ülkede toplumun huzurunu bozan operasyonlar düzenlemesine dolayısıyla Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) destekleyen Müslümanlar ile Hıristiyanların karşı karşıya gelmesine neden olmaktaydı. Filistinli gerillaların gittikçe güçlenmesiyle kontrolü sağlamak isteyen Lübnan Ordusu karşı karşıya geldi. Dindaşlarını savunmak isteyen Hıristiyan milisler de silahlanmayı çözüm olarak görmeye başladılar. Savaşa giden yolda Şiiler, bilhassa Sadr Hareketi radikal biçimde güneyde yaşadıkları sınır bölgelerinden İsrail'e karşı olan eylemleri desteklemekteydiler. 1970'lere gelindiğinde tüm gruplar baştan aşağı silahlanmıştı. Adam kaçırmaya, cinayete, soygunculuğa ve bombalamaya her gün tekerrür ediyordu. Zirve yapan huzursuzluk toplumsal husumeti canlı tutuyordu. Taraflar arasındaki uzlaşma ümidi kaybolmuştu.⁴⁹³

İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1975 arasında azalan göçler tekrar hareketlenmeye başlıyordu. İç Savaşla birlikte ülkeyi terk eden Hıristiyanların oranı Müslümanlara göre daha yüksek olacaktı. Kırsaldan kentlere ve Beyrut'a göç savaşın ve yoksulluğun gölgesinde gerçekleşti. Göçmenler geldikleri kırsal alanla tarımsal üretim bağlarını korumayı başardılar. Lübnan'ın görece küçük bir ülke olması bunu sağlamıştı.

⁴⁹⁰ Acar, s.37-41.

⁴⁹¹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.434.

⁴⁹² Harris, *Lebanon*, s.221.

⁴⁹³ Acar, s.42-70.

Beyrut'un doğusunda alt kesimlerin yoğunlaşması, fakir Şiiilerle zengin Marunî yerleşimlerinin komşu olması gibi çarpık durumları ortaya çıkarmıştı.⁴⁹⁴

Bağımsızlık sonrası dünya altın ticaretinde payını hızla artıran Beyrut, 1951'e ulaşıldığında bu payın % 30'una sahipti. Büyümenin de rüzgârıyla güneyden Şiiiler ve bilhassa kırsal alanlardan köylülerin ekonomik sebeplerle gelmesiyle Beyrut'un 1950'lerdeki 300.000 civarında olan nüfusu 1975'te 1.200.000 dolaylarına ulaşmıştı.⁴⁹⁵ Ülkenin önemli kısmı artık Beyrut'un sınırlarında yaşıyordu. Hâlbuki 1959'da Lübnan'ın % 28'i Beyrut'ta yaşamaktaydı. Sanayisi, hizmet sektörü ve Batı'yla bütünleşmiş yapısı nedeniyle Arap dünyasında merkezi role kavuştu. Bu seviyeye gelmesinde birçok üniversitenin kurulması, Suriye'den sermaye akışı, kumarhanelerin varlığı kısacası renkli ve özgür sosyal hayatın varlığı etkiliydi. Artan inşaat izinleri ve ucuz Filistinli işgücünün ülkenin kaynaklarını işlemedeki mahareti sayesinde nüfus patlama yaşıyordu.⁴⁹⁶

Tablo 24 1970 Yılı İtibariyle İç Göçlerin görünümü

Bölge	Kırsal Nüfus	Kasabaya Taşınanların Oranı %	Beyrut ve Banliyölerine Göçlerin Oranı %
Lübnan Dağı	344.000	2,1	17,4
Kuzey Lübnan	204.435	8,6	7,4
Güney Lübnan	242.085	2,8	29,3
Bekaa	178.425	1,7	16,9
Toplam	968.945	3,5	18,1

Kaynak: Hussein M. Gharbieh, Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Dinand Sayyid Musa al-Sadr, s.159

Ülkenin güneyinden Beyrut'un mahallelerine göçler durmaksızın devam etti. Şiiilerin toplandığı tarım yoğunluklu Bekaa ve güney bölgelerinde şeker üreticilerinin girdi maliyetinin artması, üretimi düşürerek nüfus hareketini hızlandırdı. Zira güney bölgeleri ülkenin aynasıydı. Tarımın payı geçmişe oranla düşerken yerini hizmet sektöründeki artışa bıraktı. Bankacılığın payı 1950-1974 arasında % 100'ü aşan seviyede yükselme yaşadı.

⁴⁹⁴ Thomas Collelo, s.50-51.

⁴⁹⁵ Mansel, s.441-448.

⁴⁹⁶ Collelo, s.52.

1970'lerde tarımın payı % 19'a düştü. 1955'te sadece Beyrut'taki üretim tesislerinin toplamı ülkenin diğer bölgelerinin toplamından fazlaydı.⁴⁹⁷

İç Savaş öncesinde hızlı kentleşmeyle Beyrut'un doğusu ve batısında 400.000'i bulan yoksulluk kuşağı oluşmuş İsrail'in kurulması sonrasında tarım mağduru olan Cebel Amil ve Bekaa'nın kırsal göçmenlerinden oluşur duruma gelmişti. (Tablo 24) Doğu banliyölerindeki Nab'a, Burj Hammud ve Ermeni mahallelerinde Şiiiler çoğalarak 250.000 sayısına ulaşmıştı.⁴⁹⁸

1973'te Körfez'e göçlerin dinamik yapı kazanması ve İç Savaş demografik yapıda kalıcı değişimlerin sebebiydi. Dengelerin değişiminde kırılma anları 1976'da Doğu Beyrut'tan Şii ve Filistinlilerin çıkarılması, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali ve 1983'te Şûf'tan Hıristiyanların tahliyesi olarak belirtilebilir.⁴⁹⁹ İlerlemiş sağlık imkânları olan kentlere rağbet fazlaydı. Orta Doğu'da kente göç sadece Lübnan'ın sorunu değildi. 1970'lerin ortasında Suudi Arabistan ve Kuveyt'in yarından fazlası Mısır ve Suriye'nin ise % 40-50 arası kentlerde yaşıyordu. Aynı yıllarda sekiz Arap kenti bir milyon nüfusu geçiyordu. Örneğin Kahire 6.4 milyon nüfusa sahipti.⁵⁰⁰

Göçler büyüme hızı üzerinde etkisini tüketimle hissettiriyordu. Lübnan'ın büyüme hızı 1950-1964 arasında ortalama % 7 olurken ara dönemde düşmüş 1970 sonrasında iç savaşa kadar % 10 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştı. İç Savaş öncesinde ticaret canlanırken Körfez ülkeleri ve diğer ülkelerde çalışan 150.000 Lübnanlı'nın gönderdiği dövizlerle yeni gelir kaynakları oluşmuştu.⁵⁰¹ Ekseriyetle Hıristiyanların gönderdiği dövizlerin katkısıyla 1970'lerde ticarete Hıristiyanlar lehine büyük bir üstünlük devam ediyordu. Geri dönenler orta sınıfa yükselerek yönetimdeki ağırlıklarını artırıyordu. Savaş öncesi tahminlere göre orta sınıf % 67 oranına ulaşmıştı. Lübnan için küçümsenemeyecek bir gelişmeydi. Hız kesmeden süren dış göçler savaşa doğru artarak devam etti. İç Savaşla oluşan boşluğa yerli olmayan

⁴⁹⁷ Gharbieh, s.156-160.

⁴⁹⁸ Tarābulṣī, s.162.

⁴⁹⁹ Collelo, s.52.

⁵⁰⁰ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.503.

⁵⁰¹ Owen ve Pamuk, s.213-214.

işçiler getirilecekti. Zira savaş öncesinde tarımda çalışanların çoğu ve inşaatta çalışanların önemli bir kısmı Suriyelilerden oluşuyordu.⁵⁰²

Savaşın arefesinde Lübnan ekonomisi oldukça iyi görünüyordu. 1960'ların sonunda Beyrut eteklerindeki tekstil sanayi ucuz işgücüyle gelişmişti. Hizmet sektörü, ticaret, turizm ve emlak piyasasıyla büyüdü. İnşaat sektöründe çalışmak üzere ucuz işgücü Suriye'den Lübnan'a aktı. Sayıları 1961'de 50 bin iken 1970'de dört katı geçerek 279 bine ulaştı.⁵⁰³ Gelenler yalnızca Suriyelilerden ibaret değildi. Bir zamanlar İskenderiye'de olduğu gibi Lübnan da Filistinliler, Ermeniler ve Kürtler için sürgün merkezi olmuştu. Ermeniler vatandaşlık hakkını kazanırken, ileriki zamanlarda tekrar ülkelerine dönme hülyasıyla yaşayan Filistinliler bu şansa sahip olamadı. Sayıca fazla olan Filistinliler vatandaşlık alamazken Ermenilerin bu hakka sahip olması iç siyasi dengelerle ilintiliydi. Aslında İç Savaş öncesi ihtişamlı Beyrut'un görünmeyen kısmında kaygan bir zemin vardı.⁵⁰⁴

Büyümenin etkisi ülke eğitiminde de hissediliyordu. 1970'lerde Arap dünyasının en yüksek okuryazar oranına sahip ülkesi haline geldi. Arapça anadilin yanında İngilizce ve Fransızca da eğitimde kullanılarak özel okullarda yabancı öğrencileri ağırladı. Buna rağmen 1974 tahminlerine göre Müslümanların % 32'si, Hıristiyanların % 27'si okuma yazma bilmiyordu. İki grup arasındaki eğitim farkı geçmişe kıyasla azalmıştı.⁵⁰⁵

1970'lerde doğurganlık Arap dünyasındaki seviyenin altında seyretmesine karşın yine de yüksek sayılabilecek düzeydeydi. 1970 yılında binde 34.4 olan doğum oranı olmasına rağmen kente göçler artışı düşürmekteydi. Kırsal alanların aksine Beyrut'taki doğum oranları ülke ortalamasının altındadır. 1970 ölüm oranı % 9.07 olarak görece düşük olduğu tahmin edilmektedir. Geel olarak kadınların ortalama yaşam süreleri erkeklerden daha uzundur. Erkeklerin 62 ortalamalarına karşın kadınların 66'ydı. Mezhepsel gruplarda nüfus artışı değişkendi. Yoksul Şiiilerin artış hızı ve Beyrut'a yayılışı diğer gruplar için kaygı vericiydi.⁵⁰⁶

Tüm açmazlarına rağmen Lübnan'ın çok kimlikli yapısı bazı durumlarda yansız politika üretmesini sağlayarak avantaja dönüşüyordu. Arap-İsrail savaşlarında tarafsız

⁵⁰² Tarābulṣī, s.160-162.

⁵⁰³ Harris, *Lebanon*, s.221-228.

⁵⁰⁴ Mansel, s.451-453.

⁵⁰⁵ Harris, *Lebanon*, s.228.

⁵⁰⁶ Courbage ve Fargues, s.32.

kalmaya çalışan Lübnan'a İsrail ve birçok ülkesinden uluslararası şirketlerin akın etmiş Sayda ve Trablusşam limanlarına kadar giden petrol boru hatları sayesinde büyük gelişme kaydetmişti. İsrail'in Hayfa Limanı'ndaki ticari canlılığın Lübnan kıyılarına kayması Lübnan'ı Avrupa'yla benzerlik gösteren çehreye büründürmüştü. Olumlu gelişmelere paralel yan etkileri de birikiyordu. Endüstrileşmeyle artan işçi sınıfı, tarımda makineleşmeyle tırmanan kırsal işsizlik ve bunların Beyrut'a göçü yüksek enflasyonla birleşince kentlerde ekonomik temelli çatışmaların zemini oluşturdu. Artan gerilimin dinsel yönü ise kentli Marunîlerin zengin, köylü Müslümanların ise yoksul olmasıydı.⁵⁰⁷

Ulusal Pakt'ı ortaya koyan Sünni ve Marunî uzlaşması 1970'lerde Lübnan'daki Arap ve Filistinli partileri de çatısına alacak şekilde fiili ortaklığa bürünmüştü. Şiiler pastadan daha fazla pay almak isterken Sünniler artan güçleriyle orantılı şekilde çeşitli taleplerde bulunuyordu. Dürzî Canbolatlar diğerleri tarafından reddedilen siyasi reformları zorlarken Marunîler ellerindekini korumak amacıyla sistemin devamlılığını sağlama taraftarıydı. Kısacası tüm grupların mutabık olduğu makul anlaşmaya varılması uzak görünüyordu. Bazıları için Lübnan, Marunî devleti niteliğini korurken bazıları için Hıristiyan sığınağı kimileri içinse laik bir Arap devletiydi. Her grubun sadakat anlayışı farklı fikirlerde toplanmıştı. Geçmişte mükemmel olarak görülen Ulusal Pakt'ın içi boşalıyordu. Arap Akdeniz ve Batı evliliği sona ermek üzereydi. Eksikliklerine rağmen Orta Doğu'nun diktatörlüklerinden farklı karakteriyle görece liberal ve çok sesliliğe elverişli politik ortam sağlıyordu.⁵⁰⁸

7.3. Lübnan İç Savaşı

Zemini hazır olan çatışmalar yaklaşık 15 yıl sürecekti. Nihayet Lübnan İç Savaşı'nın kıvılcımı 1975 yılında Marunî Falanjistlerin Müslüman Filistinli sığınmacılara saldırmasıyla ortaya çıktı. Filistinlilerin silahlı kanadı Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile Falanjistler arasında başlayan çatışmalar ülkeye yayıldı.⁵⁰⁹ Daha önce mültecilerle iç sorun haline gelen Filistinlilerin artık silahlanarak iç savaşın parçası haline gelmesi sorunun aldığı boyutu göstermesi açısından önemliydi. Moral ve isteklendirme yönüyle iyi pozisyonda olan Filistinliler savaşın başında umutluydu. 1976 sonu itibariyle Filistinliler ve ittifak halinde

⁵⁰⁷ Oral Sander, "Lübnan'daki Bunalımın Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 37, sy 3, (19 Şubat 2015), s.221.

⁵⁰⁸ Khazen, s.66-68.

⁵⁰⁹ Köse ve Bölme, s.10.

olduğu gruplar ülkenin % 80'i üzerinde egemendi. Buna karşın Beyrut'un kuzeyi Marunî denetimindeydi. Marunîlerin Küçük bir alanda sıkışması güçlerini zayıf kılmıyor aksine büyük bir Hıristiyan nüfusuyla güçlü pozisyonda olmasının yolunu açıyordu.⁵¹⁰

Tüm ülkeyi tehdit eden çatışmalar Suriye'nin müdahalesine kadar vardı. Müdahil olmadaki amaç Avrupa ve ABD'nin Hıristiyanlar lehine Lübnan'a operasyon yapmasını engellemektir. Bu gayeyle Suriye, Marunîlerin yanında savaşa girerek rüzgârın yönünü değiştirdi. Savaş, genel hatlarıyla Müslüman-Hıristiyan çatışması şeklinde devam etti. Ancak sadece dinsel ayrışmaya indirgemek yanlış olacaktır. Ermeniler tarafsız kalmaya çalışmış Rum Katolik ve Ortodokslar da aynı tutumu devam ettirmeye çabalamıştır. Dürzî, Filistinli ve Sünni gruplara destek olan Şii milislere karşı Marunîlerin ağırlıkta olduğu çeşitli gruplar savaşmıştır.⁵¹¹

Suriye dışında bir başka bölgesel gücün Lübnan içlerine girmesine temel oluşturan olaylar patlak vermeye devam etmiştir. 1982 yılında İsrail, Londra büyükelçisinin yaralanmasını gerekçe gösterip Lübnan'ın güney şehirlerinden yol alarak Beyrut Havalimanı'na kadar ilerledi. Suriyeli askerler ve Filistinli gerillalara karşı Hıristiyan Falanjistlerle birlikte cephe oluşturarak Batı Beyrut'u bombaladı. Batı Beyrut'taki Müslümanlar Doğu Beyrut'a akın etti. Sovyetler Birliği'nin Suriye lehine müdahalesinden çekinen İsrail ve çatışmalarda kaybeden Suriye arasında anlaşmaya varıldı. Beyrut ve çevresini saran İsrail, Lübnan'ı merkezi haline getiren FKÖ ve lideri Yaser Arafat'ı teslim olmaya zorlamak için çatışmaların şiddetini arttırmıştır. İsrail'i sadece kınamakla yetinen Lübnan yöneticilerinin çaresizliğine karşılık ABD'nin çabalarıyla ateşkesin ilanı moral sağlamıştır. ABD özel temsilcisinin hazırladığı planı FKÖ ve İsrail kabul etmiş, plan gereği 1982 yılında Filistinli askerler Lübnan'ı ağır silahları olmadan uluslararası kuvvetlerin gözetiminde terk etmiş aynı yıl Suriye askerleri Beyrut'tan ayrılmış savaşın bu safhası 7 bin ölüm, 30 bin yaralı ile sona ermiştir.⁵¹²

Savaşın durgunluğa girdiği bu dönemde Hıristiyan nüfusu zirveye çıkan dış göçlerle Batılı ülkelere kaçıyor. Ülkenin en büyük mezhep grubu Marunîlerin ve diğer Hıristiyanların payı düştü. Şiiilerin oranları ise hızla artıyordu. Müslümanlar 25 yıllık süreçte

⁵¹⁰ Mansel, s.468.

⁵¹¹ Ayhan ve Tür, s.93-102.

⁵¹² Acar, s.94-98.

demografik olarak Hıristiyanlara üstünlük kurmayı başarmıştı. Ancak savaş şartları ve göçler düşünüldüğünde genel nüfus miktarının bu derece artması gerçekçi görünmemektedir. 1977-1983 yılları arasında 500 bin civarında görülen artış daha az olmalıdır. Dış göçler, ölümler ve azalan doğumlarla belki de nüfusun duraklaması gerekirdi. Zira savaşın ilk 9 yılında dış göçler 500 bin civarında gerçekleşmiştir. Bunların yarısının geri döndüğü varsayılsa bile iddialar abartılı görünmektedir.

Tablo 25 1958-1983 Yılları Dini Grupların Oransal ve Sayısal Değişimi

Cemaat	1958 Yılı		1977 Yılı		1983 Yılı	
	Nüfus	Oran %	Nüfus	Oran %	Nüfus	Oran %
Marunî	424.000	31,0	750.000	24,1	900.000	24,4
Rum Ortodoks	150.000	11,0	300.000	9,6	250.000	6,8
Rum Katolik	91.000	6,6	200.000	6,4	180.000	4,9
Ermeni	83.000	6,0	160.000	5,1	150.000	4,1
Hıristiyan	748.000	54,6	1.410.000	45,3	1.480.000	40,2
Sünni	286.000	20,8	600.000	19,3	750.000	20,3
Şii	250.000	18,2	850.000	27,3	1.200.000	32,6
Dürzî	88.000	6,4	250.000	8,0	250.000	6,8
Müslüman	624.000	45,4	1.700.000	54,6	2.200.000	59,7
Toplam	1.372.000	100	3.110.000	100	3.680.000	100

Kaynak: Hussein M. Gharbieh, Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Din and Sayyid Musa al-Sadr, s.162; İrfan C. Acar, Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu, s.2

İkinci safhasına geçmeye başlayan Lübnan İç Savaşı'nda artan Şii yayılcılığının etkisi hissediliyordu. Şii lider Musa el Sadr'ın eylemleri 1960'larda genişlemişti. 1980'lerde Şii mezhebinin radikalleşmesiyle güçlenme eğilimine girdi.⁵¹³ 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrası yetersiz kalan Şii Emel Örgütü'nden kopan gruplar, İran'ın desteğiyle Hizbullah (Türkçesi Allah'ın Partisi) adındaki İsrail'e karşı daha sert mücadele eden örgütün temellerini attı.⁵¹⁴ Ortaya çıkan yeni oluşum Şiileri silahlı güçleriyle savaşta önemli yere taşıyacaktı.

Zira Şiiler 1943 yılında Marunî ve Sünnilerden sonra gelen nüfuslarını, 1980'lerde sayıca zirveye taşımışlardı. Beyrut'un varoş kesimi 1970'lerde çoğu köylerden olmak üzere güneydeki İsrail saldırılarından kaçanlardan ve devletin tarıma yeterli destek vermemesi

⁵¹³ Harris, *Lebanon*, s.180.

⁵¹⁴ Ayhan ve Tür, s.148.

üzerine gelen yoksullardan oluşuyordu.⁵¹⁵ Aslına bakılırsa mezhepsel gruplar arasında eğitim düzeyi en düşük ve ekonomik olarak en zayıf grubu oluşturmakta olup Güney Lübnan ve Beyrut banliyölerine yerleşerek “Emel” milisleri sayesinde askeri bakımdan güçlenmişlerdi. Filistinli grupların güneyi terk etmeleriyle birlikte İsrail'e karşı direnişin taşıyıcılarından oldular. Buna rağmen Müslümanlar arasındaki ihtilaflar çözümden uzaktı. 1943 sonrasındaki Hıristiyanlar arasındaki göreceli dayanışma 1980'lerde Müslümanlar arasında halen sağlanamamıştı. Marunî liderliğinin kontrolündeki Falanjist parti ve bunlarla ilişkili olan “Lübnan Kuvvetleri” etrafında kenetlenen Hıristiyanlara karşılık Şii, Sünni, Dürzî ve son yıllarda ülkede artan varlıklarıyla Filistinliler hedef ve yöntem açısından birlikten uzaktılar. 1985'te Şiiler Batı Beyrut'ta kalan Filistinlilere karşı hâkimiyet mücadelesi verirken güneydeki Sayda ve civarında İsrail'in çekildiği sahalarda Müslümanlarla çarpışan Hıristiyanlar daha yoğun oldukları Doğu Beyrut ve çevresine göç etti. Arap Birliği'nin çatışmaları durdurma kararı fayda vermedi aksine savaşın sonu yaklaştıkça çatışmaların karakteri gibi saflar da değişmeye başladı. Doğu Beyrut'taki Hıristiyanlar ve Batı Beyrut'taki Müslümanlar arasında cereyan eden çatışmalara Filistin kamplarında Şii-Filistinli çatışmaları ve Trablusşam'da Suriye karşıtı Sünniler ile Suriye taraftarı Şiiler arasında çatışmalar eşlik etti. Batı Beyrut'ta ittifak halinde olan Dürzîler ile Şiiler arasında ortaya çıkan çatışmalar bir süre devam ederek 1985'in son aylarında durdu.⁵¹⁶

Bilhassa 1987-1988'de Lübnan'da tam anlamıyla keşmekeş ortamı vardı. Bir taraftan Emel'in Şii milisleri Dürzîler ile Sünnilere karşı aynı zamanda farklı cephe açarak savaşırken diğer taraftan Filistinlilere karşı savaşıyordu. Kargaşa ortamı bununla da kalmayıp iki Şii örgüt Hizbullah ve Emel arasındaki çatışmalarla derinleşme safhasına giriyordu. Aynı dönemde Marunîler de kendi iç hesaplaşmasıyla meşguldü. İsrail ise Güney Lübnan'da desteklediği Hıristiyan savaşçılarla Filistinlilere karşı mücadele verirken diğer yandan Şii gruplarına desteği kesmemişti.⁵¹⁷

Çatışmalar genellikle Beyrut üzerinde cereyan etse de çoğunluğu Hıristiyan olan birçok Lübnanlı Trablus ve Sayda'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Lübnan ordusunun yanı sıra pek çok bakanlık ve üretim tesisleri çok kimlikli yaşama iradesini yok edercesine Marunîlerin kontrol bölgelerine yönelmişti. Doğu Beyrut varlık içinde yüzerken Batı Beyrut sefalet içinde

⁵¹⁵ Cleveland, *Modern Ortadoğu tarihi*, s.426.

⁵¹⁶ Acar, s.131-135.

⁵¹⁷ Ayhan ve Tür, s.156-157.

kıvrılmaktaydı.⁵¹⁸ Hıristiyanların boşalttığı yerlere kırsal Şiilerin yerleşmek zorunda kalmasıyla gecekondular artarak, sefaletin boyutları üstesinden gelinemez boyuta erişiyordu. Genel olarak Batı ve Merkez Beyrut'ta Müslümanlar göçlerle artıyordu. Merkezde kalan Yahudi Vadi Ebu Cemil semti sakinleri ise azaldı. Kalan küçük gruplar da Doğu Beyrut'u tercih etti.⁵¹⁹

Savaşın gölgesinde güney banliyölerinin nüfusu müthiş bir sıçramayla Beyrut ve diğer bölgelerden gelen nüfusun etkisiyle 100 binden 350 bine çıktı. Hızlı göç ilerleyen yıllarda altyapı sorunlarıyla etkisini belli edecekti. 1980'lerin ortasından sonuna kadar Hıristiyan, Şii ve Dürzî gettoları oluşarak hayat yerleşti. Her grup kendi çizdiği sınırlara sahip çıktı. Hıristiyanlar Doğu Beyrut'ta, Dürzîler Şûf'ta kapalı sınırlar içinde kaldı. Hıristiyanlar Şûf'u terk etmek zorunda kalırken, Şiiler Naba kentinden ayrıldı. Batı Beyrut'taki pek çok Hıristiyan Doğu Beyrut'a kaydı ya da ülke sınırları dışına çıktı. Yer değiştirmeler ortak coğrafi paylaşımı etkisiz kılarak her grubun kendi kimliğini tanımlamasında pay sahibi olacaktı. Hıristiyanlara göre düşük seyreden dış göçler Müslüman tarafında da tırmanma eğilimine girdi. Özellikle ekonomik durumu iyi olan Müslümanlar ülkeden ayrıldı. Doğu Beyrut'taki Hıristiyan nüfusu savaş öncesinde yarıdan az iken 1988'e gelindiğinde 2/3 paya sahipti.⁵²⁰ Savaş sonlarına doğru altüst olan Lübnan coğrafyası üzerinde demografik hesaplamalar yapmak oldukça güçtü. Farklı dini gruplar kendi çıkarlarına uygun veriler yayımlayarak nüfus verilerinin güvenilirliği tartışılır hale getirmekteydi. Şiilerin, kadın başına düşen çocuk sayısının Sünnilerden daha yüksek olduğu tespiti araştırmacılar arasında yaygındı. Yine Şiiler ve Dürzîler iç savaşta Sünnilere kıyasla daha az kayıp verip daha az dış göç vermişlerdi. Eldeki veriler Şiileri avantajlı gösterecek de Güney Lübnan'da yaşayan Şiilerin daha fazla savaş zayıfatı vermiş olmaları ve İç Savaş esnasında Kuzey Amerika ve Afrika'ya, Sünnilerin geri gelen göçlerinin aksine, daha fazla kalıcı göç vermişti.⁵²¹ Tartışmalara yol açan değişkenlerin kayıtlarının sağlıklı olmaması araştırmacıların farklı yorumlarına neden olmaktadır.

İhtilafli hususların yanı sıra mutabık kalınanlar da yok değildi. Örneğin İç Savaş dönemi boyunca doğumlarda düşüş yaşanmasıydı. Nüfus artışını yavaşlatacak diğer etken

⁵¹⁸ Mansel, s.468.

⁵¹⁹ Kamal Suleiman Salibi, "Beirut", Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Beirut> (15 Eylül 2019).

⁵²⁰ Harris, *Lebanon*, s.238-253.

⁵²¹ Faour, s.632-633.

genç erkeklerin ailelerini bırakıp işçi göçü olarak yurtdışına gitmeleri ve bunun yaşlı nüfustaki artışa ivme kazandırmasıydı. Havale gelirleriyle finanse edilen sağlık bakımının yetersiz kalmasıyla bilhassa ülkenin güneyindeki Nebatiye gibi kentlerdeki insanlar savaş dönemi boyunca pek çok zorlukla karşı karşıya kaldı. Sosyal ve ekonomik kaynaklara erişimin sınırlı olması insanları Beyrut'a göçe zorladı. Savaş döneminde çocuklu ailelerin yurtdışına çıkmasına paralel şekilde genç nüfus azalmıştı.⁵²²

Genç nüfus aleyhine gelişen tüm bu olgulara karşın Beyrut Amerikan Üniversitesi uzmanlarının çalışmalarına göre 1984 yılında ülkenin % 41'i 20 yaşın altındaydı. Yani hâlâ genç nüfusa sahip olduğu söylenebilirdi. Beyrut nüfusunun son 10 yılda doğurganlığının azaldığı gerçektir. Beyrut merkezine giden göçlere rağmen kır nüfusunda da savaştan uzaklaşma nedeniyle artış görülmüştü. Bahsi geçen değişkenler ışığında ABD Merkez İstihbarat Teşkilatı'na göre 1986'da ülkenin mezhepsel dağılımında Müslümanlar çoğunluğa sahipti.⁵²³ Nitekim Faour'un 1988 yılındaki hesaplamaları da bu iddiayı desteklemektedir. Yapılan hesaplamalarda her mezhep ve inancın aile içindeki ortalama birey sayısı, hane sayısı ile çarpılarak gerçeğe yakın sayı bulunmaya çalışılmıştır.

Yapılan hesaplamalar Müslüman nüfusunun % 65 civarında olduğunu göstermektedir. Zira Lübnan'da hemen hemen bütün sayısal değerler Müslüman nüfusun fazla olduğu yönündedir. Beyrut için de durum farklı değildi. Müslümanların bilhassa Batı Beyrut'ta tartışmasız sayısal üstünlüğü vardı. Güney banliyöleri de genellikle Müslüman Şiiilerin göç merkezi haline gelmişti. Yaklaşık her beş kişiden biri banliyöleriyle birlikte Beyrut'ta yaşıyordu. Bazı bölgelerde Hıristiyan nüfus sembolik hal almıştı. Ancak Lübnan Dağı'ndaki üstünlüklerini koruyorlardı.

⁵²² Abla Mehio Sibai vd., "Population Ageing in Lebanon: Current Status, Future Prospects and Implications for Policy", *Bulletin of the World Health Organization* 82, sy 3 (Mart 2004), s.222-223.

⁵²³ Thomas Collelo, s.48-49.

Tablo 26 1988 Yılı Dini İnançlara ve Yerleşim Bölgelerine Göre Nüfus Dağılımı*

İkametgâh	Müslüman		Hristiyan		Genel Toplam		Lübnanlı Olmayan Nüfus
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	
Batı Beyrut	78,807	426,858	4,196	17,665	83,003	444,523	45,915
Güney Banliyösü	55,791	307,233	90	410	55,881	307,643	525
Trablusşam	52,387	325,323	5,646	29,077	58,033	354,400	-----
Zaghorta	1,772	11,146	10,487	52,900	12,259	64,046	-----
Batrun	294	1,676	5,629	30,408	5,923	32,084	-----
Bişera	-	-	3,888	23,911	3,888	23,911	-----
Kura	1,734	10,369	9,110	51,820	10,844	62,189	-----
Akkar	23,225	143,995	7,527	37,279	30,752	181,274	-----
Kuzey Top.	79,412	492,509	42,287	225,395	121,699	717,904	16,539
Zahle	13,424	69,348	12,748	58,131	26,172	127,479	-----
Ba'lbek	28,900	159,203	3,361	18,486	32,261	177,689	-----
Hermel	6,274	34,797	488	2,196	6,762	36,993	-----
Raşeya	4,697	21,586	533	2,058	5,230	23,644	-----
Bekaa	9,221	42,576	1,722	6,524	10,943	49,100	-----
Bekaa Ovası Top.	62,516	327,510	18,852	87,395	81,368	414,905	20,795
Sayda	31,595	165,520	1,676	7,770	33,271	173,290	-----
Sür	29,425	154,152	470	2,179	29,895	156,331	-----
Nebatiye	22,064	115,589	969	4,492	23,033	120,081	-----
Hasbeya	4,818	25,241	319	1,479	5,137	26,720	-----
Merc'i uyün, Cezzin, İsrail Sınırı Köyleri	11,343	59,424	9,767	45,278	21,110	104,702	-----
Güney Top.	99,245	519,926	13,201	61,198	112,446	581,124	13,107
Dağ	33,992	150,488	4,309	20,378	38,301	170,866	5,899
İklim el-Harrub	15,550	78,085	76	352	15,626	78,437	
Batı Bölgesi Toplam**	413,970	2,243,185	73,244	367,515	487,214	2,610,700	-----
Doğu Bölgesi	1,000	5,454	176,690	821,729	177,690	827,183	***
Genel Top.	426,313	2,308,063	259,701	1,234,522	686,014	3,542,585	281,809****
Oran %	62,14	65,15	37,86	34,85	100	100	

Kaynak: Muhammad Faour, The demography of Lebanon: a reappraisal, s.636

*1988 yılında Lübnan sınırlarında konut sayımı ve aile sayısı üzerinden Suudi Gıda Yardım Kampanyası'nın yan ürünü olarak nüfus sayısı tahmini yapılmıştır. Dini görüş fark etmeksizin her ailenin ihtiyacı olduğu savından hareketle yapılan yardımlar verilerin güvenilirliğinin artmasını kolaylaştırdı. Büyük zengin konaklar hariç her haneye ulaşıldı. Boş haneler dikkate alınmadı. Güney Lübnan'daki her bölgeye ulaşılamadı. Şişirilmiş aile sayılarının yerine benzer sosyal, ekonomik ve dini yapıya ait toplanan verilerin ortalaması alınarak tahminler yapıldı. Yazlık ve kışlık şeklinde iki evi olanların çifte yardım almalarını engellemek için eşgüdümlü yardımların yanında habersiz ziyaretler yapıldı.

** Merc-i uyün ve Cezzin kazâlarıyla İsrail sınır köylerini içermez.

*** Nüfusun 5.000'i geçmeyeceği düşünülüyor.

**** Filistin mülteci kamplarında yaşayan 179,029 kişi toplama dâhil edilmiştir.

7.4. Taif Antlaşması'na Doğru

İç Savaş sonunda yıkımın ülkedeki faturası ağır görünüyordu. Kargaşanın maliyeti sadece göçler şeklinde değil ölüm olarak da nüfusa yansımıştı. 1975-1990 arasındaki şiddet en az 100 bin ölüm, 800 binden fazla dış göç ve ülke içinde yarım milyonu geçen yerinden edilen insanı ortaya çıkardı. 1950'lerden beri doğum hızı yüksek olan Şiiler nüfus artış hızında düşüş yaşadı.⁵²⁴ Bu olgudan diğer gruplar kazançlı çıkmış sayılabilir. Çünkü 1975'ten sonra var olan ihtilafın sebeplerinden biri de Lübnan'da Şiilerin lehine demografinin değişimi idi.⁵²⁵

Savaş yer yer demografik yapıda köklü değişikliklerin de gerekçesi olmuştu. Hıristiyan yerleşimlerin içindeki Şiilerin ve Lübnan Dağı'ndaki Dürzî bölgelerinde yaşayan azınlık Hıristiyanların mezhepsel temizliği gerçekleşti. Toplamda Hıristiyanlar arasında yaşayan 670.000 Müslüman ve Müslümanlar arasında yaşayan 157.500 Hıristiyan temizlendi. Filistinliler başka ülkelere gönderildi.⁵²⁶

Neticede 22 Ekim 1989'da savaş öncesinde seçilen yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan 62 milletvekilinin müzakeresiyle ve birçok ülkenin desteğiyle imzalanan, 1990'da onaylanan Taif Antlaşması pek çok hususta değişim vaat ediyordu. Kısaca siyasi reform, iç savaşın sona ermesi, Suriye ile yakın ilişkilerin kurulması ve Suriye'nin askerlerini Lübnan'dan çekmesi üzerine kuruluydu. Lübnan bürokratik yapısını içeren maddelerinin yanı sıra cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve meclisin görev, yetki ve sorumluklarını tanımlıyor bir takım Hıristiyan-Müslüman ilişkilerini belirleyen kurallar koyuyordu.⁵²⁷ Antlaşma tam olarak uygulanamasa da 1991'de Lübnan ordusunun kurularak silahlı militanlar dağıtılmasında önemli işlev gördü. Hizbullah silah bırakmayan tek grup olarak kaldı. Muhafaza ettiği ayrıcalıklı durumuyla Lübnan'da güçlenerek büyüyecek ve zamanla İran'ın çıkarlarına hizmet eder hale gelecekti. 1991'de Suriye ile yapılan Kardeşlik, Koordinasyon ve İşbirliği Antlaşması'nda Suriye, Lübnan bağımsız devletini tanımış oldu. Bu anlaşmayla iki ülkenin askeri ve ekonomik çıkarlarının birbirinden ayrılmaz olduğu kabul edilerek Suriye'nin

⁵²⁴ Harris, *Lebanon*, s.235.

⁵²⁵ Wagstaff, s.27.

⁵²⁶ Tarābulṣī, s.238-239.

⁵²⁷ Taif Antlaşması,

["https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/lebanon/the_tauf_agreement_english_version_.pdf"](https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/lebanon/the_tauf_agreement_english_version_.pdf), (18 Ağustos 2019)

Lübnan'a müdahalesinin önü açıldı.⁵²⁸ Bu antlaşma çerçevesinde Suriye, Lübnan'da uzun yıllar askeri varlığını koruyarak ülkenin iç işlerine karışma fırsatını kullanacaktı.

Tablo 27 Taif Antlaşması'nın Koltuk Dağılımına Etkisi

Din	Taif Antlaşması Öncesi	Taif Antlaşması Sonrası
Marunî	30	34
Rum Ortodoks	11	14
Rum Katolik	6	8
Ermeni Ortodoks	4	5
Ermeni Katolik	1	1
Protestan	1	1
Hıristiyan Azınlıklar	1	1
Toplam Hıristiyan	54	64
Sünni	20	27
Şii	19	27
Dürzî	6	8
Alevi	0	2
Toplam Müslüman	45	64
Toplam	99	128

Kaynak: Oytun Orhan ve Veysel Ayhan, 2009 Lübnan Seçimleri: Kazananlar, Kaybedenler ve Türkiye, s.9; "[http://elections.gov.lb/Elections 2019 - 2018](http://elections.gov.lb/Elections%202019%20-%202018) تفاصيل احتساب نتائج الانتخابات لعام 2019 - 2018", (24 Mart 2019).

Taif Antlaşmasına göre Hıristiyan cumhurbaşkanının yetkileri sınırlandırılmış bağımsız konsey ataması Sünnilerin veto hakkıyla kısıtlanmıştır. 128 sandalyeli meclis Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında eşit şekilde (64-64) paylaşılmıştır. (Tablo 27) Güç dağılımı sadece Marunîlerin değil aynı zamanda Dürzî ve Şiiilerin memnuniyetsizliğiyle biçim almıştır.⁵²⁹ Şiiiler hoşnutsuzluğunu yüksek sesle dile getirse de kendilerinin Suriyedeki destekçisi Aleviler parlamentoda 2 sandalye alarak farklı yönden kazanım sağlıyordu. Diğer bir deyişle Şiiilerin Lübnan siyasetindeki etkisi nüfusuyla birlikte artıyordu. Temsilci sayısıyla sınırlı kalmayan Şiiilerin siyasi gücü, Şii meclis başkanının yetkilerinin artmasıyla ileriye taşınyordu. Mutasarrıflık dönemindeki Hıristiyanlar lehine olan 6/5 siyasal düzen eşitleniyordu.⁵³⁰ Müslümanların pek çok kazanımı olmasına karşın nüfusa orantılı düzen kurulamadı. Çünkü Müslümanlar lehine en az % 20'lik nüfus farkı olmasına rağmen

⁵²⁸ Köse ve Bölme, s.10.

⁵²⁹ Bağlıoğlu, s.112.

⁵³⁰ Ayhan ve Tür, s.160-161.

Hıristiyanlarla mecliste aynı koltuğa sahip olmaları Hıristiyanlar açısından büyük kazanımdı.⁵³¹

Yeni düzende profesyonel sistemin gerekleri daha sıkı şekilde tanımlanıyordu. Tabii ki amaç toplumlar arası yeni çalkantıların önüne geçmektir. Oluşturulan güç paylaşımına göre her siyasi karar için cumhurbaşkanı, başbakan ve genellikle meclis başkanının imzası gerekiyordu. Bunlar dışındaki aşama meclise sunulmasıydı. Pek çok mezhebin temsil edileceği bakanlıklar koalisyonu garantiliyordu. Liderler arasında ortak hareketi zorunlu tutan olumlu yüzüne karşılık uzlaşma gerektiren yüzüyle hükümeti felç edebilecek hatta çökertebilecek tehlikeler barındırıyordu. İktidar paylaşımının amacı düşmanlığa dönüşen mezhepçilik sorununu ortadan kaldırmaktı. Mezheplere tahsis edilen koltuklarla ülkeyi kısır döngüye sokan mezhepçilik sorununun gündemden çıkarılması, akabinde farklı sorunlara eğilme amaçlanıyordu. Zira ılımlılığın teşvik edilmesiyle artacak paylaşım gücü mezhepçiliğin ortaya çıkardığı merkezkaç kuvvetini yok edecekti. Taif Antlaşması kısacası laik düzende Arap kimliği arzuluyordu.

Yeni düzende çok taraflı uzlaşmalarla gündemden kaldırılan hususlara karşılık işleme konulmayı bekleyen farklı konular da vardı. Bunlardan biri manda döneminde uzun tartışmalara konu olmasına rağmen halledilemeyen vatandaşlık problemiydi. Bazı grupların kimlik sahibi olmalarına karşın bu haktan mahrum kalan grupların tepkisi iç savaşın sebeplerinden biriydi. Zira yeni ihtilafların olmaması için acilen çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Atılan adımlarla 1994 senesinde çıkarılan kararname ile yaklaşık 155 bin kişiye Lübnan kimliği verildi. Bu vesileyle ülkeye ayak bağı olan bir sorun daha aradan çıkmış oldu. Sorunun uzun uğraşlar sonunda ortadan kaldırılmasında şüphesiz savaş sonrası Müslümanların yükselen kuvveti belirleyiciydi.

Salt elde edilen vatandaşlık bile Müslümanların kazanımlarını somutlaştırıyordu. Çünkü Lübnan uyruğuna geçenlerin % 75'i Müslümanlardan müteşekkildi. (Tablo 28) Müslümanlar dışında çoğu Marunî olmayan diğer mezheplerden vatandaşlık alanlar oldu. Ekserisi Arap ülkelerinden gelen insanların önemli kısmı Suriye kökenliydi. Bunların yanı sıra Lübnan'ın Akkar ilçesinde yer alan yüzyıllardır Lübnan yerleştiği olmasına karşın vatandaşlık alamayan Sünni Vadi Kaled köyü sakinleri de kimlikle birlikte yasal güvenceye kavuştu.

⁵³¹ Mansel, s.482.

Tablo 28 1994 Yılında Lübnan Kimliği Alan Yabancı Yerleşikler

Uyruğu	Hıristiyan	Müslüman	Bilinmiyor	Toplam
Ürdün	702	1394	26	2122
İran	63	693	0	756
İngiliz	161	72	4	237
Türk	242	489	3	734
Cezayir	0	336	1	337
Suriye	28203	37182	349	65734
Irak	717	759	29	1505
Fransız	425	60	11	496
Filistin	555	24501	15	25071
Kürt	3770	28535	196	32504
Mısır	339	1906	8	2253
Kayıtlı olmayan	3511	10586	15	14112
Arap Vadi Kaled	1	9069	0	9070
Toplam	38.689	115.585	657	154.931
Oran %	24,97	74,6	0,42	100

Kaynak: Fethi Nas, Ortadoğu'da göç dinamikleri: Mardin'den Beyrut'a bir göç araştırması, s.75

Aradan çıkarılan kimlik sorununun ülkeyi huzura kavuşturması, savaşın bıraktığı tortu düşünüldüğünde mümkün görünmüyordu. Taif sonrası oluşturulan “Ekonomik ve Sosyal Konsey”, amacına uygun olarak mezhepsel olmayan sorunları ortadan kaldıramadı. İç Savaş sırasında yerlerinden edilmiş vatandaşların eski yerlerine dönme süreci devletin kaynak ayıramaması nedeniyle başarılı olamadı. Ayrıca eğitim müfredatını reforme etme niyeti birleşik tarih yazılmasına destek sağlanamaması nedeniyle hayata geçirilemedi. Her grubun kendi tarihi okumalarını dayatmasının etkisi büyüktü. Politikacıların topluma yönelik konuşmalarında mezhepsel uzlaşmayı savunmaktan uzak olması siviller arasında köprülerin kurulmasını zora soktu.⁵³²

Lübnan İç Savaşını takip eden yıllarda, kâğıt üzerindeki birliğin aksine güçsüzlük, belirsizlik ve ülkeye olan güvensizlik arttı. Şiilerle birlikte diğer topluluklar da değişime ayak uydurdu. Sınırlanan güçleri Marunîlerin Lübnan'a olan bağlılığını yitirmesine neden oldu. Kendilerince haklı gerekçelere dayanan küskünlük yeni tasarımda Marunî devleti hülyalarının sonu anlamına geliyordu. Buna rağmen Hıristiyanlar, üst düzey politikacılar ve patrikler şeklinde statüsünü korudu. 1990'lar boyunca 100 bine ulaşan genç beyin ülke dışına göç etti.

⁵³² Ian O'Flynn ve David Russell, ed., *Power sharing: new challenges for divided societies*, London ; Ann Arbor, MI: Pluto, 2005, s.141-148.

Beyrut'un altyapı faaliyetleri için Suriyeli işçiler geri döndü. Ucuz işçi olan Suriyeliler, işsiz Lübnanlıların tepkilerini çekse de ülkenin imarı için onlara ihtiyaç vardı. Savaş sonrası olumlu olarak nitelendirilebilecek tutum değişikliği de toplumun tabanında belirginleşti. 1980'lerin ortalarında Sünnilerin, Filistinli gerillalara, Dağ topluluklarının savaş ağalarına ve 1976'da ülkeye giren Suriye ordusuna karşı zayıflığı daha fazla Lübnanlı olmalarına sebep oldu. Kaygıları artan Dürzîlerin Şiiilere ve Marunîlere karşı kırılğanlıkları arttı. Dürzîler savaş öncesinde destekledikleri Arapçılığı bir kenara bırakarak 1990'larda istikametlerini Refik el Hariri başkanlığındaki Sünnilere çevirdiler. Zira Hariri iç savaşta lekelenmemiş saygınlığıyla Lübnan siyasetinde gelecek vadediyordu. Hariri iç savaş sonrası para birimini güçlendiren, enflasyonu düşüren ve kişi başına düşen GSYH miktarını artıran başbakandı. 2000'lerin başında Beyrut restore edilerek ekonomi ve bankacılığın canlanması sağlandı.⁵³³

İstikrara kavuşan Lübnan, 2005'te Suriye'nin Lübnan'daki varlığına muhalif olan Başbakan Refik Hariri'nin suikasta uğramasıyla bir kez daha karıştı. Suriye'nin Bekaa'dan çekilmesi konusunda uluslararası baskı arttı. Dürzîler, Sünniler ve Hıristiyanların artan Suriye karşıtı protestolarına karşılık Hizbullah lideri Nasrallah'ın çağrısıyla toplanan on binlerce Şii 8 Martta Suriye'ye destek gösterileri düzenledi. Buna cevaben 14 Martta bir milyondan fazla Lübnanlı toplanarak Suriye'yi protesto etti.⁵³⁴ Aslında Hariri suikasti sonrası yaşananlar vakanın salt asayiş sorunu olmadığına göstergesiydi. İlerleyen zamanlarda farklı anlamlara bürünerek cinayetin önüne geçen oluşumlara sebebiyet verdi. Sokak gösterileri günümüzde Lübnan'da etkili olan 8 Mart ve 14 Mart bloklarının oluşumunu sağladı. Geriye bakıldığında ülkenin dönüm noktalarından biri oldu. Zaten kırılğan olan Lübnan siyaseti bir kez daha farklı bölünmelerle toplumu tercihe zorladı. Cinayetteki şüpheli rolüyle suçlanan Suriye, ithamları kabul etmeyip, Bekaa'dan askerlerini çekmemekte dirense de kamuoyu baskılarıyla ülkeden çekilmek zorunda kaldı. 2000'de İsrail'in ülkeden çekilmesinin ardından başka bir bölgesel gücün ülkeyi terketmesiyle Lübnan siyasetinin eli rahatladı.

7.5. Hizbullah'ın Yükselişi

Suriye'nin ülkeyi terk etmesinin ardından iki bloğa ayrılan Şii ve Sünni Müslüman liderler arasındaki ayrışma siyasetin ötesine geçerek arttı. Hizbullah'ın İsrail'le savaş gayesiyle elde ettiği silahlar Lübnan ordusundan daha fazla sayıya ulaşip Suriye ve İran'dan

⁵³³ Harris, *Lebanon*, s.260.

⁵³⁴ Köse ve Bölme, s.11.

destek alınca örgütün Şii toplumu üzerindeki gücü arttı. Ayrıca İsrail'in çekildiği yerlere yerleşerek kendini sağlama aldı. Dürziler siyasal anlamda birbirinden ayrılarak farklı tarafları destekledi. Velid Canbolat'ın 2008'de Suriye ve müttefiki Hizbullah ile temas kurmasına karşın Dürzî liderler Sünnilere yakın olmayı tercih etti. Geniş çerçeveden bakıldığında Lübnan toplumu ulusal kimliğe dair açmazlarla karşı karşıyaydı. Hiç bir mezhep kendi kimliğiyle rahat edemedi. Sünniler 14 Mart'ta Başbakan Fuad Sinyora (2005-2009) ve halefi Saad Hariri'nin arkasında toplandı.⁵³⁵

Mevcut sistemle asla başbakan olamayacak olan Şiilerin durumu kabul edilemezdi. 1970'lerde İmam Sadr tarafından dillendirilen Şiilerin kaygısı artık silahlı güce sahip Hizbullah tarafından güçlü şekilde sahipleniliyordu. Şii desteği Hizbullah gibi sert bir örgütün özerkliğine kadar gitti. 1979 İran İslâm Devrimi'yle siyasal bağları artan Lübnan ve İran Şiileri arasındaki ortak hareket etme kapasitesi arttı. Lübnan Şiileri arkasındaki İran sayesinde toplumsal tabanını genişletip motivasyonunu artırdı. Eğitim, sağlık ve devletin eksik bıraktığı pek çok alanda bilhassa 2006 İsrail Savaşı sonrası yardımlarıyla Şiilerin yanında durdu.⁵³⁶ Devletin asırlardır sahipsiz bıraktığı Şiilerin himayesini üstlenerek güçlü tabana yaslandı. İsrail'e karşı direnişi kullanarak meşruiyetine zemin kazandırdı. Savaş sonrası devam eden göçler Şiileri Beyrut'un güney banliyölerinde güçlü hale getirdi. Kırsal alanlardan gelen yoksul göçmenler simbiyotik şekilde başkentte Hizbullah'ın dayanak noktası işlevini gördüler. Kuşatılma kaygıları artan Şiilerin önemli kısmı oylarını Emel'e verseler de siyasi alanda Hizbullah'ı desteklemeyi tercih ettiler.

Taif sonrası düzenin yapılan ilk parlamento seçiminde Lübnan Parlamentosu'nda Şiilere verilen 27 parlamenterin 12'sini alan Hizbullah, İsrail topraklarına karşı saldırılarını artırarak ve askerlerini kaçırarak İsrail'in 2000 yılında Güney Lübnan topraklarından çekilmesini sağlamıştı. Ancak Lübnan'a ait olduğunu iddia ettiği Şeba Çiftlikleri'nden çekilmediği gerekçesiyle durumu kabul etmeyen Hizbullah ile İsrail arasındaki gerilim hiç dinmeyecekti. Hizbullah'ın İsrail askerlerini kaçırmasıyla İsrail 2006 yılında Güney Lübnan ve Beyrut'u havadan bombalayarak binlerce Şii'nin Bekaa ve güney bölgelerinden güvenli bölgelere göç etmesine neden oldu. Aynı yıl ateşkesle güneye BM Geçici Görev Gücü'nün (UNIFIL) konuşlandırılması kararlaştırılarak yeni bir savaş ve göç dalgası engellendi. BM

⁵³⁵ Harris, *Lebanon*, s.232-233, 275-276.

⁵³⁶ Abdulgani Bozkurt, "Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri", *Journal Of History School* 7, sy XVII (01 Ocak 2014), 599-627.

kararı gereğince Hizbullah'ın silah bırakması istenmişse de Taif Antlaşması'nda olduğu gibi silah bırakmayı reddetti. Müslüman gruplar arasındaki husumetler zaman zaman somutlaşarak çatışmaya dönüştü. Nitekim seçimler öncesi siyasi cinayetler olarak ülke gündeminde yerini aldı.⁵³⁷

Çatışmaların parçası olan olan Hizbullah'ın İsraille olan savaşı ülke içinde konumunu yükseltmekte basamak vazifesi gördü. Siyasetteki gücü artan Hizbullah'ı başat aktör haline getirecek değişimle muhalefet bloğunun bakan sayısı 2008 Doha Antlaşmasıyla 10'dan 11'e çıktı. Silahlı gücünü kullanma hakkını saklı tutmanın yanı sıra önemli kararlarda veto hakkı tanındı.⁵³⁸ Bir kez daha Hizbullah'ın silah bırakmayacağı tescil edilmiş oldu.

Lübnan iç siyasetinde hesapları olan farklı ülke ya da grupların payı şüphesizdir. Lübnan'ın diasporası, güçlü bankaları ve İran ile Arap petrol devlerinin rakip taraflara nakit akışı kutupları besledi. Mevcut tabloya bakıldığında kuzey ve Trablus yoksulluğun sürdüğü alan olarak kalırken Beyrut'ta zenginler türedi. Filistinlilere yönelik iş ayrımcılığı sürerken Güney ve Güneydoğu Asya'dan ev işlerinde çalıştırılmak üzere getirilip kötü koşullarda çalışan 200 bin işçi uluslararası raporlara konu oldu. 2005 yılı öncesi kamplar arasında ekonomik politika farkı olmazken kırılma noktası sayılabilecek bu yıldan sonra eski düzen yıkılmıştır. Sonraki dönemlerde 8 Mart bloğu, Hizbullah'ın Şii diasporasından destek alırken 14 Mart hareketi Beyrut'un seküler burjuvazisine yaslanmayı tercih etti. Bunun yanı sıra zenginlerden aldığı dayanakla Lübnan'ın en yoksul kesimleri olan kuzeydeki Sünnilere de ulaşmayı başardı.⁵³⁹

Şiiler genişleyen hakları ve aldıkları dış desteğe rağmen mevcut düzenden memnun değillerdi. Çünkü siyasi ve dini kurumsallaşmayı Sünnilerden geç sağlayan Şiilerin elde ettikleri haklar geçmişteki nüfus paylarına göre diğer mezheplerin çok gerisindeydi. Kimi zaman ülkenin içine girdiği açmazlardaki yön verici rolüyle haklarını artırmasını bilmişti. Ancak bunlar sınırlı kazanımlardı. İsrail'le Lübnan üzerinden hesaplaşmaları sonrasında yerine getirilen talepler toplumu tatmin etmekten uzaktı.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Ayhan ve Tür, s.173-241.

⁵³⁸ Elik, s.52.

⁵³⁹ Harris, *Lebanon*, s.275.

⁵⁴⁰ Bozkurt, s.615-618.

Nüfustaki payı hızla artan buna karşın statüsü sabit kalan Şiilerin Lübnan toplumundaki ağırlığı ileride daha da artacak görünmektedir. Nitekim son yıllardaki nüfus artış hızı tespitleri bunu desteklemektedir. Cemaatlerin tümü geçmişe göre düşüş yaşasa da 2004 yılında doğurganlık oranı Şiilerde 2,1 ile en yüksek iken Sünnilerde 1,76, Dürzilerde 1,5, Marunîlerde 1,61 ve diğer Hıristiyanlarda 1,45 olarak seyretmekteydi. Müslümanların artış hızının Hıristiyanlardan yüksek olması gelecekte olağanüstü bir durum olmadığı takdirde Müslüman payını artıracaktır. Ancak dikkate alınması gereken husus Müslümanların ölüm oranının da yüksek olmasıdır. Kayıpların fazlalığı sağlık şartlarının yetersiz olmasıyla açıklanabilir. Zira Müslüman toplumu sağlık ve eğitim kalitesinde hâlâ Hıristiyanların gerisindedir.⁵⁴¹

Tablo 29 1944-2010 Yılları Lübnan Nüfusunun Bölgesel Dağılımının Karşılaştırılması

Şehir	1944		1970	2004		2010	
	Nüfus	Oran %	Oran %	Nüfus	Oran %	Nüfus	Oran %
Beyrut	174.001	15,4	22,3	390.503	10,4	378.464	9,6
Lübnan Dağı	335.774	29,8	39,2	1.501.570	40,0	1.508.658	38,1
Kuzey Lübnan	246.964	21,9	17,2	768.709	20,5	816.739	20,6
Bekaa	157.014	13,9	9,6	471.209	12,5	533.305	13,5
Güney Lübnan	212.848	18,9	Veri yok	401.197	10,7	446.969	11,3
Nebatiye			11,7	221.846	5,9	277.686	7,0
Toplam	1.126.601	100	---	3.755.034	100	3.961.820	100

Kaynak: Michèle Kosremelli Asmar, Recueil National des Statistiques Sanitaires au Liban, s.25; Albert Hourani, Syria and Lebanon: A Political Essay, s.385; Central Administration of Statistics (CAS)

Demografik değişimi yalnızca mezhepsel olarak değerlendirilemeyecek olan Lübnan'ın idari sınırları arasında da nüfus değişimi sürekli canlılığını korumuştur. Nüfus hareketinde dönemin şartlarının etkisi yön vericidir. Şehirleşmenin akım halini almadığı 1944 yılında kırsal iç bölgelerdeki nüfus değeri yüksek seyretmiştir. (Tablo 29) Tarıma bağlı geçimin yaygınlığı verimli tarım alanlarındaki yoğunlaşmanın sebebidir. 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla hızla büyüyen Lübnan'da iç göç olgusu somutlaşmış şehirlere kayma artmıştır. Kırsal nüfus için cazip olan sağlık ve eğitim olanaklarının yanı sıra yüksek ücretli işlerle refah seviyesinin artma ihtimali kitleleri şehirlere çekmiştir. İç Savaşın kargaşası bilhassa Beyrut'u

⁵⁴¹ "The Lebanese Demographic Reality" ,Lebanese Information Center Lebanon, 14 Ocak 2013, s.9-18.

vurmuş nüfus patlamasıyla karşılaşmıştır. Ayrıca çatışmalardan kaçan Hıristiyan kitleler için Lübnan Dağı'nın ulaşılabilir kutsallığı devreye girerek onlar için kurtarıcı vazifesi görmüştür. İç Savaş sonrası normalleşme belirtileri gösteren Lübnan'da Beyrut gibi nüfusun sıkıştığı kentler terk edilerek daha küçük yerler tercih edilmiştir.

Genel olarak yükselen kentli nüfus oranı şehirlerin çekiciliğiyle büyüyerek demografik yapının değişiminde aktif rol üstlenmiştir. 1930'larda ülke nüfusunun % 30'dan fazlası 5.000 kişinin üzerindeki kentlerde yaşarken ⁵⁴² 2010 yılında kentsel nüfus % 85'e yükselmiştir. Kentleşme oranı Orta Doğu ortalamasına göre yüksek bir seviye sayılır. Bu denli yüksek olmasında Şiiilerin kentlere hızlı göçlerinin payı azımsanamayacak düzeydedir.⁵⁴³

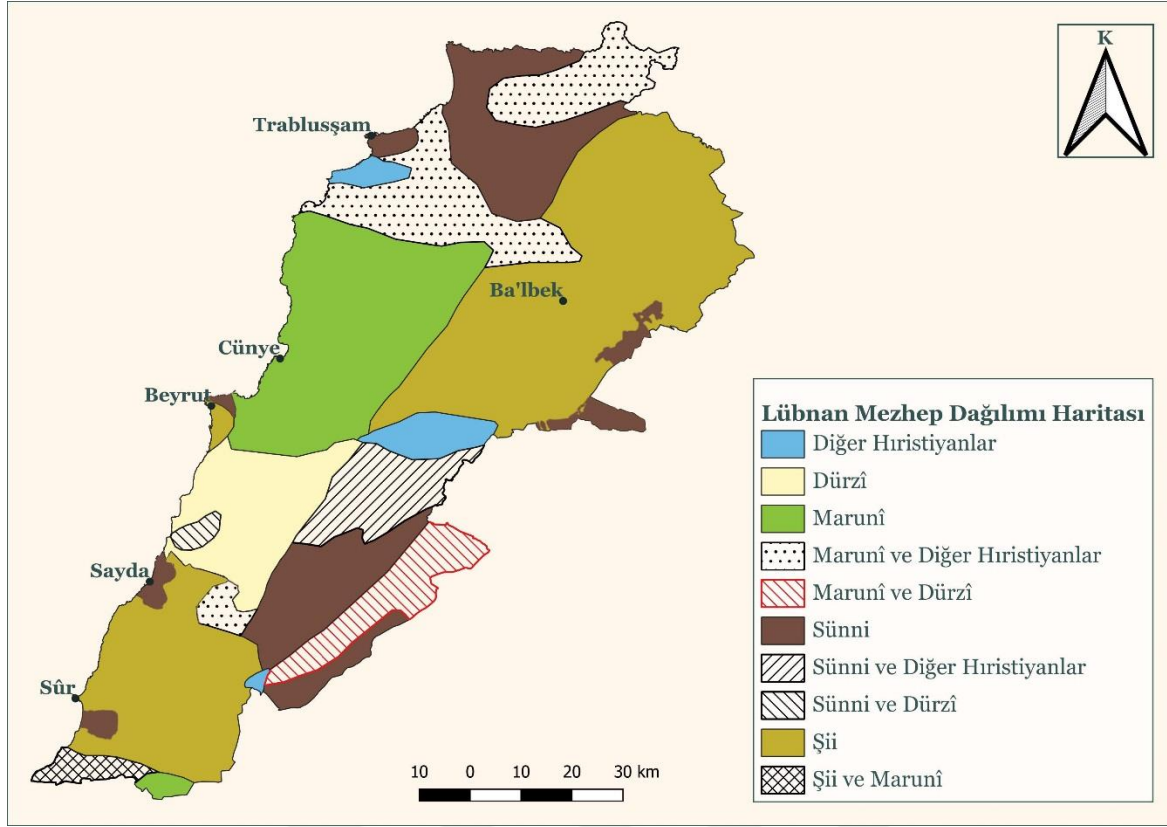
Lübnan, bugün Orta Doğu ülkeleriyle mukayese edildiğinde pek çok bakımdan farklılık gösterir. Yaşam standardı ile eğitim düzeyinin yüksek, kentsel nüfusun en yüksek olduğu ülkedir. Kişi başı gelirden ise doğal kaynağı olmamasına rağmen petrol zengini ülkeleri takip eden konumdadır. Lübnan diğer Arap ülkeleri gibi salt bölge ya da kavim ulusçuluğunu temsil etmemekte farklı yüzleriyle çok boyutlu özellik kazanmaktadır. Birçok Arap ülkesi gibi ulus devlet olmadığı için etnik ve dinsel yönleriyle göze çarpmaktadır. Konuşulan Arapça ve bununla etkileşimi olan Arap kültürü ile Hıristiyanların temsil ettiği Batı geleneğinin uyuşmaması toplumsal kimlik bunalımının zemini olmaktadır. Kitleli savrulmaların yanı sıra Müslümanlığın ve Hıristiyanlığın mücadele sahnesi olması ortak değerler etrafında toplanılmasını güç hale getirmektedir.⁵⁴⁴ Toplumun benimsediği ortak değerlerin inşasında önemli unsur olan eğitim, toplumun her kesiminin rahatça eriştiği hizmet haline gelememiştir. Zira 2013 yılı itibarıyla 18 yaş altı eğitim gören bireylerin % 64,5'i, teknik okul öğrencilerinin % 64'ü ve üniversite öğrencilerinin % 40'ı Müslümanlardan oluşmaktadır.⁵⁴⁵ Yüzdelemlerden anlaşılabilir gibi Müslümanlar nüfusuna oranla eğitimde hâlâ Hıristiyanların gerisindedir. Özellikle Üniversite düzeyindeki düşük eğitim ekonomideki paylarının düşük kalmasını açıklamaktadır.

⁵⁴² Owen ve Pamuk, s.90.

⁵⁴³ Michèle Kosremelli Asmar, "Recueil National des Statistiques Sanitaires au Liban", l'Institut de gestion de la santé et de la protection sociale (IGSPS) de l'Université Saint-Joseph, 2012, s.25.

⁵⁴⁴ Sander, s.220-221.

⁵⁴⁵ "The Lebanese Demographic Reality", s.16.

Harita 8 Lübnan Yerleşmelerinin Mezheplere Göre Dağılımı

Kaynak: Çeşitli Kaynakların Verilerinden Derlenerek CBS ile hazırlanmıştır.

Son yıllarda Lübnan mezheplerinin coğrafi yoğunlaşması incelendiğinde sayısal değişimin Müslümanlar lehine olduğu görülecektir. Oransal tırmanışını sürdürdüren Müslümanların bilhassa Şiiiler ve Sünnilerin yükselen payın taşıyıcı rolünü üstlendikleri gözlenir. İki mezhep grubu günümüz Lübnan'ının önemli kısmında hâkim güç konumlarını perçinlemiştir. Dürzîler ise eski güçlerinden uzak şekilde düşen oranlarıyla geleneksel bölgelerine hapsolmuş şekilde kimliğini korumanın hesabını yapmaktadır. (Harita 8) Hıristiyan gruplar için mevcut tablo iç açıcı değildir. Marunîler göçlerle kaybettiği nüfusu ve düşen doğumlarıyla oransal olarak düşmesine karşın ekonomik ve siyasi güçlerini muhafaza etmenin yollarını aramaktadır. Üstelik Orta Doğu'da yegâne Hıristiyan devleti olma hedefinden de uzaklaşmaktadır. Sayıca az olan diğer Hıristiyan gruplar ise son yıllarda oransal olmanın yanı sıra yer yer sayıca azalarak Lübnan toplumunda görünürlüklerini kaybetmektedir. Devam eden oransal zayıflamalar Hıristiyanlar için tehlikenin işareti olarak algılanmasına karşın Müslüman gruplar için daha fazla temsil gücüne erişmenin yolu şeklinde yorumlanmaktadır. (Tablo 30)

Tablo 30 2011 Yılı Resmi Olarak Tanınan Mezheplerin Dağılımı

Mezhep Grupları	Tahmini Nüfus	Oran %	Meclis Koltukları	Oran %
Şia	1.160.000	29	27	21
Sünni	1.120.000	28	27	21
Dürzî	200.000	5	8	6
Alevi	80.000	2	2	1,5
İsmaili	Önemsiz	---	---	---
Yahudi	Önemsiz	---	---	---
Toplam Müslüman	2.560.000	64	64	---
Marunî	880.000	22	34	26,5
Ortodoks	240.000	6	14	11
Rum Katolik	120.000	3	8	6
Ermeni Ortodoks (Monofizit) Ermeni Katolik	120.000	3	5 1	5
Suriye Ortodoks'u (Yakubi) Suriye Katolikleri Asuri Keldani (Asuri Katolik) Latin Katolik Evanjelik Protestan Kıpti	80.000	2	2 (1 Protestan, 1 Azınlık)	1,5
Toplam Hıristiyan	1.440.000	36	64	---
Genel Toplam	4.000.000*	100	128	100

Kaynak: William W. Harris, Lebanon: a history, 600-2011, s.14

* % 90'ı Sünni olan 300.000 dolayındaki Filistinli nüfus dâhil değildir.

7.6. Yeni Düzen Arayışları

Lübnan idari yapısının tasarlandığı Ulusal Pakt ve Taif Antlaşması'ndan günümüze geçen zamanda nüfus dengesinin Müslümanlar lehine değişmesi, kurgulanan sistemin yerleşik düzenini bozamazdır. Sorunun kaynağı demografinin dinamik yapısına uygun formülün bulunamaması, ülkeyi bitmeyen açmazlarla karşı karşıya bırakmıştır. Zira her mezhebin nüfus artış hızının farklı değişkenlere göre şekillenmesi sürekli güncellenmesi gereken siyasi sistemin varlığını gerektirmiştir. Dünyada mevcut değişime uygun biçimde işleyen siyasi sistemin olmaması Lübnan'a uygun yeni bir sistemin kurulmasını ya da Konfesyonel sistemin zamanın şartlarına uygun şekilde dönüşmesini zorunlu kılmaktadır. Devam eden düzende karşı karşıya kalınan çıkmazlar ülkeyi sürekli ulusal krizlere ve sorun üretecek enerji birikmelerine götürmektedir. İç savaş sırasında Beyrut'un nüfus patlamasıyla büyük işçi ve

meslek örgütlerinin toplanma yeri haline gelmesine rağmen belediye gibi kurumlar, önceden belli gruplara tahsis edilen büroları zamanın şartlarına uyarlamaktan kaçınarak krizlerin derinleşmesinde pay sahibi olmuştur. Temsil yapısı sabit kaldığı için Beyrut ve banliyölerindeki belediye meclisi sandalyeleri her zaman yeni gelenlere kapalı kalmış muazzam nüfusa sahip Şiiler yeterli temsile ulaşamamıştır. Nitekim seçim bölgelerinin tasarlanmasında dikkat edilmesi gereken temel hususlar ilçelerdeki yerleşiklerin toplam nüfusa oranı, mezhepsel dağılımı ve bunlara bağlı olarak belirlenen sandalye sayısı olması gerekirken var olan durumun muhafaza edilmesi öncelik haline getirildi. Dış göçlerin sayıca azalttığı Hıristiyanlar üstünlüklerinden ödün vermediler.

İddia edilen değişimi doğrulayacak resmi nüfus verileri olmamasına rağmen seçmen sayısı incelendiğinde gerçek tablo daha net ortaya konulabilecektir. 2005-2018 Lübnan'ın mezheplere göre seçmen değişimi temel alındığında özellikle Sünni ve Şii seçmen oranının artmasına rağmen diğerlerinin geride kaldığı hatta yer yer sayıca azaldığı (özellikle Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Protestan... vb azınlıklar) görülecektir. Kabaca Sünniler geleneksel olarak egemen oldukları kuzeyde daha fazla artmışlar ve Beyrut'ta en fazla seçmenle ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Sünniler gibi Şiiler de ülkenin hemen her bölgesinde payını artırırken Bekaa'daki seçmen oranları yükselmiştir. En fazla sandalyeye sahip Marunîler ise Lübnan Dağı dâhil olmak üzere zayıflamıştır. Zamanla daha fazla tesir eden dış göçler ve gidenlerin vatandaşlıktan çıkmaları ya da sonraki nesillerin anavatanlarıyla bağlarını koparması seçmen sayısının görece azalmasını izah edebilir. Lübnan'ın eski yerleşiklerinden Dürzîler ise Şûf gibi yoğunlaştıkları topraklarda paylarını büyütmüşlerdir. Daha az sayıdaki diğer mezheplerin seçmen payları düşmüştür. Yer yer orantısız azalmaya sayıca düşme de eklenmiştir. Düşüşteki gerekçe bir ihtimal ülke dışına göçlerin yanında nüfus artış hızlarının Sünni ve Şiilerin gerisinde kalmasıdır. Zira sayısal azalmanın göçlerin fazla sayıda olduğu Lübnan Dağı'nda ve azınlıkta kalan Hıristiyan gruplarda görülmesi bunu destekler.⁵⁴⁶

Ancak belirtilen yorumlar mezheplerin durumu için yalnızca fikir verebilir. Hesaplamalar sadece kütükleri o bölgede olanların kullandıkları oy üzerinden

⁵⁴⁶ "Lebanese Elections Data", <http://lebanonelectiondata.org/>. (19 Kasım 2019)

yapılmaktadır.⁵⁴⁷ Zira mezhepler kendilerine tahsis edilen kotalara göre koltuk kazanmak için dar bölge seçim yöntemiyle seçimlerin gerçekleştirilmesini sağlama taraftarıdır. Bu yüzden seçim bölgelerinde seçmenlerin tamamı yaşadıkları bölgede oy kullanamamaktadır. Oy kullanımında belirleyici faktör soy kütüğüdür. Osmanlı dönemi referans alınarak seçmenlerin nerede oy kullanabileceklerine karar verilmektedir. Başka bir anlatımla kişi atalarının Osmanlı döneminde doğduğu yerde oy kullanmak zorundadır. Bununla mezheplerin sahiplendikleri bölgelerin sandalyesini başka grubun almaması amaçlanmaktadır. Çok nadir gerçekleşen kütük taşıma işlemi İç İşleri Bakanlığı'nın izni olmadan hayata geçirilememektedir.⁵⁴⁸

Bu nedenle seçim bölgelerindeki yıllara göre seçmen değişimleri o bölgede yaşayanlar şeklinde yorumlanamaz. Ülkedeki genel seçmen değişimleri üzerinden Müslüman grupların nüfus artış hızlarının yüksek olduğu ya da Hıristiyanların dış göçlerinin daha fazla olduğu düşünülebilir. Çünkü Müslüman seçmen oranı sürekli yükselmektedir. Lübnan İç İşleri Bakanlığı'na göre yurtdışında yaşayan yaklaşık 83 bin seçmenin oy kullanma hakkına sahip olduğu 2018 parlamento seçiminde 3.682.502 seçmenin mezhep dağılımı, genel durum hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Buna göre Beyrut'ta sayıca hızla artan Şii nüfusa karşın seçmen sayısı çok azdır. Dolayısıyla yaşadıkları yerlerde tercih hakkı olmayan Şiiilerin, koltuk sayısının Ortodoks Ermenilerde bile az olması sistemin işlerliğine dair şüpheleri ortaya çıkarmaktadır. (Tablo 31) Şii ve Sünni seçmen oranının % 28 dolaylarında olmasına rağmen % 19 ile daha düşük paya sahip Marunîlerden çok daha az parlamenterle temsil edilmeleri Müslüman grupların tepkilerini farklı şekilde dışa vurmalarıyla hissedilmektedir. Yine 2018'de toplamda seçmenlerin % 63 civarını (2005'teki oran % 60) Müslümanların ihtiva etmesine karşın seçmenlerin benzer oranda mecliste yer bulamaması adil dağılım söylemlerini çürütmektedir. Orantılı dağılımda Müslümanların 81 koltuk alması gerekmektedir.

Ayrıca her seçim bölgesinin önceden belirlenen mezhepler tarafından temsil edilmesi azınlıkların o bölgede temsil edilmeyeceği umutsuzluğuyla sandığa gitmemelerine sebep olmaktadır. Demokratik toplumlar için vazgeçilmez şartlardan biri olan bireyin oy kullanması ilkesinin bölgedeki güçlü mezheplere tahsis edilmiş ihsan haline gelmesi küskün azınlıkların seçimlere düşük katılımı tepkilerini somutlaştırmalarını doğurmaktadır. Zira

⁵⁴⁷ "Lebanon Elections", <http://elections.gov.lb/Elections2019-25/> (تفاصيل احتساب نتائج الانتخابات لعام 2018).
Mart 2019)

⁵⁴⁸ Ayhan ve Tür, s.258-259.

2018 parlamento seçimlerine katılımın % 49,2 dolaylarında olması tahminleri desteklemektedir. Düşük seçmen katılımındaki bir diğer gerekçe ise kütüğe dayalı oy kullanımının seçmeni sandığa gitmekten alıkoymasına olmalıdır.

Mezhepçi elitlerin, mezhepler üstü meydan okumaları işlevsizleştiren seçim sisteminin devamından yana olması ülkeyi açmazlara teslim etmektedir. Mezhepsel hatlara göre temsilci listelerinin oluşturulması dolayısıyla görevdeki elitlere zorunlu olarak oy verilmesini gerektiren düzen, seçkinlerin seçimden zaferle çıkmalarını güvenceye almıştır. Yerleşimlerin geleneksel patronları, ellerinde tuttıkları kamu olanakları sayesinde seçildikleri bölgenin modern liderleri haline geldiler. Köklü geçmişleri olan Kazinler, Canbolatlar, Saad ve Esad ailesi devlette belli koltukların tahsis edildiği aileler olarak göze çarpar. Her topluluğun alınacak kararlar üzerindeki veto hakkı bir grubun gündemini diğerlerine dayatarak mutlak kontrolü ele almasını engellemişse de güçlü hükümetin inşa edilmesini baltalamıştır. Toplumsal bölünmelerin gölgesinde zayıf yönetimlerin iktidara gelmesini doğurmuştur. Diğer yandan kamu kurumlarının paylaşımında diğer mezheplerden seçmenlerle pazarlık etmek zorunda kalınması mevcut düzenin olumlu yönü olarak yorumlanabilir. Zira temsilci olarak seçilmek isteyen bir mezhep üyesi adayın diğer mezheplerin oylarına ihtiyacı olması, uzlaşının kapılarını zorlamayı gerektirmektedir. Barışın devamlılığı için vazgeçilmez olarak görülen güç paylaşımının Lübnan özelinde yönetim krizlerine sebep olarak kullanılmasını yitirmesi geleneksel tartışmaları akıllara getirmektedir. Hıristiyanların iktidarda kalmasını garanti edecek şekilde formüle edilen sistemde Müslümanların demografik üstünlüklerini perçinlemeleri ülkeyi içine çeken girdaba dönüşerek zaman zaman şiddetli yüzleşmelerle somut hale gelmektedir. Şiiilerin diğer mezheplerin içine ya da boşalttıkları yerlere sızması Şiiilerin kazanımları olarak görülmesine karşın siyasi alana yansımaması muazzam nüfusun temsilde adaletsizlikle mağdur olmalarına neden olmuştur. Beyrut'un banliyölerindeki sefaletin kucağında diğer mezheplerle Şiiilerin bölünmesine kadar varmıştır. Ayrıcalıklı konumlarını terk etmeyen Hıristiyan gruplar, çevreden merkeze siyaseten taşınmak isteyen Şiiilerin tepkilerini üzerlerine çekmiştir.

Sonuç olarak seçim sisteminin son derece adaletsiz biçimde tasarlanması mevcut düzende kamunun önemli kaynaklarını kontrol edemeyecek kitleleri yeni düzen arayışı iterek farklı güçleri desteklemeye zorlamıştır. Nitekim toplumsal paylaşımından en fazla zarar gören gruplardan Şiiiler kendilerini merkeze taşıyacak kuvvet olarak gördükleri Hizbullah vasıtasıyla diğer gruplara karşı hak arayışı içine girmişlerdir. Bugün Lübnan'ın en güçlü gruplarından

biri haline gelen Hizbullah'ın büyüyen etkisi siyaset ve silahların birlikteliğinin ürünüdür. Resmi yayın organlarıyla kamuoyunda görünür yer edinen Hizbullah, Şii toplumun desteğini alan Emel'in gerisinde kalmasına karşın bugün 13 milletvekiliyle temsil edilmektedir. Üstelik Öncülüğünü yaptıkları 14 Mart Bloğu'nun sahip olduğu 71 koltukla rakip harekete karşı güçlü konumdadırlar. Bunlara ek olarak hükümette birçok bakanla temsil edilmektedir.

Bugün Lübnan siyasetinin vazgeçilmez parçası olan Hizbullah, garip şekilde Batılı ülkelerin yanı sıra ABD ve Arap Birliği tarafından terör örgütü ilan edilmiştir. Elinden alınamayan silahların kullanım serbestliği sayesinde devlet içindeki konumunu yükseltmiş, yine devlet içinde ayrıcalıklı konumuyla milli orduyu dahi tehdit edebilecek kapasiteye erişen silahlı güç haline gelmiştir. Geniş tabanın da sağladığı özgüvenle Suriye olaylarında Beşar Esad rejiminin yanında saf tutması hatta silahlı güçleriyle aktif olarak katılması bölgedeki İsrail'e karşı duruşun simgesi imajını zedelemiştir. Konfesyonel sistemde uzlaşmaya dayalı olması gereken dış politik manevraların Hizbullah tarafından çiğnenmesi ülkedeki gerek hükümetlerin gerekse ülke içi uzlaşmanın dış dünyaya karşı zayıflığını ortaya çıkarmaktadır. Zira Şiiilerin kendi içinde bile Hizbullah'ın dış operasyonlarının eleştiriye uğraması memnuniyetsizliğin boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 31 2018 Yılı Lübnan Parlamentosu Koltuk Paylaşımı ve Mezheplerin Seçmen Dağılımı

	Seçim Bölgeleri	Toplam Koltuk	Sünni	Şii	Diürzî	Alevi	Marunî	Ortodoks Rum	Katolik Rum	Ortodoks Ermeni	Katolik Ermeni	Protestan	Azınlıklar
BEYRUT	Doğu Beyrut	8	--	--	--	--	1	1	1	3	1	--	1
	Batı Beyrut	11	6	2	1	--	--	1	--	--	--	1	--
BEKAA	Zahle	7	1	1	--	--	1	1	2	1	--	--	--
	Batı Bekaa, Raşeya	6	2	1	1	--	1	1	--	--	--	--	--
	Ba'lbek, Hermel	10	2	6	--	--	1	--	1	--	--	--	--
LÜBNAN DAĞI	Cübeyl	3	--	1	--	--	2	--	--	--	--	--	--
	Kisrevan	5	--	--	--	--	5	--	--	--	--	--	--
	Metn	8	--	--	--	--	4	2	1	1	--	--	--
	Babda	6	--	2	1	--	3	--	--	--	--	--	--
	Şûf	8	2	--	2	--	3	--	1	--	--	--	--
	Aley	5	--	--	2	--	2	1	--	--	--	--	--
KUZEY LÜBNAN	Akkar	7	3	--	--	1	1	2	--	--	--	--	--
	Trablus	8	5	--	--	1	1	1	--	--	--	--	--
	Miñye	1	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Zenniye	2	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Zagharta	3	--	--	--	--	3	--	--	--	--	--	--
	Bişera	2	--	--	--	--	2	--	--	--	--	--	--
	Kura	3	--	--	--	--	--	3	--	--	--	--	--
	Batrun	2	--	--	--	--	2	--	--	--	--	--	--
GÜNEY LÜBNAN	Sayda	2	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Cezzin	3	--	--	--	--	2	--	1	--	--	--	--
	Sûr	4	--	4	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Sayda, Zahrani Köyleri	3	--	2	--	--	--	--	1	--	--	--	--
	Bint Cebel	3	--	3	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Nebatiye	3	--	3	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	Merci'yun ve Hasbeya	5	1	2	1	--	--	1	--	--	--	--	--
--	Toplam	128	27	27	8	2	34	14	8	5	1	1	1
--	Seçmen Oranı (%)	100	28,78	28,35	5,53	0,83	19,5	6,93	4,63	2,37	0,53	0,35	2,18

Kaynak: Lebanon Ministry of Information, Directorate of Studies and Publications; Lebanese Elections Data

BEŞİNCİ BÖLÜM

8. LÜBNAN'DA NÜFUS HAREKETLERİ

Bu bölümde Lübnan demografisinin değişmez unsuru haline gelen göçler incelenecektir. İki başlığa ayrılacak nüfus hareketleri, Lübnan'dan başka ülkelere giden ve çevre ülkelerden Lübnan'a gelen göçler şeklinde olup aşamalar şeklinde ele alınacaktır.

8.1. Dış Göçler

Uzun tarihi geçmişi olan Lübnan toprakları, pek çok medeniyetin uğrak noktası olduğu gibi çeşitli sebeplerden yerleşen grupların yine farklı gerekçelerle başka bölgelere atlama noktası vazifesini üstlenmiştir. Osmanlı, manda yönetimi ve bağımsızlık sonrası dönemde de benzer tablo görünümünü korumuştur.

Orta Doğu'nun küçük ülkelerinden biri sayılabilecek Lübnan'ın dünya genelinde pek çok vatandaşı yaşamaktadır. Göç etmiş ya da Lübnan kökenli olup başka bir ülkede doğmuş 11-13 milyon insan bulunduğu tahmin edilmektedir. Tahminlerin Lübnan nüfusunun iki katı civarında olduğu söylenebilir. Sayıların muazzam bir göçmene işaret ettiği gerçeği göz ardı edilemez. Lübnanlı göçmenler genellikle Kuzey ve Güney Amerika, Karayipler, Avustralya, Batı Afrika ve Körfez ülkeleri gibi dünyanın farklı topraklarında yaşamaktadır. Büyük ölçüde 1880'lerde başlayan göçler ekseriyetle mutasarrıflıkla yönetilen bölgeden başlamıştır. Osmanlı pasaportu ile Türk olarak sınıflandırıldıkları için 1920 yılına kadar Kesin sayı vermek zordur. Zira 1926 anayasası veyahut 1943 yılındaki bağımsızlığa kadar Suriyeliler olarak sınıflandırılmıştır.⁵⁴⁹ Bağımsız devlet olması sonrasında dahi göçlerin kaydı tutulmamıştır. Resmi nüfus sayımının yapılmaması veri eksikliğinin sebebi görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana devam eden kitlesel göçlerin dört dalga şeklinde incelenmesi anlaşılır olacaktır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ "Lebanese Diaspora: The Imagined Communities History and Numbers", *The Lebanese International Business Council - LIBC* (blog), 30 Temmuz 2016, <http://www.libc.net/2016/07/30/lebanese-diaspora-the-imagined-communities-history-and-numbers/>. (25 Kasım 2018)

⁵⁵⁰ Tabar, s.2-3.

8.1.1. İlk Dalga

Batı'nın hızla ilerleyen bilim ve tekniği karşısında arzu ettiği büyümeyi yakalayamayan Osmanlı, 19. yüzyılla birlikte nüfus kaybını hissetmeye başlamıştı. Nitekim Lübnan coğrafyasındaki reaya da bundan nasibini aldı. 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan dış göçler binlerce Lübnan vatandaşının Kuzey Amerika'da endüstrileşme ve Güney Amerika'da gelişen tarımsal faaliyetlere katılımını sağlamıştı. İmparatorluk'ta uygulanan ilkel tarım yöntemleri, salgın hastalıklar ve savaşların yanında Lübnan'a özel sebeplerin var olması göçü zorunlu hale getiriyordu. Reyanın devlete ait olan miri arazilere kiracı olması ve Avrupa'nın tarımsal ürün talebi üretimi artırmıştı. Ancak her yerleşim, Beyrut gibi Akdeniz'e kıyısı olup hinterlandının ve tarımsal devrimin nimetlerinden yararlanacak kadar şanslı değildi. İç kesimler nakliyat zorluğu ya da çeşitli nedenlerden ötürü bu durumdan istifade edemedi. Beyrut, işsiz veyahut topraksız Çerkezlerin toplanma yeri haline geldi. Sanayileşme hamlesine cevap veremeyen zanaatkârlar da işsiz kalıp göç hareketine katılmaktaydı. Yerleşmelerdeki ekonomik bozulmayı üzüm bağlarındaki zararlı bitlerin istilasını, ipekböceği yumurtalarının hastalıklarla ölmesi ve nihayetinde Fransa'dan alınmak zorunda kalınması hızlandırmıştı. Süregiden iktisadi sorunlara siyasi gelişmeler de eklenmişti. 1861'de Cebeli Lübnan'ın özerk yapıya kavuşması bölge sakinlerinin Bekaa Vadisi ve Trablusşam ile ilişkilerinin kopmasına ve kendi kabuklarına çekilmelerine sebep olmuştu. Önce Katolik Rumlarla Mısır'a doğru başlayan göç 19. yüzyılın ortalarında ivme kazandı.⁵⁵¹

Göçlerin düşük seviye devam ettiği 1870 öncesinde Marunî Katolik Kilisesi'nin yönlendirmesiyle Roma'da dini eğitim almak üzere gönderilen öğrenciler öncü rol oynadı. Gidenler daha sonra ülkelerine dönmekteydi. İlk dalgada Livorno, Marsilya ve Manchester gibi Avrupa'nın ticari zenginliği olan kıyı şehirleri ile Mısır'a göçler yaşandı.

8.1.2. İkinci Dalga

1860 sonrasında göçler Avrupa pazarına bütünleşmenin sonucu olarak yayıldı. Lübnan'daki görünürlüğü hızla artan Katolik ve Protestan misyoner okullarına sermaye birikimi eklenince göçün gerçekleştirilebilirliği arttı. Roma'dan eğitimin yeniden yapılandırılmasına yetecek birikimle dönen din adamları, misyonerlerin de yardımıyla Lübnan topraklarında yenilik için altyapı hazırladı. Sermaye ise Lübnan'a dönen göçmenler tarafından

⁵⁵¹ Pearlman, s.110.

karşılancaktı. İpek üretiminin sağladığı kalkınmaya 1860 sonrasında ülkeye egemen olan görece istikrar eklenince iş ve refah alanında iyileşmeler yaşandı. Uzun sürmeyen iyileşme Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla kesintiye uğradı. Ulaşımı kolaylaşan Doğu Asya ülkeleri ile rekabet edemeyen ipek üretiminin savunmasız kalmasıyla birçok kişi geleceği yurtdışında yeni yaşam şekillerinde buldu. Kadınlar ilerleyen dönemlerde eşlerine katıldı ya da evin reisi konumuna geçti. Hourani, Issawi gibi tarihçilere göre Osmanlı'nın askere alma korkusu, orta sınıfın ortaya çıkması ve Lübnan Dağı'ndaki kentleşme de göçlerin kaynağıydı.⁵⁵² Misyonerlerin Lübnan'daki yol gösterici etkinliği düşünüldüğünde orta kesimin göç etmesi şartıcı değildi. Kontrol edilemeyen nüfus artışı ve yayılan yerleşmelerle kısıtlı arazinin kullanılabilirliğinin sınıra ulaşması da anlaşılabilir. Gayrimüslimlerin Osmanlı baskısından kaçma isteği İngiliz işgalindeki Mısır'a Hıristiyan göçünü hızlandırdı. Zira 1890 öncesinde Osmanlı'nın izin verdiği tek göç yeri burasıydı.⁵⁵³

Aslında Osmanlı'nın Hıristiyanlara karşı zorbalıkları gibi basmakalıp iddialar gerçeklerle desteklenebilir değildi. Nitekim giden Suriyeli göçmenlerin üçte biri yeterli para kazandıktan sonra geri dönmüştür. Osmanlı'nın kötü muamelesi gibi hikâyeler çoğu kez Batı'nın desteğini kazanmak amaçlı ortaya atılan misyoner raporlarından ibaretti. Osmanlı'nın Lübnanlı ve Suriyeli Marunî ve Rum Ortodoks vatandaşlarının yurtlarındaki baskıdan kaçtıkları kesin olmayan iddialarla dillendirilmiş olmasına karşın Osmanlı belgelerinde küçümsenemeyecek sayıda Müslümanın ülkeyi terk ettiğini gösteren deliller mevcuttur. Misyonerler Osmanlı topraklarından kaçmalarına yardımcı oldukları kişileri kayda geçirmiyor ya da göçmenler dikkat çekmemek için kendilerini farklı din hanesine kaydettiriyordu. Öte yandan gittikleri ülke tarafından kabul edilmeleri kolaylaşıyordu. Dürzî isyanlarının göçün nedenlerinden olduğu savı ortaya atılmışsa da abartılıdır. Hıristiyan göçlerinde etkili olduğu kabul edilebilir olmasına karşın dış göçler 1896 ve 1909 yıllarındaki Dürzî isyanlarından çok önce gerçekleşmiştir.⁵⁵⁴

Zayıflayan ipek 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde eski değerinden çok uzaktı. Yükselen arazi fiyatlarına karşın azalan miras, toprağı olmayan köylüleri zor durumda bırakmış bir kısmı Bursa ve Halep gibi şehirlere göç ederek kendilerini güvenceye alma yolunu seçmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde nüfusun üçte biri Lübnan'ı terk

⁵⁵² Tabar, s.2-3.

⁵⁵³ Hitti, s.233.

⁵⁵⁴ Karpat, *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*, s.362-367.

etmişti. Bunların önemli oranı Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Yine göçmenlerin son durağı genellikle Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika kıtası oldu.⁵⁵⁵ Kanada ve Avustralya ülkeleri ABD, Arjantin ve Brezilya'ya göre daha az miktarda nüfus kabul etti. 1890-1914 arasında Brezilya'ya 60.000'in, ABD'ye 86,000'in üzerinde insan gittiği tahmin edilmektedir. Genellikle vasıfsız olanlar seyyar satıcılığa yöneldi. Bilhassa geçici olarak göç edenler bu sektöre yöneldiler. 1920'lerde göçlerin kalıcı hale gelmesiyle güvencesiz işlere talep azalma gösterdi. Brezilya'da tekstil işinde yükselen pek çok Lübnanlı vardı artık. ABD'ye giden ilk göçmenler ekonomik alanda başarı sağladılar.⁵⁵⁶

Labaki ve Abu Rjaili'ye göre, 1860 ve 1900 yılları arasında ortalama Lübnan Dağı'nı 3.000, 1900-1914 diliminde ise yılda ortalama 15.000 kişi terk etmişti. İddia edilen sayılar muazzam bir göç hareketine işaret ediyordu. Şüphesiz gidişat Hıristiyanların aleyhineydi.⁵⁵⁷ 1860-1900 arasında Lübnan Dağı'ndan göç eden 120.000 kişi Lübnan nüfusunun en az dörtte birine tekabül etmekteydi. Küçük sayılarda kitlelerin ulaştıkları yerler arasında Afrika, Mısır ve Avustralya'da yer almaktaydı.⁵⁵⁸ Lübnan Dağı'nın sınır dışına taşması ve bilhassa Müslümanların da göçüyle etkisini artırması Osmanlı sultanını yasaklamalarla önlem almaya itti. Çünkü dışarı giden her yoksul göç Osmanlı'nın zayıf durumunu ortaya koyuyor, itibarını zedeliyordu.⁵⁵⁹ Ancak rüşvet alan Osmanlı memurlarının gevşek tavırlarıyla Lübnan Dağı'ndan göç önlenemedi. Kısa zaman sonra gevşetilmek zorunda kalındı. Issawi 1860-1914 arasında Lübnan Dağı ve Suriye'den 330.000 kişinin ülkelerini terk ettiğini vurguluyor. Ruppin, 1912 yılında Amerika kıtasındaki Lübnanlı göçmenleri yaklaşık 250.000 olarak belirtiyor. Issawi ve Ruppin'in verdiği rakamlardan yola çıkılarak 1900-1914 arasında Trablus ve Beyrut'tan 280.000 civarında kişinin göç ettiği anlaşılır. Araştırmacıların tespitleri birbirini desteklemektedir. Sonuç olarak 20. Yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'na kadar en az 200 bin göçmenin ülkeyi terk ettiği sonucuna varılır. Amerika'daki yüksek ücretler, Arjantin ve Brezilya'daki tarımsal, endüstriyel işgücü gereksinimi göçmenler için çekici faktörlerdi. Bu ülkelere gidenler kendi ülkelerine dönerek kırsal üst sınıfa terfi ediyordu. Giden vasıflı göçmenler diğer ülkelere göre yüksek sayılabilecek orana sahipti. Yani göçmenlerin iş bulabilmeleri ve kalıcılığı sağlayabilmeleri

⁵⁵⁵ Tabar, s.2-3.

⁵⁵⁶ "Lebanese Diaspora".

⁵⁵⁷ Tabar, s.3.

⁵⁵⁸ Pearlman, s.110.

⁵⁵⁹ Albert Hourani ve Nadim Shehadi, "The Lebanese in the World-A Century of Emigration", *Population (French Edition)* 48, sy 4 (Temmuz 1993), s.1109.

daha kolaydı. Maruniler kolay Fransız vatandaşı olabilmelerinin verdiği avantajı kullandıkları rakamlarda görülmektedir. Amerika kıtasına 1860-1914 arasında göç eden 1.200.000 Osmanlı vatandaşının yarısını Suriye ve Lübnan Dağları'ndan gidenler oluşturuyordu. Gittikleri yerlerde tutunamamış geldikleri Beyrut Limanı'na kaydedilmiş Lübnanlılar 1912-1915 arasında 42.000'e yakın sayıya ulaşmıştı.⁵⁶⁰

Öte yandan 1860-1914 arasında Suriye ve Lübnan Dağı'ndan Amerika kıtası ülkelerine göç edenlerin % 80 ila 85'i Hıristiyan'dı. Muhtemelen bir kısmı geri dönmüştü.⁵⁶¹ Müslümanların göçlerinin düşük seyretmesi birçok sebebe dayandırılabilir. Sünnilerin kentsel alanlarda yaşamaları ve Osmanlı'da daha güvende hissetmeleri göçü azaltmış olabilir. Osmanlı yönetiminde kuzey bölgelerinde yaşayan Sünni köylülerin ipek üretiminde pek yer almamış olmaları krizin etkisini muhtemelen azaltmıştı. Daha yoksul olan Şiiler, Bekaa Vadisi ile Cebel Amil'in güneyinde ipekböcekçiliğine yönelmişlerdi. İhracata yönelik üretimleri olmadığı için dış göç yaşanmadı. Yoksulluk, hastalık ve ağır vergilerin iticiliği olsa da göç nadirdi. Cebel Amil'in Beyrut ile Lübnan Dağları arasındaki stratejik konumu göçü gereksiz kılıyordu. Manda döneminde ilginç şekilde Batı Afrika'ya göçler kolaylaştı. Batı Afrika'nın Fransız sömürge bölgesi olması nüfus hareketinde ön açıcı etkendi. 1930'lara kadar Şii göçü bu bölgelere devam etti. Afrika'ya göç edenler Batı'ya göç edemeyen gruplardı. Şiiler, fırsatçılar tarafından kandırılarak buralara götürülmekteydi. Şiilerin eğitim oranının diğer mezheplerden düşük olması istismarda etkiliydi. Tüccar ve aracı olarak çalışanlar tanıdıklarını Afrika'ya çekerek göç zincirini diri tuttular.⁵⁶²

Kalıcı biçimde zengin Batı'ya giden Hıristiyanların etkisi Lübnan'a ulaşan döviz girişleriyle yine Hıristiyan topraklarını ihya etti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesi yerel ekonomi üzerinde etkisi azımsanmayacak şekilde hissedildi. Kater'e göre göçmenlerin üçte biri geri dönmüştü. Elbette yanlarında getirdikleri sermayeyi ülkenin kullanımına sunacaklardı. Turizm, ticaret ve inşaat gibi hizmet alanlarının gelişimi ve orta sınıfın oluşumuna katkıda bulundular. Büyük kısmı Hıristiyanlardan oluşan orta sınıfla modern

⁵⁶⁰ Karpas, *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*, s.365-379.

⁵⁶¹ Wagstaff, s.28.

⁵⁶² Pearlman, s.110.

Lübnan'ın itici gücü oluştu. Hıristiyanlar elde ettikleri iktisadi gücü siyasette kendilerine yer açmada kullanacaktı.⁵⁶³

Birinci Dünya Savaşı'nın çalkantılı atmosferinde engellemelerle göçler dursa da 1921-1938 arasında 80.000 göçle devam etti. Bunların çoğu Lübnan Dağları'ndaki Hıristiyanlardı. Anlaşılan yeni ve bağımsız Lübnan umudu bile Hıristiyanları kadim topraklarda tutmaya yetmiyordu. Geçmişteki göçlerde salt Osmanlı yöneticilerini karalayan iddiaları çürütüyordu.⁵⁶⁴

Göçmenlerin isteklendirme kaynağı ülkelerinden daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri topraklara gitmekti. Göçler siyasi nedenlerinden ziyade ekonomik sebeplere dayanıyordu. Din adamları kurnazca taktikleriyle göçmenlere ülkelerinde oy kullanmalarını teşvik ederek ülkeleriyle ilişkilerini korumayı hedeflemekteydiler.⁵⁶⁵ Büyük Savaş sonrasında dışarıdaki Lübnanlı sayısı hâlâ yüksekti. 1920'lerde artan sayılarla vatandaşların dörtte biri ülkesi dışında yaşar haldeydi.⁵⁶⁶

Ezici çoğunluğu Hıristiyanların göçleriyle devam eden dalgada 1930'ların başlarında en büyük payı Marunîler alırken sırasıyla Rum Ortodokslar, Müslümanlar ve Katolikler takip etti.⁵⁶⁷ Aynı yıllarda göçleri tersine çeviren olağanüstü bir olay gerçekleşti. Dünya İktisadi Bunalımı göçmen sayısının düşmesine neden olmuş 1930'ların başındaki birkaç yılda gelenler gidenlere sayısal üstünlük sağlamıştır.⁵⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'na kadar göçlerin etkisi her toplulukta aynı ölçüde görülüyordu. Hıristiyanlar havale gelirleriyle toplumda avantajlı konumlara gelirken Müslümanlar için benzer cümleler kurmak zordu. Dövizler, altyapı çalışmaları, konut alımı, sosyal yardım, sağlık bakımı alanlarında kullanıldı. Osmanlı'da eğitimin çoğu özel kurumlar eliyle yürütüldüğü için gönderilen paralarla büyüyen okullar sosyal hareketlilik sağlamada kullanıldı. Eğitimle niteliği artan birçok kişi kentlere göç ederek sosyal hareketliliğe katıldı. Beyrut, yükselen eğitimli kesimlerin uğrak noktasıydı.

⁵⁶³ Tabar, s.3.

⁵⁶⁴ Pearlman, s.110-111.

⁵⁶⁵ Mouawad, s.190.

⁵⁶⁶ Augustin, s.77.

⁵⁶⁷ Collelo, s.50-51.

⁵⁶⁸ Owen ve Pamuk, s.90.

Amerika'ya göç edenler daha az Lübnan vatandaşlığı isterken Brezilya ve Afrika'ya göç edenler daha fazla talepte bulundu. Afrika'ya gidenlerin önemli kısmı geri döndü.⁵⁶⁹

8.1.3. Üçüncü Dalga

İkinci Dünya Savaşı sonrası artma eğilimi gösteren dış göçler 1967'de yaşanan Arap-İsrail savaşıyla hız kazandı. Labaki'ye göre ortalama göçmen sayısı 1945-1960 arasında 3.000, 1960-1970 arasında 8.000, 1970-1975 arasında 10.000 şeklinde artmıştır. Petrolün dünya piyasasında ihtiyacının arttığı savaş sonrası dönemde körfez ülkelerindeki petrol sanayinin emeğe olan ihtiyacının artmasıyla göçün yoğunluğu bu bölgeye döndü. 1967 savaşının ülke içindeki siyasi bölünmeleri arttırması, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İsrail'e karşı saldırılarda Lübnan'ı hareket noktası olarak kullanması halkın ülkeyi terk etmesindeki dayanak noktalarını oluşturdu. Avustralya'ya 1971'e kadar artan şekilde göç yaşandı. Ancak bu bölge daha az tercih ediliyordu. Amerika kıtası tercihlerde açık şekilde başı çekiyordu.⁵⁷⁰

1959'a gelindiğinde 1,2 milyon göçmenin yaklaşık % 90'ı Amerika kıtasındaydı. Geçmiş göçlerin tesiriyle göç halkası büyüyordu.⁵⁷¹ Müslüman göçleri 20. yüzyılın ikinci yarısında göze çarpar hale gelmişti. Fakat giden her göç kalıcı olmuyordu. Batı Afrika'ya göç eden Şiiiler, uyum sağlamayı becerememeleri dolayısıyla kârlarıyla geri dönmeye başladılar. Elbetteki gittikleri biçimde değildi. 1920-1970 arasında dışarı giden birçok Şii, sermayeleriyle geri dönerek zenginleştiler. Ellerinde önemli miktarda parayla dönmeleri Şii hareketleri için can suyu olacaktı.⁵⁷²

Bu dönem göçlerinin geçmişten farkı daha çok eğitilmiş kesimden oluşmasıydı. Genç beyin sermayesini kaybeden Lübnan, her bakımdan büyük kayıplar yaşadı. Yetişmiş insan gücünü istihdam edecek kurumların olmayışı göç tercihinde önemli yer tutuyordu.⁵⁷³

Arap dünyasının en fazla okuryazar oranına sahip olmasının yüksek getirisinden yararlanamıyordu. Zaman zaman gidenlerin anavatanına geri dönerek seçkinler haline geldiği de oluyordu. Bunların çoğunluğu Hıristiyan'dı. Bürokraside ve iş dünyasında kayda değer yere sahiplerdi. 1940'larda bankacıların, mühendislerin ve sanayicilerin ekserisi Hıristiyan

⁵⁶⁹ Pearlman, s.111-112.

⁵⁷⁰ Tabar, s.4.

⁵⁷¹ Courbage ve Fargues, s.40.

⁵⁷² Harris, *Lebanon*, s.24.

⁵⁷³ "Lebanese Diaspora".

iken 1970'lere gelindiğinde yine önemli şirketlerde, politikada Hıristiyanlar önemli güç sahibiydiler. Sırtını dayadıkları çoklu güç sayesinde toplumsal kazanımlarını muhafaza etmeyi başardılar. Geri dönenlerin etkisiyle ve havale gelirleriyle ülkede refah artmıştı. Zenginlikleriyle toplumsal tabanı genişleten göçmenler mecliste sandalye sahibi oldular. Müslümanlar arasında okullaşma oranı manda yönetiminde çarpıcı şekilde artmıştı. Sonraki dönemlerde de okullaşma devam etti. Körfez ülkelerine göç eden ancak vatandaşlık alamayan göçmenler kazançlarını ülkelerine gönderdiler ya da geri döndüler. Filistinli militanların İsrail'le çatışmalarının hoşnutsuzluğuyla Güney Lübnan'daki Şiiiler için de göçler başladı. 1975'e gelindiğinde Şiiilerin % 50'si, Beka Vadisi ve Güney Lübnan'daki köylerin ise % 65'i köylerini terk etmek zorunda kalmıştı. Bunların dörtte üçü şehirlere yerleşirken bir kısmı Afrika ve Körfez ülkelerine göç etti. Şii okullarının sayısı artsa da diğer grupların gerisinde kaldı. Şii göçmenlerin gücü sosyo-ekonomik olarak artmasına rağmen yerel düzeyde atılım gerçekleşmedi. Lübnan içindeki güç dağılımının engeliyle karşılaşmaları dolayısıyla etkileri sınırlandı.

8.1.4. Dördüncü dalga

İç Savaşla birlikte tırmanan göçler ülkenin önemli sayıda nitelikli işgücünü kaybetmesine neden oldu. Göçlerin yanı sıra değişen doğurganlık hızları Şii ve Sünnileri güçlendirirken Marunîlerin nüfuzunu azalttı.⁵⁷⁴ Göçlerde Amerika kıtası cazibesıyla zirvedeki yerini koruyordu. Brezilya, ABD ve Arjantin Lübnanlıların son durağıydı.⁵⁷⁵ İç Savaş göç tercihini değiştirecekti. Çatışmaların başladığı ilk iki yılda göçler Arap coğrafyasına yönelmiştir. Bölgenin coğrafi yakınlığı ve halkların dil ortaklığının seçimlerdeki payı yadsınamazdı. Fransa dışında diğer Avrupa ülkelerine uzanan göçler de yüksek seviyelere ulaştı. (Tablo 32) Din ve etnik köken fark etmeksizin benimsenen insani yaklaşım Batı'ya olan göçlerin gerekçesini oluşturdu.

⁵⁷⁴ Pearlman, s.115-119.

⁵⁷⁵ Hourani ve Shehadi, s.1109.

Tablo 32 Nisan 1975 ile Nisan 1977 Arasında Lübnanlı Göçü (Labaki ve Ark. 2005)

Ülke	Lübnan'dan Ayrılan Vatandaş Sayısı	Lübnan'a Geri Dönen Sayısı	Toplam Göçmen Sayısı
Suriye	193,588	120,338	73,250
Körfez Devletleri	97,890	56,943	40,947
Afrika	86,150	54,830	31,320
Fransa	48,977	27,851	21,126
Yunanistan	36,975	21,973	15,002
İngiltere	34,934	19,305	15,629
Avustralya	26,544	5,847	20,697
ABD	17,860	3,345	14,515
Diğer Ülkeler	82,842	42,828	40,014
Toplam	625,760	353,260	272,500

Kaynak: Paul Tabar, Immigration and Human Development: Evidence from Lebanon, s.19

İltica kıstaslarını esneten şartlardan faydalanan Beyrut'un Sünni burjuvazisi, 1970'lerin sonlarından itibaren Avrupa ve Amerika'ya yöneldi. Toplamda gidenler her zaman kalıcı olmadı yaklaşık yarısı geri döndü. 1980'lerdeki Trablus'taki düşmanlıklar birçok Sünni'yi Avustralya'ya itti. Şiiler Batı Afrika dışında Latin Amerika, ABD ve Avustralya'ya geçti.⁵⁷⁶

Uzun süren İç Savaş'ta heba olan kaynaklarla perişan olan insanlar çalışmaz hale geldi. Pek çoğu konutlarından ve eğitim ile sağlık hizmetlerinden mahrum kaldı. İşsizlik oranı 1985 yılında % 21'e yükselirken aylık maaş 27 ABD dolarına düştü. Küresel, bölgesel ve yerel cemaatlerin savaşa müdahil olmaları göçleri azami düzeyde tuttu. Avustralya'ya olan göçler görülmemiş düzeyde artarak burada doğan ikinci nesille katlandı. 1978-1982 arasında İsrail işgaline karşı direniş Güney Lübnan'da topluluklar arasında iç çatışmaları ortaya çıkardı. Pek çok insan yerinden edildi, ekonomik düzen bozuldu ve topluluklar arası güvensizlik iklimi oluştu.⁵⁷⁷

Diğer taraftan çoğu genç erkeklerden oluşan göçmenlerin % 25'i üniversite mezunuydu. İlk göçlerde Hıristiyanların sayısı fazla iken Müslümanların sayısı sonraki göçlerde arttı. Yahudi cemaatin göçü hakkında çok az bilgi mevcuttur. Resmi olarak Lübnan'da tanınan 18 inançtan biri olmasına rağmen çok az nüfus kalmıştır. 1950'lerde Beyrut'ta yaşayan Yahudiler yaklaşık 7.000 idi. Yahudi devletinin kuruluşunu takip eden

⁵⁷⁶ Harris, *Lebanon*, s.25.

⁵⁷⁷ Tabar, s.5.

yıllarda Arap ülkelerinden kaçanlarla sayıları 24 bine ulaşan cemaatin sayısı sonraki dönemlerde düştü. 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı ve 1975 Lübnan İç Savaşı'nda Beyrut'taki Yahudi mahallelerinin zarar görmesi ve 1985'te Hizbullah'ın Beyrut'taki dört Yahudi'yi kaçırap öldürmesi güvenlik kaygılarını artırarak sayılarının azalmasına neden oldu. Diğerleri gibi Kanada, ABD ve Avrupa yolunu tuttular.⁵⁷⁸ Günümüzde sembolik sayılabilecek 20-40 sayısına kadar düşecektiler.⁵⁷⁹

Öte yandan büyük yıkımların yaşandığı kanlı savaşı nihayete erdiren belge için şartlar olgunlaşmıştı. Taif'le kargaşanın ortadan kalkmasıyla kara tablo net şekilde görülmüyordu. Milli paranın değer kaybetmesiyle yaşam standartlarının düşmesi daha yaşanabilir ülke arayışlarına hız verdi. Yerleşmenin kolay olduğu ABD, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde birbirini takip eden göç halkası oluştu. Daha önce giden aile üyelerini yenilerinin takip etmesi Amerika kıtası gibi bölgelere göçün sürekliliğini sağladı. Afrika ve Körfez ülkelerine gidenlerin ise bir kısmı geri dönüş yaşadı. Afrika'nın istikrarsızlığı ve Körfez ülkelerinin zaman zaman petrolün düşmesine bağlı içine düştüğü güç durum göçmenlerin memleketlerine dönmelerinin zeminini hazırlamış olmalıydı.

1990 sonrasında Körfez ülkelerine göçlerde canlanma yaşandı. Petrol sektöründeki gelişmeler ve çeşitli projelerin geliştirilmesi yaşananlarda etkili oldu. 1975 öncesindeki Fransa'ya olan göçler artık Körfeze yöneliyordu. Yetersiz olan verilere göre İç Savaş öncesinde kırsal alandan genellikle Hıristiyanlar ve az sayıda Dürzî göç ederken İç Savaş'ın şehirlerde cereyan etmesiyle Şii ve Sünni Müslümanların ayrılması dolayısıyla geleneksel Hıristiyan ağırlıklı göç değişmeye başladı.⁵⁸⁰

Güney ve Nebatiye ilçelerinden 1991'de ülkedeki göçlerin % 22'sine denk gelecek şekilde kopma yaşandı. Bölgeden anlaşılacağı üzere gidenler Şii'lerdi. Bu dönemde Şiiler Afrika'ya, Sünniler ağırlıkla Körfez ülkeleri ve Batı'ya göç ettiler. Savaşın sonunda Marunîler Doğu Beyrut'tan ABD, Kanada, Avustralya ve Fransa'ya göç ettiler.⁵⁸¹ Afrika, Batı ve Körfez Ülkelerine devam eden göçler aile bağlarıyla ilişkiliydi. İç savaşın öncesi ve

⁵⁷⁸ Guita Hourani, "Emigration, Transnational Family Networks, and Remittances: Overview of the Situation in Lebanon" (Mediterranean Forum, Lebanon: Lebanese Emigration Research Center Notre Dame University, Lebanon, 2005), s.5-6.

⁵⁷⁹ "The Jews of Lebanon: Another Perspective", The Jews of Lebanon: Another Perspective, http://jewcy.com/jewish-religion-and-beliefs/jews_lebanon_another_perspective. (26 Mayıs 2019)

⁵⁸⁰ Tabar, s.6-8.

⁵⁸¹ Pearlman, s.120.

sonrasındaki göçlerin niteliği farklılık gösteriyordu. İç savaştan önce göçmenler genellikle zanaatkâr, köylü ve vasıflı işçilerden oluşurken 1950-1980 arasında Körfez ülkelerine öğretmenler, teknik elemanlar, zanaatkârlar ve yükleniciler gitmeye başlamıştı. Savaşla birlikte göçen nüfusun niteliği değişerek eğitimlilere kaymıştı.⁵⁸²

Göçlerin niteliği mezhepsel elitlerin değişiminde de belirleyici oldu. Savaşın ekonomiye zarar vermesinin yanı sıra girişimci göçmenlerin dönmeleri için alan açtı. Tüm mezheplerden işadamları siyasete yön vermeye başladı. Sünni lider Refik Hariri mütevazı bir aileden gelse de Suudi kraliyet ailesiyle yakın ilişkileri sayesinde ülkenin başbakanlığına kadar ilerledi. 1980'lerin başında Sünnilerin bankacılıkta payları arttı. Diğer sektörlerde bunu takip etti.

Geri dönen göçmenlerin katkıları ve havale gelirlerinin bolluğu, Güney Lübnan Şiiilerinin sosyo-ekonomik durumunda iyileşmeler yaşanmasını sağladı. Beyrut ve Güney Lübnan arasındaki gelişmişlik farkı azaldı. Göçteki payları düşük olan yerleşimler ekonomik pastadan daha az pay almıştı. Nitekim Lübnan'ın en düşük göçmen oranına sahip olan Akkar en yoksul bölgeler arasından çıkamadı.⁵⁸³ Valilikler açısından bakıldığında 1991-2000 arasında farklı ülkelere giden Lübnan vatandaşlarının % 39 ile büyük kısmını Güney Lübnan ihtiva ederken % 27 ile Lübnan Dağları, % 12 Beka Vadisi, % 11 Kuzey Lübnan ve % 9 Beyrut takip etmekteydi.⁵⁸⁴ Bölgelerden demografik yapıları dikkate alındığında Şiiilerin yoğunlaştığı bölgelerin göç oranı yükselirken Marunîler için göç çekiciliğini kaybetmeyen kazanç kapısı olmayı sürdürdü. Sünni gruplar ise göçe mesafeli yaklaşmaya devam etti.

Yıllar içinde net göç tahlil edildiğinde Hıristiyanların yerini Müslümanların aldığı görülür. 1975-1978 arasında göçlerin % 78'i Hıristiyanlardan oluşurken savaşın sonlarına doğru Müslümanlar da eşlik etmeye başladı. (Tablo 33) 1985 sonrasında Müslüman göçü Hıristiyanların çok üzerindeydi. Dürzîler % 33 ile % 40'ı arasında yüksek bir değere ulaştı.⁵⁸⁵ Savaş sonrasında da Müslüman göçleri yüksekliğini korudu.

⁵⁸² Hourani, "Emigration, Transnational Family Networks, and Remittances: Overview of the Situation in Lebanon", s.11.

⁵⁸³ Pearlman, s.121-122.

⁵⁸⁴ Tabar, s.8.

⁵⁸⁵ Hourani ve Shehadi, s.1108

Tablo 33 1975-2011 Yılları Arasında Dış Göçlerin İnançlara Göre Değişimi

Yıl	1975-1977	1978-1984	1985-1990	1991	1992-2007	2008-2011	Toplam
Dış Göç	272.510	233.906	385.000	10.000	466.019	200.000	1,567.435
Giden Müslüman	% 22		% 83	--	% 60.60	% 59	% 46.64
Giden Hıristiyan	% 78		% 17	--	% 39.40	% 41	% 53.36
Kaynak	Nabil Harfoush Jihad Nasri Akl	Nabil Harfoush Jihad Nasri Akl	Ali El Chami Jihad Nasri Akl	Genel Güvenlik Giriş/Çıkış kayıtları	Chohig Kasparian	Guitta Hourani	--

Kaynak: The Lebanese Demographic Reality, s.3-9

Değişen göçlerin gerekçeleri farklıydı. 1985-1990 arasında özetle İsrail işgalinin güneyde tırmandırdığı korkular, Hıristiyanların direnişi, Müslüman partiler arası çatışmalar Müslümanların Afrika ve Körfez'e göçünde itici etken olurken 2007 yılına kadar savaşın dalga etkisi, İsrail'le yer yer tırmanan çatışmalar, Hariri suikastı, Hıristiyanların güçlenmesi, Suriye'nin çekilmesi ve iktisadi gelişmeler göçleri devam ettirdi. 2007 sonrasında ise İsrail savaşının yansımaları, Hizbullah'ın Batı Beyrut'a saldırısı ve Sünni-Şii gerilimi göçleri devam ettirdi. Özetle göçlerin ortak özelliği savaş ve rekabetin yıkıcı dalgası olarak görülebilir.

Mezhepsel yönden değerlendirildiğinde sayıca çok az olan pek çok mezhep grubu yok olma sınırına düşerken diğerleri de yetişmiş insan kaynağı sorunuyla karşı karşıya kaldı. 1975-2001 arasında Rum Ortodoksların % 23'ü göç etti. Ermeni Ortodoks ve Rum Katoliklerin de göç oranı aşağı yukarı aynıydı. Daha düşük seyreden Marunîlerin yaklaşık % 21'i göç etmişti. Müslüman toplumundan Sünnilerin toplamının % 22'si, Şiiilerin % 21'i ülkeden ayrıldı. Öte yandan en az göç eden topluluk % 14 ile Dürzîlerdi. Anketlerin güvenilirlik payının yüksek olduğu kabul edildiğinde son yıllarda Lübnan'da artan Müslüman oranının yalnızca doğum oranlarıyla gerçekleştiğinin kabul edilmesi gerekir. Zira göçmenlerden dönenlerin payının bilinmemesi gerçekçi analiz yapabilmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan bölgeler içerisinde en fazla nüfus kaybeden % 19 ile Beyrut olurken ülkenin güneyi hemen hemen aynı oran ile nüfus kaybını yaşayan ikinci bölge oldu. Lübnan Dağı'nın % 17'si, Bekaa'nın % 16'sı göç etmişti. Anketlere göre göç edenlerin çoğu göç etmelerinin sebebini işsizliğe bağlarken bunu aile birleşimi takip etmiştir. Savaşın payı çok düşük görünse de etkileri göçün boyutunu muazzam düzeye çıkarmıştır. Nitekim savaşın bitmesine rağmen

göçün devam etmesi iddiayı destekler. Askerlikten kaçmak isteyenler, bağımsızlık ve özgürlük hayalini kuranlar, sansürlü yayıncılık arayanlar Amerika'yı sığınak olarak görmüşlerdir.⁵⁸⁶ (Tablo 34)

Tablo 34 1992-2007 Yılları Göç Dönemlerine ve İkamet Bölgelerine Göre Lübnanlı Göçmenler

Yaşanılan Yer	Göç Dönemleri			2007	
	1992-1996	1997-2001	2002-2007	Toplam Sayı	Oran %
Arap Ülkeleri	23,186	42,099	97,378	162,663	34.9
Avrupa	31,243	30,546	42,830	104,619	22.4
Kuzey Amerika	35,764	35,240	32,267	103,271	22.2
Avustralya	13,686	13,362	14,414	41,462	8.9
Afrika	5,756	9,488	21,472	36,716	7.9
Güney ve Orta Amerika	6,474	3,826	4,382	14,682	3.2
Diğerleri	626	512	1,467	2,605	0.6
Toplam	116,735	135,073	214,210	466,019	100.0

Kaynak: Anna Dı Bartolomeo vd. CARIM- Migration Profile: Lebanon, s.1

Uzun yılların çalkantılı dönemlerinde toplumun üzerine çöken karamsarlık göçlerle somut hal alırken görece istikrarın Lübnan topraklarında yaygınlaşmaya başladığı Taif sonrasında bile dış hareketler durmadı. Osmanlı döneminde gidenler sonraki dönemlerde yaşadıkları ülkelerde önemli mevkilere gelerek anavatanlarının ihtiyacı olan finans desteğini sağladı. Avrupa ve Amerika'nın geniş imkânlarının sunduğu fırsatları değerlendiren sonraki nesiller köklerine dönerek ülkenin seçkinleri haline geldi. Lübnan mezheplerinin hemen hepsi göçlerin nimetlerinden istifade etse de daha yoğun göç yaşayan topluluklar havale gelirleri ve doğrudan sermaye desteğiyle ülke çapında geniş nüfuz elde etmeyi başardı. İlk göçlerin kârı Marunîler başta olmak üzere Hıristiyanları ihya ederken iç savaşın ortalarına doğru Şiiilerin başını çektiği Müslüman göçlerinde artış yaşanması Müslüman seçkinlerin doğmasında pay sahibi oldu. Şii Hizbullah gibi birçok örgüt diasporada yaşayan vatandaşların yardımıyla güçlenerek Lübnan siyasetinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline geldi. Hatta İsrail'le yaşanan savaşlar sonucunda zarar gören altyapının imarı, bölge halklarına sosyal yardımlar, ideolojisini aşılacağı eğitim kurumları ve sağlık kurumlarıyla Şii toplumunda kendine kayda değer yer açtı. Gelen paralar yalnızca belli grupları zenginleştirmede kullanılmadı. Geri dönenlerin bilgi birikimi ve sermayeleriyle bina ettikleri pek çok kuruluş ülke içindeki

⁵⁸⁶ Hourani, s.12-17.

bankacılık ve sigortacılık gibi finansal faaliyetlerin büyümesinde pay sahibiydi artık. Ferah iklimi ve yaşanabilir doğasıyla Lübnan Dağları'ndan alınan yazlık konutlar da göçmenlerin tatilleri için önemli araçtı. Göçmenlerin ülkeleriyle bağlarını muhafaza etmeleri açısından önemli olan tatil faaliyeti aynı zamanda Lübnan'ın idaresinde söz hakkını korumanın da yoluydu. Çünkü ülkede tatil yapan zengin göçmenler sağladıkları kredi ve yardım etkinlikleriyle nüfuz sahibi ailelerin destekçisi konumundaydı. Dolayısıyla ülkedeki hiziplerin tırmanmasını sağlayan dış kaynak sayılmaları da yanlış olmayacaktır. Diasporadan gelecek finansmanla tesir gücünü korumaya çalışan cemaatler için hayati öneme sahip olan yardımlar son yıllarda sürekliliğini koruyamayarak azalma yaşamıştır. Yeni nesillerin anavatanlarıyla bağlarının zayıflaması ortaya çıkan tabloda etkiliydi. Ayrıca azalan havale gelirleriyle Lübnan ekonomisi eski kazanç kapısından uzaklaştı. Gelecekte de kopan bağlarla azalmasının devam etmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

8.2. Göçle Gelen Nüfus

Lübnan konumu itibariyle tarihsel süreçte göç veren ülke olduğu gibi dışarıdan gelenleri kabul eden vasfı da taşımıştır. Genellikle ülkeye gelenler istikrarsızlıktan kaçanlar olmuştur. Ancak sosyal dengeleri sarsan kitlesel etkiyi sırasıyla 20. Yüzyılda Ermeni göçü, Filistinli göçü, Suriyeli işçi ve tarım işçisi göçü, Kürtlerin Türkiye ve Irak'tan göçü ortaya çıkarmıştır.⁵⁸⁷ Bu kısımda bahsi geçen gruplar sırasıyla ele alınacaktır.

8.2.1. Ermeni Göçleri

Osmanlı toplumunun değişmez unsuru olan Ermeniler, Anadolu'da olduğu gibi Hıristiyanların toplandığı Lübnan topraklarında da köklü geçmişe sahip olsalar da milliyetçilik dalgasının Osmanlı'da yayılmaya başlamasıyla göçler Lübnan'a çevrilmiştir. 19. yüzyılın yarısından itibaren Avrupalıların kışkırtmasıyla sorunlar çıkaran Ermeniler Anadolu'dan gönderilerek Beyrut gibi liman şehirlerine yönelmişlerdir. Beyrut'taki kıyı denetim zafiyetini kullanarak yabancı ülkelere gemilerle gitmek isteyen pek çok Ermeni Beyrut'u transit noktası olarak seçmiştir.⁵⁸⁸ Kaynamaya başlayan toplumsal hareketlerin tesiriyle 1894'ten başlayıp Osmanlı yönetiminin 1915 tehcir kararıyla hızlanan göçler Doğu Anadolu ve Kilikya'dan Ermenilerin kendilerini daha güvenli hissettikleri Suriye ve Lübnan'a

⁵⁸⁷ Courbage ve Fargues, s.41.

⁵⁸⁸ Kürşat Çelik, "Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)", s.193-195.

kafileler halinde yöneldi. Şüphesiz Hıristiyan idaresinde kurulan yarı özerk Lübnan'ın cazibesinin katkısı da vardı.⁵⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Lübnan'ı tercih edenler belli bir süre vatandaşlık alamayarak kimliklerine kavuşmayı ertelediler. Önemli kısmı 1923 Lozan Antlaşması'nın Lübnan'ı ilgilendiren maddelerinin birkaç kez uzatılması sayesinde Lübnan vatandaşlığı kazandı.⁵⁹⁰

Aslında 17. ile 19. yüzyıllar arasında Beyrut'ta ticaret ve finansla uğraşan Ermeniler Lübnan'a yabancı değillerdi. Lübnan din noktasında buluşabilecekleri kitlelere sahipti. Ulusal kimliklerini koruyup sonraki nesillere aktarmalarına ortam sağlaması ile kurumsal ve siyasi bütünleşmelerinin kolay olması Lübnan'ın Ermeniler için çekim noktası olmasında önemli etken olmuştur.⁵⁹¹ Ermeni göçü 1920'ler boyunca devam etti. Araştırmacı Longrigg'e göre Fransa Kilikya'dan çekildikten sonra 1921'in sonunda Suriye ve Lübnan'a 30.000 Ermeni göç etmişti.⁵⁹² Durmayan göçler büyüyerek Lübnan'da belli bölgelerde mahalleler kurmalarına kadar vardı. Dr. Nansen'e göre 1925 yılı itibariyle Lübnan'da 40.000 Ermeni mülteci vardı. Bunların 22.000'i Beyrut'taydı.⁵⁹³ Sivil kayıtlara göre 1925 yılında 597.799 olan nüfusun 326.890'ı Hıristiyanlardan oluşuyordu. Ermeniler bu sayının 32.859'u yani % 5,50'sini oluşturuyordu. 1932 nüfus sayımına göre Beyrut'un birçok mahallesinde sayıları artıp birkaç mahallesinde ise çoğunluğa sahip olacak güce ulaşmışlardı. Sayısal çoğunluk elde etmelerini 1929-1930'da Lübnan ve çevresine son büyük göçün yaşanması sağlamıştı.⁵⁹⁴ Kitlemel göçler kimi zaman öyle büyük oldu ki yer yer köy, kasaba yerleşimleri kurmaya kadar vardı. Nitekim Ermeniler, Beyrut'un doğusunda, Burj Hammoud'un banliyösü haline gelen gecekonduılara neden oldular. 1939'da Türkiye'nin Hatay'ı bünyesine katmasıyla küçük bir grup Bekaa'ya taşınarak Anjar kasabasını kurdu.⁵⁹⁵ Artan nüfusla Ermeni diasporasını⁵⁹⁶ oluşturdular. Ülke içinde özerk şekilde hareket etmeleri Ermeni algısında ikinci vatan olarak yer etmesine sebep oldu. Osmanlı'nın tehcir kararı

⁵⁸⁹ Salibi, s.138.

⁵⁹⁰ Yusuf Halaçoğlu vd., *Ermeniler: sürgün ve göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s.147.

⁵⁹¹ Mehmet Çelik, "Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası Ve Lübnan Ermeni Diasporası", *Journal of History and Future* 3, sy 3 (23 Aralık 2017), s.322-330.

⁵⁹² Sedat Laçiner, *Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?*, 1. baskı, USAK yayınları ; Orta Asya & Kafkasya serisi, 21. 2, Tandoğan, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008, s.96.

⁵⁹³ Halaçoğlu vd., s.161.

⁵⁹⁴ Laçiner, s.102-103.

⁵⁹⁵ Harris, *Lebanon*, s.17.

⁵⁹⁶ TDK'ya göre Türkçe'de 'kopuntu' olarak kullanılan diaspora birinci nesil göçmenler ve anavatanının dışında doğan nesilleri tanımlamakta kullanılır.

sonrası Lübnan'a yerleşen Ermeniler günümüzde toplam Ermeni nüfusunun % 80 ila 85'ini oluşturmaktadır. Kendilerini "Kilikya Ermenileri" olarak tanımlamaktadır. "Anadolu Ermenileri" şeklinde tanımlanabilecek Ermeniler ise Türkiye'nin batı bölgelerinden gelmiş olup Lübnan Ermenilerinin % 20'lik payına sahiplerdir. Bir diğer eski Osmanlı Ermenileri mahallî bölgelerde yaşayan Katoliklerdir. Yerli olanların Lübnan Ermenileri içindeki payı % 12'dir. Günümüzde iyimser tahminle 260.000⁵⁹⁷ Harris'in tespitlerine göre 120.000 civarında olan Ermeniler Lübnan'ın hiziplerinden uzak durmayı tercih etmektedir. Burj Hammoud ve Beyrut'un kuzeyindeki Metn kıyılarında Ermenice yayın yapan medya ve siyasi partileriyle benliklerini korumaya çalışmaktadırlar.⁵⁹⁸

8.2.2. Filistin göçü

Yahudilerin zihinlerinde önemli yer tutan İsrail'in 1948'de kurulması üzerine 1949'da karadan ve Hayfa üzerinden 110.000 Filistinli sığınmacı Lübnan'a ulaştı.⁵⁹⁹ İltica edenlerin çoğu Arap olmasına karşın göze çarpmayan kısmında Ermeni, Rum ve Çerkezler mevcuttu.⁶⁰⁰ Zamanla uluslararası boyut kazanan Filistin sorununda Lübnan'a düşen paylardan biri mülteci sorunu oldu. İsrail-Arap Savaşları Filistinlilerin sorunlarına çözüm bulmak bir yana Lübnan'ın yükünü artırdı. 1967 Arap-İsrail Savaşının sonunda yaklaşık 1.100.000 olan Filistinli mültecilerin 300.000'i Lübnan'da yaşar hale gelmiş yeni toplumsal sorunların başlangıcını oluşturmuştu.⁶⁰¹

1970'e kadar Ürdün'ün nüfusunun çoğunu oluşturan Filistinliler FKÖ silahlı güçleriyle Ürdün Kralı'nın otoritesini tehdit etmesi nedeniyle ağır bir darbe yemiş, Ürdün kuvvetleri tarafından tarihe 'Kara Eylül' olarak geçecek trajik bir çatışma sonunda Suriye ve Lübnan'a geçmişlerdir. Bu tarihten sonra Filistinli milisler Lübnan'da birçok olaya müdahil olan aktörler arasında yer almıştır.⁶⁰² Güney Lübnan'daki kamplarda etki alanlarını genişleterek İsrail'e saldırılarda bulunmuşlardır. 1969'da hükümetle Filistinli silahlı güçler arasında gerçekleşen anlaşmayla izinsiz silah kullanılmaması şartıyla kamp ve çevresinin denetimi Filistinli güçlere bırakılmıştır.

⁵⁹⁷ Çelik, "Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası Ve Lübnan Ermeni Diasporası", s.333.

⁵⁹⁸ Harris, *Lebanon*, s.17.

⁵⁹⁹ David Hirst, s.72.

⁶⁰⁰ Thomas Collelo, s.53.

⁶⁰¹ Ayhan ve Tür, s.82.

⁶⁰² Odeh, s.34.

Çatışmaların başladığı 1975'te Marunîler Doğu Beyrut'taki kampları yaşanmaz hale getirerek Filistinlilerin bölgeden çıkmasını sağladı. 1975'teki 16 kamp 1986'da 13'e düşmüştü. 1984'te 400.000 civarında Filistinli Lübnan hudutlarında yaşarken FKÖ'nün iddiası daha fazla kişinin olduğu yönündeydi.⁶⁰³ Nakba'dan beri kamplarda yaşamakta olan Filistinlerin çoğunu Sünni Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bugün pek çok haktan mahrum yaşayan Filistinliler değil vatandaşlık yabancıların elde ettikleri kazanımlara dahi uzak konumdadır. Vatandaşlık verilmesi halinde ülkede hassas olan inançlar arası güç paylaşımında sorunların ortaya çıkması olası görünmektedir.⁶⁰⁴ BM Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansına (UNRWA) göre dünyada 5 milyona yaklaşan Filistinli mültecilerin 1/3'i yani yaklaşık 1.5 milyonu kamplarda kayıtlıdır. Lübnan'daki 12 kampta 2014 itibariyle 450.000 Filistinli mülteci yer almaktadır.⁶⁰⁵ Uluslararası Göç Örgütü'ne göre günümüzdeki sayıları 500.000'i geçmektedir.⁶⁰⁶ Sayıların da gösterdiği gibi nüfuslarının geçmişe göre arttığı anlaşılabilir. Zira ülkede doğumlarla sayıca büyümeleri belli gruplarda kaygıyla izlenmelerine neden olmuştur.⁶⁰⁷ Beyrut, Sayda, Sûr ve Trablus'un eteklerinde kamplar kurularak dağınık yerleştirilmişlerdir. Çetin hayat şartları Filistinlilerin % 53'ünün yoksulluk, işsizlik, barınma ve altyapı sorunlarıyla boğuşmaları sonucunu doğurmaktadır.⁶⁰⁸ Hükümetler farklı kaygılarından dolayı göçmenlere mesafeli yaklaşmıştır. Bu sebeple yasal sebepleri öne sürerek işgücünün de içinde bulunduğu göçmenleri sosyal hayattan uzaklaştırmak zorunluluk haline gelmiştir. Özel yasayla korunmakta olmaları sınır dışı edilme, hapse atılma ya da para cezası alan diğer yabancılara kıyasla farklı muamele görmelerine yardımcı olsa da Filistinlilerin sosyal yaşama veyahut iş hayatına katılımını sınırlayan yasalara tabi olmasını engelleyememiştir.

8.2.3. Suriyeli göçü

Lübnan ve Suriye bağımsız devletlerinin ortaya çıkmasıyla Suriye'den Lübnan'a yoğun bir işçi göçü yaşandı. Ulaşım kolaylığı, sosyal yakınlık ve kolay geçişler göçlerin sebepleriydi. 1960'larda birçok insan Suriye'den Lübnan'a geçti.⁶⁰⁹ Ucuz Suriyeli işgücü

⁶⁰³ Thomas Collelo, s.53.

⁶⁰⁴ Tabar, s.10.

⁶⁰⁵ "Minority Rights Group".

⁶⁰⁶ World Migration: Lebanon, <https://www.iom.int/world-migration>. (25 Mart 2019)

⁶⁰⁷ UNRWA Lebanon, <https://www.unrwa.org/where-we-work/lebanon>. (27 Mayıs 2019)

⁶⁰⁸ Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı.

<https://www.unrwa.org/where-we-work/lebanon> . (5 Nisan 2019)

⁶⁰⁹ Courbage ve Fargues, s.45.

sayesinde hizmet sektörü, ticaret, turizm ve emlak piyasası büyüdü. İnşaat sektöründe çalışmak üzere ucuz işgücü Suriye'den Lübnan'a aktı. Gelen sayı 1961'de 50 bin iken 1970'de 279 bine ulaştı.⁶¹⁰

Lübnan İç Savaşı yaşanırken Suriye'nin Lübnan'a girmesiyle Suriyeli göçmenler dışlanmayla karşılaştı. İşçiler ülkelerine dönmek zorunda kalsalar da iç savaşın bitişinin belgesi olan Taif Antlaşması sonrasında yeniden inşa için yine Lübnan'ı tercih ettiler. Ancak gelenlerin birçoğu giden kalifiye elemanların yerini dolduracak tecrübeden yoksundu.⁶¹¹

Buna rağmen Beyrut'un altyapısını tekrar inşa etmek için talep edilen Suriyeli işçiler 1992'de 200 bin iken ucuz emek gücü nedeniyle talep artarak 1995 yılında yaklaşık yarım milyon oldu. Ülkenin toparlanma sürecindeki çalışmalar bu sayının artmasında etkili oldu. 2000 yılına kadar ülkedeki durgunluk Suriyeli işçi sayısını yarı yarıya düşürdü. Fırın işçiliği, metal işçiliği ve taksicilik gibi birçok sektörde ter döktüler. Ucuz işçi olan Suriyeliler, işsiz Lübnanlılar üzerinde tepkisel bakışa neden oldu.⁶¹² Öncesinde Suriyeli işçi göçleriyle zihinlerde yer edinen Lübnan, 2011 sonrasında mülteci sorunundan şiddetli etkilenen ülkelerden biri oldu. Sabra ve Şatila gibi şartların son derece kötü olduğu kamplara Filistinlilerin yanına yerleştirildiler.⁶¹³ BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre 2019 yılında dünyadaki 5,5 milyonu geçen Suriyeli mültecinin bir milyona yakını Lübnan'da toplanmıştır. Bu sayı Lübnan'ın Suriyeli mülteci ağırlamada % 17 ile ikinci sırada yer almasını sağlamaktadır. Bunların % 36'sı Bekaa, % 26 Kuzey Lübnan, % 26'sı Beyrut ve % 12'si Güney Lübnan'daki kamplarda yaşamaktadır.⁶¹⁴ Kayıt altına alınanların dışındaki birçok Suriyeli, isimlerinin Suriyeli bürokratların eline geçeceği kaygısıyla resmi mercilere bildirimde bulunmayarak UNHCR'in yardımlarından mahrum kalmaktadır. Ucuz işgücü kaynağı olmalarının meydana getirdiği olumsuz havaya ek olarak Sünni sığınmacıların çoğunluğa sahip olması ciddi gerilimlere gerekçe oluşturmaktadır. Şiiilerin örgütlediği

⁶¹⁰ Harris, *Lebanon*, s.221.

⁶¹¹ Tabar, s.11.

⁶¹² Harris, *Lebanon*, s.260.

⁶¹³ Julia Macfarlane, BBC News Türkçe,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140403_suriye_multecilubnan. (26 Mayıs 2019)

⁶¹⁴ Situation Syria Regional Refugee Response, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> . (24 Mart 2019)

Hizbullah ve Emel Hareketi'nin güçlenmesi kamplaşmayı artırarak mezhepsel bölünmeyi derinleştirmektedir.⁶¹⁵

8.2.4. Güneydoğu Anadolu'dan Göçler

Osmanlı döneminden beri Lübnan'a Güneydoğu Anadolu'dan göçler yaşanmıştır. Bu dönemde Lübnan yolunu tutan pek çok Süryani'nin gerekçeleri güvenlik kaygıları görünmektedir. Tercihlerinde Lübnan'ın din ve dil faktörü belirleyici kıstas görünmektedir. Bir dönemle sınırlı kalmayan göçler sonraki yüzyıllarda da devam etmiş, 1920-1945 arasında savaş ve isyanlar tarımsal üretimi azaltarak göçün itici unsurunu oluşturmuştur.⁶¹⁶

Süryani hareketi yalnız gerçekleşmemiş faklı unsurlar da kabilelere katılmıştır. Genelde Güneydoğu Anadolu özeld Mardin'den Beyrut'a Arap, Süryani ve Kürt göçleri yaşanmıştır. En büyük kitle göçünü Araplar gerçekleştirmiştir. Osmanlı sonrası düzene ayak uyduramama gidişleri hızlandırmıştır. Türkiye'nin doğusunda farklı dil, din ve etnik yapıya sahip vatandaşlar yeni kurulan ulus devlete uyum sorunları yaşayarak kendi dil ve dinlerine yakın Lübnan gibi coğrafyalara göçü tercih etmişlerdir. 1960-1980 arasında Türkiye'den Lübnan'a en yoğun göçün yaşandığı dönem olması ülke içi çalkantılardan bağımsız değildir. Göç hareketlerinde Türkiye'deki sosyal, siyasal ve ekseriyetle ekonomik zorluklar etkili olmuştur. Beyrut'ta azalan Yahudi mahalleleri Mardin'den göç eden Kürt ve Arap göçmenler için elverişli konutlar sağlamıştır.⁶¹⁷

Büyükelçilik kayıtları 2017 yılında Lübnan'da yaşayan Türkiye kökenli vatandaş sayısını 18.642 göstermiş olsa da tahminlere göre belirtilen sayı daha fazladır. Sadece Mardin'den gelen 25-30 bin ferдин Beyrut'ta ikamet ettiği tahminleri yapılmaktadır. Asuri, Kürt ve Araplar şeklindeki etnik gruplar Süryani ve Sünni olarak iki dini bloğa ayrılmaktadır. Kürtler % 10-15 gibi düşük paya sahip olsalar da enteresan şekilde Lübnanlı Türkiye göçmenleri “Kürt” olarak anılmaktadır. Ancak gidenlerin çoğu Arap'tır. Türkiye dışında çevre ülkelerden giden göçler hesaplamaları zorlaştırmaktadır. Mardin'den Lübnan'a göç eden Kürtlere Suriyeliler ve Iraklılar da eklenilerek 1970'lerin sonuna doğru 75.000-100.000

⁶¹⁵ Ayşe Selcan Özdemirci, “Suriye Krizi Sonrasında Lübnan'da Mülteci Sorunu”, 1, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Mart 2014, s.1-7.

⁶¹⁶ Ayşe Selcan Özdemirci, “Lübnan'daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü”, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi, Mayıs 2017, s.19-22.

⁶¹⁷ Fethi Nas, *Ortadoğu'da göç dinamikleri: Mardin'den Beyrut'a bir göç araştırması*, Birinci basım, Çankaya, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s.10-81.

sayısına ulaşmışlardır. Aslında bölgede yeni gibi görünen pek çok etnik/dini unsurun göçü çok eskilere dayanmaktadır. Zira Kürt göçleri yeni değildir. Haçlı Seferleri sırasında Memlukler geri alınan toprakları korumak için Anadolu'dan Kürt ve Türk grupları Trablus ve çevresine yerleştirmiştir. Nitekim Canbolat aşireti de Hakkâri kökenli Kürt zaimlerdendir. Osmanlı'yla siyasal anlaşmazlıklar ve Birinci Dünya Savaşı sonrası isyanlar göçlerde görünür faktör olmuştur. Zorunlu askerlik de gerekçeler arasında sayılabilir. Araplar, Lübnan'da yaşayan Mardinlilerin 2/3 yani 30-35 binini oluşturur. Arap ve Kürt göçleri eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bugün Türkiye'den göç eden vatandaşların en büyük sorunu vatandaşlığın elde edilmesinin zorluğu olarak görünmektedir. Mezhebe dayalı siyasi temsil Mardinlilerin aleyhine işlemektedir. Süryaniler Hıristiyanlarla birlikte hareket ederken Arap ve Kürtler Sünnilerin yanında olmaya mecbur kalmıştır.⁶¹⁸

8.2.5. Diğer Göçler

Türkiye dışında 1950'ler ve 1960'larda Arap Sosyalizminin yükselmesiyle Mısır, Irak ve Suriye gibi ülkelerden Lübnan'a artan sermaye transferi sayesinde yüksek ücret ve daha iyi yaşam şartları arayanlar cazibe merkezi olarak gördükleri Lübnan'a umutla gelmişlerdir. Varlıklı ailelerin güçlü bağlantıları vasıtasıyla Lübnan vatandaşlığını kolay elde etmelerine karşın aynı gerçeği yoksul kesimler için ortaya koymak zordur. Düşük gelirli insanların vatandaşlık almaları yasal zorluklar nedeniyle hayal olarak kalmıştır. Ortaya konulan eşitsizlik toplumsal güveni zedelemiştir. 1950'lere kadar Lübnan'da doğanlara Lübnan kimliği verileceği sözüne karşın yeni göçlerin baskısıyla babası Lübnanlı olanları kapsayacak şekilde kapsam daraltılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu açmazlara çözüm bulabilmesi için taşınan umut her kesimi memnun edecek mekanizmaların yokluğu nedeniyle hayata geçirilememiş, geçici çözüm arayışlarıyla makul yol aranmıştır. Uzlaşıyla 1962'de yabancılara kimlik verilmeden çocuklarının devlet himayesinde eğitim almalarının önü açılmıştır.⁶¹⁹ Böylece ileride ülke içi asayiş sorunu oluşturabilecek eğitimsizlik sorununun çözüm yoluna sapması yolunda adımlar pekiştirilmiş oldu. Görece şartları iyileştirilen yabancıların sayısı artma eğilimine girerek 1970'te önemli sayıya ulaşmıştı. Ekserisi Beyrut çevresindeki 500 bini aşan

⁶¹⁸ Özdemirci, "Lübnan'daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü", s.7-28.

⁶¹⁹ Nas, s.70-71.

yabancının çoğunluğunu 280 bin ile Suriyeliler ve 190 bin nüfusla başka ülkelerden gelen Araplar oluşturuyordu.⁶²⁰

İç Savaş sonrasında ihtiyaç duyulan işgücü ihtiyacı karşısında Lübnan, çeşitli ülkelerdeki vatandaşlarının geri dönmesi için çabaladıysa da giden göçmenler temkinli davranıp gittikleri yerlerde kaldılar. Yerlerini amacı para kazanmak olan vasıfsız insanların da dâhil olduğu yabancılar doldurdu. Bunlardan biri olan Iraklılar hiç bir yasal hakka sahip olmadan çalışmayı sürdürdüler. Sığınmacıların statüsü BM Mülteci Örgütü (UNHRC) tarafından 2008 yılında tanınmasına rağmen Lübnan makamları tarafından asla kabul görmedi. Her zaman yasadışı olarak kaldı. Ev işçiliği için Asya ve Afrika'dan gelen kadınların durumu da farklı değildi. İşveren bakışıyla düşük ücret ve sosyal güvence olmamasının olağanüstü çekiciliği yabancı kadın çalışan sayısını arttırdı.⁶²¹ Ancak genç erkek nüfusun yoğun göçleri ezici çoğunluğun onlarda kalmasını sağladı.⁶²²

Sonuç olarak bugün Lübnan, kendi iç karışıklıklarına ek olarak mülteci yükünü sırtlamak zorunda bırakılmaktadır. Dünya'da yaklaşık 26 milyon olan mülteci ve sığınmacıların 1,6 milyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Fazla sayıdaki göçmen Lübnan'ı dünyada dördüncü sıraya (ilk üç Türkiye, Ürdün, Filistin) taşır.⁶²³

Göçmenler sayıca artmış olmalarına rağmen Lübnan yasalarında vatandaşlık hakkının hangi şartlarda elde edileceği muğlak bırakıldığı için zorlu şartlara dayanmak zorunda bırakılmaktadırlar. Vatandaşlığın temel haklarından olan oy kullanma, kamuda iş sahibi olma ve mülk edinme haklarını kullanamamaktadırlar. Bunun BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne aykırı olduğu şeklinde eleştiriler getirilse de Lübnan sığınmacıların yasal haklarını savunan uluslararası sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmaktadır. Vatandaşlık almada önceki babadan gelen kan bağına dayalı olmasının şartı 1994 yılında kaldırılıp yeni yasayla Lübnan sınırları içinde doğmak hükmü getirilmesiyle yaklaşık 155 bin vatansız ve mülteci kimlik sahibi olmuştur. Uzun yıllar birçok göçmene vatandaşlık verilememesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında dengeli olan sandalye sayısının Hıristiyanlar aleyhine döneceği korkusunun yanı sıra Şii göçmenlerin yurttaşlık kazanmasıyla iç ve dış politik

⁶²⁰ Courbage ve Fargues, s.41-42.

⁶²¹ Tabar, s.9-11

⁶²² Najwa Yaacoub ve Lara Badre, "Population and Housing in Lebanon", Central Administration Of Statistic, 02 Nisan 2012, s.9.

⁶²³ "International Migration Report 2017", New York: United Nations Economic and Social Affairs, 2017.

güçlerinin artmasından endişe duyan Sünnilerin engellemeleri belirleyici görünmektedir. Hâlihazırda bu kaygılar toplumda kendi aleyhine işleyen gelişmelere meydan vermek istemeyen tüm gruplar için hâkim durumdadır.⁶²⁴

⁶²⁴ Nas, *Ortadoğu'da göç dinamikleri*, s.44.

SONUÇ

Coğrafi şartların etkisiyle asırlar boyunca sıra dışı kesimleri kendine çeken Lübnan Dağları her daim sığınak arayan gruplar için kale vazifesi görmüştür. Lübnan'ın çevre ülkelere göre daha yağışlı ve serin ikliminin yanı sıra topografik özellikler belirleyici olmuştur. Fenikeliler döneminde başlayan farklı kültürlerin toplanma sahası olma özelliği sonraki zamanlarda genişleyerek çeşitlenmiş, karma yapılı nüfusa dönüşmüştür. Bugün ülkede pek çok soruna kaynaklık eden anlaşmazlıklar ihtiyaç ve beklentileri farklı olan nüfusun bir potada eritemeyişinin ürünü olarak yükselmiştir.

Zira Osmanlı döneminde de bugün olduğu gibi Lübnan'da güçlü seçkin ailelerin yönetimde belirleyici olduğu düzen kurgulanmıştı. Gücün dağıtımında nüfusun coğrafi yayılışı ve miktarı önemli pay sahibiydi. Engebeli arazisi nedeniyle ulaşımın güç sağlandığı, merkezi yönetimin otoritesinin bilhassa Lübnan Dağı çevresinde istikrarlı şekilde kurulamadığı koşullarda tayin edilen vekil üzerinden yönetimin yürütülmesi makul çözüm olarak görünmekteydi. Üstelik farklı inançların yaygın olduğu bölgede gücü kabul ettirmenin güçlüğü de ortadaydı. Genellikle nüfusça fazla sayıda olan ve önemli toprakları elinde bulunduran aileler Lübnan bölgesi hiyerarşisinin en üstünde kalmayı başarmışlardı.

İktidarını garantiye almak isteyen grupların teşvikiyle canlılığını kaybetmeyen göçler bölgesel güç dengesinin kurulmasında önemli pay sahibi olmuşlardır. Belirli mezhepler seçilen bölgelerde çoğalmış, ancak siyasi iktidarın değişiminden bağımsız kalamayarak bölgelerin demografik yapısı da değişime uğramıştır. Lübnan'ın karakteristik özelliği haline gelen bu değişimler topluluklar arası mücadeleyi tetiklemiş, her grubun güçlü olduğu bölgede söz sahibi olmasının önünü açmıştır. Genellikle iktidarın çıkarlarıyla toplumun çıkarlarını bir araya getiren güçlü aileler, merkezi yönetim tarafından desteklenmiş, yerel grupların yönetimde pay sahibi olmalarının önü açılmıştır. Ancak bunun yan etkileri de hissedilmiştir. Güçlü aileler kendilerine bağımlı gruplar oluşturarak feodal sistemin devamlılığını sağlayan sorunları diri tutmuşlardır. Daha fazla nüfuz elde etmek isteyen yerel mezhep gruplarının birbirleriyle mücadeleleri bitmeyen husumetleri besleyerek istikrarsızlığın gerekçesi haline gelmiştir. Kendi içinde farklı kültürel öğeleri ve gelenekleri barındıran cemaatler kimlik inşasında birlikte hareket edememiş, aksine diğer grupları kimlik oluşumunda karşıt pozisyona yerleştirerek kendi gruplarını dışardan gelecek etkilere karşı koruma güdüsüne başvurmuşlardır. Anlaşılacağı üzere Lübnan'da yaşanan karışıklıklar ve ülkenin iç

savaşlarındaki temel problem karmaşık ögelere sahip toplumun ortak paydada buluşup ulusal kimliği inşa etmedeki başarısızlığı şeklinde yorumlanabilir.

Bir bakıma toplumsal çatışmaların birbirini tekrar etmesi, ortak kimliğin oluşturulmasına yönelik tepeden inme politikaların halka dayatılmasının kaçınılmaz sonucuydu. Zira her mezhep grubunun gündemleri doğrultusunda öncelik verdiği konular değişmekteydi. Bu olgu sadece Lübnan'da değil Orta Doğu'da farklı mezhep ve etnik grupların davranışlarında gözlemlenen tek merkezci yaklaşıma ışık tutmaktadır. Sorunlar üreten dayatmacı yönetime çözüm olarak Osmanlı döneminde temelleri atılan, Fransız etkisiyle şekillenen Konfesyonel sistemle her topluluğun çıkarlarını savunabileceği ülke inşa edilmesinin yolu aranmıştır. Üstelik azınlıkta kalanların da fren mekanizması görevi üstlenen veto yetkisine başvurmasının önü açılarak kararların paydaşlık üzerinden alınması hedeflenmiştir. Kültürel mozaik olarak isimlendirilebilecek sistemde aynı soydan ya da mezhepten gelen feodal ailelerin yönetimde gündem belirleyici rolleri yeni yapının işleminde beklentileri karşılamayarak tıkanmaların yolunu açmıştır. Diğer taraftan lider konumlarını muhafaza etmek isteyen ailelerin baskılarıyla mevcut düzenin değişmesini isteyen grupların mücadeleleri ülkenin yeni açmazlarla karşı karşıya kalmasını sağlamıştır. Sonuç olarak otorite sahibi ailelerin koltuklarını koruyabilmek için arayış içinde oldukları dış bağlantılar her zaman ülkeye müdahale imkânı vermiştir. Zira liderlik için yalnızca meşru dayanakların yeterli olmadığı bölgede İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı güçlerin desteklediği pozisyonda olmanın avantajı bölgenin gerçeğiydi.

Kalıplaşmış soruna dönüşen idari bölgelerin paylaşımı ve cemaatler arası yetki ile temsil oranı dağılımı daha eskiye uzanmasına karşın 19. yüzyılda görünür hale gelmiştir. Şüphesiz bu gelişmelerde artan Dağ nüfusuyla birlikte farklı grupların (özellikle Marunîlerin) diğer toplulukların aleyhine alansal yayılmaları, Dürzî liderlerin yönetimi altında tuttukları Marunîleri daha iyi idare edebilmek için zamanla Marunîliği kabul etmek zorunda kalmaları dolayısıyla mezhepler arası dengenin şiddetli biçimde sarsılması etkiliydi. Fransa'dan destek alan Marunî Kilisesi gibi geniş tabana sahip bir kurumun Hıristiyan yayılışına arka çıkması nüfuzu azalan Dürzîlerin tepkilerini şiddetle açığa vurmalarına kadar varmıştı. Çünkü Marunîlere karşı kaybeden Dürzîler, Lübnan Dağı'ndan göçlerle kuzeydeki Cebeli Dürüz'e yerleşmek zorunda kalmışlardı.

Demografik değişimleri hazırlayan olayların parçası olan Batılı devletlerin arasında kalan Dağ halkları zayıflıklarıyla dış güçlerin müdahalesine fırsat vermiştir. 1861'de

kurulan idari sistemde nüfus oranına göre güç dağılımı yapılmış Hıristiyanlar topraklardaki hâkimiyetini yönetimde elde ettikleri kritik pozisyonlarla perçinlemişlerdir. Marunîlerin güneye yayılmasıyla yetki alanları daralan Dürzîler buna bağlı olarak vergi topladıkları bölgelerin de azalmasıyla yeni oluşuma şüpheyile bakmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında dış göçlere yönelen Hıristiyan grupların bir kısmı geri dönerek bir kısmı da yakınlarına para göndererek Hıristiyan grupların zenginleşmesinde pay sahibi olmuşlardır. Bunun yanı sıra gittikleri ülkelerden aldıkları yüksek eğitimle geri dönen bireyler özellikle Hıristiyanların yaşadıkları bölgelerde sınıf atlamalarında dolayısıyla idaredeki önemli pozisyonlarını genişletmelerinde yararlı görünmektedirler. Her ne kadar Müslümanların dış göçlerde Hıristiyanların gerisinde kalması ilk bakışta Müslümanlarca avantajlı görünse de pek çok yönden dezavantajını hissetmişlerdir. Örneğin ekonomideki paylarının nüfuslarına göre çok düşük kalmasında bahsi geçen göçlerin tesiri küçümsenemeyecek kadar fazladır. Zira Hıristiyanlar payları düşmesine rağmen göçmenlerden gelen havale gelirleri ve yatırımlarla ekonomik güçlerini korumayı başarmışlardır. Ayrıca ülke dışındaki akrabalarının sağladığı bağlantılar sayesinde dış ilişkilerini güçlü tutmuşlar, Batı'da kamuoyu elde etmede Müslümanlara göre daha avantajlarını korumuşlardır. Şüphesiz Fransız eğitimiyle yetişen grupların Lübnan'ı Fransızlaştırma misyonu ile hareket etmesi, kamuoyu oluşturmanın ayaklarından biriydi. Ayrıca Batılı iş dünyasıyla ilişkiler Hıristiyanların azalan nüfus oranlarına rağmen güçlerini muhafaza etmelerine yollarından biriydi.

Uzun yılların birlikte yaşama tecrübelerine rağmen topluluklar arası ortak vizyonun ortaya konulamaması, 1943'te Marunî ve Sünni liderlerin kültürel kimlikleriyle siyasete katılımının önünü açan "Ulusal Pakt" fikrinin ortaya atılmasıyla yeni boyut kazandı. Pakt'ın amacı Batı'dan alınan yerel kültür ve demokratik siyasi sistemin Lübnan'a uyarlanmasıydı. Fakat nüfus sayımı yapılmamasına karşın Hıristiyanların fazla olduğu savından hareketle kurgulanan yönetimde Fransa'nın arka çıktığı Hıristiyanlar avantajlıydı. Bu sorunun dışında Suriye'den kopan Lübnan'da İslâm-Hıristiyanlık ve Doğu-Batı çelişkisi ülkenin yönünü bulmasına engeldi. Hıristiyanlar, Cebeli Lübnan'daki oranlarının birleşmeyle azalmasına karşın üstünlüklerinden taviz vermiyorlardı. Hıristiyanların kollanmasındaki muhtemel amaç Lübnan'ı Fransa'nın Orta Doğu'daki üssü haline getirmektir. Bu tür desteklerin tırmandırdığı ayrılıklar sebebiyle bütünleşmiş toplumun oluşumu sağlanamadı. Konfesyonel sistemin kurtarıcı olarak uygulanmaya çalışıldığı bölgede her topluma söz hakkı

vermesi ise geliştirilen yapının olumlu yönüydü. Ulusal Pakt, Konfesyonel politikaları akılcı hale getirerek uygulamaları meşrulaştırdı.

Öte yandan ihtilafların kanlı hesaplaşmalara dönüşen büyük sorunlar haline gelmesinin gerekçesi toplulukların dini aidiyetlerinin Lübnanlılık kimliğinin önüne geçerek güçlü olan mezhepsel kimlikleriyle diğer gruplara karşı üstünlüğü motivasyon kaynağı olarak görmeleriydi. Yüzyılların sağladığı birlikte yaşama tecrübesine rağmen pek çok sorun diyalogla çözülme iradesinden uzak kaldı. Batılı güçlerin arka çıktıkları tarafların özgüvenle hareket etmesinin yanı sıra Batılıların kurdukları eğitim kurumlarının etkisi de büyüktü. İmparatorluğun zayıf kurumsal yapısının ortaya çıkardığı boşluklar Batılılar tarafından fırsata çevrilerek kendi amacına hizmet eden kuruluşlarca dolduruluyordu. Bunların başında gelenlerden biri eğitimdi. Hıristiyanların özel okullar aracılığıyla Batılı değerleri önceleyen eğitimleriyle, Müslümanların devlet eliyle aldıkları nakli bilim ağırlıklı eğitim değerler çatışmasında farklı taraflara savrulmayı sağlıyordu. Zira iki grubun da aldığı tarih eğitimi farklı önceliklerle, gruba göre değişen yorumlar içeriyordu. Dolayısıyla küçük yaşlarda belirmeye başlayan farklılık fikirleri zamanla cisimleşerek kayırmacılığın bina edilmesine zemin hazırlıyordu. Bir takım sorunların kaynağı olan yabancı eğitim kurumlarının Lübnan topraklarında yürüttüğü faaliyetlerin bir başka yüzünü Doğu'da yüksek bilgi birikimine sahip elitlerin yetişmesi oluşturuyordu. Ülkesine dönen genç beyinler Batılı fikirlerin yanında teknik bilgi ve tecrübelerini de gittikleri yere taşıyorlardı. Ekseri olarak Hıristiyanlardan müteşekkil eğitilmiş kitle kurumlarda kalıcı yer ediniyor Müslümanların tepkisini üzerlerinde topluyordu. Yetersiz eğitim kurumlarıyla idari yapıda tutunmaya çabalayan Müslüman gruplar idari sistemde daha düşük koltukla menfaatlerini korumanın yollarını arıyordu.

İsrail'in kurulması sonrası bölgeyi etkileyen eylemlerinden etkilenen Lübnan, Arap-İsrail çatışmaları sonrasında ülkeye yerleşen Filistinli nüfusun baskısı altında kalarak Arap-İsrail husumetlerinin hesaplaşma merkezi haline gelmiştir. Bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen diğer küresel ve bölgesel güçlerin (ABD, Fransa, Suriye vb...) de farklı mezhep gruplarının davetiyle ülkeye girmesi çetrefilli siyasi ve sosyal yapıyı derinden etkileyerek ülkeyi çıkmaza sokmuştur. Çoklu müdahalelerin ürünü olan huzursuzluk topluma yansiyarak uzun vadeli çatışmaların olağan hale geldiği coğrafyayı var etmiştir. Birbirini tekrar eden istikrarsız ortamda büyük miktarda nüfusunu kaybeden Lübnan, sivil savaştan güçlü çıkan grupların baskısıyla temsil oranını güncellemek zorunda kalmıştır. Görece zayıflayan Hıristiyanların temsildeki ağırlığı yerini eşit dağılıma bırakmıştır. Başka bir açıdan

bakıldığında Taif, Hıristiyanlar için kazançlı bir anlaşma sayılabilir. Zira Konfesyonel sistemin olmazsa olmazı temsilde orantısal dağılım ilkesi ihlal edilerek eşit dağılım kuralı kabul edilmiştir. Diğer yandan Taif sonrası güçlü Hıristiyan cumhurbaşkanının yetkilerinin kırılarak gücü Müslüman başbakan ile paylaşmak zorunda kalması Konfesyonel sistemde Müslümanların artan nüfus gücünü siyasal zaferlerle taçlandırmasını sağlamıştır.

Ulusal uzlaşılarda yeni döneme giren Lübnan'da kanıksanan suikastler tekrar boy göstermiş, Başbakan Refik Hariri'nin suikaste uğramasıyla Lübnan'da mezhepsel bölünmelere farklı bir boyut katarak yeni bir ayrışmayı ortaya çıkarmıştır. Buna göre mezheplerin aralarında bölünmelerine siyasal açıdan mezhep içi ayrışmalar eklenmiştir. Şii ve Sünni grupların başını çektiği iki blok olan 8 Mart ve 14 Mart koalisyonları dış güçlerin ülkedeki bölünmeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması için taşıyıcı vazifesi görmüştür. Özellikle İran desteğiyle güçlenen Hizbullah gibi Şii güçler ve Sünni Arap desteğini arkasına alan Sünni gruplar politik rekabetini, artan nüfus sayısı ile güçlendirmeye çalışmışlardır. Gruplara rekabette önemli avantaj sağlayan nüfus faktörü Beyrut gibi büyük şehirlerde payanda rolüyle mezheplerin gücünün ölçüsü haline gelmiştir. Şiiler, hızlı nüfus artışları ve Beyrut çevresinde toplanan yoksul Şii nüfusun verdiği destekle güçlenerek Konfesyonel sistemin kendi nüfusları oranınca güncellenmesi için güçlerini baskı aracı olarak kullanmışlardır. Arayışlarını pek çok devletin yasadışı ilan ettiği Hizbullah gibi silahlı güçleri ayakta tutarak devam ettirmişlerdir. Fakat Hizbullah'ın operasyonları Lübnan merkezi hükümetini zayıflatarak toplumun tamamının aleyhine sonuçlar hazırlamıştır. İsrail'in Lübnan içindeki operasyonlarıyla yıkılan yerleşimler ve artan göçler kargaşanın toplumsal yönünü oluştururken yok olan yatırımlar ekonomik zayıflığın müsebbibi durumuna gelmiştir. Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez ülkelerinin Sünnileri kullanarak Hizbullah'ın dayandığı bölgesel aktör olan İran'ı etkisizleştirme gayretleri Lübnan'ı mezhepsel çekişmelerin odağına oturtmuştur. İran'ın desteği dışında yurtdışındaki Şii göçmenlerin desteğiyle de varlığını devam ettiren Hizbullah'a karşılık Körfez ülkelerinin finanse ettiği projeleri hayata geçirmekle vazifeli Sünni liderler, Arap liderlerin menfaatlerine göre hareket etmeyi koltuklarını sağlamlaştırmanın gereği olarak görmüşlerdir.

Son yıllarda ülkede Hizbullah'ın silahlı gücü ve Suriyeli sığınmacılar hususlarında ihtilaflara rağmen Mişel Aun ve Saad Hariri ortaklığı milli birlikteliğin teminatı oldu. Ancak Suriye'de Hizbullah'ın desteğiyle zafere yaklaşan İran tarafıyla Körfez ülkeleri arasında sıkışan Lübnan, manevra gücünün daralmasıyla zor dönemlere girmiştir. Suudi

kraliyet ailesiyle akrabalık bağlarını arkasına alarak ülkede hızla yükselen Hariri ailesi bugün Lübnan'ın pek çok konudaki belirleyici aktörü konumundadır. Nitekim İran'ın Hizbullah'ı vekil olarak tayin eden aktif pozisyonundan rahatsız olan Suudi Arabistan, İsrail ve ABD Lübnan iç siyasetine müdahil olmayı sıradan hadiselerle dönüştürerek ülkeyi keşmekeşe götürecek adımlardan kaçınmamıştır.

Asırlardır kamu pozisyonlarının mezheplerin menfaatlerine göre siyasallaşmış devlet dairelerinde mezhepsel gösterge olarak sunulması kurumsallaşmanın önündeki en büyük engel olmuştur. Kişilerin korunarak devlette kadro tahsis edilmesi geleneğin oluşmasına darbe vurmuştur. Canbolatlar, Kazinler, Şihâbîler ve Arslanlar devlet kurumlarında kilit konumlarda yer tutarak değişimlerin önüne geçmiştir. Ellerindeki yetki gücünü yüksek pozisyonları koruma ve nüfuzlarını devam ettirmenin yolu olarak görmüşlerdir. Kısacası Konfesyonel sistemin nimetlerinden azami şekilde yararlanarak rejimin meşruiyetinin sorgulanmasının önünü almayı vazife görmüşlerdir. Demokratik unsurların içinde yer aldığı çoğulcu düzenin Orta Doğu'nun otoriter kurumlara göre daha kabul edilebilir olması, tartışmaların önünü kısmen olsa da biriken sorunlarla hareketlenen sokaklar Konfesyonel demokrasinin toplumsal refaha etkisini tartışmaya açmıştır.

Bunlardan biri olan vergi hususu, Mutasarrıflık döneminden beri kronikleşen sorun haline gelen vergi adaletini aklı getirmektedir. Benzer sorunlar bugün dahi topluluklar arası tartışmalarda kendine yer etmektedir. Geçmişte toplumun zengin toprak sahipleri ve Marunî Kilisesi'nin düşük vergi ödemesi huzursuzluğun temel sebebiyken günümüzde ağır ekonomik yükün altındaki Lübnan toplumunun genelinin ağır vergilere tepkisi protestolarla sokakta yankılanmaktadır.

Son yıllarda daha fazla hissedilen ülkedeki iktisadi zorluklar ve yolsuzluk, rüşvet gibi ahlaki sorunlar toplumun genelini rahatsız eder hale gelmiştir. Sağlam dayanakları olmayan Lübnan ekonomisi, ticaret, turizm ve bankacılık faaliyetlerinin siyasi elitlere hizmet etmesiyle toplumun taleplerine yetişmekte yetersiz kalmıştır. Kayırmacılık, savaş sonrasında yeni aktörlerin sahada belirlediği dönemlerde bile varlığını sürdürmüş, diğer yandan ekonomik pastadan yeterince pay alamayan ya da adaletsiz vergi dağılımının yan etkilerini yaşayan kesimler sokak gösterileriyle tepkilerini dile getirmişlerdir. Bunlardan biri olan 2015 yazında Beyrut sokaklarındaki çöplerin toplanmaması ile ortaya çıkan sokak gösterileri zamanla elektrik, su ve diğer kamu hizmetlerinin kalitesizliğinin protesto edildiği hareketlere dönüşerek toplumsal infialli ortaya çıkarmıştır. Gösterilerin görünmeyen gerekçesini olan ve

akıcı şekilde işlemeyen konfesyonel yapı mezheplerin sistemi tıkamasıyla ulusal krizlerin günahlarının yüklendiği soruna dönüşmüştür. Zira Konfesyonel sistemin mezhepçiliği kurumsallaştırarak rakip egemen güçleri destekleyen yapısı yolsuzluğun yaygınlaşmasında önemli sebep olmuştur. Halkın kaygılarıyla gelişen olaylar yerel tepki şeklinde ortaya çıksa da hakikatte statükoya meydan okumanın farklı bir dille ifadesidir. “Beyrut Madinati” (Beyrut Benim Şehrim) sloganıyla siyasi harekete dönüşen oluşum mezhepler üstü duruşuyla Zaimlerin sadakati kutsayan otoritelerini sarsmayı başardı. Yerleşik düzenin savunucuları tarafından tehdit olarak görülen hareket değişim için umut kaynağı oldu. Yerel seçimlerde Doğu Beyrut’taki elitlerden yüksek oy alırken Müslüman ağırlıklı yoksul mahallelerden düşük oy alması sistemin kurulu olduğu zeminin değişiminin güç olmasının işaretiydi. Çünkü alt kesimlerin tabi olduğu geleneksel güç zaimlerin himayesi modern Beyrut’ta hala güçlüydü.

Toplumunu içten içe kemiren sorunlara başkaldırıları zaman zaman nüksederek Zaimleri zor durumda bırakmıştır. 2019 yılının son aylarında yine hareketlenen Beyrut sokakları bu kez ülkenin her bölgesinden pek çok mezhep mensubunun toplandığı gösterilerle çalkalandı. Geçmişte yüksek sesle dile getirilemeyen “patronaj” olgusu mezhep farketmeksizin sokaklarda yankılandı. Uzun yıllar Lübnan siyasetinde etkin olan yüzlerin değişimi isteniyordu. Mezhepçiliğin olgunlaştırdığı milli sorunlara karşı ülkenin tüm gruplarını birleştiren toplumsal eylemler Konfesyonel sistemin açmazlarla karşı karşıya olduğunu işaretliydi.

Ezcümle Lübnan özelinde uygulanan Konfesyonel demokrasi, olumsuz yüzüne karşın kişisel hırsların bastırılması veyahut mezhepsel çıkarların ittifakının hayata geçirilmesi için önemli bir fırsat ortaya koymuştur. Zira bu özgün sistem sayesinde Lübnan’ın Orta Doğu’dan ayrılan çoğulcu yapıya kavuşması geleneksel problemlerin geride kalması için önemli bir fırsattı. Ancak 1926 anayasası, Ulusal Pakt ve Taif Antlaşması üzerine bina edilen ülke idaresinde müşterek kararların bir kenara bırakılarak bireyselleşmeye yönelmesi hükümet kurmayı erteleterek krizleri doğurmaktadır. Ülkeye hizmetin önüne geçen mezhepsel menfaatler toplumun yumuşak karnı haline gelerek zaman zaman büyük güçlerin kullanımını için elverişli ortam hazırlamıştır. Bugün nüfusun önemli kısmını oluşturan Suriyeli mülteciler toplumsal sorunun ötesine geçerek siyasi ve ekonomik sorunlarla ön sıralara yerleşmiştir. Sıcak paraya bağlı ekonomik yapısı zayıf yönetimin kırılabilirliğiyle refah üretmekten uzak kalmıştır. Milli gelire oranla çok yüksek seviyelere ulaşan dış borç oranıyla kayırmacılığa dayalı istihdam yapısı halkın ülkeden göçleri için uygun ortam hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdülkerim Özaydın. “Ammâroğulları”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.3, 1991.
- Acar, İrfan C. **Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu**. Türk Tarih Kurumu yayınları, sa. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Akarlı, Engin Deniz. **Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920**. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Akengin, Hamza. **Siyasi coğrafya: insan ve mekân yönetimi**. Ankara: Pegen Akademi, 2010.
- Asbridge, Thomas. **Haçlı seferleri**. Çeviren Ekin Duru. 1. bs. Say Yayınları, 2014.
- Atlıoğlu, Yasin. **Lübnan Marunileri**. 1. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Ayhan, Veysel, ve Özlem Tür. **Lübnan & Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler**. Dora Yayınları, 2009.
- Bağlıoğlu, Ahmet. **Orta Doğu siyasi tarihinde Dürzîler**. 2. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Bakhit, Muhammad Adnan. **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**. Lübnan: Libraire Du Liban, 1982.
- Baktıaya, Adil. **Osmanlı Suriye’sinde Arapçılığın Doğuşu**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Batûta, İbni. **İbn Batûta Seyahatnamesi**. Çeviren A. Sait Aykut. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Bilge, Mustafa L. “Lübnan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. 27:244-46. Türkiye Diyanet Vakfı, 2003..
- Boynukalın, Ertuğrul, Ulrike Freitag, Hilal Görgün, ve Butrus Abu-Manneh. “Tâlim ve Terbiye”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C. 39. İstanbul, 2010.
- Braudel, Fernand. **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. C. 1. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1989.
- Cezar, Mustafa. “**Mufassal Osmanlı Tarihi**”. C. IV. İstanbul: Baha Matbaası, 1960.
- Cezar, Mustafa. “**Mufassal Osmanlı Tarihi**”. C. VI. İstanbul: Güven Yayınevi, 1972.
- Cleveland, William L. **Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak**. Çeviren Burak Demiryakan. Edebi Şeyler, 2018.

Cleveland, William L. **Modern Ortadoğu tarihi**. Çeviren Mehmet Harmancı, 2008.

Cuinet, Vital. **Syrie, Liban et Palestine: Geographie Administrave Statistique, Descriptive et Risonnee**. Paris: Hachette Livre - BNF, 1896.

Cübeyr, İbni. **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**. 3. bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2017.

Çakar, Enver. **Doğu Akdeniz sahilinde bir Osmanlı sancağı: Trablus, 1516-1579**. Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.12. Dizi, sayı 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012.

David Hirst. **Küçük Devletlerden Sakının Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı**. Çeviren Timur Demirtaş, Ömer Behram Özdemir, ve Ayşe Selcan Özdemirci. Matbuat Yayın, 2016.

Demirkent, Işın. **Haçlı seferleri**. 1. baskı. Bağcılar, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, 2017.

DİA. "Lübnan(Fiziki ve Beşeri Coğrafya)". **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 27, 2003.

Doğanay, Hayati, ve Oğün Coşkun. **Tarım Coğrafyası**. 2. baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Dursun, Davut. "Beyrut", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Cilt.6, 1992

Ebü'l-Fidâ. **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)**. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.

Elizabeth Zachariadou, ed. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler**. Çeviren Gül Çağalı Güven ve Saadet Öztürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Emecen, Feridun. "Fahreddin, Ma'noğlu". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 12, 1995

Erkân-ı Harb Mîralaylarından İsmail Zühdi. **İntibah 1311 (1895-1896) Dürzî Olayları**. Çeviren Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: Şehir Yayınları, 2007.

Evliyâ Çelebî. **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**. Çeviren Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. C. 3. 1 c. İstanbul: YKY, 2006.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650. Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Faroqhi, Suraiya, Bruce McGowan, Donald Quataert, ve Şevket Pamuk. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**. Editör Halil İncik ve Donald Quataert. Çeviren Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, ve Serdar Alper. C. 2. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

Firro, Kais M. **Inventing Lebanon: Nationalism and the State under the Mandate**. Library of Middle East History 6. London: Tauris, 2003.

Gharbieh, Hussein M. “**Political Awareness of the Shi’ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Dinand Sayyid Musa al-Sadr**”. Doktora Tezi, Durham Üniversitesi, 1996.

Gül, Abdulkadir, ve Salim Gökçen. **Son dönem Osmanlı nüfusu ve ecnebîler meselesi**. 1. baskı. Araştırma/inceleme serisi 18. Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.

Güran, Tevfik. **Resmî istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi**. 1. basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Halaçoğlu, Yusuf, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, ve Hikmet Özdemir. **Ermeniler: sürgün ve göç**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

İnalcık, Halil. **Devlet-i `Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil. **Devlet-i `Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

İnalcık, Halil. ve Quataert, Donald. ed. **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**. Çeviren Halil Berktaş. 2004. bs. C. 1. İstanbul: Eren Yayıncılık, t.y.

Harris, William W. **Lebanon: a history, 600-2011**. Studies in Middle Eastern history. New York: Oxford University Press, 2012.

Harris, William W. **Levant: bir kültürler mozaïği**. Çeviren Ercan Ertürk. İstanbul: Literatür Yayınları, 2005.

Hitti, Philip K. **Syria: A Short History**. New York: The Macmillan Company, 1959.

Hourani, Albert. **Arap Halkları Tarihi**. Çeviren Yavuz Alogan. 10. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Husrev, Nasır-1. **Sefername**. Çeviren Abdülvehap TARZİ. 2. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.

“International Migration Report 2017”. **New York: United Nations Economic and Social Affairs**, 2017.

Issawi, Charles Philip, ed. **The Fertile Crescent, 1800-1914: a documentary economic history**. Studies in Middle Eastern history. New York: Oxford University Press, 1988.

İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, ve Osman Doğan, ed. **Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”. **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 1**, II:223-361, 1998.

İlgürel, Mücteba. “Canbolatoğulları”. **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.7, 1993

Jakala, Michaelina, Durukan Kuzu, ve Mads Qvortrup, ed. **Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijpharts Theory of Political Accommodation. International Political Theory**. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Karaaslan, Tufan. **Ortadoğu'nun Coğrafyası**. Konya: Atlas Kitabevi, 1998.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi: VI. Cilt ; Islahat fermanı devri (1856-1861)**. 6. Baskı. C. 6. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından 13. Seri, 16 (f). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Karpat, Kemal H. **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**. Çeviren Bahar Tırnakçı. 2. bs. 464. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Karpat, Kemal H. **Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler**. Çeviren Bahar Tırnakçı. 1. baskı. Timaş Yayınları Tarih inceleme araştırma dizisi, 2362 22. İstanbul: Timaş, 2010.

Keleş, Bahattin. "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı", **Türkler**, 5:1808. Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kılıç, Orhan. **18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı, eyalet ve sancak tevcihati**. 1. baskı. Elazığ: Dağıtım, Şark Pazarlama, 1997.

Kılıç, Orhan. **"XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması"**. Ankara, 1999.

Kılıç, Remzi. **Osmanlı yönetiminde Irak ve Suriye: tarihî coğrafyası, XIX. yüzyılda idari yapısı**. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2011.

Kolluoğlu, Biray, Meltem Toksöz, ve Neyyir Berktaş. **Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Laçiner, Sedat. **Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?** 1. baskı. USAK yayımları ; Orta Asya & Kafkasya serisi, 21. 2. Tandoğan, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008.

Lewis, Bernard. **Ortadoğu: iki bin yıllık Ortadoğu tarihi**. Çeviren Selen Y Kölay. 7. baskı. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010.

Maalouf, Amin. **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**. Çeviren Ali Berktaş. 19. bs. Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Makdisi, Ussama Samir. **The culture of sectarianism: community, history, and violence in nineteenth-century Ottoman Lebanon**. Berkeley, Calif: University of California Press, 2000.

Mansel, Philip. **Levant: Akdeniz'de ihtişam ve felaketler**. Çeviren Nigar Nigar Alemdar. İstanbul: Everest yayımları, 2011.

Mansfield, Peter. **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**. Çeviren Salih Yurdakul. Söylem Yayınları, 2000.

Mouawad, Ray Jabre. **Les maronites, chrétiens du Liban**. Fils d'Abraham. Turnhout: Brepols, 2009.

Mustafa Öz. "Dürzîlik". **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.10

Nas, Fethi. **Ortadoğu'da göç dinamikleri: Mardin'den Beyrut'a bir göç araştırması**. Birinci basım. Çankaya, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Nuh Arslantaş. **İslâm Dünyasında Depremler ve Algnlanma Biçimleri**. Gelenek Yayınları, 2003.

Odeh, B. J. **Lübnan'da İç Savaş**. Belge Yayınları, 1986.

O'Flynn, Ian, ve David Russell, ed. **Power sharing: new challenges for divided societies**. London ; Ann Arbor, MI: Pluto, 2005.

Owen, Roger, ve Şevket Pamuk. **20. yüzyılda Ortadoğu ekonomileri tarihi**. Çeviren Ayşe Edirne. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002.

Özcan, Azmi. "Şerîf Hüseyin" - **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.38, 2010

Özey, Ramazan. **Ortadoğu Coğrafyası**. 5. bs. Aktif Yayınevi-ders Kitapları, 2012.

Özkılınç, Ahmet, ed. **401 numaralı Şam livâsı mufassal tahrîr defteri (942/1535)**. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Defter-i hâkânî dizisi 17. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, 2011.

Öztuna, Yılmaz. **Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)**. 1. baskı. C. 2. Kültür Bakanlığı yayınları Kaynak Eserler Dizisi, 1101 18. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1969.

Öztuna, Yılmaz. **Yavuz Sultan Selim**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011.

Özveren, Y. Eyüp, ed. **Doğu Akdeniz'de liman kentleri: 1800-1914**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları Türkiye araştırmaları 9. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.

Panzac, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**. Çeviren Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Pitcher, Donald Edgar. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**. Çeviren Bahar Tırnakçı. 4. Baskı. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Rafeq, Abdul-Karim, Peter Sluglett, ve Stefan Weber, ed. Syria and Bilad al-Sham under Ottoman rule: essays in honour of Abdul Karim Rafeq. **The Ottoman Empire and its heritage : politics, society and economy**, v. 43. Leiden ; Boston: Brill, 2010.

Raymond, Andre. **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**. Çeviren Ali Berktaş. Birinci Baskı. Alfa Tarih, 2018.

Ridā, Muḥammad Rašīd. **İttihad-ı Osmanî'den Arap isyanına**. Çeviren Özgür Kavak. 1. basım. İstanbul: Klasik, 2007.

Sakaoğlu, Necdet. **20. yüzyıl başında Osmanlı coğrafyası, 1907-1908**. DenizKültür yayımları, no. 21. Teşvikiye, İstanbul: DenizBank Finansal Hizmetler Grubu, 2007.

Salibi, Kamal S. **A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered**. Londra, 1988.

Sâmî, Şemseddin. **Kamusu'ı A'lam**. C. 2. İstanbul, 1306.

Sâmî, Şemseddin. **Kamusu'ı A'lam**. C. 3. İstanbul, 1308.

Sezen, Tahir. **Osmanlı yer adları: alfabetik sırayla**. Yayın, nu. 21. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Shaw, Stanford J. **Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye**. Çeviren Mehmet Harmancı. C. 2. İstanbul: E yayımları, 2008.

Smit, Ferdinand. **"The Battle for South Lebanon: The Radicalization of Lebanon's Shi'ites, 1982-1985"**. Bulaaq, 2000.

Somel, Selçuk Akşin. **Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839 - 1908): İslâmlaşma otokrasi ve disiplin**. 2. baskı. İletişim yayımları Araştırma inceleme dizisi, 1461 244. İstanbul: İletişim, 2015.

Süha Göney. **Şehir Coğrafyası I**. 3. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınları, 1995.

Şenzeybek, Aytekin. **Ana kaynaklarına göre Dürzilik**. Bursa: Emin Yayınları, 2012.

Tabak, Faruk. **Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**. Çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Tabar, Paul. **"Immigration and Human Development: Evidence from Lebanon"**, 2009.

Ṭarābulsī, Fawwāz. **A history of modern Lebanon**. London ; Ann Arbor, MI: Pluto, 2007.

Temimî, Refik, ve Mehmed Behçet. **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**. Beyrut : Vilayet Matbaası, 1333.

The Lebanese Constitution, 1926.

"The Lebanese Demographic Reality". **Lebanese Information Center Lebanon**, 14 Ocak 2013.

Thomas Collelo. **Lebanon, A Country Study**. ABD: US Government Printing Office, 1987.

Tudela'lı Benjamin, ve Ratisbon'lu Petachia. **Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**. Çeviren Nuh Arslantaş. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.

Tümertekin, Erol, ve Nazmiye Özgüç. **Ekonomik coğrafya: küreselleşme ve kalkınma**. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2009.

Uygun, Süleyman. **Osmanlı Lübnanı'nda değişim ve iç çatışma: marunî asi Yusuf bey Kerem (1823 - 1889)**. Birinci basım. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirleri 1876 - 1907**. 4. baskı. Osmanlı tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ; 8. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Ülman, A. Halûk. **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.

Varlık, Nükhet. **Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600**. Çeviren Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Volney, C.-F. **Travels through Syria and Egypt, in the years 1783, 1784, and 1785 ... C. 1**. Voyage en Syrie et en Égypte. English. London: G.G.J. and J. Robinson, 1805.

W. Heyd. **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**. Çeviren Enver Ziya Karal. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

White, Sam. **Osmanlı'da İsyân İklimi**. Çeviren Nurettin Elhüseyni. Alfa Tarih, 2013.

Yaacoub, Najwa, ve Lara Badre. "Population and Housing in Lebanon". **Central Administration Of Statistic**, 02 Nisan 2012.

Yağış, Mehmet Murat. "Lübnan Ülke Raporu 2011". **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**, Şubat Ankara 2011.

Yılmaz Öztuna. **Devletler ve Hânedanlar: İslam Devletleri**. C. 1. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.

Zachariadou, Elizabeth. ed. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler**. Çeviren Gül Çağalı Güven ve Saadet Öztürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Sürelî Yayınlar

Ahmet Bağlıoğlu. "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebî Etkiler". **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3, sy 1 (2008): 13-36.

Akbal, Fazıla. “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”. **Bellekten** XV, sy 60 (Ekim 1951).

Atlıoğlu, Yasin. “Lübnan Siyasetinde Canbulat Ailesi”. **Bilgesam**, 14 Eylül 2009.

Atlıoğlu, Yasin. “Lübnan’da Din ve Siyaset: Dürzi Liderlik Örneği”. **Akademik Orta Doğu**, 9, sy 2 (2015).

Augustin, Bernard. “Les populations de la Syrie et de la Palestine d’après les derniers recensements”. **Annales de géographie** 33, sy 181 (1924): 73-79.

Bağlıoğlu, Ahmet. “Lübnan’ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebî Etkiler”. **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 3, sy 1 (2008): 13-36.

Baykara, Tuncer. “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş”. **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları**. 86. Seri VII, Sayı A.7-. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Beydoun, Z.R. “Observations on Geomorphology, Transportation and Distribution of Sediments in Western Lebanon and Its Continental Shelf and Slope Regions”. **Marine Geology**. Cilt. 21, sy 4 (August 1976): 311-24.

Bozkurt, Abdulgani. “Hizbullah’ın Lübnan’da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri”. **Journal Of History School**. 7, sy XVII (01 Ocak 2014): 599-627.

Courbage, Youssef ve Fargues, Philippe. “La population du Liban”. **Population (French Edition)** Cilt. 29, sy 6 (Kasım 1974): 1148.

Çakar, Enver. “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 13, sy 1 (Elaz 2003): 351-74.

Çakar, Enver. “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 13, sy 1 (2003): 351-374

Çakar, Enver. XVII. “Yüzyılın Ortalarında Trablusşam Şehrinin Sosyal ve İktisadi Durumu”. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**. Cilt. 22. Sy. 35. (2004.).

Çelik, Kürşat. “Maârif Salnâmelerine Göre Trablusşam Sancağı’nın Eğitim Kurumları”. **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. sy 7 (Aralık 2011).

Çelik, Mehmet. “Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası Ve Lübnan Ermeni Diasporası”. **Journal of History and Future**. Cilt. 3, sy 3 (23 Aralık 2017): 321-41.

Ekinci, Ekrem Buğra. “Lübnan’ın Esas Teşkilat Tarihçesi”. **Amme İdaresi Dergisi**. Cilt.31, sy 3 (Eylül 1998): 17-35.

- Elibol, Numan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.12, sy 2 (2007): 135-60.
- Elik, Süleyman. "Lübnan Konsosiyonel (Consociational) Demokratik Siyasal Sistemin Açmazları ve Başarısızlığı". **Akademik Orta Doğu**. Cilt.10, sy 2 (2016): 31-56.
- Enver Çakar. "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı". **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 13, sy 1 (Elaz 2003): 351-74.
- Faour, Muhammad. "The demography of Lebanon: a reappraisal". **Middle Eastern Studies** Cilt. 27, sy 4 (Ekim 1991): 631-41.
- Fuess, Albrecht. "Beirut in Mamluk Times (1291-1516)". **ARAM Periodical** Cilt. 9, sy 1 (01 Ocak 1997): 85-101.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler". **Belleten** Cilt. X, sy 40, Ekim-1946.
- Gökhan Tok. "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler". **Bilim ve Teknik Dergisi**, Şubat 2001.
- Göyünç, Nejat. "Hane Deyimi Hakkında". **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi** Cilt. XXXII (1979): 331-48.
- Gül, Abdülkadir. Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri ve Bize Sundukları. **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi** Cilt. 3, sy 7 (01 Eylül 2015): 155-73.
- Hourani, Albert ve Shehadi, Nadim. **The Lebanese in the World-A Century of Emigration**. Population (French Edition) Cilt. 48, sy 4 (Temmuz 1993): 1108.
- Hourani, Guita. "Emigration, Transnational Family Networks, and Remittances: Overview of the Situation in Lebanon". Conference: **Mediterranean Forum Migrations: A Challenge for City Integration, Security and Quality of Life in the Mediterranean Area**. Lebanon: Lebanese Emigration Research Center Notre Dame University, Lebanon, 2005.
- Jaulin, Thibaut. "Démographie et politique au Liban sous le Mandat. Les émigrés, les ratios confessionnels et la fabrique du Pacte national". **Histoire & Mesure**. Cilt. XXIV, sy XXIV-1 (01 Ağustos 2009): 189-210.
- Khazen, Farid el-. The communal pact of national identities: the making and politics of the 1943 National Pact. Papers on Lebanon 12. **Oxford: Centre for Lebanese Studies**, 1991.
- Ortaylı, İlber. "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar". **Osmanlı Araştırmaları** Cilt. 4, sy 4 (1984): 88-113.

- Orhan, Oytun. “Unutulan Türkler: Lübnan’da Türk Varlığı”. **Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM)**, Ankara: Şubat 2010.
- Öztürk, Mustafa. “430 Tahrir Defterinde Beyrut”. **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi** Cilt. XII, sy 1-2 (Elazığ 2016): 95-114.
- Pearlman, Wendy. “Emigration and Power: A Study of Sects in Lebanon, 1860–2010”. **Politics & Society** Cilt. 41, sy 1 (Mart 2013): 103-33.
- Rania Maktabi. “The Lebanese census of 1932 revisited. Who are the Lebanese?” **British Journal of Middle Eastern Studies** Cilt. 26, sy 2 (Kasım 1999): 219-41.
- Sander, Oral. “Lübnan’daki Bunalımın Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** Cilt. 37, sy 3 (19 Şubat 2015).
- Sanlaville, Paul. “La personnalité géographique du Liban”. **Revue de géographie de Lyon** Cilt. 44, sy 4 (1969): 375-94.
- Sibai, Abla Mehio, Sen, Kasturi. Baydoun, May. ve Saxena, Prem. “Population Ageing in Lebanon: Current Status, Future Prospects and Implications for Policy”. **Bulletin of the World Health Organization**. Cilt. 82, sy 3 (Mart 2004): 219-25.
- Somel, Selçuk Akşin “Şam’da Eğitim Sorunu ve Tanzimat’ın Suriye’de Geçerli Kılınması Meselesi (1861)”. **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sy 8 (2009): 93-132.
- Şöhret, Mesut. “Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. sy 1 (Haziran 2012): 85-107.
- Tok, Gökhan. “Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler”. **Bilim ve Teknik Dergisi**, Şubat 2001, 90-94.
- Ülman, A. Haluk. “1840 - 1845 Arasında Suriye ya da Lübnanın Durumu ve Milletlerarası Politika”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt. 18, sy 3 (1963): 243-68.
- Wagstaff, J.M. “A note on some nineteenth-century population statistics for Lebanon”. **British Society for Middle Eastern Studies**. Bulletin 13, sy 1 (Ocak 1986): 27-35.
- Walley, Chris D. “The Geology Of Lebanon”. **American University Of Beirut, Notes on the Geology Of Lebanon**, 1998.
- Woodward, Jamie C. ed. **The physical geography of the Mediterranean**. The Oxford regional environments series. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2009.

Diğer Yayınlar

a)Salnâmeler

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi. 1 Def'a, 1311.
Beyrut Vilâyeti Salnâmesi. 3 Def'a, 1319.
Beyrut Vilâyeti Salnâmesi. 7 Def'a, 1326.
Memalik-i Osmani'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği. Dersaadet, 1336.
Salnâme-i Cebeli Lübnan. İkinci Def'a, 1305.
Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288.
Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1315.

b)Raporlar

Agriculture Sector 2017. Investment Development Authority of Lebanon (IDAL), 2017.

Analysis Of Lebanon's Travel And Tourism Sector. Bankmed - Market & Economic Research Division, Ekim 2017.
“<https://www.bankmed.com.lb/BOMedia/subservices/categories/News/20171024141829789.pdf> ". (03 Ağustos 2019)

Asmar, Michèle Kosremelli. **Recueil National des Statistiques Sanitaires au Liban.** l'Institut de gestion de la santé et de la protection sociale (IGSPS) de l'Université Saint-Joseph, 2012.

Bartolomeo, Anna Di. Fakhoury, Tamirace. Perrin, Delphine. **Migration Profile: Lebanon,** European University Institute Robert Schuman Centre For Advanced Studies. Ocak 2010.

Chamas, Lamia, George Akl, Olfat Hamdan, Alia Kaskas, Rami Ebu Salman, Waleed Nasr, Ghassan Mina ve Lara Kallas. **Lebanon State of the Environment Report.** Ministry of Environment/LEDO, 2001. <http://www.databank.com.lb/docs/Water-State%20of%20the%20environment%20report-MOE-2000.pdf>. (25 Aralık 2018)

El Hassan, Zuhier, Abdo Tayyar, Assem Fidawi, Fadi Comair, Ismail Makki, Mahmoud Baroud, Manfred Scheu, vd. **Energy and Environment.** ECODIT and UNDP, 2010.
“http://www.lb.undp.org/content/dam/lebanon/docs/Energy%20and%20Environment/Publications/SOER_en.pdf “. (2 Kasım 2018)

Farajalla, Nadim, Eduardo A. Haddad, Marina Camargo, Ricardo Lopes, ve Flavio Vieira. **Climate Change in Lebanon: Higher-Order Regional Impacts from Agriculture.** Climate Change and Environment in the Arab World. Beirut: American University of Beirut, Haziran 2014.
http://website.aub.edu.lb/ifi/publications/Documents/working_papers/20140722_Higher_order_CC.pdf. (18 Kasım 2018)

FAO. **Irrigation in the Middle East region in figures**. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), AQUASTAT 2008.
“http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/LBN/LBN-CP_eng.pdf “. (4 Mart 2019)

International Migration Report 2017. New York: United Nations Economic and Social Affairs, 2017.

Jaradi, Ghassan Ramadan, Adel Yaacoub, Ghazi Bitar, Lara Smaha, Lina Yamout, Manal Nader, Nabil Nemer, Rasha Kanj ve Souad Hraoui. “State and Trends of the Lebanese Environment”. ECODIT and UNDP, 2010.
http://www.lb.undp.org/content/dam/lebanon/docs/Energy%20and%20Environment/Publications/SOER_en.pdf. (20 Eylül 2019)

Köse, Talha, ve Selin Bölme. “Lübnan’da İstikrar Arayışları”, SETA, Aralık 2006.

Middle East Transport and Logistics 2010. Transport Intelligence, 2009.
“http://www.bussanbud.no/Rapporter/Middle_East_Transport_Logistics_2010.pdf” (25 Mayıs 2019)

Özdemirci, Ayşe Selcan. **Lübnan’daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü**. Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi, Mayıs 2017.

Özdemirci, Ayşe Selcan. **Suriye Krizi Sonrasında Lübnan’da Mülteci Sorunu**. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Mart 2014.

Republic Of Lebanon Ministry Of Industry.
“<http://www.industry.gov.lb/IndustrialStatistics/StatisticalReports/2018> “. (28 Aralık 2018)

Tabar, Paul. **Immigration and Human Development: Evidence from Lebanon**. United Nations Development Programme Human Development Reports, 2009.

The Lebanese Demographic Reality. Lebanese Information Center Lebanon, January 2013.
“<https://pdfs.semanticscholar.org/ea5b/160db174100631ac9245da95722ad0200923.pdf> “. (4 Şubat 2019)

Yaacoub, Najwa ve Badre, Lara. **Population and Housing in Lebanon**. Central Administration Of Statistic (CAS). 02 April 2012.
“http://www.cas.gov.lb/images/PDFs/SIF/CAS_Population_and_housing_In_Lebanon_SIF2.pdf “. (20 Mayıs 2019)

Yağış, Mehmet Murat. **Lübnan Ülke Raporu 2011**. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Şubat Ankara 2011.

c) Tezler

Işık, Ramazan. “Maruni Kilisesi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Gharbieh, Hussein M. “Political Awareness of the Shi’ites in Lebanon: The Role of Sayyid `Abd al-Husain Sharaf al-Dinand Sayyid Musa al-Sadr”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Centre for Middle Eastern and Islamic Studies University of Durham, 1996.

Kürşat Çelik. “Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010

d) İnternet Kaynakları-Haberler

“2. Morphology, Climatology, Hydrology, Vegetation and Environment”. Lebanon Administration of Statics (CAS).
<http://www.cas.gov.lb/images/Excel/SYB/2008/Environment.pdf> (2 Kasım 2018)

“Beirut”, New World Encyclopedia. (26 Eylül 2019)
<https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Beirut>

“Country Profile: Lebanon 2018”, The World Bank.
https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=LBN
(20 Şubat 2019)

“Demographic characteristics of residents”, Central Administration of Statistics (CAS). 2004.
<http://www.cas.gov.lb/images/PDFs/Demographic%20characteristics%20of%20residents%20-%202004.pdf> (05.09.2019)

“Directory of Cities and Towns in Lebanon” <http://www.fallingrain.com/world/LE/>
(06.07.2019)

“Elections 2019 - 2018 تفاصيل احتساب نتائج الانتخابات لعام 2018”.
[http://elections.gov.lb/Elections 2019 - 2018 تفاصيل احتساب نتائج الانتخابات لعام 2018](http://elections.gov.lb/Elections%202019%20-%202018%20-%20نتائج%20الانتخابات%20لعام%202018)
(24 Mart 2019)

“Geregistreerd via Argeweb”. <http://www.geohive.com/> (09.06.2018)

Ghanem, Rania. “Two million tourists in 2018 6 percent increase for sector”. January 16 2019.
<Http://Www.Businessnews.Com.Lb/Cms/Story/StoryDetails/6893/Two-Million-Tourists-in-2018-6-Percent-Increase-for-Sector> (23 Haziran 2019)

“Invest In Lebanon”.
<https://investinlebanon.gov.>

[lb/en/lebanon_at_a_glance/lebanon_in_figures/trade_performance](#) (22 Mayıs 2019)

“Lebanese Diaspora: The Imagined Communities History and Numbers”. 30 Temmuz 2016.
<http://www.libc.net/2016/07/30/lebanese-diaspora-the-imagined-communities-history-and-numbers/> (12 Mart 2019)

“Lebanese Elections Data”, <http://lebanonelectiondata.org/> (18 Kasım 2019)

“Lebanon”, List of cities towns and villages in Lebanon.
<https://www.libandata.org/en/article/list-cities-towns-and-villages-lebanon> (12 Aralık 2018)

“Lebanon”, Nations Encyclopedia.
<https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Lebanon.html> (26 Eylül 2019)

“Lebanon's Key Energy Statistics”, U.S. Energy Information Administration. Mart 2014.
<https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=LBN> (18 Ocak 2019)

“Liban: géographie physique”, Larousse Encyclopedie.
<https://www.larousse.fr/encyclopedie/cartes/Liban/1306091> (2 Ağustos 2019)

“List of cities towns and villages in Lebanon” <https://www.libandata.org/en/article/list-cities-towns-and-villages-lebanon> (03.25.2019)

“Lozan Antlaşması”.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (25 Mayıs 2019)

Macfarlane, Julia. “Suriyeli mültecilerin Lübnan’daki zorlu yaşamı”. BBC News Türkçe.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140403_suriye_multecilubnan
(26 Mayıs 2019)

“Minority Rights Group”. <https://minorityrights.org/country/lebanon/> (24 Mart 2019)

“Republic Of Lebanon Ministry of Environment”.
<http://biodiversity.moe.gov.lb/Resources/Pages/Links.aspx> (27 Eylül 2018)

Salibi, Kamal Suleiman. “Beirut”, Encyclopedia Britannica”.
<https://www.britannica.com/place/Beirut> (22 Eylül 2019)

Singh, Shiveta. “Lebanon”, Encyclopedia Britannica.
<https://www.britannica.com/place/Lebanon> (17 Temmuz 2008)

“Situation Syria Regional Refugee Response”. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>
(24 Mart 2019).

“The Jews of Lebanon: Another Perspective”. http://jewcy.com/jewish-religion-and-beliefs/jews_lebanon_another_perspective (26 Mayıs 2019)

The Lebanese Constitution, 1926.

https://lebanon-elections.org/wp-content/uploads/2017/08/3368_1504YYConstitution-English.pdf (18 Ekim 2019)

“The Taif Agreement”.

[https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/lebanon/the_tauf_agreement_english_version .Pdf](https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/lebanon/the_tauf_agreement_english_version.pdf) (8 Ağustos 2019)

“UNRWA Lebanon”.

<https://www.unrwa.org/where-we-work/lebanon> (27 Mayıs 2019)

“World Migration: Lebanon”. <https://www.iom.int/world-migration> (24 Mart 2019)

